

संग्रह-२७

क्रम संख्या-३८

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव

[भाग - २]

आचार्य
भिच्छु अमृतानन्द

नेरु. १८/-

संग्रह-२७

क्रम संख्या-३८

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव

[भाग - २]

नेरु. १८/-

प्रकाशक—

“आनन्दकुटी विहारगुठी”

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,
काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. २१४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्द: २५२६

वि. सं. २०४२

ने. सं. ११०५

ई. सं. १९८५

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रक—

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं

फोन— २११०३२

Collection No. 27

Buddhakalina Brahmadideva
(PART II)

Dr. Bhikkhu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu,
NEPAL
1985

यसमा—

प्रकाशकीय

प्राक्कथन

मूल ग्रन्थहरू

सहायक ग्रन्थहरू

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव” भाग-२

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

राज सुब्बा
नेपाल

बी ५ महाराजाधिराज बीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेववाट
बक्सेको सन्देश

बी ५ पाठी बाढ्नुपला उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटकमा अन्ततः हरिस्का हुकनका विभिन्न उत्कृष्टतम पात्रहरू क्रमबद्ध रूपले संकलित र बर्णित गरी तयार पारिएको यो पुस्तकले बी ५ इतिहास र दर्शनको अतिरिक्त बुद्धकाठीन सामाजिक चित्रण पनि प्रस्तुत गरेको प्रयास राखी देखिन्छ । यस्तो प्रकाशनबाट नेपालमा धार्मिक सहिष्णुतामात्र होइन नेपालीले संसारका अन्य धर्ममा पनि गहिरो रुढा राख्नु मन्ने कुरा पनि देखाउनु बढीया हुनेछ । नेपाली साहित्यको ज्ञानराशीमा नेपालमा कम्तीका विश्व ज्ञान्तिका अग्रदूत सिद्धार्थ गौतम बुद्ध सम्बन्धी का कतिमको उपयोगी ग्रन्थ पाप्नु निश्चय पनि प्रसंखीय योगदान भएको मान्नुपर्छ । का कतिमका ग्रन्थ निर्माणमा कयक परिश्रम गरी सौत्रपूर्ण कार्य सम्पादन गर्ने विश्वु बी ५ अमृतानन्द महास्वयंिर धन्यवादका पात्र हुन् ।

प्रकाशकीय

भगवान् बुद्धले यस नेपालमा जन्म लिई महान हुनुभएको नाताले हामी बर्हीलाई राष्ट्र विभूतिको रूपमा पनि मान्ने गर्दछौं । तर पनि बौद्ध अध्ययन अध्यापन कार्यको लागि बिदेशी महुत लिइरहेका छौं । कारण हालसम्म आधिकारिक तवरले सरकारबाट केहि ब्यवस्था हुन सकेको छैन । कुनै बौद्ध राष्ट्रहकले नेपाललाई बौद्ध राष्ट्र ठान्छन् भने कुनै राष्ट्रले यहाँ बौद्ध धर्म अध्ययन गर्न आउन चाहन्छन् । यो अवस्थाव-पूर्ति बौद्ध साहित्यको खाँचो कत्तिको छ त्यो हामी सबैले जानेकं कुरा हो ।

पूज्य आचार्य भिक्षु समुत्तानन्द महानायक महास्थविरको अथक परिश्रमबाट मूल पालि त्रिपिटकमा यत्रतत्र छरिएका भगवान् बुद्धका समयमा सम्बन्धीत विभिन्न पात्रहरूको अलग अलग संग्रह तयार गरी पाठकहरू सामू राखेर महास्थविरज्यूले नेपाली भाषा साहित्य र नेपाली नरनारीहरूको निम्ति बुद्ध धर्म अध्ययन गर्न ठूलो अवसर प्रदान गर्नुभएको छ । प्रस्तुत “बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव” भाग-२ सोही प्रयास मध्येको एक ग्रन्थ हो । सो ग्रन्थ प्रकाशन गर्न हामीलाई मौका दिनु

[८]

अएकोमा हामी बहाँ आ. कु. वि. गुठीका संस्थापक प्रति आभार व्यक्त गर्दछौं । साथै बहाँको अग्रक परिश्रम जारी नै रहन सधैं प्रेरणा मिली सुस्वास्थ्य दीर्घायु भैरहोस् । यही हाम्रो कामना छ ।

प्रस्तुत पुस्तक हाम्रो ३८ औं प्रकाशन हो ।

आनन्दकुटी विहार
पोष्ट बक्स नं. ३००७
काठमाडौं, नेपाल ।
फो. नं. २१४४२०

भिक्षु मैत्री
सबस्य-सचिव,
आनन्दकुटी विहार गुठी,
स्वयम्भू ।

मेरा सद्भावनाका दुइ अक्षर

बौद्ध धर्मको भवण-मननमा आफ्नो जीवनको अधिकांश भाग व्यतीत गरी उच्चोनिष्ठामा रहनुभएका भिक्षु अमृतानन्द हात्रा नेपालका एक महान् बौद्ध दार्शनिकको रूपमा परिचित हुनुहुन्छ र साथै वरिष्ठ लेखक पनि । उहाँले नेपाली साहित्यमा पनि पालि साहित्यका कुराहरू उपलब्ध हुनसक्नु भन्ने हेतुले बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको अनुवाद गर्दै नेपाली साहित्य-मण्डार गर्ने क्रममा वि. सं. २०२८ देखि शुरु गरेर अझै आफ्नो कलमलाई फुसंद दिन सक्नुभएको छैन । तबनुसार 'ब्रह्माविदेव' नामले प्रकाशमा आइरहेको पालि साहित्यको अनुवाद स्वरूप यो पुस्तक द्वितीय भाग हात्रो समक्ष छ ।

भगवान् बुद्धको शान्तिको उपदेश हामी नेपालीले कामले देखाउनु परेको छ । मुखले शान्ति भन्ने त धेरै नै देखापर्दछन् । हामी पनि त्यस्तै भर्षी भन्ने उनीहरू सरह हात्रो थाप्लो माथि पनि दुःख आइपर्ने छन् । बुद्ध भगवान्को अर्ती आजको घडीमा निकै नै खाँचो छ ।

ईश्या र मात्सर्यले सन्तप्त विश्वमानव आज मूक आह्वानको बाफले पि्लिएको छ । 'ऋध्वं बाहु विरोभ्येष नच कञ्चिच्छृणोतिमे'

[१०]

मने झं हात उचालेर जति कराए पनि सुनिबिने कोही छैन । भगवान् बुद्धको जन्म भ्राजको शताब्दीमा हुनुपर्बन्धो । पचचौस शताब्दी पुरानो भं छन्वीसौंमा प्रवेश गरेको बुद्धको अर्हिसामय चरित्र भ्राजको मानबले बढो स्पृहणीय दृष्टिले पारख गरेको छ (भनिन्छ, त्यसबखत पशुर्हिसासित जुधन बुद्धको जन्म भएको थियो) तर भ्राज मानवर्हिसासित जुधन बुद्धको जन्म कति आवश्यक छ, शोर्चो !

भ्राज भिक्षुज्यूको बौद्ध साहित्य प्रकाशनद्वारा समाजको अर्खा खोसने यत्न अति सामयिक भएको हुनाले उर्हाँको प्रशंसा गर्नु म आफ्नो कर्तव्य सम्भन्छु । बुद्धका चरित्रहरू, गाथाहरूले भरिएका पचासौं पालि साहित्यका अनुवाद भ्राज हात्रो सामु राखिबिनु भएको छ । हामी त्यस्ता पुस्तक पढनुबाट विमुख हुन्छौं भने हात्रो भूल हुनेछ, अस्तु ।

यस पुस्तकमा यमराज, कुबेर आदि देवताको सम्पर्क, भगवान् बुद्धसित, भएको कुरा पढन पाइन्छ । साथै शक्र देवेन्द्रले भगवान् बुद्धका धेरै धेरै उपदेश उपलब्ध गरेको कुरा अबगत हुन्छ । स्वर्गको ऐभ्यंले परिपूर्ण शक्र देवेन्द्रले भगवान् बुद्धसित तृष्णाक्षयको उपायबारे प्रश्न गरेका छन् ।

अनावश्यक विषयभोगलाई आवश्यक सम्झेंबै बढाउंबै जानु तृष्णा हो । दुःखको हेतु पनि यही हो । यसैले ईर्ष्या, मात्सर्य पंढा गर्बंछ । यस प्रसङ्गमा शक्र देवेन्द्रले धेरै प्रश्न गरेका र भगवान् बुद्धबाट उत्तर गरिएका कुरा यस पुस्तकमा विस्तारपूर्वक वर्णन गरिएको छ । पाठकहरूलाई स्वतः विदित हुनेछ ।

[११]

अन्तमा भिक्षुज्यूको यस्ता सटप्रयासप्रति आफ्नो सद्भावना व्यक्त गर्दै उहाँको आरोग्यपूर्ण चिरायुष्यको कामना गर्दछु र यस्ता प्रेरणादायी कार्यमा उहाँको सदा तत्परता रहोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

जुननाथ पण्डित

Dhamma.Digital २०४२।२।२१

साजिम्पाट

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेवको पहिलो भाग २०३३ सालमा प्रकाशित भएको थियो । त्यसमा तीस (३०) जना पात्रहरूको कुरा उल्लेख भएको छ ।

प्रस्तुत बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेव भाग-२ मा चाहि केवल नौजना (९) पात्रहरूको कुरा संग्रहित भएको छ र तेस्रो भागमा ११ जना पात्रहरूको कुरा समावेश हुने छ । त्यसपछि बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेवको संग्रहको काम पूरा हुने छ ।

हुनत यो संग्रह गर्ने काम अर्थात् मूल पालिबाट सूत्रहरू खोजगरी संकलन गर्ने र अनुवाद गर्ने काम २०३३ मा नै सम्पन्न गरेको थिएँ । किन्तु परिचय सम्बन्धी कारणहरू खोज गर्ने काम चाहि पूरा गर्न सकेको थिइन । त्यसैले २०३३ सालमा भाग एक गरी एक खण्ड मात्र प्रकाशित गरेको थिएँ । अब पाठक महानुभावहरूको समक्ष प्रस्तुत दोस्रो भाग प्रस्तुत गरेको छ ।

हुनत यो पुस्तक यसभन्दा अगाडि नै तयार हुनसक्ने थियो । किन्तु २५२६ सौं बुद्धजयन्तीको उपलक्षमा साप्ताहिक धार्मिक प्रवचन कार्यक्रम संचालन गर्न दुर्गमक्षेत्र सखुवासभाको चैनपुर नगरमा गएको थिएँ । त्यसैले केही ढीला हुन गएको हो ।

प्रस्तुत पुस्तकमा समावेश भएका नौजना पात्रहरूका नाम हुन्—
 (१) चातुर्महाराजा, (२) यमराजा, (३) रोहितस देवपुत्र, (४) वासुदत्त देवपुत्र, (५) वेण्डु देवपुत्र, (६) वेपचित्ति असुरेन्द्र, (७) चंद्रोचन असुरेन्द्र, (८) शक्र भन्ने यक्ष र (९) शक्र देवेन्द्र ।

यिनीहरूको विषयमा जम्मा ३५ वटा सूत्रहरू यस संग्रहमा संग्रहित भएको छ । ती हुन् अङ्गुत्तरनिकायबाट ४, मज्झिमनिकायबाट २, उदानपालिबाट १, बौध्निकायबाट १ र संयुत्तनिकायबाट २७ । यिनको तालिका यस प्रकार छ—

१. चातुर्महाराजा

१. अं. नि-३, पृ. १३१: चतुमहाराजसुत्तं, देवदूतवग्गो; पृ. २ ११

२. यमराजा

१. अं. नि-३, पृ. १३१: यमराजसुत्तं, देवदूतवग्गो; पृ. २०

२. अं. नि-३, पृ. १२८: देवदूतसुत्तं, देवदूतवग्गो; पृ. २२

३. म. बि. III. पृ. २५०: देवदूतसुत्तं; पृ. २८

१. यहाँ दिएको पृष्ठ नालन्दापालि प्रकाशनको हो ।

२. यहाँ दिएको पृष्ठ यस पुस्तकको हो ।

३. रोहितस्स देवपुत्र

१. अं. नि-४, पृ. ५१: दुतियरोहितस्ससुत्तं,
रोहितस्सवग्गो; पृ. ४५

४. वासुदत्त देवपुत्र

१. सं. नि. I. पृ. ५१: वासुदत्तसुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तं; पृ. ५०

५. वेण्डु देवपुत्र

१. सं. नि. I. पृ. ४६: वेण्डुसुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तं; पृ. ५३

६. वेपच्चित्ति असुरेन्द्र

१. सं. नि. I. पृ. २२२: वेपच्चित्तिसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. ६३
२. सं. नि. I. पृ. २२८: समुद्दकसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. ६७
३. सं. नि. I. पृ. २४०: सम्बरिमायासुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. ७१

७. वैरोचन असुरेन्द्र

१. सं. नि. I. पृ. २२७: वैरोचन असुरिन्दसुत्तं,
सक्कसंयुत्तं; पृ. ७६

८. शाक्क भन्ने यक्ष

१. सं. नि. I. पृ. २०७: सक्कनामसुत्तं, यक्खसंयुत्तं; पृ. ८४

९. शाक्क देवेन्द्र

१. सं. नि. I. पृ. २३५: बुद्धवन्धनासुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. ११८
२. सं. नि. I. पृ. २३०: सक्कनामसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १२०
३. सं. नि. I. पृ. २२७: अरञ्जायतनसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १२४
४. सं. नि. I. पृ. २१८: सुवीरसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १२७

५. सं. नि. I. पृ. २१६: सुसौमसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १३२
६. सं. नि. I. पृ. २२६: नदुब्भियसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १३४
७. सं. नि. I. पृ. २३६: बुब्बणियसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १३७
८. सं. नि. I. पृ. २२६: कुलावकसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १४०
९. सं. नि. I. पृ. २२४: सुभासितजयसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १४२
१०. सं. नि. I. पृ. २३३: बलिहसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १४७
११. सं. नि. I. पृ. २४०: अचचयसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १५३
१२. सं. नि. I. पृ. २२०: धजग्गसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १५५
१३. सं. नि. I. पृ. २४१: अक्ककोधसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १६०
१४. उवा. पा. पृ. ६५: सक्कदानसुत्तं, नन्दवग्गो; पृ. १६२
१५. सं. नि. I. पृ. २३४: यजमानसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १६६
१६. सं. नि. I. पृ. २३८: छेत्रवासुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १७२
१७. सं. नि. I. पृ. २३४: रामणेश्यसुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. १७४
१८. सं. नि. III. पृ. ६३: सक्कपञ्चसुत्तं,
सलायतनसंयुत्तं; पृ. १७६
१९. बी. नि. II. पृ. १६७: सक्कपञ्चसुत्तं; पृ. १८१
२०. म. नि. I. पृ. ३१०: अलतण्हासङ्खयसुत्तं; पृ. २४८
२१. सं. नि. I. पृ. २३६: सत्थारवन्दनासुत्तं,
सक्कसंयुत्तं;
२२. सं. नि. I. पृ. २३७: सङ्खवन्दनासुत्तं,
सक्कसंयुत्तं; पृ. २६१
२३. सं. नि. I. पृ. २३५: गहट्टवन्दनासुत्तं, सक्कसंयुत्तं; पृ. २६५

यो तालिकाबाट कसको सम्बन्धमा कति सूत्र छन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

अघि अघिका ग्रन्थहरूमा झैं प्रस्तुत पुस्तकको भाषा पनि श्री वट्टुकृष्ण “भूषण” ले गरिबिनु भएको हो । प्रूफ हेर्ने काममा पनि बहाँले सहयोग प्रदान गर्नु भएकोमा वहाँ प्रति म ज्याबं आभारी छु । शब्दावली तयार पार्न प्रारम्भिक लेखाइको काम सम्पन्न गरिबिनु भएकोमा आयुष्मान् कुमार काश्यपलाई र दिनहुँ झैं प्रेसबाट प्रूफ ल्याइबिनु भएकोमा श्री खड्गबहादुर उपासकलाई मेरो हार्दिक धन्यवाद छ । प्रस्तुत पुस्तकको लागि आफ्नो मन्तव्य लेखिबिनु भएका श्रीमान् बडागुरुज्यू पण्डित जुननाथज्यू प्रति म कृतज्ञ छु । अघि अघि जस्तै प्रस्तुत पुस्तक पनि आनन्दकुटी विहार गुठीको तरफबाट प्रकाशित गरिबिनु भएकोमा गुठीका सदस्य-सचिव आयुष्मान् भिक्षु मैत्री सहित सबै सदस्यहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गरेको छु । प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहार गुठीको २७ सौं संग्रह र ३८ सौं प्रकाशन हो ।

“चिरं तिष्ठतु सद्भक्तो”

— भिक्षु अमृतानन्द

आषाढ १, २०४२

आनन्दकुटी विहार,
आनन्दकुटी, काठमाडौं,
स्वयम्भू, काठमाडौं,
नेपाल ।
फो. नं. २०२

मूल ग्रन्थहरू—

१. भङ्गुत्तरनिकाय ।
२. उदानपालि ।
३. बीघनिकायपालि ।
४. मज्झिमनिकायपालि ।
५. संयुत्तनिकायपालि ।

Dhamma.Digital

सहायक ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।

अभिधम्मसत्थसङ्गहो ।

अपदानपालि ।

अपदानट्टकथा ।

अत्यसालिनी ।

अदानट्टकथा ।

कथावत्थुपालि ।

बुल्लवग्गपालि ।

जातकट्टकथा ।

जातक संग्रह (लेखकको)

थेरगाथापालि । Digital

थेरगाथट्टकथा ।

दीघनिकायट्टकथा ।

धम्मपदट्टकथा ।

पटिसम्भिदामग्गट्टकथा ।

पपञ्चसूदनी ।

पाचित्तियपालि ।

महावग्गपालि ।

[१६]

मनोरथपूरणी ।

विभङ्गट्टकथा ।

सारथ्यप्पकासिनी ।

सुत्तनिपातपालि ।

सुत्तनिपातट्टकथा ।

Dictionary of Pali Proper Names,

Dhamma Digital

संकेत-शब्दको अर्थ—

अं. नि. = अङ्गुत्तरनिकाय ।

अं. नि. अ. क. } = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।
अं. अ. क.

अभि. घ. सं. = अभिघम्मट्टसंगहो (रेवतत्थेर)

अप. दा. पा. = अपदानपालि ।

अप. दा. अ. क. = अपदानट्टकथा । (हेवावितारण)

अ. क. = अट्टकथा ।

अत्थ. सा. = अट्टसालिनी । (बापत)

उदा. पा. = उदानपालि ।

उदा. अ. क. = उदानट्टकथा । (हेवावितारण)

कथा. व. पा. = कथावत्थुपालि ।

चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।

जा. अ. क. = जातकट्टकथा ।

जा. सं. = जातकसंग्रह । (लेखक)

थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।

थेर. गा. अ. क. = थेरगाथट्टकथा । (हेवावितारण)

दी. नि. पा. = दीघनिकायपालि ।

दी. नि. अ. क. = दीघनिकायट्टकथा । (नालन्दापालि)

- धम्म. प. अ. क. = धम्मपदट्टकथा । (बुद्धवत्तथेर)
- वटि. म. अ. क. = पटिसम्मिदामग्गट्टकथा । (हेवावितारण)
- पवं. सू. = पपञ्चसूवनी । (हेवावितारण)
- पाचि. पा. = पाचित्तिपपालि ।
- म. नि. = मज्झिमनिकाय ।
- म. नि. घ. क. = मज्झिमनिकायट्टकथा । (हेवावितारण)
- महा. व. पा. = महावग्गपालि ।
- मनो. र. पू. = मनोरथपूरणी । (हेवावितारण)
- विमं. अ. क. = विमङ्गलअट्टकथा । (नालन्दापालि)
- सार. प. = सारस्थप्पकासिनी । (हेवावितारण)
- सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी । (नालन्दापालि)
- सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्टकथा । (नालन्दापालि)
- सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।
- सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकायट्टकथा । (हेवावितारण)
- बु. गु. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।
- बु. ब्र. = बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव ।
- बु. ब्रा. = बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू ।
- बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।
- बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।
- बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवारहरू ।
- बु. था. च. = बुद्धकालीन श्रावक चरित ।
- बु. श्रावि. च. = बुद्धकालीन श्राविका चरित ।

[२२]

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

बु. बं. = बुद्धवंसो ।

बु. वं. अ. क. = बुद्धवंसट्टकथा ।

D. P. P. = Dictionary of Pali Proper Names.

Dhamma.Digital

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक ।		अभिधम्मपिटक ।
१-दीर्घनिकाय	१-पाराजिकपालि	} सुत्तविभङ्ग	१-बम्मसङ्गणि
२-मज्झिमनिकाय	२-पाचलियपालि		२-विष्कम्भ
३-संयुत्तनिकाय	३-महावग्गपालि	} षड्धक	३-वातुकथा
४-अङ्गुत्तरनिकाय	४-चुल्लवग्गपालि		४-पुरगलपञ्चअसि
५-खुद्दकनिकाय	५-परिवारपालि		५-कथावत्थु
			६-यमक
			७-पट्टान

(१)	खुद्दकपाठ
(२)	अधम्मपद
(३)	उदान
(४)	इतिवृत्तक
(५)	सुत्तनिपात
(६)	विमानवत्थु
(७)	पेतवत्थु
(८)	शेरगाथा
(९)	शेरीगाथा
(१०)	जातक
(११)	निद्देस { १-महानिद्देस { २-चुल्लनिद्देस
(१२)	पटिसम्भदामग्ग
(१३)	अपदान
(१४)	बुद्धवंश
(१५)	अरियापिटक

विषय-सूची

	पृष्ठः
(१) चातुर्मेहाराजा	१
परिचय	१
१- मातृ-पितृ सेवा गर्ने छन् कि छैनन् (चतुर्मेहाराजसुत्तं)	११
(२) यमराजा	१८
परिचय	१८
१- यमराजाको सोचाइ (यमराजसुत्तं)	२०
२- तीन देवताहरू (देवदूतसुत्तं)	२२
पञ्चविध दण्डकर्म	२५
३- पञ्चदूतहरू (देवदूतसुत्तं)	२८
पञ्चविध दण्डकर्म	३५
महानरक	३५
(३) रोहितस्र देवपुत्र	४१
परिचय	४१

	पृष्ठः
केही रोहितस्स नामहक	४४
१- यात्राद्वारा अन्त्यसम्म पुग्ग सकिन्न (द्वुतिय रोहितस्ससुत्तं)	४५
(४) वासुदत्त देवपुत्र	५०
१- कामराग छाड्ण स्मृतिमान हनुपछं (वासुदत्तसुत्तं)	५०
(५) वेण्डु देवपुत्र	५३
१- मृत्युको वशमा जांबेनन् (वेण्डुसुत्तं)	५३
(६) वेपचित्ति असुरेन्द्र	५५
परिचय	५५
केही वेपचित्ति नामहक	६२
१- क्षमाद्वारा सबंको भलो हुन्छ (वेपचित्तिमुत्तं)	६३
२- जस्तो गछं उस्तै पाउंछ (समुद्दकसुत्तं)	६७
३- सम्बरो माया बलाऊ (सम्बरिमायासुत्तं)	७१
(७) वैरोचन असुरेन्द्र	७४
परिचय	७४
केही वैरोचन नामहक	७५
१- सफल नमएसम्म मेहनत गन् (वैरोचन असुरिन्दसुत्तं)	७६
(८) राक भन्ने यक्ष	७९
परिचय	७९

	पृष्ठः
विभिन्न शक्र (सक्क) नामहरू	८०
१- अनुशासन नगर (सक्कनामसुत्तं)	८४
(६) शक्र देवेन्द्र	८६
परिचय	८६
शक्र तथा उनका बन्धुहरू	८६
बोधिसत्त्व जीवनसंग शक्र देवेन्द्र	९१
बुद्धजीवनसंग शक्र देवेन्द्र	९३
मूलपालिमा शक्र देवेन्द्र	९६
अर्थकथाहरूमा शक्र देवेन्द्र	१००
शिष्टाचार र सेवा भावना	१११
१- बुद्धवन्दना (बुद्धवन्दनासुत्तं)	११८
२- मघ भन्ने माणव थिए (सक्कनामसुत्तं)	१२०
३- शक्र र वेपचित्ति असुरेन्द्र (अरञ्जायतनइसिसुत्तं)	१२४
४- सुवीर देवपुत्रलाई काम अह्लाए (सुवीरसुत्तं)	१२७
५- सुसीम देवपुत्रलाई काम अह्लाए (सुसीमसुत्तं)	१३२
६- द्रोह गर्नु पाप हो (नडुब्बिमयसुत्तं)	१३४
७- आफैलाई म निग्रह गर्छु (दुब्बण्णियसुत्तं)	१३७
८- धर्म विजय (कुलावकसुत्तं)	१४०
९- सुभाषितको विजय (सुभासितजयसुत्तं)	१४२
१०- अरू देवहरूभन्दा तेजिला छन् (दलिद्दसुत्तं)	१४७
११- बुझ्नु मूर्खहरू छन् (प्रच्चयसुत्तं)	१५३

	पृष्ठः
१२- बुद्ध अनुस्मरण गर्दा भय दूर हुन्छ (घजगमुत्तं)	१५५
१३- कोधलाई जित (अक्कोधमुत्तं)	१६०
१४- महाकाश्यपलाई भिक्षादान (सक्कुवानमुत्तं)	१६२
१५- कहाँ दान दिनु महत्फलदायी हुन्छ ? (यजमानमुत्तं)	१६६
१६- केलाई छेदन गर्दा सुख हुन्छ ? (छेत्वामुत्तं)	१७२
१७- कुन भूमि रमणीय छ ? (रामणोधयमुत्तं)	१७४
१८- यस्तै जीवनमा किन निर्वाण हुन्छ ? (सक्कपञ्चमुत्तं)	१७६
१९- शक्रको प्रश्न (सक्कपञ्चमुत्तं)	१८१
बुद्धको दर्शन गर्ने इच्छा	१८२
बेदिय पर्वतमा शक्र देवेन्द्र	१८६
पञ्चशिखको गीत	१८७
तिम्बरुकी छोरीसँग पञ्चशिखको प्रेम	१९०
शक्र देवेन्द्र बुद्धको छेउमा गए	१९१
गोपक देवपुत्र	१९६
शक्रको प्रश्नको उत्तर	२१६
अरू भ्रमण ब्राह्मणहरूसँग प्रश्न सोधे	२३७
सन्तुष्टि लाभ	२३६
शक्रको बुद्धवन्दना	२४४

[२६]

पृष्ठः

२०- तृष्णाक्षयको कुरा संक्षेपमा भन्नुहोस् (चूलतण्हासङ्ख्यमुत्तं)	२४८
महामौद्गल्यायन देवलोकमा	२५१
बुद्धसँग महामौद्गल्यायनको प्रश्न	२५६
२१- शास्ता बन्दना (सत्थारवन्दनामुत्तं)	२६१
२२- सङ्खवन्दना (सङ्खवन्दनामुत्तं)	२६५
२३- उपासकलाई नमस्कार छ (गहट्टवन्दनामुत्तं)	२६६
नामावली	२७३
शब्दावली	२६४
गाथा-सूची	३३५

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव
[भाग-२]

Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

३३।१. चातुर्महाराजा

प रि च य

पाळि त्रिपिटक साहित्यमा कामावचर, रूपावचर तथा अरूपावचर गरी तीनलोक अथवा तीन भूमिका कुराहरू उल्लेख भएको पाइन्छ ।

भूमिको हिसावले अपायभूमि, कामसुगतिभूमि, रूपावचर-भूमि र अरूपावचरभूमि गरी चार भूमिहरू छन् । कामावचरभूमिमा अपायभूमि र कामसुगतिभूमि दुबै पर्दछन् । यसमध्ये चातुर्महाराजिक देवताहरू मनुष्यहरूभन्दा माथि र अरू देवताहरूभन्दा तल्लो भूमिमा बस्छन् । मनुष्यहरूभन्दा चातुर्महाराजिक देवताहरू श्रेष्ठ

१. विभं. पा. पृ. ५०२-०३ भूमयो, धम्महृदयविभङ्गो; अभि. ध. सं. पृ. ११२: भूमिविभागो, पञ्चमपरिच्छेद; र पृ. ११५: भूमिचतुक्कं, पञ्चमपरिच्छेद ।
२. अभि. ध. सं. पृ. ११५: भूमिचतुक्कं, पञ्चमपरिच्छेद ।
३. अभि. ध. सं. पृ. ११५-१६: भूमिचतुक्कं, पञ्चमपरिच्छेद ।

हुन् भन्ने कुरा मज्झिमनिकाय II. पृ. ४५६: धनञ्जानि सूत्रमा समुल्लेख भएको छ ।

यो चातुर्महाराजिक देवताहरूको उल्लेख अर्थकथाहरूमा मात्र होइन मूल सूत्रहरूमा पनि ठाउँ ठाउँमा पाइन्छन् । जस्तै —

यो चातुर्महाराजा भनेका को को हुन् भन्ने बारेमा दीघनिकायका महासमय, आटानाटिय, महागोविन्द र जनवसभ सूत्रहरूमा घतरट्ट (= धतराष्ट्र), विरुहक (= विरुहक), विरुपक्ष (= विरुपाक्ष) र वैश्रवण (= वैश्रवण) कुबेर हुन् भनी उल्लेख भएको छ ।

यिनीहरूमध्ये पूर्व दिशामा धतराष्ट्र, दक्षिण दिशामा विरुहक, पश्चिम दिशामा विरुपाक्ष र उत्तर दिशामा वैश्रवण वा कुबेर बस्छन् ।

चातुर्महाराजाहरूको प्रायु सम्बन्धमा उल्लेख गर्दै विमङ्गपालि र दीघनिकायद्वकथाले यस्तो उल्लेख गरेको छ ।

१. यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३६८ मा भएको छ ।

२. दी. नि. II. पृ. १६१-६२: महासमयसुत्तं, दी. नि. II. पृ. १६५: महागोविन्दसुत्तं, दी. नि. II. पृ. १५६: जनवसभसुत्तं, २ दी. नि. III. पृ. १५०-५३: आटानाटियसुत्तं । दी. नि. अ. क. II. पृ. ३६६: महागोविन्दसुत्तवण्णना ।

मनुष्यहरूको पचास (५०) वर्ष चातुर्महाराजाहरूको एकदिन हुन्छ । यस दिनले तीस (३०) दिनको एक महीना र यस महीनाको बाह्र (१२) महीनाले एक वर्ष हुन्छ । अनि यस वर्षको हिसाबले पाँचशय (५००) वर्ष चातुर्महाराजाहरूको आयु हुन्छ । मनाइको मतलब मनुष्यहरूको हिसाबले नब्बे लाख (९०,००,०००) वर्ष आयु हुन्छ । त्यसैले मज्झिमनिकाय III. पृ. १६३: सङ्घारूपपत्ति सूत्रमा “चातुर्महाराजिक देवताहरू दीर्घायु छन् र वर्णवान् पनि” भनिएको हो । यस सम्बन्धमा तथा अरु देवताहरूको आयु सम्बन्धमा लेखकको बु. म. भा-१, पृ. १३६-३९ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

चातुर्महाराजिक देवताहरू नभएका होइनन् भन्ने कुरा अङ्गुत्तरनिकाय पृ. ३७४: एकादसनिपात, पठम महानाम सूत्रले “सन्ति देवा चातुर्महाराजिका” भनी बताएको छ । यस्तै गरी अं. नि-३, पृ. १९५: उपोसथसुत्तमा पनि उल्लेख भएको छ ।

हाम्रा भगवान्को जीवनमा सबभन्दा पहिले यी चातुर्महाराजिक देवताहरूले सिद्धार्थ कुमारले आफ्नी आमाको कोखमा गर्भधारण गरेको बेलामा “चत्तारो देवपुत्रा आरक्षं गच्छिषु” भनी जा. अ.

-
१. विभं. पा. पृ. ५०४: धम्महृदयविभङ्ग; कथा. व. पा. पृ. १९०: चित्तवृत्तिकथा, दुतियवगो ।
 २. दी. नि. अ. क. II. पृ. १६६: महापदानसुत्तवण्णना ।
 ३. यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २२३ मा उल्लेख भएको छ ।

क. I-II. पृ. ४४ मा उल्लेख भए बभोजिम महामायादेवीको र गर्भमा बस्ने बालकको आरक्षा गरेका थिए ।

यस्तै गरी लुम्बिनी उदघानमा सिद्धार्थ कुमारको जन्म हुँदा यी चातुर्महाराजाहरूले ब्रह्माको हातबाट कुमारलाई आफ्ना हातमा लिएको कुरा पनि जा. भ. क. I-II. पृ. ४५ मा “चत्तारो महाराजानो मङ्गलसम्मतया सुखसम्पत्स्थाय अजिनपवेणिया गण्हिसु” मनी समुल्लेख भएको छ ।

यस्तै गरी दीघनिकायको आटानाटिय सूत्रमा “अथ खो चत्तारो महाराजा महत्तिया च यक्खसेनाय...चातुहिसं रक्खं ठपेत्वा” मन्ने ठाउँमा चातुर्महाराजाहरूले चारै दिशामा पालो राखेका थिए^१ । यसै कुरालाई भगवानले पनि “इमं भिक्खवे रत्ति चत्तारो महाराजा महत्तिया च यक्खसेनाय...चातुहिसं रक्खं ठपेत्वा... येनाहं तेनुपसक्कमिसु” अर्थात्—भिक्षुहो ! यो बितेको रातमा चातुर्महाराजाहरूले विशाल यक्षसेनाद्वारा चारैदिशामा पालोपहरा राखी जहाँ म थिएँ त्यहाँ आए मनी दीघनिकायकं आटानाटिय सूत्र पृ. १५८ मा भन्नुभएको छ । अनि आटानाटिय सूत्रमै “अथ खो भिक्खवे चत्तारो महाराजा उट्टायासना मं अभिवादेत्वा..... तत्थेवन्तर चायिसु” अर्थात्—भिक्षुहो ! अनि चातुर्महाराजाहरू आसनबाट उठी मलाई अभिवादन गरी उहाँ अन्तरघान भए मनी प्रष्ट शब्दमा उल्लेख भएको छ^२ ।

१. दी. नि. III. पृ. १५०: आटानाटियसुत्तं ।

२. दी. नि. III. पृ. १६५.

यो चातुर्महाराजिक देवताहरूले बुद्धको मात्र रक्षारक्षा गरेका होइनन् स्याना स्याना भ्रामणेरहरूको पनि रक्षारक्षा गरेको कुरा हामी धम्मपवट्टकथामा पाउँछौं ।

सारिपुत्र स्थविरका सातवर्षीय शिष्य पण्डित भ्रामणेरलाई लिएर वहाँ भिक्षाटनको निमित्त निस्कनुहुँदा बीच बाटामा भ्रामणेरले ढल बनाइरहेको र बाँण सोझो पारिरहेका मानिसहरू देखेर भिक्षाटन नगर्ने फर्केर आई विहारमा ध्यान गरी बसिरहेको बेलामा उनलाई कुनै बिचनबाधा हुन नपाओस् भन्ने हेतुले चातुर्महाराजाहरू पालो बसेको कुरा उपर्युक्त धम्मपवट्टकथा पृ. ३५४, ३५६ पण्डितवर्ग, पण्डित भ्रामणेरको कथामा उल्लेख भएको पाइन्छ । ठीक यस्तै गरी सारिपुत्रकै शिष्य सातवर्षीय सुख भ्रामणेरको रक्षारक्षा गरेको कुरा पनि धम्मपवट्टकथा पृ. ४८५ वण्डवर्गमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

यति मात्र होइन भगवान् बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरी माथो हप्तामा वहाँ राजायतन वृक्षमनि बसिरहेको बेलामा तपुस्त्र-भङ्गलुकहरूले दिएको सत्त आदि धान्नको लागि चातुर्महाराजा देवताहरूले चढाएको शैलमय पात्रलाई पनि हामी बिसँन सक्दौं^१ ।

पाळि साहित्यमा चिहाइहेर्दा चातुर्महाराजिक देवताहरूले भगवान्को उपदेशको अनुमोदन गरी साधुवाद दिएको कुरा त्रिपिटकका ठाउँ ठाउँमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

१. महा. व. पा. पृ. ६: राजायतनकथा, महाखन्धकं । यसको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा-१, पृ. १३१ मा उल्लेख भएको छ ।

जस्तै—भगवान्‌ले बुद्धत्व प्राप्त गरी सर्वप्रथम पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरूलाई धर्मचक्र सूत्रको उपदेश गर्नु हुँदा अरू देवताहरूले झैं यी चातुर्महाराजिक देवताहरूले पनि साधुवादको शब्द उच्चारण गरेका थिए भनी महावग्गपालि पृ. १५: धम्मचक्कपवत्तनं, महाखन्धकले र पटिसम्भिदामग्गो पृ. ४००: धम्मचक्कपवत्तनसुत्तन्तपालिले उल्लेख गरेका छन् ।

एक समय भगवान्‌ वृजी राज्यको गिञ्जकावसथमा बसिरहनु भएको बेलामा आयुष्मान् अनुरुद्ध, आयुष्मान् नन्दिय र आयुष्मान् किम्बिळ गोसिङ्ग शालबनमा बसिरहेका थिए । अनि ती आयुष्मान्-हरूसँग ध्यान भावना सम्बन्धी कुरा सोध्दा उनीहरूले दिएका सन्तोषजनक उत्तर सुनी भगवान्‌ले साधुवाद दिनुभएको थियो । यो सुनेर वृधी परजन भन्ने देवता आई “यी वृजीहरूको लाभ हो ! यी वृजी-हरूको सुलाभ हो !! जहाँ कि यी आयुष्मान्‌हरू गोसिङ्ग शालबनमा बस्छन्” भनी साधुवाद दिएको सुनी चातुर्महाराजिक देवताहरूले पनि साधुवाद दिएको कुरा मज्झिमनिकाय I. पृ. २६१: चूलगोसिङ्ग सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ भने उता बुद्धशासनमा कलंक लाग्दा खेद प्रकट गरी आवाज उठाएको कुरा पनि पाराजिकपालि पृ. २३ मा सुदिम्र भिक्षुले आफ्नी अघिका धर्मपत्नीसँग सम्भोग गरेको घटना सम्बन्धी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

जति पनि कुरा माथि उल्लेख भए त्यसबाट बुद्धसँग र बुद्ध-शासनसँग चातुर्महाराजिक देवताहरूको सम्बन्ध बरोबर रही

आएको कुरा प्रष्ट छ । यसैले होला आपना आठ परिषद्हरूमध्ये वहाँले चातुर्महाराजिक परिषद्को नाम^१ उल्लेख गर्नुभएको ।

यो चातुर्महाराजिक परिषद्को कुरा मुनेर चातुर्महाराजिक देवलोकमा जन्म लिने इच्छा गर्ने र जन्म लिने प्राणीहरूको कमी नभएको कुराको उदाहरण त्रिपिटकमा पाइन्छ । जस्तै—

मज्झिमनिकाय I. पृ. ३५३: सालेय्यक सूत्रमा^१ भगवान् भन्नुहुन्छ कि—धर्मचारी समचारीहरू यदि इच्छा गर्छन् भने उनीहरू चातुर्महाराजिक देवलोकमा उत्पन्न हुन सक्छन् । यस्तै कुरा म. नि. III. पृ. १६३: सङ्घारुपपत्ति सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अङ्गुत्तरनिकाय III. पृ. १६६: दानमहफ्फल सूत्रमा^१ भगवान् सारिपुत्रलाई भन्नुहुन्छ—“सारिपुत्र ! जसले सापेक्षी भएर दानदिन्छ र प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ, त्यस्तो पुरुष मरणपछि चातुर्महाराजिक देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

-
१. अं. नि-८, पृ. ३६५: परिसामुत्तं, भूमिचालवग्गो; दी. नि. II. पृ. ८६: महापरिनिब्बानसुत्तं; म. नि. I. पृ. १०२: महासीहताद-सुत्तं ।
 २. यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. ३७४ मा उल्लेख भएको छ ।
 ३. यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. ७३ मा उल्लेख भएको छ ।

यस्तं गरी अङ्गुत्तरिकाय III. पृ. ३४१: पुञ्जकिरियवत्थु
सूत्रमा वहां मन्नुहुन्छ—“दान भने धरं दिएको हुन्छ शील पनि धरं
पालन गरेको हुन्छ तर भावना भने गरेको छैन भने त्यस्तो पुरुष मरण-
पछि चातुर्महाराजिक देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

वीघ्निकाय II. पृ. १८७: महागोविन्द सूत्रमा^१ “त्यसबखत
महागोविन्द ब्राह्मणसँग जुन शिष्यहरूले सबै धर्महरूलाई जाने तिनीहरू
सबै सुगति ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । जसले जान सकेनन् तिनीहरू कुनै
चातुर्महाराजिक देवलोकमा उत्पन्न भए” भनी उल्लेख भएको
पाइन्छ । यस्तै गरी दौ. नि. II. पृ. २६५ मा पयासिराजञ्जले आफू
चातुर्महाराजिक देवलोकमा उत्पन्न भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।
दौ. नि. II. पृ. १५६: जनवसम सूत्रमा^२ सनङ्कुमार ब्रह्मा मन्वन्तं—
“जो बुद्ध, धर्म तथा सङ्घको शरणमा गएको छ, रात्रि शील पालन
गरेको छ, सो मरणपछि कुनै चातुर्महाराजिक देवलोकमा पनि उत्पन्न
हुन्छ ।”

एकबिन षगवान्ने केवट्ट धिष्णुलाई मन्नुमयो कि अघि यसं
मिस्सुसङ्गमध्ये एकजना मिस्सु चातुर्महाराजिक देवताहरूकाई गई

१. यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८ मा उल्लेख
भएको छ ।

२. यो सूत्र लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ६५ मा उल्लेख भएको छ ।

पृथ्वीधातु आदि कहां निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा सोधेका थिए । किन्तु चातुर्महाराजिक देवताहरूले उत्तर दिन सकेनन् ।

यी चातुर्महाराजिक देवताहरूको पनि आ-आफ्ना साथीहरू भएका कुरा अर्थकथामा उल्लेख भएको छ । जस अनुसार वर्षा गराउने बादल देवता (वस्सवलाहका देवता) का साथी चातुर्महाराजिक देवताहरू थिए भन्ने कुरा दी. नि. प्र. क. II. पृ. १००: महापदान सूत्र वर्णनाले उल्लेख गरेको छ । यी देवताहरूभन्दा उत्तम देवताहरू त्रयस्त्रिंशद् देवताहरू हुन् भन्ने कुरा संयुक्तनिकाय IV. पृ. ३५०: गिलान सूत्रले उल्लेख गरेको छ ।

दीर्घनिकाय अर्थकथा अनुसार यी चातुर्महाराजिक देवताहरूमध्ये वैश्रवण^१ महाराजा भगवान्का विश्वासी हुन् भन्ने कुरा र यी वैश्रवण महाराजा कुराकानी गर्नुमा सुशिक्षित तथा व्यक्त भएकोले आटानाटिय समागममा यिनले भगवान्सँग कुरा शुरु गरेका हुन् भनी दी. नि. प्र. क. III. पृ. २६५: आटानाटिय सूत्र वर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यी चातुर्महाराजिक देवताहरूलाई व्यवहारमा चतुर्लोकपाल देवताहरू पनि भन्दछन् । यी लोकपाल देवताहरूले बुद्ध र बुद्धशासनलाई के कस्तो सेवा गरे भन्ने कुरा हामीले बुझ्यौं ।

१. दी. नि. I. पृ. १८६: केवट्टसुत्तं । यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र भा-१, पृ. ४७८ मा उल्लेख भएको छ ।
२. यी वैश्रवण महाराजा स्रोतापन्न हुन् भन्ने कुरा मनो. र. पू. II. पृ. ७१०: ले उल्लेख गरेको छ ।

भगवान्की कान्छी आमा महाप्रजापति गौतमी स्वविराको परिनिर्वाण हुँदा लगिएको शबयात्राको रथ यी चातुर्महाराजिक देवताहरूले पनि बोकेका कुरा थेरी अपदानपालि पृ. २१३ ले' यसरी उल्लेख गरेको छ ।

“बत्तारो लोकपाला ते, अंसेहि समधारयुं ।”

अर्थात्—चार लोकपाल देवताहरूले एक कांधमा राखे ।

यस अतिरिक्त चातुर्महाराजाहरूले मनुष्यलोकमा घुमी मातृ-पितृ सेवा गर्नेहरू कम भए कि बढे भन्ने जुन कुरा हेर्ने हो सो कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्ट भएको छ ।

× × ×

Dhamma.Digital

१. महाप्रजापति गौतमी थेरी अपदानं । यो अपदानको अनुवाद लेखकको बु. श्रावि. च. भा-१, पृ. १३७ मा उल्लेख भएको छ ।

—मूढ सूत्र—

मातृ-पितृ सेवा गर्ने छन् कि छैनन् ?

(चातुर्महाराजसुत्त^१)

“भिक्षुहो ! पक्षको अष्टमीको दिनमा चातुर्महाराज परिषद्का अमात्यहरू यो लोकमा घुमी 'के मनुष्यलोकमा धेरै मानिसहरू जागृत भई मातृसेवा, पितृसेवा, भ्रमणसेवा, ब्राह्मण (=श्रेष्ठ पुरुषको) सेवा तथा घरका जेठापाकाहरूको सेवा गरी उपोसथ व्रत गरी दानपुण्य गर्छन् कि गर्दैनन्' भनी हेर्छन् ?”

“भिक्षुहो ! पक्षको चतुर्दशीको दिनमा चातुर्महाराजाका पुत्रहरू यो लोकमा घुमी 'के मनुष्यलोकमा धेरै मानिसहरू जागृत भई मातृसेवा, पितृसेवा, भ्रमणसेवा, ब्राह्मण (=श्रेष्ठ पुरुषको) सेवा तथा घरका जेठापाकाहरूको सेवा गरी उपोसथ व्रत गरी दानपुण्य गर्छन् कि गर्दैनन्' भनी हेर्छन् ?”

१. अं. नि-३, पृ. १३१: देवदूतवग्गो, अ. क. I. पृ. ३७६.

“मिक्षुहो ! उपोसथको पन्ध्रौं दिनमा चातुर्महाराजाहरू स्वयं यो लोकमा घुमी ‘के मनुष्यलोकमा धेरै मानिसहरू जागृत भई मातृसेवा, पितृसेवा, भ्रमणसेवा, ब्राह्मण (=श्रेष्ठ पुरुषको) सेवा तथा घरका जेठापाकाहरूको सेवा गरी उपोसथ व्रत गरी दानपुण्य गर्छन् कि गर्दैनन्’ भनी हेर्छन् ?

“मिक्षुहो ! यदि मनुष्यलोकमा जागृत भई मातृसेवा...तथा घरका जेठापाकाहरूको सेवा गरी उपोसथ व्रत बसी दानपुण्य गर्ने मानिसहरू कम छन् भने—मिक्षुहो ! ती चातुर्महाराजिक देवताहरूले त्रयस्त्रिंशद्देवताहरूको सुषर्मा सभामा एकत्रित भएका देवताहरूलाई यसो भन्छन्—‘मारिष ! मनुष्यलोकमा थोरै मानिसहरूले मातृसेवा... तथा घरका जेठापाकाहरूको सेवा गरी उपोसथ व्रत बसी दानपुण्य गर्छन् !’

“मिक्षुहो ! यसबाट त्रयस्त्रिंशद्देवताहरू ‘धन भने विषय शरीर घट्ने छन् र अशुर शरीर बढ्ने छन्’ भनी असन्तुष्ट हुन्छन् ।

१. ‘चातुर्महाराजा’ भनेको चार दिशाका चार देवताहरू हुन् । (१) पूर्व दिशाका धतरट्ट (=धृतराष्ट्र) राजा, (२) दक्षिण दिशाका विरुहक (=विरुहक) राजा, (३) पश्चिम दिशाका विरुपक्ष (=विरुपाक्ष) राजा तथा (४) उत्तर दिशाका वेस्सवण (=वैश्रवण) राजा हुन् । यी राजाहरूलाई ‘चातुर्महाराजा’ भन्दछन् । हेतू लेखकको बु. ब्र भा-१, पृ. ३२६; दी. नि. II. पृ. १६५: महागोविन्दमुल्ल ।

“भिक्षुहो ! यदि मनुष्यलोकमा जागृत भई मातृसेवा...तथा घरका जेठापाकाहरूको सेवा गरी उपोसथ व्रत बसी दानपुण्य गर्ने मानिसहरू धेरै छन् भने—भिक्षुहो ! ती चातुर्माहाराजिक देवताहरूले त्रयस्त्रिंशद्देवताहरूको मुखमा खामाम्ना एकनित भएका देवताहरूलाई यसो मन्छन्—‘मारिष ! मनुष्यलोकमा धेरै मानिसहरूले मातृसेवा... तथा घरका जेठापाकाहरूको सेवा गरी उपोसथ व्रत बसी दानपुण्य गर्छन् ।’

“भिक्षुहो ! यसबाट त्रयस्त्रिंशद्देवताहरू ‘अब भने दिव्य शरीर बढ्ने छन् र अशुर शरीर घट्ने छन्’ भनी सन्तुष्ट हुन्छन् ।

“भिक्षुहो ! अघि शक्र देवैन्द्रले त्रयस्त्रिंशद्देवताहरूलाई बोध गराउँदै यो गाथा भनेका थिए—

‘चातुर्दसि पञ्चदसि, या च पक्खस्स अट्टमी ।
पाटिहारियपक्खं च, अट्टङ्गमुसमागतं ।
उपोसथं उपवसेय्य, योपिस्स मादिसो नरो’ति ॥’

अर्थ—

‘जुन पक्षको चतुर्दशी, पञ्चमी र अष्टमी हो जुन पाटिहारीयपक्ष’

१. यहाँ ‘पाटिहारीयपक्ष’ भनेको वर्षावास तीन महीनाभरी लगातार उपोसथ व्रत पालन गर्नेलाई भनिएको हो ।

! यदि वर्षावासभित्र लगातार तीन महीना उपोसथ व्रत पालन गर्ने नसकेमा वर्षावास सिद्धिने दुइ पवारणाको बीचको एक

हे। त्यस्तो दिनमा अष्टाङ्ग सम्पन्न भई उपोसथ व्रत पालन गर्नु योग्य छ ।
यसबाट म जस्तै हुन सक्नेछन् ।’

“भिक्षुहो ! शक्र देवानमिन्द्रले जुन यो गाथा गाए त्यो सुगीत
भएन दुर्गीत भयो । सुभाषित भएन दुर्भाषित भयो । किनभने—भिक्षुहो !
शक्र देवानमिन्द्र अवीतरागी, अवीतद्वेषी र अवीतमोही छन् ।

“भिक्षुहो ! यदि त्यो गाथा अरहत् क्षीणाल्मवी, ब्रह्मचर्यवास
पूरा गरिसकेका, गर्नुपर्ने गरिसकेका^१, चार बिसाइसकेका^१, स्वार्थ^१ प्राप्त
गरिसकेका, संसारको बन्धन विनाश भएका तथा रात्ररी ज्ञात गरी मुक्त

महीनाभरी उपोसथ व्रत पालन गर्नेलाई पनि ‘पाटिहारीयपक्ष’
भनिन्छ ।

यदि यो एक महीना पनि पालन गर्न नसकेमा पहिलो
पवारणाको दिनदेखि आधा महीनासम्म पालन गर्नेलाई पनि
‘पाटिहारीयपक्ष’ भनिएको हो । अं. अ. क. I. पृ. ३७८: चतु-
महाराजसुत्तवण्णना ।

१. उपोसथ व्रतको गुणलाई जानी शक्रले दुइ देवलोकको श्रीसम्पत्ति-
लाई त्यागी महीनाको आठ पटक उपोसथ शील पालन गर्छन् ।
त्यसैले उनी भन्दछन् कि यदि कसैले उपोसथ व्रत पालन गरेमा
उनी म जस्तै हुन सक्छन् । त्यसैले ‘म जस्तो हुन सक्नेछ’ भनी
भनिएको हो । अर्को अर्थ हो यदि म जस्तो हुन चाहन्छौ भने
उपोसथ शील पालन गर भनिएको हो । अं. अ. क. I. पृ. ३७८:
चतुमहाराजसुत्तवण्णना ।

भएका भिक्षुले गाएको भए असल हुने थियो । भिक्षुहो ! यस्ता भिक्षुले यो गाथा यसरी भन्न असल हुनेछ —

‘चातुर्दसि पञ्चदसि, या च पक्खस्स अट्टमी ।
पाटिहारियपक्खं च, अट्टुङ्गसुसमागतं ।
उपोसथं उपवसेय्य, योपिस्स मादिसो नरो’ति ॥’

अर्थ—

‘जुन पक्षको चतुर्दशी, पञ्चमी र अष्टमी हो जुन पाटिहारीयपक्ष हो त्यस्तो दिनमा अष्टाङ्ग सम्पन्न भई उपोसथ व्रत पालन गर्नु योग्य छ । यसबाट म जस्तै हुन सक्नेछन् ।

२. ‘गर्नुपर्ने गरिसकेका’ भनी खोतापत्ति आदि चार मार्गद्वारा गर्नुपर्ने गरिसकेकालाई भनिएको हो । अं. अ. क. I. पृ. ३७८.
३. ‘भार बिसाइसकेका’ भनी स्कन्ध भार, क्लेश भार र अभिसंस्कार भारहरू बिसाइसकेकालाई भनिएको हो । अं. अ. क. I. पृ. ३७८.
४. ‘स्वार्थ’ भनी अरहत्त्वलाई भन्दछन् । अतः अरहत्त्व प्राप्तिलाई ‘स्वार्थ प्राप्त’ भनिएको हो । अं. अ. क. I. पृ. ३७८.
१. ‘म जस्तो’ भनी म जस्तो अरहत् हुन सक्छन् भनी भनिएको हो । अथवा यदि अरहन्त हुन चाहन्छौ भने अष्टशील पालन गरी उपोसथ व्रत पालन गर भनी भनिएको हो । अं. अ. क. I. पृ. ३७८.

(१६)

बुद्धकालीन ब्रह्माग्निदेव-२

“भिक्षुहो ! किनभने—ती भिक्षु वीतरागी, वीतद्वेषी तथा वीतमोही छन् ।

“भिक्षुहो ! अघि शक्र देवेन्द्रले त्रयस्त्रिंशद्देवताहरूलाई बोध गराउँदै यो गाथा भनेका थिए—

‘चातुर्दसि पञ्चदसि, या च पक्खस्स अट्टमी ।’

(सबै माथि जस्तै पढ्नु)

अर्थ—

‘जुन पक्षको चतुर्दशी, पञ्चमी र अष्टमी हो...यसबाट म जस्तै हुन सक्नेछन् ।’

“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रले जुन गाथा गाए त्यो सुगीत भएन दुर्गीत भयो । सुभावित भएन दुर्भाषित भयो । किनभने—भिक्षुहो ! शक्र देवानमिन्द्र जाति, जरा, मरण, शोक, परिदेव, दुःखदोर्मनस्य र उपायासबाट परिमुक्त भएको छैन । उ दुःखबाट परिमुक्त भएको छैन भनी भन्दछु ।

“भिक्षुहो ! यदि त्यो गाथा अरहत् औणाल्लवी,...तथा राम्ररी ज्ञात गरी मुक्त भएका भिक्षुले गाएका भए असल हुने थियो । भिक्षुहो ! यस्ता भिक्षुले यो गाथा यसरी भन्न असल हुनेछ—

‘चातुर्दसि पञ्चदसि, या च पक्खस्स अट्टमी ।’

(सबै माथि जस्तै पढ्नु)

अर्थ—

‘जुन पक्षको चतुर्दशी, पञ्चमी र अष्टमी हो...यसबाट म जस्तै
हुन सक्नेछ ।’

“भिक्षुहो ! किनभने—सो भिक्षु जाति जरा...उपायासबाट
परिमुक्त छ । उ दुःखबाट परिमुक्त छ भनी भन्दछु ।”

३४।२. यमराजा

प रि च य

यमराजा भनाले मृत्युराजा भनिएको हो भन्ने अर्थ बुझिन्छ । रिस डेविदको पालि शब्दकोष पृ. ५५० ले पनि यस्तै उल्लेख गरेको छ । यी यमराजाहरू वैमानिक प्रेत^१ राजाहरू हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. १५१ र मनो. र. पू. I. पृ. ३७४: देवदूत सूत्रवर्णनाले उल्लेख गरेका छन् । यिनीहरू कहिलेकाँहि दिव्य-कल्पवृक्षमा, दिव्य-उदघानमा र दिव्य-नर्तकी स्त्रीहरूसँग बस्छन् । सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. २६१: आलवक-सुत्तवर्णनामा चाहिँ यमराजाको नयन नै आयुध हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ । जुन कुरा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ४० मा पनि उल्लेख भएको छ । अर्थकथाहरूको भनाइ अनुसार यी यमराजा भन्ने एकजना मात्र होइन चारजना छन् भनी अं. अ. क. I. पृ. ३७४ र पपं. सू. IV. पृ. १५१: देवदूत सूत्रवर्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।

अगाडि अनुदित सूत्रहरू र त्यसका अर्थकथाहरू अध्ययन गर्दा

१. 'वैमानिक प्रेत' भन्ने कस्ता हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प्रे. को प्राक्कथन पृ. ११ मा हेर्नु ।

यो राजाहरूका तीन र पाँच प्रकारका दूतहरूका कुरा मूल सूत्रहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यी दूतहरूलाई दैवदूत (=मृत्युको दूत) भनिन्छ । दैवदूत भन्नाको मतलब देव जस्ता दूत भएको हुनाले हो भन्छन् । अर्को अर्थ चाहिँ मृत्युको दूत भनिएको हो । सबै बोधिसत्वहरू बृद्ध, रोगी, मृत्यु र भिक्षुको रूप देखेर नै संवेगी भई प्रव्रजित भएका थिए । अतः विशुद्ध देवका दूत भएकाले वा देव जस्ता दूत भएकाले देवदूत भनिएको हो भनी अर्थकथाहरूले उल्लेख गरेका छन्^१ ।

नरकपालक भन्ने बारेमा चाहिँ केही स्थविरहरू यस्तो भन्ने कुनै व्यक्ति छैन । यो त स्वचालित यन्त्र जस्तै स्वतः चल्ने कर्मको फल हो भनी भन्छन् । किन्तु मनुष्यलोकमा काम गर्नेको करणी भए जस्तै नरकपालहरू पनि छन् भनी अं. भ्र. क. I. पृ. ३७४: देवदूत सूत्रवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

नरकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई विविधाकारले ढण्ड दिइने देखेर अघि यमराजाले “अहो ! बुद्ध जन्मेको बेलामा मनुष्य भएर जन्मन पाए कति हुन्थ्यो !” भन्ने अभिलाषा गरेको कुरा अगाडि अनुवित यमराजसुत्तबाट प्रष्ट बुझिन्छ । यस्तै कुरा अगाडि अनुवित मज्झिमनिकायको देवदूत सूत्रको अन्त्यमा पनि उल्लेख भएको हामी पाउँछौं । त्यहाँ भगवान्‌ले यो कुरा कससँग सुनेर बताएको होइन बल्कि आफैले बोध गरेर बताएको हुँ भनी जोर दिएर भन्नुभएको छ ।

×

×

×

१. मनो. र. पू. I. पृ. ३७४ र पपं. सू. III. पृ. २१३: मखादेव-सुत्तवर्णना ।

मूल सूत्र—

१-यमराजाको सोचाइ (यमराजसुत्त^१)

“भिक्षुहो ! अघि यमराजालाई यस्तो लागेको थियो—‘जो यस लोकमा पाप गर्छन् उनीहरू विविध प्रकारले दण्डित हुन्छन् । ग्रहो म मनुष्य हुन पाए कति हुन्थ्यो ! जुन बखत तथागत अरहत् सम्म्यक्-सम्बुद्धको पनि जन्म भएको होस् । वहाँ भगवान्को सदसंगत पनि गर्ने पाइयोस् । वहाँ भगवान्ले देशना गर्ने धर्म पनि बुझ्न सकियोस् ।’ भिक्षुहो ! यो कुरा मैले अरू श्रमण ब्राह्मणहरूबाट सुनेर भनेको होइन । भिक्षुहो ! बल्की जुन कुरा मैले स्वयं जानें, स्वयं देखें र स्वयं अनुभव गर्छु सोही कुरा म भन्दिछु ।

१. “चोदिता देवदूतेहि, ये पमज्जन्ति माणवा ।
ते दीघरत्तं सोचन्ति, हीनकायूपगा नरा ॥
२. “ये च खो देवदूतेहि, सन्तो सप्पुरिसा इध ।
चोदिता नप्पमज्जन्ति, जातिमरणसङ्खये ॥

१. अ. नि-३, पृ. १३१: देवदूतवग्गो ।

३. “उपादाने भयं दिस्वा, जातिमरणसम्भवे ।
अनुपादा विमुच्चन्ति, जातिमरणसङ्खये ॥
४. “ते अप्पमत्ता सुखिनो, दिट्ठधम्माभिनिब्बुता ।
सब्बवेर भयातीता, सब्बदुक्खं उपच्चगु”ति ॥”

अर्थ—

१—“देवदूतले सम्भाजेंदा जुन् पुरुषहरू यहाँ प्रमादी हुन्छन्
उनीहरू हीन अवस्थामा उत्पन्न भई दीर्घकालसम्म चिन्ता गर्छन् ।

२—“देवदूतले सम्भाजेंदा जुन् पुरुषहरू यहाँ आर्य-धर्ममा प्रमादी
नभई सन्त सपुरुष भई बस्छन् ।

३—“जुन् पुरुषहरू जन्मिनु पर्ने उपादानमा भय देखेर जन्म
मरणबाट मुक्त हुन्छन् ।

४—“जुन् पुरुषहरू यसं जीवनमा अप्रमादी भई शान्त हुन्छन्
उनीहरू सबं भय र वंरतालाई त्यागी सबं दुःखबाट मुक्त भई सुखी भई
बस्छन् ।”

x

x

x

मूल सूत्र—

२-तीन देवदूतहरू

(देवदूतसुत्त^१)

“भिक्षुहो ! यी तीन देवदूत हुन् । कुन तीन भने—

(१) भिक्षुहो ! यहाँ कोही काय दुश्चरित गर्छ, वची दुश्चरित गर्छ र मनः दुश्चरित गर्छ । अग्नि उ काय दुश्चरित, वची दुश्चरित र मनः दुश्चरित गरी शरीर छाडी मृत्युपछि दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ । भिक्षुहो ! अग्नि उसलाई नरकपालहरूले हातका विभिन्न ठाउँमा समाती ‘देव ! यो पुरुष मातृसेवा, पितृसेवा, भ्रमणसेवा र अरहन्तसेवा नगर्ने र घरका ठूलाबडाहरूको पनि सेवा नगर्ने हो । देव ! यसलाई दग्ड दिनुहोस्’ भनी यमराजालाई देखाउँछन् ।

“भिक्षुहो ! अग्नि यमराजाले उसँग पहिलो देवदूतको बारेमा यस्तो सोध्छ—‘हे पुरुष ! तँले मनुष्यहरूमा पहिलो देवदूत आफ्नो देखिनस् ?’ उ यस्तो मन्छ ‘भन्ते ! देखिन ।’

१. अं. नि-३, पृ. १२८: देवदूतवग्गो, अ. क. I. पृ. ३७३.

“भिक्षुहो ! उसँग यमराजा यस्तो सोच्छन्—‘हे पुरुष ! तँले मनुष्यहरूमा स्त्री वा पुंश्व असी नब्बे वा शय वर्ष भई दलिन बाङ्गिए जस्तै कुप्रिई जीवन बिताएको, दाँत खसिसकेको, केश फुलेको र जन्याँइले गर्दा थर थर काँप्दै लट्टी टेकी हिंडिरहेको पुरुष देखिनस् ?’ उ भन्छ ‘भन्ते ! देखे !’

“भिक्षुहो ! अनि उसलाई यमराजा यस्तो भन्दछन्—‘हे पुरुष ! अनि त्यो बुद्धिमान् स्मृतिवान् बुढो भएको तँलाई यस्तो लागेन कि म पनि बुढो हुँ बुढोपनबाट बचन सकिदन । अतः मैले काय, वचन र मनद्वारा कल्याणकार्य गरूँ !’ उ यस्तो भन्छ ‘भन्ते ! सकिन प्रमादी भएँ !’

“भिक्षुहो ! अनि उसँग यमराजा यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादको कारणले तँले काय, वचन र मनद्वारा कल्याणकार्य गरिनस् । हे पुरुष ! अब तँलाई त्यस्तो गरिनेछ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ । जुन त्यो पापकर्म हो त्यो न मेरी आमाले गरेकी हो; न पिताले गरेको हो; न दाजुभाइले गरेका हुन्; न दिदीबहिनीहरूले गरेका हुन्; न मित्रामात्यहरूले गरेका हुन्; न ज्ञातिबन्धुहरूले गरेका हुन्; न देवताहरूले गरेका हुन्; न श्रमणब्राह्मणहरूले गरेका हुन्; परन्तु तँले नै त्यो पापकर्म गरेको होस् । तँले नै त्यसको फल भोग्नेछस् ।’

(२) “भिक्षुहो ! यसरी उसँग यमराजाछे पहिलो देवदूतको सम्बन्धमा सोधी फेरि दोश्रो देवदूतको सम्बन्धमा उनी सोच्छन्—‘हे

पुरुष ! मनुष्यहरूमा तैले दोश्रो देवदूत आएको देखिनस् ?' उ यस्तो भन्छ 'भन्ते ! देखिन ।'

“भिक्षुहो ! अनि यमराजा उसलाई यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! तैले मनुष्यहरूमा स्त्री वा पुरुष धेरै बिरामी भई दुःखित भएको देखिनस् ? जो आफ्नै मल-मूत्रमा परी सुतिरहेको, अकलि उठाइदिइरहेको र अकलि सुताइरहेको ?’ उ यस्तो भन्छ ‘भन्ते ! देखे ।’

“भिक्षुहो ! अनि यमराजा उसलाई यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! अनि त्यो बुद्धिमान्, स्मृतिवान् र बुढो भएको तैलाई यस्तो लागेन कि म पनि रोगी स्वभावको हुँ र रोगीपनबाट बच्न सकिदैन । अतः मैले काय, बचन र मनद्वारा कल्याणकार्य गरूँ !’ उ यस्तो भन्छ ‘भन्ते ! सकिन प्रमादी भएँ ।’

“भिक्षुहो ! अनि उसैग यमराजा यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादको कारणले तैले काय, बचन र मनद्वारा कल्याणकार्य गरिनस् । हे पुरुष ! अब तैलाई त्यस्तो गरिनेछ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ । जुन त्यो पापकर्म हो त्यो न तेरी आमाले गरेकी हो, ...परन्तु तैले नै त्यो पापकर्म गरेको होस् । तैले नै त्यसको फल भोग्नेछस् ।’

(३) “भिक्षुहो ! यसरी यमराजाले उसैग दोश्रो देवदूतको सम्बन्धमा सोधी फेरि तेस्रो देवदूतको सम्बन्धमा उनी सोध्छन्—‘हे पुरुष ! मनुष्यहरूमा तैले तेस्रो देवदूत आएको देखिनस् ?’ उ यस्तो भन्छ ‘भन्ते ! देखिन ।’

“भिक्षुहो ! अनि यसराजा उसलाई यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! तँले मनुष्यहरूमा त्यस्ता स्त्री वा पुरुष देखिनस् कि जो एक दिनमा मरेको, दुइ दिनमा मरेको, तीन दिनमा मरेको वा फूलेको, नीलो भएको र पीप पीप भएको ?’ उ यस्तो भन्छ ‘भन्ते ! देखेँ ।’

“भिक्षुहो ! अनि यसराजा उसलाई यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! अनि त्यो बुद्धिमान्, स्मृतिवान् र बुढो भएको तँलाई यस्तो लागेन कि म पनि मरण स्वभावको हुँ र मरणबाट बचन सकिदैन । अतः मैले काय, वचन र मनद्वारा कल्याणकार्य गरूँ !’ उ यस्तो भन्छ ‘भन्ते ! सकिन, प्रमादी भएँ ।’

“भिक्षुहो ! अनि उसैग यसराजा यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादको कारणले तँले काय, वचन र मनद्वारा कल्याणकार्य गरिनस् । ‘हे पुरुष ! अन्न तँलाई त्यस्तो गरिनेछ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ । जुन त्यो पापकर्म हो त्यो न तिच्छी आमाले गरेको हो, ...परन्तु तँले नै त्यो पापकर्म गरेको होस् । तँले नै त्यसको फल भोग्नेछस् ।’

पञ्चविध दण्डकर्म

“भिक्षुहो ! यसरी उसैग तेथ्रो देवदूतको सम्बन्धमा सोधपुछ गरी यसराजा खुप लाग्छन् । भिक्षुहो ! अनि उसलाई नरकपालहरूले पञ्चबन्धनले बाँध्छन् । जस्तै—(१) तातो फलामको किलो हातमा ठोकिदिन्छन्, (२) तातो फलामको किलो अर्को हातमा ठोकिदिन्छन्,

(३) तातो फलामको किलो खुट्टामा ठोकिदिन्छन्, (४) तातो फलामको किलो अर्को खुट्टामा ठोकिदिन्छन् र (५) तातो फलामको किलो छातीमा ठोकिदिन्छन् । त्यहाँ उसले तीब्र, खरो र कटु दुःखवेदना अनुभव गर्छ । जबसम्म त्यो पापकर्म सकिनेछैन तबसम्म उ मर्नेछैन ।

(१) “भिक्षुहो ! नरकपालहरूले उसलाई तानेर कोवालोलै ताच्छन् । उसले त्यहाँ तीब्र, खरो र कटु दुःखवेदना अनुभव गर्छ । जबसम्म त्यो पापकर्म सकिने छैन तबसम्म उ मर्नेछैन । (२) भिक्षुहो ! उसलाई नरकपालहरूले खुट्टा समाती उभिण्डो पारी छुराले छाला काट्छन् ।... (३) भिक्षुहो ! उसलाई नरकपालहरूले रथ ताम्र लगाई बलिरहेको तथा ज्वाला निस्किरहेको भूमिमा घताउता लैजान्छन् ।... (४) भिक्षुहो ! उसलाई नरकपालहरूले बलिरहेको तथा ज्वाला निस्किरहेको ठूलो अङ्गारको पहाडमा चढ्न लगाउँछन् र झोल्टन लगाउँछन् ।... (५) भिक्षुहो ! उसलाई नरकपालहरूले खुट्टा समाती उभिण्डोपारी बलिरहेको तथा ज्वाला निस्किरहेको तातो फलामको कराहीमा हाल्छन् । उ त्यहाँ फेणु समान भई पाक्छ र कहिले माथि र कहिले तल जान्छ । अग्नि कहिले तेर्सोपट्टि जान्छ । त्यहाँ उसले तीब्र, खरो र कटु दुःखवेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्नेछैन जबसम्म त्यो पापकर्म सकिनेछैन । भिक्षुहो ! उसलाई नरकपालहरूले महा-नरकमा फालिदिन्छन् । भिक्षुहो ! त्यो महानरक यस्तो छ ।

१. अवीचि महानरकलाई नै यहाँ ‘महानरक’ भनिएको हो भनी अं.

नि. अ. क. I. पृ. ३७६: देवदूतसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“चतुष्कण्णो चतुद्धारो, विभक्तो भागसो मितो ।
अयोपाकारपरियन्तो, अयसा पटिकुज्जितो ॥

“तस्स अयोमया भूमि, जलिता तेजसा युता ।
समन्ता योजनसत्तं, फरित्वा तिट्ठति सब्बदा’ति ॥”

अर्थ—

“त्यसलाई चार कुना र चारवटा द्वारमा विभाजन गरिएको छ । चारैतिर फलामको परखाल र फलामले नै ढाकेको छ । बलिरहेको र ज्वाला निस्किरहेको भूमि पनि फलामकै छ । त्यो शय योजन फराकिलो छ ।”

×

×

×

मूळ सूत्र -

३-पञ्चदूतहरू

(देवदूतसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् आश्वस्तीमा अनाथपिण्डिकको जैतबना-
राममा बस्नुभएको थियो । अनि त्यहाँ भगवान्ले भिक्षुहरूलाई
“भिक्षुहो !” भनी सम्बोधन गर्नुभयो । “भदन्त” भनी ती भिक्षुहरूले
भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्ले यसो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! जस्तै दैलो भएको बुझ्नु घरको बीचमा उभिइरहेको
आँखा देख्ने पुरुषले मानिसहरू घरभित्र पसेको र घरबाहिर गएको
देख्छ । घंक्रमण गरेको र यताउता डुलेको पनि देख्छ ।

(क-१) यस्तै गरी भिक्षुहो ! अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुले
च्युत भएको, उत्पन्न भएको, हीन, प्रणीत, सुवर्ण दुर्वर्ण, सुगति र
दुर्गतिमा आ-आफ्नो कर्मानुसार गइरहेका मानिसहरूलाई न देख्दछ ।

१. म. नि. III. पृ. २५०: देवदूतसुत्त, अ. क. IV. पृ. १५०.

‘यो मानिसहरू ओ कवि सुचरित, वची सुचरित र मन सुचरितले युक्त;
 आर्यहरूको अपवाद नगर्ने; सम्यक्दृष्टिक र सम्यक्दृष्टिक काम गर्ने हुने
 तिनीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए ।
 (क-२) यो मानिसहरू जो काय सुचरित,... र सम्यक्दृष्टिक काम गर्ने
 हुन् तिनीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि मनुष्यहरूमा उत्पन्न भए ।
 (ख-१) यो मानिसहरू जो काय दुश्चरित, वची दुश्चरित र मन
 दुश्चरितले युक्त; आर्यहरूको अपवाद गर्ने; मिथ्यादृष्टिक र मिथ्यादृष्टिक
 काम गर्ने हुन् तिनीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि प्रेतविषयमा उत्पन्न भए ।
 (ख-२) यो मानिसहरू जो काय दुश्चरित,... र मिथ्यादृष्टिक काम गर्ने
 हुन् तिनीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि तिरश्चीनयोनिमा उत्पन्न भए ।
 (ख-३) यो मानिसहरू जो काय दुश्चरित,... र मिथ्यादृष्टिक काम गर्ने
 हुन् तिनीहरू शरीर छाडी मृत्युपछि अपाय दुर्गति विनिपातमा
 उत्पन्न भए ।

(१) “भिक्षुहो ! अनि उसलाई नरकपालहरूले हातका विभिन्न
 ठाउँमा समाती यमराजाछाई देखाउँछन्—‘देव ! यो पुरुष आमाको
 सेवा नगर्ने, बाबुको सेवा नगर्ने, श्रमणहरूको सेवा नगर्ने, अरहन्तहरूको
 सेवा नगर्ने, घरकी ठूलाबडाहरूको सेवा नगर्ने । देव ! यसलाई दण्ड
 दिनुहीस् ।’ भिक्षुहो ! अनि यमराजाछे उसँग पहिलो देववृत्तकी
 सम्बन्धमा यसरी सोध्छन्—‘हे पुरुष ! मनुष्यहरूमा पहिलो देववृत्त
 आएको तैले देखिनस् ?’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! देखिन ।’

“भिक्षुहो ! अनि उसलाई यमराजा यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष !

के तँले स्यानो, भ्रज्जानी, उत्तानोपरी सुत्ते र मल-भूवमा परी सुतिरहेको बालक देखिनस् ?' उ यसो भन्छ 'भन्ते ! देखें ।'

“भिक्षुहो ! अनि उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! यस्तो बुद्धिमान् र स्मृतिवान् भई बुढो भएको तँलाई यस्तो लागेन कि म पनि जन्मिने स्वभावको हुँ र जन्मबाट बच्न सविदन । अतः काय, वचन र मनले कल्याणकार्य गर्नुपर्छ ।’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! गर्न सकिन, प्रमादी भएँ ।’

“भिक्षुहो ! अनि उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादी भएर तँले काय, वचन र मनले कल्याणकार्य गरिनस् । हे पुरुष ! अब तँलाई त्यस्तो गरिने छ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ । जो त्यो पापकर्म हो त्यो न तेरी आमाले गरी, न तेरो पिताले गन्यो, न दाजुभाइले गरे, न दिदीबहिनीले गरे, न मित्रामात्यहरूले गरे, न ज्ञातिबन्धुहरूले गरे, न भ्रमणब्राह्मणहरूले गरे, न देवताहरूले गरे बत्की तँले नै पापकर्म गरिस् । तँले नै त्यसको फल भोग्नेछस् ।

(२) “भिक्षुहो ! उसँग यमराजाले पहिलो बेवदूतको सम्बन्धमा सोध्नुछ गरी फेरि दोश्रो बेवदूतको सम्बन्धमा उनी सोध्छन्—‘हे पुरुष ! तँले मनुष्यहरूमा दोश्रो बेवदूत आएको देखिनस् ?’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! देखिन ।’

“भिक्षुहो ! उसँग यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! तँले मनुष्यहरूमा बाङ्गिएको दलिन जस्तै कुप्रो परी षर धर काँप्दै सट्टी टेकी

हिडिरहेको, यौवन बितिसकेको, दाँत फुक्सकेको, केश पाकेको, केश झरेर खल्वाट भएको स्त्री वा पुरुष देखिनस् ?' उ भन्छ 'भन्ते ! देखे ।'

“भिक्षुहो ! उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! यस्तो बुद्धिमान् र स्मृतिवान् भई बुढो भएको तैलाई यस्तो लागेन कि म पनि जरा स्वभावको हुँ, बुढ्याइँबाट बच्न सकिदैन । अतः काय, वचन र मनले कल्याणकार्य गर्नुपर्छ ।’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! गर्न सकिन, प्रमादी भएँ ।’

“भिक्षुहो ! अनि उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादी भएर तैले काय, वचन र मनले कल्याणकार्य गरिनस् । हे पुरुष ! अब तैलाई त्यस्तो गरिनेछ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ । जो त्यो पापकर्म हो त्यो न तेरी आमाए गरी, ... बल्की तैले नै पापकर्म गरिस् । तैले नै त्यसको फल भोग्नेछस् ।

(३) “भिक्षुहो ! उसैग यमराजाके दोश्रो देवदूतको सम्बन्धमा सोधपुछ गरी फेरि तेस्रो देवदूतको सम्बन्धमा उनै सोध्छन्—‘हे पुरुष ! तैले मनुष्यहरूमा तेस्रो देवदूत आएको देखिनस् ?’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! देखिन ।’

‘भिक्षुहो ! उसैग यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! तैले मनुष्यहरूमा स्त्री वा पुरुष बेसरी रोगी भई दुःखी भएको, आपनै मल-मूत्रमा लटपटिई सुतिरहेको, अकलि उठाइबिएको र अकलि हिँडाइ-दिएको देखिनस् ?’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! देखे ।’

“भिक्षुहो ! उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! यस्तो बुद्धिमान् र स्मृतिवान् भई बुढो भएको तैलाई यस्तो लागेन कि म पनि रोगी स्वभावको हुँ र रोगबाट बच्न सकिदैन । अतः काय, वचन र मनले कल्याणकार्य गर्नपछि ।’ उ यसो भन्छ ‘मन्ते ! गर्न सकिन, प्रमादी भएँ ।’

“भिक्षुहो ! अनि उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादी भएर तैले काय, वचन र मनले कल्याणकार्य गरिनस् । हे पुरुष ! अब तैलाई त्यस्तो गरिनेछ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ । जो त्यो पापकर्म हो त्यो न तेरी भ्रामाले गरी, ... बल्की तैले नै पापकर्म गरिस् । तैले नै त्यसको फल भोग्नेछस् ।’

(४) “भिक्षुहो ! उसैग यमराजाले तेश्रो देवदूतको सम्बन्धमा सोधपुछ गरी फेरि चौथो देवदूतको सम्बन्धमा उनी सोध्छन्—‘हे पुरुष ! तैले मनुष्यहरूमा चौथो देवदूत आएको देखिनस् ?’ उ यसो भन्छ ‘मन्ते ! देखिन ।’

“भिक्षुहो ! उसलाई यमराजा यस्तो सोध्दछन्—‘हे पुरुष ! मनुष्यहरूका बीचमा राजाले अपराधी चोरलाई समाती विविध बण्डहरू दिएको तैले देखिनस् ? जस्तै कोरलि पिटेको, छडीले पिटेको, मुगोले ठोकेको, हात काटेको, खुट्टा काटेको, हातखुट्टा काटेको, कान काटेको, नाक काटेकी, नाक कान काटेको, तताएको फत्राम टाउकोमा राखेको (बिलङ्गथालिक), टाउकोको छाला काटेको (संखमुण्डिकं), मुखभित्र खती राखेको (राहुमुखं), तेलमा भिजाएको कपडा शीरमा बेरी बालेको

(जोतिमालिकं), हातमा तेलमा भिजाएको कपडा बेरी बालेको (हृत्थपञ्जोतिकं), गधनदेखि तल गोलीगाँठासम्म छाला काटेको (एरकवत्तिकं), गधनदेखि तल नाइटोसम्म धागो जस्तै पारी छाला निकालेको (चीरकपासिकं), दुइ कुहिमा र दुइ घुँडामा किला ठोकी भुइँमा गाडेको (एण्यकं), मुखको दुइतिरबाट बल्छी लगाई मासुको चौटा निकालेको (बलिसमंसिकं), माथिदेखि तलसम्म छुराद्वारा पंसा जत्रै मासुको चौटा काटिएको (कहापणिकं), शरीरको सबै भागमा शस्त्रले हानी त्यसमा नून हालेको (खारापतच्छिकं), कोल्टो मुताई कानबाट शून्सीले छेडी भुइँमा गाडेको (पलिघपरिवत्तिकं), भ्राँङ्को छाला निकाली मुशोले चूर चूर पारी छालाले बेरेको (पलालपीठकं), तातो तेल खन्याइदिएको, कुकुरले टोकन लगाएको, जिउँदै शूलीमा हालेको र शस्त्रले टाउको काटेको ?' उ यसो भन्छ 'भन्ते ! देखें ।'

“भिक्षुहो ! उसँग यमराजा सोध्छन्—‘हे पुरुष ! यस्तो बुद्धिमान् र स्मृतिमान् बुढो भएको तँलाई यस्तो लागेन कि जो पापकर्म भएँ उसलाई यसै जीवनमा यसरी विविधाकारले दण्ड दिइन्छन् भने परलोकको त के कुरा । अतः तँलाई यस्तो लागेन कि किन म काय, बचन र मनले कल्याणकार्य नगर्छु ?’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! सकिन प्रमादी भएँ ।’

“भिक्षुहो ! उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादको कारणले तँले काय, बचन र मनले कल्याणकार्य गरिनस् । हे पुरुष ! अब तँलाई त्यस्तो गरिनेछ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ ।

जो त्यो पापकर्म हो त्यो न तेरी आमाले गरी, न तेरो बाबुले गन्यो,... बल्कि त्यो पापकर्म तँले नै गरिस् । अब तँले नै त्यसको फल भोग्नेछस् ।’

(५) “भिक्षुहो ! अनि उसलाई यमराजाळे चौथो देवदूतको सम्बन्धमा कुरा सोधी फेरि पाँचौ देवदूतको सम्बन्धमा उनी सोध्छन्— ‘हे पुरुष ! तँले मनुष्यहरूको बीचमा पाँचौ देवदूत आएको देखिनस् ?’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! देखिन ।’

“भिक्षुहो ! उसँग यमराजा यसो सोध्छन्—‘हे पुरुष ! तँले मनुष्यहरूको बीचमा स्त्री वा पुरुषलाई देखिनस् कि एक दिनमा मरेको, दुइ दिनमा मरेको, तीन दिनमा मरेको अथवा फूलेको, नीलो भएको र पीपले भरिएको ?’ उ यसो भन्छ ‘भन्ते ! देखें ।’

“भिक्षुहो ! उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! अनि यस्तो बुद्धिमान् र स्मृतिवान् बुढो भएको तँलाई यस्तो लागेन कि म पनि मरण स्वभावको हुँ र मरणबाट बच्न सकिदैन । अतः तँलाई लागेन कि किन मैले काय, वचन र मनले कल्याणकार्य नगरू ?’ उ भन्छ ‘भन्ते ! सकिन प्रमादी भएँ ।’

“भिक्षुहो ! उसलाई यमराजा यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! प्रमादको कारणले तँले काय, वचन र मनले कल्याणकार्य गरिनस् । हे पुरुष ! अब तँलाई त्यस्तो गरिनेछ जस्तो कुनै प्रमादीलाई गरिन्छ । जुन त्यो पापकर्म हो त्यो न तेरी आमाले गरी, न तेरो बाबुले गन्यो,... बल्कि त्यो पापकर्म तँले नै गरिस् । अतः त्यसको फल तँले नै भोग्नेछस् ।’

पञ्चविध दण्डकर्म

“भिक्षुहो ! उसँग पाँचो देवदूतको सम्बन्धमा सोधी यमराजा चूप लाग्छन् । भिक्षुहो ! अनि उसलाई नरकपालहरूले पञ्चविध दण्डकर्म दिन्छन्—(१) तातो फलामको किलो हातमा ठोकछन्, (२) तातो फलामको किलो अर्को हातमा ठोकछन्, (३) ...^१

महानरक^२

“भिक्षुहो ! त्यो महानरकमा पूर्वी भित्ताबाट ज्वाला निस्की पश्चिमी भित्तामा ठक्कर खान्छ । पश्चिमी भित्ताबाट ज्वाला निस्की पूर्वी भित्तामा ठक्कर खान्छ । उत्तरी भित्ताबाट ज्वाला निस्की दक्षिणी भित्तामा ठक्कर खान्छ । दक्षिणी भित्ताबाट ज्वाला निस्की उत्तरी भित्तामा ठक्कर खान्छ । तलबाट ज्वाला निस्की माथि ठक्कर खान्छ । माथिबाट ज्वाला निस्की तल ठक्कर खान्छ । उ त्यहाँ तीव्र, खरो, कटु दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मनै छैन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

१. यहाँका वाँकी कुराहरू सबै माथि पृ. २५ 'पञ्चविध दण्डकर्म' मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।
२. 'महानरक' भनेको अवीचि महानरक हो । पपं. सू. IV. पृ. १५३ः देवदूतमुत्तवण्णना । यसको विस्तृत विवरण उक्त पृष्ठमा उल्लेख भएको छ ।

“भिक्षुहो ! त्यस्तो समय आउंछ कि जब धेरै समयपछि कुनै बखत त्यो महानरकको पूर्वतिरको दंलो खोलिन्छ । उ त्यहाँ बेगले बगुछ । त्यसरी बगुर्दा उसका छाला, चर्म, मासु र नसा बल्छन् अनि हाडबाट धुँवा निस्कन्छ । अनि फेरि जस्ताको तस्तै हुन्छ । भिक्षुहो ! जब धेरै बेर हुन्छ तब दंलो बन्द हुन्छ । उ वहाँ तीब्र, खरो र कट्टु दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्ने छैन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

“भिक्षुहो ! त्यस्तो समय आउंछ कि जब धेरै समयपछि कुनै बखत त्यो महानरकको पश्चिमतिरको दंलो खोलिन्छ... उत्तरतिरको दंलो खोलिन्छ... दक्षिणतिरको दंलो खोलिन्छ । उ त्यहाँ बेगले बगुछ । तबसम्म उ मर्ने छैन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

“भिक्षुहो ! त्यस्तो समय आउंछ कि जब धेरै समयपछि कुनै बखत त्यो महानरकको पूर्वतिरको दंलो खोलिन्छ । उ त्यहाँ बेगले बगुछ । त्यसरी बगुर्दा उसका छाला, चर्म, मासु र नसा पनि बल्छन् अनि हाडबाट धुँवा निस्कन्छ । उसलाई त्यहाँबाट निकालेपछि जस्ताको त्यस्तै हुन्छ । उ त्यस दंलोबाट निस्कन्छ ।

“भिक्षुहो ! त्यस महानरकको सँगसँगै ठूलो गुह्रको नरक छ (गूथनिरयो) । उ त्यहाँ खस्छ । भिक्षुहो ! त्यहाँ सीधो जस्तो मुख भएका कौराहरूले उसको छालामा टोक्छन्, छालामा टोकीसकेपछि चर्म टोक्छन्, चर्म टोकीसकेपछि मासु टोक्छन्, मासु टोकी नसामा टोक्छन्, नसा काटेर हाड टोक्छन्, हाड टोकी मासी खान्छन् । उ त्यहाँ तीब्र,

खरो र कटु दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्ने छैन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

“भिक्षुहो ! त्यो गुह्रको नरक सँगसँगै ठूलो कुक्कुल नरक (=गोलको आगो जलिरहेको नरक) छ । उ त्यहाँ खस्छ । उ त्यहाँ तीब्र, खरो र कटु दुःख वेदना अनुभव गर्छ । उ तबसम्म मर्ने छैन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

“भिक्षुहो ! त्यो कुक्कुल नरक सँगसँगै एक योजन जति माथि आएको, सोह्र अङ्गुल जति लामो काँडा भएको, बलिरहेको ज्वाला निस्केको ठूट्टो सिम्बलीवन छ । उसलाई त्यहाँ राख्छन् पनि झिक्छन् पनि । उ त्यहाँ तीब्र, खरो र कटु दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्ने छैन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

“भिक्षुहो ! त्यो सिम्बलीवन सँगसँगै ठूलो असीपत्र वन छ (=छुरा जस्तो दुबेंतिर धार भएको पातको वन) उ त्यहाँ पस्छ । अनि बतास आई पातहरू झर्दा हात पनि काटिन्छ, खुट्टा पनि काटिन्छ, हातखुट्टा पनि काटिन्छन्, कान पनि काटिन्छ, नाक पनि काटिन्छ, नाक कान पनि काटिन्छन् । उ त्यहाँ तीब्र, खरो र कटु दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्ने जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

“भिक्षुहो ! यो असीपत्र वन सँगसँगै ठूलो नुनीलो पानीको नदी’ छ । उ त्यहाँ खस्छ । उ त्यहाँ पानीको भेलमा उल्टो पनि सुल्टो

१. यस मदीलाई अर्थक्याले ‘वेतरणी परेको फलामको नदी’ भनी उल्लेख गरेको छ । पपं. सू. IV. पृ. १५४: देवदूतमुत्तवण्णना ।

पनि बग्छ । तलतिर माथितिर पनि बग्छ । उ त्यहाँ.. दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्वेन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न ।

“भिक्षुहो ! अनि बलछीले तानेर झुइमा राखी नरकपालहरू उसलाई यसो भन्छन्—‘हे पुरुष ! के चाहन्छौ ?’ उ भन्छ ‘भन्ते ! म भोकाएको छु ।’ अनि नरकपालहरूले तातो अंकुशले मुख च्याती पोलिएको तथा बलिरहेको तातो फलामको डल्लो उसको मुखमा राखिदिन्छ । त्यसले उसका ओठहरू पनि डढाउँछ, मुख पनि डढाउँछ, घाँटी पनि डढाउँछ, छाती पनि डढाइदिन्छ र आन्द्राभुँडी समेत निकाली अर्धभागबाट निस्कन्छ । उ त्यहाँ...दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्वेन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न । भिक्षुहो ! अनि नरकपालहरू उसलाई यस्तो भन्छन्—‘हे पुरुष ! के चाहन्छौ ?’ उ भन्छ ‘भन्ते ! म प्यासी छु ।’ भिक्षुहो ! अनि नरकपालहरूले तातो अंकुशले उसको मुख च्याती पोलिएका तथा बलिरहेको पग्लेको फलाम मुखमा राखिदिन्छन् । त्यसले उसका ओठहरू पनि डढाउँछ, मुख पनि डढाउँछ, घाँटी पनि डढाउँछ, छाती पनि डढाइदिन्छ, आन्द्रा र आन्द्राभुँडी समेत निकाली अर्धभागबाट निस्कन्छ । उ त्यहाँ...दुःख वेदना अनुभव गर्छ । तबसम्म उ मर्वेन जबसम्म त्यो पापकर्म सिद्धिन्न । भिक्षुहो ! उसलाई नरकपालहरू फेरि महुँनरकमा फालिदिन्छन् ।

“भिक्षुहो ! अघि यमराजाछाई यस्तो लाग्यो—‘यो लोकमा जो जसले पापकर्म गर्छ उनीहरूलाई यसरी विविधाकारले दण्ड

दिइन्छ । अहो ! मैले मनुष्यत्व पाए हुन्थ्यो । त्यसबखत तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको पनि लोकमा उत्पन्न भएको होस् । भगवान्को सत्संगत पनि गर्न पाऊँ । वहाँ भगवान्ले मलाई धर्मोपदेश पनि गरून् । वहाँ भगवान्को धर्मलाई बुझ्न पनि सकूँ ।' भिक्षुहो ! यो कुरा मैले कुन भ्रमण वा ब्राह्मणबाट सुनेर बताएको होइन । जुन कुरा मैले स्वयं जानें, स्वयं देखे र स्वयं बुझें सोही कुरा बताएको हुँ ।''

भगवान्ले यति भन्नुभयो । यति भन्नुभएपछि फेरि सुशतले यस्तो भन्नुभयो—

१. "चोदिता देवदूतेहि, ये पमज्जन्ति माणवा ।
ते दीघरत्तं सोचन्ति, हीनकायपगा नरा ॥
२. "ये च खो देवदूतेहि, सन्तो सप्पुरिसा इध ।
चोदिता नप्पमज्जन्ति, अरियधम्मे कुदाचनं ॥
३. "उपादाने भयं दिस्वा, जातिमरणसम्भवे ।
अनुपादा विमुच्चन्ति, जातिमरणसङ्खये ॥
४. "ते खेमप्पत्ता^१ सुखिनो, दिट्ठधम्माभिनिब्बुता ।
सब्बे वेरभयातीता, सब्बदुक्खं उपच्चमु^२ति ॥''

अर्थ—

१—'देवदूतहरूद्वारा उत्प्रेरित हुँदा पनि जो माणवहरू प्रमादी हुन्छन् उनीहरू हीन कायमा उत्पन्न भई दीर्घकालसम्म शोक गर्छन् ।

१. सि. स्या. रो. मा 'खेमपत्ता' ।

[४०]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव-२

२-“देवदूतहरूद्वारा उत्प्रेरित भएका जो सन्त सत्पुरुषहरू हुन् तिनीहरू यहाँ आर्यधर्ममा प्रमादी हुन् ।

३-“जन्म मरण हुने उपादानमा भय देखेर जन्म मरणबाट अनुपादानी भई उनीहरू जन्म मरणबाट मुक्त हुन्छन् ।

४-“क्षेम प्राप्त गरी उनीहरू सुखी हुन्छन् । यस जीवनमा सबै क्लेशहरूबाट मुक्त भई, सबै भय र वरबाट पारंगत भई तथा सबै दुःखहरूको ग्रन्थ गछन् ।”

३५।३. रोहितस्स देवपुत्र

प रि च य

रोहितस्स भन्ने ऋद्धि सम्पन्न एक ऋषि थिए । ऋद्धिको प्रभाव आफूमा भएको हुँदा एकदिन पदयात्राद्वारा संसारको अन्तःमा मुग्ने इच्छा उनमा उत्पन्न भयो ।

मनोरथपूर्णीको^१ भनाइअनुसार उनी एक पाइलामा संसारको एक चक्रवाड (= एक चक्रवाल) मा पुग्न सक्थे । त्यसैले पदयात्राद्वारा संसारको अन्तःसम्म पुग्ने इच्छा उनमा उत्पन्न भएको हो ।

यात्रा शुरु गर्दा उनको जीवनको आयु शय वर्ष जति बाँकी थियो र यात्रा गर्दा गर्दै उनको मृत्यु भएको थियो^२ । दिसा-पिसाब, खान-पान तथा विश्रामको समय बाहेक उनले निरन्तर यात्रा गरेका थिए भनी

१. II. पृ. ५१०: रोहितस्समुत्तं, चतुक्कनिपातवण्णना ।

२. मनो. र. पू. II. पृ. ५१०: रोहितस्समुत्तं, चतुक्कनिपातवण्णना;

सार. प I पृ. ६२: रोहितस्समुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तवण्णना ।

अर्थकथाहरूले' उल्लेख गरेका छन् ।

मृत्युपछि उनी रोहितस्स देवपुत्र भई एक देवलोकमा उत्पन्न भए । मूल सूत्रको अध्ययनद्वारा यो बुझिन्छ कि —एकदिन आफूले पूर्वजन्ममा गरेको प्रयासको कुरा संस्मरण भएपछि त्यसबारेमा 'बुद्धले के भन्दा रहेछन्' भन्ने विचार लिई उनी बुद्धकहाँ गई बुद्धसँग "जहाँ जन्म-मरण हुन्छ त्यहाँ पदयात्राद्वारा पुग्न सकिन्छ वा सकिन्न ?" भनी सोधेका थिए ।

बुद्धले "त्यस्तो ठाउँमा पदयात्राद्वारा पुग्न सकिन्न" भनी उत्तर दिनुभएको कुरा सुनी रोहितस्स देवपुत्र सारं खुशी भएका थिए । यस कारणले उनी खुशी भएका थिए कि —अघिल्लो जन्ममा उनी महान ऋद्धि सम्पन्न तथा एक पाइलामा संसारको एक चक्रवाडको अन्तःसम्म पुग्न सक्ने बेलामा शय वर्षसम्म पदयात्रा गरेर पनि उनले संसारको अन्तः पाउन सकेका थिएनन् । यही कुराको संस्मरण गरी उनी भगवान्को उत्तरमा खुशी भएका हुन् ।

भगवान्ले पदयात्राद्वारा लोकको अन्तः पुग्न नसक्ने कुरा मात्र बताउनु भएको होइन, अपिच लोकको अन्तःमा नपुगी दुःखबाट छुटकारा पनि पाउन सकिदैन भन्ने कुरा पनि बताउनु भएको कुरा तलको मूल सूत्रले नै उल्लेख गरेको छ ।

१. मनो. र. पू. II. पृ. ५१०: रोहितस्समुत्तं, चतुक्कनिपातवण्णना;
सार. प. I. पृ. ६२: रोहितस्समुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तवण्णना ।

यसको अर्थ प्रकाश पार्नु हुँदै वहल्ले—“यसं शरीरमा दुःख, दुःख समुदय, दुःखनिरोध तथा प्रतिपद्-सत्य पाइन्छन्; तर कुनै काठको टुक्रा वा टुंगाको गोर्खामा होइन” भन्ने कुरा भन्नुभएको छ ।

भनाइको तात्पर्य हो—जहाँ पञ्चस्कन्ध हुन्छ त्यहाँ दुःख पनि हुन्छ । जहाँ पञ्चस्कन्ध हुन्न त्यहाँ दुःख पनि हुन्न । जहाँ दुःख र समुदय सत्यको ज्ञान हुन्छ त्यहाँ निरोध र मार्गसत्यको पनि ज्ञान हुन्छ । ज्ञान भएपछि भवबोध गर्नको निमित्त प्रेरणा मिल्दछ, प्रेरणाद्वारा प्रयत्न गरिन्छ, अनि प्रयत्नद्वारा सत्यको भवबोध हुन्छ । भवबोध भएपछि दुःखको अन्तः हुन्छ र यही नै संसारको अन्तः हो भन्ने ज्ञान पनि उत्पन्न हुन्छ । त्यसैले तलको मूल सूत्रले—

“गमनेन न पत्तब्बो, लोकस्सन्तो कुदाचनं ।

न च अप्पत्त्वा लोकन्तं, दुक्खा अत्थि पमोचनं” भनी उल्लेख गरेको हो ।

x

x

x

१. मनो. र. पृ. II. पृ. ५१०; सार. प. I. पृ. ६२: रोहितस्समुत्त-
वण्णना ।

केही रोहितस्स नामहरू

- (१) रोहितस्स (सुत्तं)—यो सूत्र अं. नि-४, पृ. ४६: रोहितस्स वर्गमा उल्लेख भएको छ ।
- (२) रोहितस्स (सुत्तं)—यो सूत्र सं. नि. I. पृ. ५६: देवपुत्त-संयुत्तमा उल्लेख भएको छ ।
- (३) (दुतिय) रोहितस्स (सुत्तं)—यो सूत्र अं. नि-४, पृ. ५१: रोहितस्स वर्गमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रको कुरा अगाडि अनुदित भएको छ । माथि नं. १ र २ मा पनि यही नं कुरा उल्लेख भएका छन् ।
- (४) रोहितस्स (बग्गो)—यो वर्ग चाहिं अं. नि. चतुष्कनिपातको पाँचौं वर्ग हो ।
- (५) रोहितस्स (देवपुत्तो)—यो एक देवपुत्रको नाम हो । यिनं देवपुत्रका कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।
- (६) रोहितस्स—यो चाहिं कोणागमन बुद्धको पालामा मानिसहरूलाई भनिने नाम हो । सं. नि. II. पृ. १६०: वेपुल्लपब्बतसुत्तं, अनमतगसंयुत्तं ।

×

×

×

सूत्र सूत्र—

यात्राद्वारा अन्त्यसम्म पुग्ग सकिञ्च
(दुतियं रोहितस्ससुत्तं^१)

अनि त्यस रात बितिसकेपछि^२ भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“भिक्षुहो ! यो बितेको रातमा, रात बितिसकेपछि सुन्दर रूप धारण गरी जेतबन जम्भै आलोकितपारी रोहितस्स देवपुत्र जहाँ म

१. अं. नि-४, पृ. ५१: रोहितस्सवग्गो; अ. क. II. पृ. ५१०: यस्तं सूत्र अं. नि-४, पृ. ४६ को रोहितस्ससुत्तं मा, सं. नि. I. पृ. ५६ को रोहितस्ससुत्तं देवपुत्तसंयुत्तं मा. र सं. नि. III. पृ. ८६: लोकन्तगमनसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं मा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।
२. अधिल्लो रातमा रोहितस्स देवपुत्र भगवान्‌कहाँ आई प्रश्न सोधेका थिए । अनि भोलिपल्ट भगवान्‌ले सोही कुरा भिक्षुहरूलाई सुनाउनकोनिमित्त भिक्षुहरूलाई बोलाउनु भएको हो ।

रोहितस्स देवपुत्र आई भगवान्‌कहाँ प्रश्न सोधेका यस्तै कुरा अं. नि-४, पृ. ४६: रोहितस्स देवपुत्तं सूत्रमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।

थिएँ त्यहाँ आए । मकहाँ आएपछि अभिवादन गरी एक छेउमा बसे ।
भिक्षुहो ! एक छेउमा बसेका रोहितस्स देवपुत्रले मलाई यसो भने—

‘मन्ते ! जहाँ न जन्मिन्छ, न बुढो हुन्छ, न मृत्यु हुन्छ, न च्युत हुन्छ, न उत्पन्न हुन्छ, मन्ते ! यात्राद्वारा त्यस्तो लोकको अन्त्यसम्म पुग्न वा जान्न वा देख्न सकिन्छ के ?’

“भिक्षुहो ! यसोमन्दा रोहितस्स देवपुत्रलाई मैले यसो भने—‘आवुसो ! जहाँ जन्मिन्छ, जहाँ बुढो होइन्छ, जहाँ मृत्यु हुन्छ, जहाँ च्युत हुइन्छ, जहाँ उत्पन्न पनि हुइन्छ—त्यस्तो लोकको यात्राद्वारा अन्त्यसम्म पुग्न वा जान्न वा देख्न सकिन्छ भनी म मन्दिन ।’

“भिक्षुहो ! यसोमन्दा रोहितस्स देवपुत्रले मलाई यसो भने—‘आश्रय हो, मन्ते ! अद्भूत हो मन्ते ! अहा ! कति सुभाषित कुरा भन्नुभएको’ । जो तपाईं भन्नुहुन्छ कि—त्यस्तो लोकको अन्त्यसम्म यात्राद्वारा पुग्न वा जान्न वा देख्न सकिदैन—जहाँ न जन्मिइन्छ, न बुढो हुइन्छ, न मृत्यु हुन्छ, न च्युत हुइन्छ, न उत्पन्न नै हुइन्छ ।

१. रोहितस्स देवपुत्रले भौतिक लोकलाई ध्यानमा राखी ‘लोक’ भन्ने शब्द प्रयोग गरेका थिए । बुद्धले अभिसंस्कार लोकलाई ध्यानमा राखी ‘लोक’ शब्द प्रयोग गर्नु भएको छ । भित्री अर्थ नबुझिए तापनि आफूले सोधेका लोक सम्बन्धी प्रश्नको उत्तर आफ्नो अनुभवद्वारा ठीक लागेकोले अति प्रसन्न भई ‘अहा, कति सुभाषित कुरा भन्नुभएको’ हो भनी देवपुत्रले भनेका हुन् । मनो. र. पू. II. पृ. ५१०: रोहितस्ससुत्तवण्णा ।

‘भन्ते ! धेरै समय अघि म आकाशमा जानसक्ने ऋद्धि सम्पन्न भोजपुत्र रोहितस्स भन्ने ऋषि भएको थिएँ । भन्ते ! त्यसबखत ममा यस्तो वेग थियो—जस्तै कुनै शिक्षित, दक्ष, अभ्यस्त हुने वृद्ध धनुर्धारोले बिना कठिनाइद्वारा ताडको रुखलाई छेड्छ, अथवा जतिञ्जेलसम्ममा ताडको छाया ढल्किन्छ—त्यतिञ्जेलसम्ममा म पूर्वबाट पश्चिम समुद्रसम्म हिंडाइद्वारा पुगेर आजनसक्ने शक्ति र वेग ममा थियो । भन्ते ! यस्तो हिंडाइको शक्ति र वेग हुने ममा यस्तो इच्छा उत्पन्न भयो कि— हिंडाइद्वारा म लोकको अन्तमा पुग्नेछु । भन्ते ! अनि न खाइकन, न पिइकन, झाडा-पिसाब नगरिकन, ननिदाइकन, थकाइ नमारिकन’—शय वर्ष आयु भएको^१ म शय वर्ष जीविका गरी शय वर्षसम्मै हिंडी लोकको अन्त्यमा पुग्नुभन्दा अगाडि नै मेरो मृत्यु भयो । आश्चर्य हो भन्ते ! अद्भूत हो भन्ते ! अहा, कति सुभाषित कुरा भन्नुभएको । जो तपाईं भन्नुहुन्छ कि—त्यस्तो लोकको अन्त्यसम्म यात्राद्वारा पुग्न वा जान्न वा देख्न सकिबैन—जहाँ न जन्मिइन्छ, न बुढो हुइन्छ, न मृत्यु हुन्छ, न च्युत हुइन्छ, न उत्पन्न नै हुइन्छ ।’

-
१. ‘न खाई न पिई’ आदि भन्नेको अर्थ व्याख्या गर्दै मनोरथपूरणीले ‘खान, पान, दिसा-पिसाब बाहेक अरु समय हिंडेको’ भन्ने उल्लेख गरेको छ । मनो. र. पू. II. पृ. ५१० रोहितस्ससुत्तवण्णना ।
 २. त्यस समय मनुष्यहरूको आयु धेरै हुन्थे र शय वर्ष आयु बाँकी रहेको बेलामा रोहित ऋषिले हिंड्ने काम शुरु गरेको थियो । मनो. र. पू. II. पृ. ५१०.

“भिक्षुहो ! यस्तोमन्वा रोहितस्स देवपुत्रछाई मैले यतो भवे—

“आवुसो ! जहाँ न जन्मिइन्छ, न दुबो हुइन्छ, न मृत्यु हुन्छ, न ष्युत हुइन्छ, न उत्पन्न नै हुइन्छ—त्यस्तो लोकको अन्त्यसम्म यात्राद्वारा पुग्न वा जान्न वा देख्न सकिन्छ भनी म भन्दिन । आवुसो ! लोकको अन्त्यमा न पुगिकन दुःखको अन्त हुन सक्छ भनेर पनि म भन्दिन । आवुसो ! यही व्याम-प्रमाण भएको चित्तयुक्त शरीरमा नै म लोकको प्रज्ञापन (=सम्मति) गछुँ, लोक समुदयको पनि प्रज्ञापन गछुँ, लोक निरोधको पनि प्रज्ञापन गछुँ र लोक निरोध गामिनी प्रतिपदाको पनि प्रज्ञापन गछुँ ।

१-‘गमनेन न पत्तब्बो, लोकस्सन्तो कुदाचनं ।

न च अप्पत्वा लोकन्तं, दुक्खा अत्थि पमोचनं ॥

२-‘तस्मा हवे लोकविदू सुमेध,

लोकन्तगू विसित ब्रह्मचरियो ।

लोकस्स अन्तं समितावि अत्वा,

नासीसती^१ लोकमिमं परंचा^२ति ॥’

-
१. यहाँ लोक भनी दुःख आर्यसत्यलाई भनिएको हो । यो दुःखादि चारै सत्यहरू चतुर्माहाभूतयुक्त शरीरमै हुन्छ सिवाय अन्त हुन सक्दैन । त्यसैले दुःख, दुःख समुदय, दुःख निरोध तथा दुःख निरोधगामिनी प्रतिपदा पनि यसै शरीरको आधारमा हुन्छन् भनी भनिएको हो । मनो. र. पृ. II. पृ. ५११: रोहितस्ससुत्तवण्णना ।
२. सिंहलमा: ‘नासिसती’, रोमनमा: ‘नासिसति’ ।

—अर्थ—

१—‘गमनद्वारा लोकको अन्त्यसम्म कहिल्यै पनि पुग्न सकिन्न,
लोकको अन्त्यमा नपुगिकन दुःखबाट मुक्त पनि हुन सकिन्न ।

२—‘क्षयसँले लोकलाई जान्न चाहने, लोकको अन्त्यमा पुग्न चाहने
बुद्धिमानीले ब्रह्मचर्यवास पूरा गर्नुपर्छ; सबै पापको अन्त गर्नु नै लोकको
अन्त्य हो भन्ने जानी यो लोक र परलोक दुबैको आशा गर्दैन ।’

३६।४. वासुदत्त देवपुत्र

षष्ठ सूत्र -

कामराग छाड्न स्मृतिमान् हुनुपर्छ
(वासुदत्तसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक-
निबापमा बस्नुभएको थियो । अनि वासुदत्त देवपुत्र रात बितिसके-
पछि सुन्दर रूप धारण गरी वेणुवन जम्मै आलोकित पारी जहाँ
भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन
गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका सो वासुदत्त देवपुत्रले
भगवान्को अगाडि यो गाथा भने—

“सत्तिया विय ओमट्टो, ड्य्हमानो व मत्थके ।

कामरागप्पहानाय, सतो भिक्खु परिव्वजे’ति ॥”

१. सं. नि. I. पृ. ५१: देवपुत्तसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. ८८.

अर्थ—

“भालाले रोपेको (=ओमट्टो) जस्तै अथवा शीर जलेको जस्तै पीडादायक कामरागलाई हटाउनको निमित्त भिक्षु स्मृतिमान् भई बस्तुपर्छ ।”

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“सत्तिया विय ओमट्टो, ड्य्हमानो व मत्यके ।
सक्कायदिट्ठिप्पहानाय, सतो भिक्खु परिब्बजे’ति ॥”

१. पालि साहित्यमा चार प्रकारका भालाले रोपिने कुरा छन्—
(१) माथितिर बसी तलतिर दिने प्रहारलाई ‘ओमट्ट’ भन्दछन् । अर्थात् माथिदेखि तलतिर रोपिने भनिएको हो । (२) तलतिर बसी माथितिर दिने प्रहारलाई ‘उम्मट्टो’ भन्दछन् । अर्थात् तलतिरबाट माथितिर रोपिने भनिएको हो । (३) खापाभित्र चूकूल पसाल्ने झैं पसाल्ने प्रहारलाई ‘मट्टो’ भन्दछन् । अर्थात् दाय्याँबाट बायाँतिर वा बायाँबाट दाय्याँतिर रोपिने भनिएको हो । (४) अरू प्रकारले गर्ने सबै किसिमका प्रहारलाई ‘त्रिमट्टो’ भन्दछन् । यस सूत्रमा माथिबाट तलतिर रोपिने प्रहारलाई संकेत गर्दै ‘ओमट्टो’ भनी भनिएको हो । सं. नि. अ. क. I. पृ. ३८: सत्तिमुत्तवण्णना ।

[५२]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव-२

अर्थ—

“भालाले रोपेको जस्तै अथवा शीर जलेको जस्तै पीडादायक
कामरागबाट हट्नुको निमित्त सत्काय-दृष्टिजाई हटाउन सक्नुपर्छ ।”

Dhamma.Digital

३७।५. वेण्डु देवपुत्र

मूल सूत्र—

मृत्युको वशमा जाँदेनन्

(वेण्डुमुत्त^१)

आवास्तीमा ।

एक छेउमा उभिएका वेण्डु^२ देवपुत्रले भगवान्को अगाडि यो
गाथा भने—

“सुखिता^३ व त्ते^३ मनुजा, सुगतं पयिरुपासिय ।

युञ्ज^४ गौतमसासने, अप्पमत्तानुसिक्खरे’ति ॥”

अर्थ—

“सुगतको उपासना गर्ने प्राणीहरू सुखी हुन्छन् । त्यसैले धर्म
सिकेर, अप्रमादी भई गौतमको शासनमा लाग ।”

१. सं. नि. I. पृ. ४६: देवपुत्तसंयुत्त^१; अ. क. I. पृ. ८७.

२. सिंहलमा: ‘वेण्डु’ ।

३-३. सिंहल र स्याममा: ‘सुखिता वत ते’ ।

४. सिंहलमा: ‘युञ्ज’ ।

[५४]

बुद्धकालीन ब्रह्माविदेव-२

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

‘‘ये मे पवुत्ते^१ सत्थिपदे^२ (वेण्डूति भगवा)

अनुसिक्खन्ति ज्ञायिनो ।

काले ते अप्पमज्जन्ता, न मच्चुवसगासियु^३ति ॥’’

अर्थ—

‘‘हे वेण्डु ! जो ध्यानीहरू मैले बताएका शिक्षापदहरू राष्ट्ररी
सिक्खन् उनीहरू समयमै अप्रमादी भई मृत्युको वशमा जाँदैनन् ।’’

Dhamma.Digital

१. सिंहलमा र स्याममा: ‘वुत्ते’ ।

२. नालन्दा पालिमा: ‘सट्ठिपदे’ ।

३८।६. वेपचित्ति असुरेन्द्र

प रि च य

संयुत्तनिकाय I. पृ. २२२: वेपचित्ति सूत्र, सक्कसंयुत्त अनुसार परापूर्वकालमा देवताहरू र असुरहरूका बीच संग्राम भएको थियो । त्यसबखत वेपचित्ति असुरेन्द्रले असुरहरूलाई “हे मारिष ! यदि देव र असुरहरूको संग्राममा देवताहरूलाई पराजित गर्न सक्थौ भने कण्ठक-पञ्चक बन्धनले बाँधी शक्र देवेन्द्र (=इन्द्र) लाई असुरपुरमा मकहाँ ल्याउनु” भनी आज्ञा दिए । किन्तु यस संग्राममा असुरहरू नै पराजित भएका थिए भन्ने कुरा उपरोक्त सूत्रमा उल्लेख भएको छ । जुन सूत्र अगाडिको पहिलो सूत्रमा अनुदित भएको छ ।

यो वेपचित्ति असुर चर्हि असुरहरूमध्येका सबभन्दा जेठा हुन् भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. २६३: वेपचित्ति सुत्तवण्णना, सक्कसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७५८: पहारादसुत्तवण्णना, अट्टकनिपातले चर्हि असुरहरूमध्येमा वेपचित्ति, राहु र पहाराद भन्ने तीनजना असुरहरू जेठा हुन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

एक समय कपिलवस्तुको महावनमा भगवान् ५०० भिक्षुहरूसँग बसिरहुनुभएको थियो । त्यसवेला त्यहाँ देवताहरूको पनि समागम भएको थियो । त्यसबखत यी वेपचित्ति असुरेन्द्र, सुचित्ति, पहाराद् र नमुचीसँग त्यहाँ गएका थिए ।

सुमङ्गलविलासिनी II. पृ. ४१६: महासमयसुत्तवर्णनानुसार यी असुरहरू चाँहि धनुषधारी र महासमुद्रवासी हुन् । नमुची मार चाँहि परनिर्मितबशवर्ती देवलोकावासी हुन् ।

संयुत्तनिकाय I. पृ. ४८ र ४९ मा उल्लिखित सुरियमुत्तं र चन्दिममुत्तं अनुसार जब राहु असुरेन्द्रले यिनीहरूलाई समातेका थिए तब यिनीहरूले भगवान्को संस्मरण गरेका थिए । जब यिनीहरूले भगवान्को संस्मरण गरी “नमो ते बुद्ध वीरत्थु...” भन्ने गाथा उच्चारण गरे तब राहु असुरेन्द्र थर थर काँप्दै वेपचित्ति असुरेन्द्रकहाँ गएका कुराबाट वेपचित्ति असुरेन्द्र असुरहरूमध्ये जेठा थिए भन्ने कुरा प्रमाणित हुन्छ । चन्दिम सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. २३६ मा ‘राहु असुरेन्द्रले समाते’ भन्ने शीर्षकमा उल्लेख भएको छ ।

सं. नि. I. पृ. २२८ को समुद्रकमुत्त अनुसार शीलवान् ऋषिहरू एक समुद्रको तीरमा बसिरहेका थिए । अनि उनीहरूले देव र असुरहरूका बीच झगडा भएको कुरा सुनेर आफूहरूलाई बिघ्न-बाधा:

१. दी. नि. II. पृ. १८९: महासमयसुत्तं ।

२. बी. नि. II. पृ. १९३: महासमयसुत्तं ।

नहोस् भन्ने हेतुले असुरहरूकहाँ गई अभय मान्न गए । परन्तु असुर-
हरूका प्रमुख सम्बरले उनीहरूलाई भय नै दिन्छु भनेका सुनेर
ऋषिहरूले उनलाई “त्यसोभए तिमीलाई पनि कहिल्यै मनमा शान्ति
नहोस्” भनी सरापे । यसले गर्दा सम्बरको मनमा शान्ति भएन ।
चित्त विक्षिप्त हुनथाल्यो । यसैले गर्दा त्यहाँदेखि सम्बरलाई
“वेपचित्ति” भन्न थालिएको हो भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. २६६ः
समुद्रकमुत्तवण्णना, सब्कसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ । जुन कुरा अगाडिको
बोधो सूत्रमा अनुदित भएको छ ।

ऋषिहरूको सरापको कारणले वेपचित्तिलाई कहिल्यै सन्चो
हुँदैनथ्यो । यी वेपचित्ति असुरेन्द्र विसन्चो भइरहेको बेलामा शक्र
देवेन्द्र उनलाई हेर्न आएका थिए । अनि त्यसबखत वेपचित्तिले
आफूलाई औषधी गर्नको निमित्त शक्रलाई मन्दा शक्रले “त्यसोभए
मलाई ‘सम्बरीमाया’ सिकाइदेऊ” भनी भनेका थिए । उनको रोग
निको पारिदिने बारेमा शक्र देवेन्द्रले यस्तो सोचेका थिए—

“यी वेपचित्तिलाई ऋषिहरूले सरापेको कारणले यस्तो हुन
गएको हो । यदि यिनले मलाई ‘सम्बरीमाया’ सिकाइदिए भने
यिनलाई ऋषिहरूकहाँ लगी उनीहरूद्वारा क्षमा दिलाइदिनेछु । अनि
यिनलाई सन्चो हुनेछ ।”

किन्तु वेपचित्तिले ‘सम्बरीमाया’ सिकाइदिने बारेमा असुर-
हरूसँग सोधदा उनीहरूले “यस्तो मन्त्र नजान्दा त हामीहरूलाई दुःख
कष्ट दिन्छन् भने यो मन्त्र जाने भने त आफ्नै हात आफैले काटे जस्तो

हुनेछ । अतः नदिन् “भनेको सुनी वेपचित्तिले शक्रछाई “हे शक्र ! ‘सम्बरीमाया’ जान्ने इच्छा नगर्नुहोस् । यसको प्रयोग गनलि शब वर्षसम्म नरकमा पाक्नुपछं” भनी सिकाइबिएनन् । शक्र पनि त्यसं फर्केर गए भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. २७२: सम्बरिमायासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

हुन त यी शक्र र वेपचित्ति ज्वाइँ र ससुरा हुन् । शक्र देवेन्द्र वेपचित्तिका ज्वाइँ हुन् ।

धम्मपडदृकथा, अण्णमाव वगंको महालिपञ्जवत्थु अनुसार शक्र देवेन्द्र हुने मघ माणवको कथामा यसरी उल्लेख भएको छ—

त्यसबखत मघ माणवका चारजना स्त्रीहरू थिए । सुधम्मा, नन्दा, चित्ता र सुजाता^१ । मृत्युपछि सुजाता एकजना बाहेक अरु सबं मघ माणवसँगै त्रयस्त्रिंश देवलोकमै उत्पन्न भए ।

अनि त्रयस्त्रिंश भवनमा उत्पन्न भएका शक्र देवेन्द्रले सुजाता कहाँ उत्पन्न भएकी रहिछन् भनी हेर्दा मनुष्य छंदा कुनं पुण्यकार्यं नगरी अहिले बकुल्लो भएर अमुक तलाउमा जन्मेकीछिन् भन्ने कुरा बुझी उनलाई पुण्यगर्न लगाई आफू भएको भवनमा ल्याउने इच्छा गरी शक्र अज्ञात भेष लिई उनकहाँ गई “के गर्दैछथो ?” भनी सोधे । उनले

१. सं. नि. अ. क. I. पृ. २६५: अरञ्जायतन इति सुत्तवण्णना, सक्क-संयुत्तं ।

२. जातकदृकथाहरूमा चाहि ‘सुजा’ मात्र उल्लेख भएको छ ।

“तपाईं को हुनुहुन्छ ?” भनी सोधेपछि “म तिम्र पति मघ मानव हुँ” भनी शक्रले भने ।

“तपाईं कहाँ जन्मनुभयो नि ?”

“म त्रयस्त्रिंशद्देवलोकात् उत्पन्न भएँ । तिम्रा साथीहरू कहाँ जन्मे भन्ने कुरा तिम्रीलाई थाहाछ के ?”

“स्वामी थाहाछैन । उनीहरू कहाँ जन्मे त ?”

“उनीहरू पनि मसँगै त्रयस्त्रिंशद्भवनमै उत्पन्न भएका छन् । मैले भने जस्तै गर्न सक्छथ्यो भने तिम्री पनि त्यहाँ उत्पन्न हुन सक्नेछथ्यो ।”

“हुन्छ गर्नेछु ।”

“त्यसोभए पञ्चशील पालन गर । हिंसा गरी नखाऊ” भनी उनलाई पञ्चशीलका कुरा बताए ।

एकदिन उनको परीक्षा गर्न तलाउको तीरमा मरे जस्तै गरी माछा भई बसिरहे । ‘मरेको माछा’ भन्ने ठानी बकुल्लाले माछा टिपेर खानलाग्दा पुच्छर फर फर हल्लायो । बकुल्लाले ‘जिउंदो रहेछ’ भनी छाडिदियो । तीन पटकसम्म शक्रले यसरी परीक्षा गरिसकेपछि उसलाई “यस्तै गरी राम्ररी शील पालन गरेमा मृत्युपछि तिम्री मकहाँ घाउन सक्नेछथ्यो” भनी शक्र गए ।

सो बकुल्ला पनि खान नपाई सुक्यो र मृत्यु भयो । पछि बाराणशीमा एक कुमालेको छोरी भई जन्मो । अनि उनी पन्द्र सोह्र वर्ष हुँदा

एकदिन शक्रले “सुजाता कहां जन्मेकी रहिछन्” भनी दिव्यचक्षुद्वारा हेर्दा बाराणशीमा एक कुमालेकी छोरी भएर जन्मेकी कुरा थाहापाए । अनि उनलाई उद्धार गर्नको लागि शक्र काँक्रो बेच्नेको भेषलाई पञ्चशील पालन गर्नेलाई यी काँक्राहरू दिनेछु भन्दै त्यस गाउँमा घुमे । सो केटी आई म पञ्चशील पालन गर्छु भनी भन्नेपछि उनलाई ती रत्नभय काँक्राहरू दिई फर्केर गए । ती धनद्वारा दानपुण्य गरी अखण्डरूपले पञ्चशील पालन गरी मृत्युपछि शक्रको शत्रुकुल असुरको घरमा वेपचित्तिकी छोरी भई उनी उत्पन्न भइन् । दुइ दुइ आत्मभावमा परिशुद्ध पञ्चशील पालन गरेकी हुँदा उनी अरुमन्दा विशेष रूपले सुन्दरी थिइन् ।

अनि छोरी माग्न आउनेहरूलाई वेपचित्तिले “तिमीहरू मेरी छोरीको लागि योग्य छैनौ” भन्दथ्यो । अनि एकदिन वेपचित्तिले मेरी छोरीले आफूलाई सुहाउँदो पुरुष आफूले रोज्नेछिन् भनी असुरहरू भेलागरी स्वयंवर गर्न लगाए ।

संयोगवश त्यस दिन शक्रले सुजाता कहां जन्मेकी रहिछिन् भनी विचार गर्दा स्वयम्बर गर्न लागिरहेको बुझी एक बुढो असुरको भेष धारण गरी शक्र पनि असुरहरूको समूहको एक छेउमा उभिइरहे ।

सुजाता असुर कन्याले पुरुष चुन्न लाग्दा अघि साथमा बसिसकेको कारणले गर्दा मनमा स्नेह उत्पन्न भई सो भेषधारी बुढो शक्रलाई माला पहिराइन् । यत्तिकैमा त्यहाँ भेला भएका असुरहरू “अहो कस्तो बुढोलाई स्वयम्बर गरेकी !!” भन्दै के हल्ला हुनलागेको

थियो शक्र सुजातालाई लिई “म शक्र हुँ” भन्दै मागिहाले । “बुढो शक्रले छकाए” भन्दै असुरहरूले शक्रलाई लखेट्न थाले ।

असुरकी छोरी भएकी हुनाले सुजाताले शक्र देवेन्द्रसँग जहाँ गए पनि आफूलाई साथमा लैजाने वर मागिन् ।

असुर कन्या भएकी हुनाले शक्र देवेन्द्रकी स्त्री सुजातालाई पालि साहित्यले ‘सुजं असुर कब्धं’ भनी उल्लेख गरेको हो ।

यसरी शक्र देवेन्द्र वेपचित्ति असुरेन्द्रका ज्वाइँ भएका हुन् । रामुरा र ज्वाइँ भएता पनि यिनीहरूका बीच कहिले झगडा र कहिले मेलमिलाप हुन्थ्यो । यस संग्रहमा पनि यस विषयका सूत्रहरू उल्लेख भएका छन् ।

यी वेपचित्ति असुरेन्द्र कपिलवस्तुको देवसमागममा पनि उपस्थित रहेको कुरा दी. नि. II. पृ. १६३, महासमय सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

×

×

×

१. धम्म. प. अ. क. पृ. १६७-७३: महालिपञ्जवत्थु, अप्पमादवग्गो । यसको विस्तृत कथात्रिंशु अनुरुद्धद्वारा अनुदित नेवारी धम्मपदट्ट-कथा भा-२, पृ. ११८ देखि उल्लेख भएको छ ।
२. जा. अ. क. IV. पृ. ७: महासुकजातकं, नं. ४२६.
३. सं. नि. अ. क. I. पृ. २६५: अरञ्जायतन इसिसुत्तवण्णना, सक्कसंयुत्तं ।

[६२]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेव-२

केही वेपचित्ति नामहरू

- (१) वेपचित्ति (असुरेन्द्र)—यो एक असुरहरूका प्रमुख राजा हुन् । यिनकै कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।
- (२) वेपचित्ति (सुत्तं)—यो सूत्र सं. नि. I. पृ. २२२ सब्बसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडिको पहिलो सूत्रमा भएको छ ।

×

×

×

मूल सूत्र—

१-क्षमाद्वारा सबको भलो हुन्छ
(वेपचित्तिसुत्त^१)

भावस्तीमा ।

“भिक्षुहो ! धेरै अघि देव र असुरहरूको संग्राम भएको थियो । भिक्षुहो ! अनि वेपचित्ति असुरेन्द्रले असुरहरूलाई आमन्त्रण गरे— ‘मारिष ! यदि देवहरूको संग्राममा असुरहरूले जित्ने देवहरूलाई पराजित गरेमा सो शक्र देवेन्द्रलाई कण्ठपञ्चक बन्धनले^२ बाँधी असुरपुरमा मकहाँ ल्याउनु ।’ भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रले पनि त्रयस्त्रिंशका देवहरूलाई आमन्त्रण गरे— ‘मारिष ! यदि देवहरूको संग्राममा देवहरूले जित्ने असुरहरूलाई पराजित गरेमा सो वेपचित्ति असुरेन्द्रलाई कण्ठपञ्चक बन्धनले बाँधी सुधर्मा सभामा मकहाँ ल्याउनु ।’

१. सं. नि. I. पृ. २२२: सक्कसंयुत्त^१; म. क. I. पृ. २६३.

२. दुइ हात, दुइ खुट्टा र घाँटीमा बाँध्नेलाई ‘कण्ठपञ्चक बन्धन’ भनिन्छ । सार. प. I. पृ. २६३: वेपचित्तिसुत्तवण्णना ।

“त्यस संग्राममा देवहरूले जिते असुरहरू पराजित भए ।
 भिक्षुहो ! अनि त्रयोस्त्रश देवताहरूले वेपचित्ति असुरेन्द्रलाई कण्ठ-
 पञ्चक बन्धनले बाँधी सुधर्मा सभामा शक्र देवेन्द्रको समक्ष
 ल्याए । सं. नि. III. पृ. १८०: यवकलापिसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं मा
 पनि भगवान्‌ले यस कुराको जिक्री गर्नुभएको छ । भिक्षुहो ! अनि त्वहां
 कण्ठपञ्चक बन्धनले बाँधिएका वेपचित्ति असुरेन्द्रले शक्र देवेन्द्रलाई
 सुधर्मा सभाको भित्र पस्दा पनि बाहिर निस्कँदा पनि असभ्य पौरुष
 बचनले आक्रोश र निन्दा गर्दथे । भिक्षुहो ! अनि संग्रहकले शक्र
 देवेन्द्रलाई गाथाहरू भने—

‘भयले हो अथवा दुर्बलताले हो मघवा शक्रले वेपचित्तिको
 सम्मुख पौरुष बाचा सुनेर पनि सहन गर्दछन् ।’

(शक्र भन्दछन्—)

‘वेपचित्तिको बचनलाई सहेको भयले पनि होइन, दुर्बलताको
 कारणले पनि होइन; मजस्ता विज्ञले कसरी मूर्खसँग मूर्ख छाड्नु ।’

-
१. (१) चोरह्वी, (२) भ्रजानीह्वी, (३) मूर्खह्वी, (४) ऊँठह्वी,
 (५) गोरुह्वी, (६) गधाहाह्वी, (७) नर्कगामीह्वी, (८) पशु-
 योनीमा जानेह्वी, (९) तिम्रो सुगति छैन र (१०) तिम्री
 दुर्गतिगामी नै ह्वी भनी यस्ता शब्दद्वारा आक्रोश गर्छन् । सं. नि.
 अ. क. I. पृ. २६३: वेपचित्तिसुत्तवण्णना ।

(मातङ्गि संप्राहक भन्दछन्—)

‘यदि उनीहरूलाई प्रतिषेध गर्ने (पुरुष) भएन भने मूर्खहरू झन्
आत्तिनेछन्; त्यसैले मूर्खलाई खूबसँग दण्डाले निषेध गर्न सक्नुपर्छ ।’

(शक्र भन्दछन्—)

‘अरू रिसाएको थाहापाएपछि राम्ररी होसराखी बस्नु नै मूर्ख-
लाई प्रतिषेध गर्ने उपाय हो भन्ने म सम्झन्छु ।’

(मातङ्गि संप्राहक भन्दछन्—)

‘म देखेर डराई तितीक्षा गरेको हो भन्ने जब ठान्दछ तब
सो मूर्खले भागेर जाने गोरुलाई लखेटेर पिट्ने झैं झन् झोस्त खोज्छ;
बासब ! यही नै म तितीक्षामा दोष देख्दछु ।’

(शक्र भन्दछन्—)

१—‘भयद्वारा यसले तितीक्षा गर्छ भन्ने ठान वा नठान, सो
अर्थको परम अर्थ क्षान्ति बाहेक अरू छैन ।

२—‘जो बलवान् भइकन निर्बलियालाई तितीक्षा गर्छ, जसले
सधैं निर्बलियामाथि क्षमा गर्छ — त्यसैलाई परमक्षान्ति भन्दछन् ।’

३—‘मूर्खको जुन बल हो त्यो बललाई अबल नै भन्दछन्, धर्म-
पूर्वक रक्षा गरेको बललाई कसैले केही खोट लगाउन सक्दैन ।

१. “यो हवे बलवा सन्तो, दुब्बलस्स तितिक्खति ।

तमाहु परमं खन्ति, निच्चं खमति दुब्बलो ॥”

सं. नि. I. पृ. २२३.

४-‘जो क्रुद्धसंग प्रतिक्रोध गच्छं त्यसले उसकं खराबी हुन्छ, रिसाहामाथि न रिसाउनाले दुर्जय संग्राम पनि विजय हुन्छ’ ।

५-‘जसले घरू रिसाएको थाहापाई होसराखी बस्छ, उसले आफ्नो र अर्काको—दुबैको हित नै गच्छं’ ।

६-‘आफ्नो र अर्काको (दुबैको) चिकित्सा गर्नेलाई धर्म नजान्ने निबुद्धि मानिसहरूले ‘मूर्ख’ भनी ठान्दछन्’ ।’

‘भिक्षुहो ! आफ्नो पुण्यफलद्वारा जीवन बिताई, त्रयस्त्रिंशद्देवहरूको ऐश्वर्याधिपति भई राज्य गर्ने शक्र देवेन्द्र क्षान्ति र सद्गुणको वर्णवादी हुन् । भिक्षुहो ! यस्तो सुब्राह्म्यात धर्मविनयमा प्रव्रजित भएका तिम्रोहरूलाई क्षमाशील तथा सद्गुणी हुनुमा शोभा विन्छ ।’

x x

१. “तस्सेव तेन पापियो, यो कुद्धं पटिकुञ्जति ।
कुद्धं अप्पटिकुञ्जन्तो, सङ्गामं जेति दुज्जयं ॥”
सं. नि. I. पृ. २२३: वेपचित्तिसुत्तं ।
२. “उभिनमत्थं चरति, अत्तनो च परस्स च ।
परं सङ्कुपितं जत्वा, यो सतो उपसम्मति ॥”
सं. नि. I. पृ. २२३: वेपचित्तिसुत्तं ।
३. “उभिनं तिकिच्छन्तानं, अत्तनो च परस्स च ।
जना मञ्जन्ति बालो ति, ये धम्मस्स अकोविदा ॥”
सं. नि. I. पृ. २२४: वेपचित्तिसुत्तं ।

मूल सूत्र—

२-जस्तो गर्छ उस्तै पाउँछ
(समुद्रकमुत्त^१)

आवस्तीमा ।

भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! धेरै अघि केही शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरू समुद्र तीरको एक पर्णकुटीमा बसिरहेका थिए । त्यसबखत देव र असुरहरूका बीच झगडा भएको थियो । भिक्षुहो ! अनि ती शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरूको मनमा यस्तो लाग्यो—‘देवहरू धार्मिक छन्, असुरहरू अधार्मिक छन् । शायद हामीहरूलाई असुरहरूबाट भय उत्पन्न हुन सक्छ । त्यसो हुनाले सम्बर असुरेन्द्रकहाँ गई हामीले अभयदान मागौं ।’ भिक्षुहो ! अनि ती शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरू जस्तै कुनै बलवान् पुरुषले छुम्चेको बाहुलाई पसारि अथवा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ—त्यस्तैगरी समुद्र तीरको पर्णकुटीमा अन्तर्धान भई सम्बर असुरेन्द्रको अगाडि प्रकट भए । भिक्षुहो ! अनि ती शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरूले गाथाद्वारा यसो भने -

१. सं. ति. I. पृ. २२८: सक्कसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २६६.

[६८]

बुद्धकालीन ग्रन्थादिदेव-२

१. 'इसयो सम्बरं पत्ता, याचन्ति अभयदक्खिणं ।
कामङ्करोहि' ते दातुं, भयस्स अभयस्स वा'ति ॥'

अर्थ—

१—'ऋषिहरू सम्बरकहाँ गई अभय-दान मागछन्; भय दा
अभय जे चाहन्थो देऊ ।'

(सम्बर भन्दछन्—)

२. 'इ'सनं अभयं नत्थि, दुट्ठानं सक्कसेविनं ।
अभयं याचमानानं, भयमेव ददामि वो'ति ॥'

अर्थ—

२—'विरोधी शत्रुको साथ दिने ऋषिहरूलाई अभय दिनु; अभय
मान्ने तिम्रीहरूलाई भय नै दिन्छु ।'

(ऋषिहरू भन्दछन्—)

३. 'अभयं याचमानानं, भयमेव ददासि नो ।
पटिग्गण्हामं ते एतं' अक्खयं' होतुं ते भयं ॥'

१. सिंहलमा: 'कामङ्करोति' स्याममा: 'कामं करोति' ।

२. रोमनमा: 'पतिग्गण्हाम' ।

३. स्याममा: 'एकं' ।

४. स्याममा: 'अभयं' ।

५. रोमनमा: 'होति' ।

अर्थ—

३—‘अभय माग्ने हामीलाई भय नं विन्छो; हुन्छ, हामी यही नं ग्रहण गर्छौ । तर तिम्रीलाई पनि कहिल्यै भयले नछोडोस् ।’

४. ‘यादिसं वपते’ बीजं, तादिसं हरते’ फलं ।
कल्याणकारी कल्याणं, पापकारी च पापकं ।
पवुत्तं तातं ते’ बीजं, फलं पच्चनुभोस्ससी’ति ।।’

अर्थ—

४—‘जस्तो बिउ रोप्छ उस्तै फल पाउँछ । कल्याणकारीले कल्याण र पापकारीले पाप नं भोग्छ । तिम्रीले रोपेको बिउको फल तिम्रीले नं भोग्नेछौ ।’

“मिक्षुहो ! अनि ती शीलवान् कल्याणधर्मो ऋषिहरूले सम्बद्ध असुरेन्द्रलाई सरापी जस्तं कुनं बलवान् पुषले खुम्चेको बाहुलाई पसार्छं अथवा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछं—त्यस्तैगरी सम्बद्ध असुरेन्द्रको अगाडि अन्तर्धान भई समुद्र तीरको पर्णकुटीमा प्रकट

१. स्वाममा: ‘लभते’; रोमनमा: ‘वप्पते’ ।

२. स्वाममा: ‘लभते’ ।

३-३. रोमनमा: ‘वप्पते, ।

भए । भिक्षुहो ! अनि ती शीलवान् कल्याणधर्मो ऋषिहरूको सरापको कारणले गर्दा सम्बर असुरेन्द्र तीन पटकसम्म रातमा उत्रस्त भए ।”

× × ×

१. कसरी उत्रस्त भए भन्ने बारेमा सारथ्यपकासिनीले यसरी उल्लेख गरेको छ—

राती भुत्तजाँदा एकछिन निदाएपछि मानो शायी वाणले हानेको जस्तो लागी डरले जिरिङ्गई सम्बर असुरेन्द्र बेस्करी कराउँदै शयनासनबाट उठे । उनी कराएको आवाजद्वारा दश हजार योजन प्रमाणको असुर भवनका सबै असुरहरू केको आवाज रहेछ भन्दै हल्ला-गुल्ला गरी उठ्नथाले र सम्बर असुरेन्द्रकहाँ गई उनीहरूले ‘किन कराउनु भएको ?’ भनी सोधदा उनले ‘केही होइन’ भनी जवाफ दिए । यस्तै प्रकारले सम्बर असुरेन्द्र रातको तीन तीन पटकसम्म ऋषिहरूको सरापको कारणद्वारा उत्रस्त भई कराउँदै डरले उठेका थिए । असुरहरूलाई ‘महाराज ! नडराउनु होस्’ भनी शान्त्वना दिए । यस्तो गर्दागर्दै उज्यालो पनि भयो । त्यहाँदेखि उनलाई सन्धो पनि भएन । चित्त विक्षिप्त हुन थाल्यो । त्यसै अवस्थादेखि सम्बरको अर्को नाम ‘वेपचित्ति’ भन्ने रहन गएको हो ! वेपचित्तिको अर्थ हो मन काम्ने । सार. प. I. पृ. २६६: समुद्रकमुत्तवण्णना ।

मूल सूत्र—

३-सम्बरो माया बताऊ

(सम्बरिमायासुत्त^१)

आबस्तीमा ।

भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! धेरै अघि वेपचित्ति असुरेन्द्र बिरामी भएका थिए^२ र सारै दुःखी थिए । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्र जहाँ वेपचित्ति असुरेन्द्र थिए त्यहाँ हेर्न गए । भिक्षुहो ! वेपचित्ति असुरेन्द्रले टाढं देखि शक्र देवेन्द्रलाई आइरहेको देखे । देखेर शक्र देवेन्द्रलाई यसो भने—‘देवेन्द्र ! मलाई चिकित्सा गर ।’

१. सं. ति. I. पृ. २४०: सक्कसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २७२.

२. अधिल्लो सूत्रको कुरा अनुसार ऋषिहरूले सरापेदेखि यिनी बिरामी भएका थिए । सार. प. I. पृ. २७२: सम्बरिमायासुत्तवण्णना ।

‘वेपचिन्ति ! (त्यसोमए) मलाई सम्बरी माया (=जादू वा मन्त्र) बताऊ’ ।’

‘मारिष ! असुरहरूसँग नसोधिकन बताउन सकिन्न ।’

‘भिक्षुहो ! अनि वेपचिन्ति असुरेन्द्रछे असुरहरूसँग सोधे—
‘मारिष ! शक्र देवेन्द्रलाई सम्बरिमाया बताइदेऊ ?’

‘मारिष ! शक्र देवेन्द्रलाई सम्बरिमाया नबताउनुहोस्’ ।’

‘भिक्षुहो ! अनि वेपचिन्ति असुरेन्द्रले शक्र देवेन्द्रलाई गाथा--
द्वारा यसो भने—

‘मायावी’ मघवा सक्क, देवराज’ सुजम्पति ।

उपेति निरयं घोरं, सम्बरो व सतं समं’ति ॥’

-
१. मलाई सम्बरिमाया भन्ने जादू वा मन्त्र बताएमा म तिमीलाई चिकित्सा गर्नेछु भन्ने अभिप्रायले ‘सम्बरिमाया बताऊ’ भनी शक्रले भनेका हुन् । सार. प. I. पृ. २७२: सम्बरिमायासुत्तवण्णना ।
 २. सबै असुरहरूले वेपचिन्ति असुरेन्द्रलाई भने कि सम्बरिमाया नजान्दा त शक्रले हामीहरूलाई बिघ्न-बाधा पुऱ्याउँछन् भने सम्बरिमाया जान्नपाए उनले हामीहरूको नाश पार्ने छन् । अतः आफ्नै एक हातले हामीहरूको नाश नपार्नुहोस् भनी भने भनी सार. प. I. पृ. २७२: सम्बरिमायासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
 ३. रोमनमा: ‘माया पि’ ।
 ४. सिंहल र स्याममा: ‘देवराजा’ ।

‘हे मधुवा! हे शक्र! हे देवराज मुजम्पत्ति! शय वर्षसम्म-
सम्बर (असुरेन्द्र) नर्कमा गए झं मायावी (=जादूगर) नर्कमा
जानेछ’ ।”

१. हे शक्र! तपाईं धर्मात्मा हुनुहुन्छ। यो सम्बरिमाया (=जादू)
सिकने इच्छा नगर्नुहोस्। मायावीहरू नर्कमा जान्छन् भन्दै शक्रलाई
'माया' को कुरा बताएनन्। सार. प. I. पृ. २७२-७३: सम्बरि-
मायासुत्तले यो पनि उल्लेख गरेको छ कि यदि वेपचित्तिले
संबरीमाया बताइदिएको भए उनलाई ती श्रापदिने ऋषिहरूकहाँ
लगी वेपचित्तिलाई क्षमा दिलाइदिने विचार गरेका थिए। तर
वेपचित्तिले मन्त्र नभनेको हुनाले शक्र त्यसै फर्किए गए।

३६।७. वैरोचन असुरेन्द्र

प रि च य

यो वैरोचन (वेरोचन) राहु असुरेन्द्रको नाम हो मनी दी. नि. भ्र. क. II. पृ. ४१६: महासमयसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ । दी. नि. II. पृ. १६३: महासमय सूत्रले बाली असुरेन्द्रका एकशय पुत्रहरूको पनि वैरोचन (वेरोचन) नाम नै भएको कुरा उल्लेख गरेको छ ।

एकदि भगवान् भ्राबस्तीको जेतवनाराममा दिवाविहार गरी ध्यानमा बसिरहनुभएको बेलामा यो वैरोचन र शक्र देवेन्द्र वहाँकहाँ आई बँलोको दुबँतिर उभिई दुइ दुइवटा गाथाहरू भनेका थिए । जुन कुरा भ्रगाडिको सूत्रमा अनुदित भएको छ ।

×

×

×

केही बैरोचन नामहरू

- (१) बैरोचन (वेरोचन)—यो एक मणिको नाम हो । जुन मणि कुसजातकमा बोधिसत्वमाथि प्रसन्न भई शक्र देवेन्द्रले कुस राजकुमारलाई दिएका थिए । जा. अ. क. VI. पृ. १६६: कुसजातकं, नं. ५३१.
- (२) वैरोचन—यो चर्चा नारद बुद्धको पालाका एक नागराजाको नाम हो । जसले बुद्धलाई दान दिएका थिए । बु. वं. पृ. ३४१: नारदबुद्धवंसो, अ. क. पृ. १५४.
- (३) वेरोचन (सुत्तं)—यो सूत्र सं. ति. I. पृ. २२७: सक्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । जुन सूत्रको अनुवाद अगाडि उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

मूल सूत्र —

सफल नभएसम्म मेहनत गर्नु

(वेरोचन असुरिन्दसुत्त^१)

भावस्तीस्थित जेतवनमा ।

त्यसबखत भगवान् ध्यानमा बसी दिवाविहार गर्दै हुनुहुन्थ्यो ।
अनि शक्र देवेन्द्र र वैरोचन असुरेन्द्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ
गए । त्यहाँ पुगेपछि बंलोको दुबैतिर उभिए । अनि वैरोचन असुरेन्द्रले
भगवान्को अगाडि यो गाथा भने—

“वायामेथेव पुरिसो, याव अत्यस्स निप्पदा^२ ।

निप्पन्नसोभनो^३ अत्थो^४, वेरचनवचो इदंति ॥”

१. सं. नि. I. पृ. २२७: सक्कसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २६५.

२. स्याम र रोमनमा: 'निप्पदा' ।

३. रोमनमा: 'निप्पन्नसोभणो', सिंहलमा: 'निप्पन्नसोभिनो' ।

४. सिंहल र स्याममा: 'अत्था' ।

अर्थ—

“काम सफल नहुनुञ्जेलसम्म पुरुषले मेहनत गर्नुपर्छ । काम सफल पारेमा नै शोभा दिन्छ—यही वैरोचनको भनाइ हो ।”

(शक्र देवेन्द्र भन्दछन्—)

“वायामेथेव पुरिसो, याव अत्थस्स निप्फदा ।
निप्फन्नसोभनो अत्थो, खन्त्या भियो नविज्जती’ति ॥”

अर्थ—

“काम सफल नहुनुञ्जेलसम्म पुरुषले मेहनत गर्नुपर्छ । काम सफल गरेमा नै शोभा दिन्छ । क्षान्ति वाहेक राम्रो अर्थ अरु छैन ।”

(वैरोचन असुरेन्द्र भन्दछन्—)

“सब्बे सत्ता अत्थजाता, तत्थ तत्थ यथारहं ।
संयोगपरमात्वेव, सम्भोगा सब्वपाणिनं ।
निप्फन्नसोभनो अत्थो, वैरोचनवचो इदं’ति ॥”

अर्थ—

“सबै प्राणीहरू आ-आपना योग्यतानुसार काममा लागेका हुन्छन् । जुटाउनु र खान-पान गर्नु नै सबै प्राणीहरूको परम अर्थ हो । काम सफल पारेमा नै शोभा दिन्छ—यही वैरोचनको भनाइ हो ।”

[७८]

बुद्धकालीन ब्रह्माविदेव-२

(शक्र देवेन्द्र भन्दछन्—)

“सब्बे सत्ता अत्थजाता, तत्थ तत्थ यथारहं ।
संयोगपरमा त्वेव, सम्भोगा सब्बपाणिनं ।
निष्फन्नसोभनो अत्थो, खन्त्या भिय्यो न विज्जती’ति ॥”

अर्थ—

“सबं प्राणीहरू आ-आफना योग्यतानुसार काममा लागेका हुन्छन् । जुटाउनु र खान-पान गर्नु नै सबं प्राणीहरूको परम अर्थ हो । काम सफल पारेमा नै शोभा दिन्छ । क्षान्ति बाहेक राम्रो अर्थ अरु छैन ।”

४०।८. शक्र भन्ने यत्त

प रि च य

यी यक्षको नाम “शक्र” (सषक) हो । यी यक्ष चाहि नमुची मारको पक्षका हुन् भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. २३२: सक्कनाम सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यसैले यितले एकदिन गृद्धकूटमा बसिरहनुभएका बुद्धकहाँ गई “विमुक्त हुनुभएका तपाईंले अर्कालाई उपदेश गर्नु उचित छैन” भनी भनेका थिए^१ । जुन सूत्र अगाडि अनुवाद गरिदिएको छ ।

×

×

×

१. सं. नि. I. पृ. २०७: सक्कनामसुत्तं, यक्खसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २३२.

विभिन्न शक्र (सक्क) नामहरू

- (१) शक्र (सक्क)—यिनी चाहि देवताहरूका राजा इन्द्र हुन् । (देवामिन्द्रो^१) । यिनका कुरा अगाडि 'शक्र देवेन्द्र' भन्ने शीर्षकमा उल्लेख गरेको छ ।
- (२) शक्र (सक्क)—यो शक्र चाहि उनी हुन् जो नमुची मारको पक्षका यक्ष हुन् । यिनका कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छ ।
- (३) शक्र (सक्क)—यो चाहि शाक्यहरूलाई भनिने अर्को नाम हो । पालि साहित्यमा शाक्यहरूलाई 'सक्या^२, साक्किया^३ र सक्क^४' भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।
- (४) सक्कसंयुत्तं—यो चाहि संयुत्तनिकाय पहिलो भागको ११ रौं संयुत्त (संयुक्त) हो ।
- (५) सक्कनामसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. I. पृ. २०७: यक्खसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि गरिदिएको छ ।
D. P. P. II. पृ. ६६६ मा चाहि यसलाई 'सक्कसुत्त' मान्ने

१. सं. नि. I. पृ. २३१: सक्कनामसुत्तं, सक्कसंयुत्तं ।

२. म. नि. II. पृ. २०: सेखियसुत्तं ।

३. महा. व. पा. पृ. ७६: अञ्जतिथियपुब्बकथा; चुल्ल. व. पा. पृ. २८१: छसक्यपुब्बज्जकथा, सङ्गभेदकखन्धकं ।

४. अं. नि-६, पृ. ७: महानामसुत्तं, आहुनेय्यवग्गो ।

उल्लेख भएको छ । यिनं सक्क (शक्र) को कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छ ।

- (६) सक्कवन्दनामुत्तं—यो नाम त्रिपिटकसूची पृ. १२ मा उल्लेख भएको छ । यसलाई नालन्दाबाट प्रकाशित सं. नि. I. पृ. २२६: सक्कसंयुत्तले 'नदुब्भियमुत्त' भनी उल्लेख गरेको छ । यस सूत्रमा शक्र देवेन्द्रले 'भ्रापनो शत्रुलाई पनि बिगाने छैन' भन्ने बिचार प्रकट गरेको कुरा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि 'द्रोह गर्नु पाप हो' भन्ने शीर्षकमा भएको छ ।
- (७) सक्कनाममुत्तं—यो सूत्रलाई त्रिपिटकसूची पृ. १२ मा 'सक्कनामकित्तन' भन्ने उल्लेख भएको छ । यो सूत्र सं. नि. I. पृ. २३०: सक्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि शक्र देवेन्द्रको कुराको 'मघ भन्ने माणव थिए' भन्ने शीर्षकमा भएको छ ।
- (८) सक्कपब्बहमुत्तं—यो सूत्र चाहि सं. नि. III. पृ. ६३: सला-यतनसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । गृद्धकूटमा बसिरहेहुभएका भगवान्कहाँ गई शक्र देवेन्द्रले यसं जीवनमा परिनिर्वाण नहुनाको कारण के हो भनी सोधेका कुरा उल्लेख भएको छ । D. P. P. II. पृ. ६६६ मा यसलाई 'सक्कमुत्त' मात्र उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद तल शक्र देवेन्द्रको कुरामा 'यसं जीवनमा किन निर्माण हुन्न ?' भन्ने शीर्षकमा उल्लेख भएको छ ।

[८२]

बुद्धकालीन ग्रन्थादिदेव-२

- (६) सक्कमुत्तं—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. २४०: मोगल्लान-संयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसमा महामोद्गल्यायन महास्थ-विर त्रयस्त्रिंश देवलोकमा जानुभएको कुरा उल्लेख भएको छ ।
- (१०) सक्कपब्बहमुत्तं—यो सूत्र दीघनिकाय भाग-२, को पृ. १६७-मा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि शक्र देवेन्द्रको १९ नम्बरको सूत्रमा भएको छ ।
- (११) सक्कनाममुत्तं—यो नाम D. P. P. II. पृ. ६६७ मा उल्लेख भएको छ । नालन्दाबाट प्रकाशित सं. नि. I. पृ. २३५, २३६ र २३७ सक्कसंयुत्तमा यसलाई 'गहट्ट वन्दनामुत्त', सत्थार वन्दनामुत्त' र सङ्घ वन्दनामुत्त' भनी उल्लेख भएको छ । यिनीहरूको अनुवाद अगाडि 'शास्ता वन्दना, सङ्घ वन्दना र उपासकलाई नमस्कार छ' भन्ने शीर्षकहरूमा भएका छन् ।
- (१२) सक्कभासितमुत्तं—यो चाहि त्रिपिटकसूची पृ. ८५ मा उल्लेख भएको छ । नालन्दाबाट प्रकाशित अङ्गुत्तरनिकाय I. पृ. १३१: तिकनिपातमा चाहि यसलाई 'यमराजमुत्त' भनी उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद माथि पृ. २० 'यमराज' को कुराको पहिलो सूत्रमा भएको छ ।
- (१३) सक्कच्चकारीमुत्तं—यो नाम त्रिपिटकसूची पृ. ३१ मा उल्लेख भएको छ । तर नालन्दाबाट प्रकाशित सं. नि. II. पृ. ४८०, ४८१ र ४८४ मा चाहि 'समापत्तिमूलक सक्कच्चमुत्त'

भन्ने उल्लेख भएका छन् । यी सूत्रहरूमा ध्यान विषय र चारप्रकारका ध्यानीहरू बारेका कुरा उल्लेख भएका छन् ।

- (१४) सक्कपण्डित्थु—यो कथा चाहि धम्म. प. अ. क. पृ. ७५८ः तण्हावर्गमा उल्लेख भएको छ । यस कथामा त्रयस्त्रिंश भवनमा एकत्रित भएका देवताहरूको बीचमा 'दानमध्ये ठूलो दान कुन हो र रसमध्ये ठूलो रस कुन हो' भन्ने इत्यादि प्रश्न उठेको कुरा उल्लेख भएको छ । बाह्र वर्षसम्म यस प्रश्नको निर्णय गर्न नसकेपछि अन्तमा भगवान्ले यसको निर्णय गरिदिनुभएको कुरा उल्लेख भएको छ ।
- (१५) सक्कदेवराजवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ५६१ः सुखवर्गमा उल्लेख भएको छ । यस कथामा भगवान् बेलुब गाउँमा बसिरहनुभएको बेलामा वहाँलाई रगतदिसा हुने रोग लाग्दा शक्र देवेन्द्र आई उपस्थान गरेको कुरा उल्लेख भएको छ ।
- (१६) सक्कच्चवर्गो—यो चाहि पाचि. पा. पृ. २६२ मा उल्लिखित चौथो वर्गको नाम हो ।
- (१७) सक्कपण्डित्थु—यो चाहि जा. अ. क. VII. पृ. ५०७ मा उल्लिखित महावेस्सन्तर जातकको दशौं खण्डको नाम हो ।

x

x

x

मूळ सूत्र—

अनुशासन नगर
(सक्कनामसुत्त^१)

एक समय भगवान् राजगृहको गुडकूट पर्वतमा बस्नुभएको थियो । अनि शक्र नामक यक्ष^२ जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्चाई गाथा सुनाए —

“सञ्जगन्धर्वहीनस्स^३, त्रिप्पमुत्तस्म ते सतो ।
समणस्स न तं ताण्णु, यदञ्जमनुमानसी^३ति ॥”

अर्थ—

“सबै ग्रन्थीहरू प्रहीण भएका तथा प्रमुक्त हुनुभएका तपाईं भ्रमणले अर्कालाई अनुशासन गर्नु ठीक छैन ।”

-
१. सं. ति. I. पृ. २०७ ‘यक्षसंयुत्त’; अ. क. I. पृ. २३२.
 २. यी यक्ष वसवती नारको पक्षमा थिए । सार प I. पृ. २३२: सक्कनामसुत्तवण्णना ।
 ३. रोसदत्ता: ‘सञ्जगन्धर्वहीनस्स’ ।

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

१—“येन केनचि व्रण्णेन, संवासो सक्क जायति ।
न तं अरहति सप्पञ्चो, मनसा अनुकम्पितुं ॥

२—“मनसा चे पसन्नेन, यदञ्जमनुसासति ।
न ते होति संयुत्तो, सानुकम्पा' अनुद्दया'ति ॥”

अर्थ—

१—“शक्र ! कुनै पनि कारणद्वारा सहवास (=मित्र बन्धन) हुनसक्छ, (तर) अनुकम्पाको दृष्टिले पनि त्यस्तो सहवास सप्राप्तको निम्ति उचित हुन्न ।

२—“जब प्रसन्नचित्तद्वारा अर्कालाई अनुशासन गर्छ, त्यसद्वारा कुनै सहवास (=मित्र बन्धन) हुँदैन; त्यो त शुद्ध अनुकम्पा तथा दया मात्र हो ।”

१. नालन्दा पालिना: 'यानुकम्पा' ।

४१।६. शक्र देवेन्द्र

प र ि च य

शक्र तथा उनका बन्धुहरू

पालि (मागधि) भाषामा 'सक्को' र संस्कृत भाषामा देवराजा इन्द्रलाई 'शक्र' भनिन्छ । बुद्ध भएदेखि र वहाँका शिष्यहरूलाई यिनले ठाउँ ठाउँमा सेवा शुश्रूषा, प्रश्न तथा उपदेश सुनाएका अनेक कुराहरू त्रिपिटक पालि साहित्यको मूल पाठि र अर्थकथाहरूमा यत्र तत्र उल्लेख भएको भेटिन्छ ।

यिनको परिचयको सम्बन्धमा त्रिपिटकको मूल पाठि र अर्थकथाहरूमा यत्र तत्र उल्लेख भएका कारणहरू खोज गरी सकभर यहाँ एकत्रित गरी राख्ने प्रयास गरेको छ ।

हुनत यी शक्र देवेन्द्रलाई पालि साहित्यले 'शक्र देवेन्द्र' नामले मात्र होइन अरु अरु नामहरूले पनि चिनाइएको छ । तर 'शक्र देवेन्द्र' भन्ने नाम चाहिँ बढी प्रचलित छ । अतः मैले पनि यसै नामलाई लिएको छु ।

“सम्यक्सम्बुद्धले शक्रको निष्कं बयान गर्नुहुन्छ । वहल्लि देखेर गर्नुभएको हो कि अथवा नदेखिकन” भन्ने मनमा लागेपछि शंशालीमा बसिरहनुभएका बुद्धकहाँ गई एकदिन महालि लिच्छवीले “भन्ते ! तपाईंले शक्र देवेन्द्रलाई देखेको छ के ?” भनी सोध्दा वहल्लि “महालि देखेको छु” भनी भन्नुभएको कुरा धम्म. प. ध. क. पृ. १६३: महालिपञ्चवत्थु, अप्पमादवर्गमा उल्लेख भएको छ । यतिमात्र होइन कस्तो चर्या गर्दा शक्र हुन सकिने हो सो कुरा पनि बताउनुभएको छ । त्यस्तैगरी शक्र देवेन्द्रका पूर्वजन्मका कुरा बताउनुहुँदै संयुक्त-निकाय I. पृ. २३०: सबकसंयुक्तको सबकनाम सूत्रमा भगवान्ले यस्तो उल्लेख गर्नुभएको छ—

अघि मनुष्य छँदा उनलाई ‘मघ माज्ज’ भन्थे । त्यसैले उनलाई अहिले ‘मघवा’ भनिएको हो । अघि मनुष्य छँदा सबैभन्दा अघि गई दानदिने गर्थे । त्यसैले अहिले उनलाई ‘पुरिम्बद्’ भनिएको हो । अघि मनुष्य छँदा उनले सत्कारपूर्वक दानदिने गर्थे । त्यसैले अहिले उनलाई ‘शक्र’ भनिएको हो । अघि मनुष्य छँदा उनले बस्ने ठाउँ (आवास) को व्यवस्था मिलाई दिन्थे । त्यसैले उनलाई अहिले ‘बासव’ भनिएको हो । अघि मनुष्य छँदा उनले हजारौं कारणहरू एकैपटक चिन्तन गर्न सक्थे । त्यसैले उनलाई अहिले ‘सहस्राक्ष’ (=हजार आँखा हुने) भनिएको हो । सुजा वा सुजाता भन्ने असुर-कन्या शक्रकी पत्नी भएको हुनाले उनलाई अहिले ‘सुजम्पति’ भनिएको हो । त्रयस्त्रिंश देवहरूका प्रमुख भएकाले उनलाई अहिले ‘देवेन्द्र’ भनिएको हो । अग्नि अघि मनुष्य छँदा सात व्रत ब्रह्मचर्यरूपले

पालन गरेको हुनाले ग्रहिले उनले शकत्व पाउन सकेका हुन् भनी उक्त सूत्रमा उल्लेख भएको छ । यी सातवटा व्रतहरू भनेका के के हुन् भन्ने कुरा अगाडि अनुवित दोशो सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

यस्तै कुरा सं. नि. I. पृ. २३१: महासुत्तं, सक्कसंयुत्तमा र धम्म. प. अ. क. पृ. १६३: महालिपञ्जहवस्थु, अप्पमादवर्गमा पनि उल्लेख भएका छन् ।

शक्र देवेन्द्र बल्ने नगरलाई 'त्रयस्त्रिंश भवन' भन्दछन् र त्यो बशहजार योजनको छ । त्यस नगरमा एकहजार द्वारहरू छन् । तीनशय योजन उचाइमा झण्डा भएको र सातशय योजन उचाइ भएको 'वेजयन्त' भन्ने प्रासाद छ^१ । एकशय योजन भएको पारिचङ्कत्त भन्ने रुख छ । त्यस रुखमनि साठी योजन लम्बाइ, पचास योजन चौडाइ र पन्ध्र (१५) योजन बाक्लो जयसुमन फूलको बर्ण भएको पण्डुकम्बुछ शैलासन छ । ऐरावण हात्ती^२ भन्ने देवपुत्र छन् । नौ योजन भएको 'सुधम्मा' (सुधर्मा) भन्ने सभागृह छ । पाँचशय योजनको 'नन्दा' भन्ने पोखरी र पाँचशय योजन भएको 'चित्तछता' भन्ने बन पनि छ ।

१. म. नि. I. पृ. ३११-१२: तण्हासङ्ख्यसुत्तं; दी. नि. II. पृ. २६४ महापरिनिब्बानसुत्तं र सं. नि. I. पृ. २३५: बुद्धवन्दनासुत्तं, सक्कसंयुत्तं ।

२. 'ऐरावण' हात्ती भनेको कस्तो हो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ४१४ को पादटिप्पणीमा हेनुं ।

दीघनिकाय अर्थकथा II. पृ. १७७: महानिदानसूत्र अनुसार यसको अलावा 'नन्दन वन, फारुसक वन, मिस्सक वनहरू' पनि छन् ।

वेपचित्ति असुरेन्द्रकी छोरी सुजा वा सुजाता भन्ने उनकी पत्नी हुन् । मातली संपाहक भन्ने उनका एकशय पचास योजन भएको वेजयन्त रथका सारथी हुन् । पञ्चशिख देवपुत्र उनका विश्वासी मित्र हुन् । कहीं कतं काम गराउन पर्दा उनका कालिगड विश्वकर्मा भन्ने देवपुत्र छन् । वीरताको काम गर्नेमा उनका 'सुवीर देवपुत्र र सुसीम' जस्ता देवपुत्रहरू छन् । शक्र देवेन्द्रका ससुरा वेपचित्ति असुरेन्द्र हुन्^१ । जातकट्टकथा भाग-६, पृ. २३१: सुधाभोजन जातक

१. धम्म. प. अ. क. पृ. १६८-७३: महालिपञ्चवत्थु, अप्पमादवर्ग; दी. नि. अ. क. II. पृ. १७६-७७: महानिदानसुत्तवण्णना; सं. नि. अ. क. I. पृ. २६१: सुवीरसुत्तवण्णना, सक्कसंयुत्तं; दी. नि. अ. क. III. पृ. २४: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना र थेर. गा. अ. क. II. पृ. १८४: महामोग्गल्लानत्थेरस्स गाथावण्णना ।
२. यसवारे लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ३१६: पञ्चशिख गन्धर्व पुत्र परिचयमा हेर्नु ।
३. जा. अ. क. I-II. पृ. ५०: अविदूरे निदान अथवा लेखकको संक्षिप्त बुद्धजीवनी पृ. २४; दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२८: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।
४. सं. नि. I. पृ. २१८: सुवीरसुत्तं, पृ. २१६: सुसीमसुत्तं, सक्कसंयुत्तं ।
५. धम्म. प. अ. क. पृ. १७२: महालिपञ्चवत्थु, अप्पमादवर्ग ।

नं. ५३५ अनुसार शक्र देवेन्द्रका आशा, भद्रा, श्री र ह्री भन्ने चारवटी छोरीहरू छन् भन्ने कुरा प्रष्ट छ^१ । अंगुत्तरनिदाय पृ. २८० अट्टकनिपातको उत्तरविपत्ति सूत्र अनुसार वेस्सवेण (वंश्रवण) देवता शक्रका एक साथी हुन् । सुसीम देवपुत्र चाहि शक्रका हजार पुत्रहरूमध्ये एक हुन्^२ । शक्र देवेन्द्रको आयुष चाहि बच्च हो^३ । उनका अढाइकोटि नर्तकी स्त्रीहरू छन्^४ ।

जस्तं महानताको कारणले विश्वमा एकैजना मात्र बुद्ध हुन्छन्, एक समयमा दुइजना बुद्ध हुन्नन् त्यस्तै शक्र पनि एकैजना हुन्छन् भनी सम्पसावनीय सुत्तवण्णना बी. नि. अ. क. III. पृ. २३० ले उल्लेख गरेको छ ।

दीघनिकाय II. पृ. २०१: सक्कपञ्च सूत्र र मज्झिमनिकाय I. पृ. ३११: चूलतण्हासङ्ख्य सूत्र अनुसार शक्रलाई 'कोसिय' पनि भन्वछन् । मज्झिमनिकायमै उक्त पृष्ठमा शक्रलाई 'यक्ष' पनि भनिएको छ भने संयुत्तनिकाय अर्थकथा I. पृ. ८३: माघसुत्तवण्णनाले शक्रलाई

-
१. यस जातकको अनुवाद लेखकको जा. सं. भा-३, पृ. १४७ मा उल्लेख भएको छ ।
 २. सं. नि. अ. क. I. पृ. २६२: सुसीमसुत्तवण्णना, सक्कसंयुत्तं ।
 ३. सं. नि. अ. क. I. पृ. २४६: आलवकसुत्तवण्णना, यक्खसंयुत्तं । यसबारे लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ४० मा हेर्नु ।
 ४. दी. नि. अ. क. III. पृ. ४: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

‘माघ देवपुत्र’ पनि भनेको छ । अनि संयुक्तनिकाय I. पृ. ४४: माघ-सुत्तमा यिनलाई ‘वत्रभू’ पनि भनिएको छ ।

बोधिसत्व जीवनसँग शक्र देवेन्द्र

पालि साहित्यको अध्ययन गरी बुद्ध जीवनीतिर ध्यान दिँदा सर्वप्रथम हामी शक्र देवेन्द्रको कुरा—जब कपिलवस्तुको मङ्गल पुष्करिणीमा प्रसन्नतापूर्वक नुहाई धुवाई गरी वस्त्रालङ्कारहरू सिद्धार्थ बोधिसत्वले लगाइरहेका थिए तब शक्र देवेन्द्रको आसन ताल्न थाल्यो । अनि शक्रले “मेरो आसन किन तातेको होला ? कसले मेरो आसन ताक्यो होला ?” भनी हेर्दा सिद्धार्थ राजकुमारले आज राती महाअभिनिष्क्रमण गर्नेछन् र यो उनको अन्तिम वस्त्रालङ्कार हुनेछ” भनी जानी विश्वकर्मालाई “त्यहाँ गएर सिद्धार्थ कुमारलाई अलङ्कृत गर” भनी पठाएको कुरा सर्वप्रथम पाउँछौं^१ ।

-
१. सं. नि. अ. क. I. पृ. ८३ ले ‘वत्र’ भन्ने असुरलाई दमन गरेको हुँदा ‘वत्रभू’ भनिएको हो भनी लेखेको छ । लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. ४६६-५०० ‘माघ देवपुत्र’ भन्ने शीर्षकमा हेर्नु ।
 २. जा. अ. क. I-II. पृ. ५०: अविद्वरेनिदान; अप. दा. अ. क. पृ. ५४: निदानकथा र बु. वं. अ. क. पृ. २३२: गीतमबुद्धवंस-वण्णना । हेर्नु—लेखकको संक्षिप्त बुद्धजीवनी पृ. २४.

त्यसपछि आषाढ पूर्णिमाको मध्यरातमा जब सिद्धार्थ कुमारले गृहत्याग गरी अनोमा नदीको किनारमा बसी आफ्नो केश काटी “यदि म बुद्ध हुनेछु भने यो मेरो केश भुङ्मा नखसोस्” भनी जब आकाशतिर फाले तब शक्र देवेन्द्रले सो केशलाई त्रयस्त्रिंश भवनमा लगी चूडामणिचैत्यमा राखेको कुरा हामी पाउँछौं ।

त्यसैले अर्थकथाहरूमा यस्तो उल्लेख भएको हो—

“छैत्वान मोलि वरगन्धवासिनं,
वेहासयं उक्खिपि अग्गपुग्गलो^१ ।
सहस्सनेत्तो सिरसा पटिग्गहि,
सुवण्णचङ्कोटवरेन^२ वासवो^३ ति^३ ॥”

त्यसपछि उरुवेळ बानमा छ वर्षसम्मको तपस्यापछि वंशाख पूर्णिमाको दिन बिहान बुद्धगयानिर एक रुखमनि बसिरहेको बेलामा उरुवेळ गाउँको सेनानी भन्ने एक परिवारकी छोरी सुजाताले चढाएको पायस बह्राँले ग्रहण गर्नुभएको थियो । सुजाताले सो पायस

१. अप. दा. अ. क. पृ. ५८: मा ‘सक्यपुङ्गवो’ ।
२. अप. दा. अ. क. पृ. ५८ र बु. वं. अ. क. पृ. २३५ मा ‘सुवण्ण-चङ्कोटवरेन’ ।
३. जा. अ. क. I-II. पृ. ५४: अविदूरेनिदान; अप. दा. अ. क. पृ. ५८: निदानकथा र बु. वं. अ. क. पृ. २३५: गौतमबुद्धवंस-वण्णना । हेतू—लेखकको संक्षिप्त बुद्धजीवनी पृ. ३३ मा ।

पहाडन लागि रहेको बेलामा शक्र देवेन्द्र आई आगो बाली दिएको कुरा जा. अ. क. I-II. पृ. ५७: अविदूरेनिदान; अप. दा. अ. क. पृ. ६१: निदानकथा र अं. अ. क. एककनिपातवण्णना पृ. २१८ मा पनि उल्लेख भएको पाउँछौं। त्यसैगरी बंशाख पूर्णिमाकं साँझपख बोधिसत्त्व बुद्धगयाको पीपलको रुखमनि बसिरहुनुभएको बेलामा सूर्य अस्त हुनुभन्दा अगाडि नै मारहरू पराजित भएपछि शक्र देवेन्द्र आई 'विजयुत्तर' भन्ने शंख बजाएका कुरा जा. अ. क. I-II. पृ. ६०: अविदूरेनिदान र बु. वं. अ. क. पृ. २३६: गौतमबुद्धवंसवण्णनामा उल्लेख भएको पाइन्छ।

बुद्धजीवनसँग शक्र देवेन्द्र

बंशाख पूर्णिमाको अन्तिम प्रहरमा बोधिसत्त्वले बुद्धगयामा बुद्धत्व प्राप्तगरी बुद्ध भइसक्नु भएपछि सोही बुद्धजानको प्रीतिसुख अनुभव गर्दै वहाँ सात हप्तासम्म त्यहाँ बस्नुभएको थियो।

आठौँ हप्ताको बिहान पख, सात हप्तासम्म खान-पान मात्र होइन दिसा-पिसात्र समेत नगरी बसिरहुनुभएका वहाँको स्वास्थ्यमा ध्यान राखी शक्र देवेन्द्रले दतिवन र हरितकीको औषधी ल्याइदिएका कुरा समन्तपादादिका III. पृ. १००६: राजा यतनकथा, महाखन्धकं; बु. वं. अ. क. पृ. २४१: गौतमबुद्धवंसवण्णना; जा. अ. क. I-II. पृ. ६६: सन्तिकेनिदान र अप. दा. अ. क. पृ. ७१: निदानकथा आदिमा उल्लेख भएका छन्।

त्यसपछि ऋषिपतन मृगदाबनमा धर्मचक्र प्रवर्तन गरी एकसद्वी
 अरहन्तहरू भएपछि देवमनुष्यहरूको कल्याण गर्नको लागि ठाउँ ठाउँमा
 धर्म प्रचारको निमित्त तथागतले भिक्षुहरूलाई पठाउनुभयो । आफू स्वयं
 पनि राजगृह जानको निमित्त बाटोलागनु भयो । त्यसबखत वहाँ उरुवेले
 पुग्नुभयो । त्यहाँ उरुवेले कश्यप, नदी कश्यप र गया कश्यप भन्ने
 तीन दाजुभाइ जटिल तपस्वीहरू बसेका थिए । अनि एकदिन रातको
 समयमा शाक्र देवेन्द्र भगवान् कहाँ आएको कुरा महा. व. पा. पृ. २८:
 उरुवेलेपाटिहारिय कथामा उल्लेख भएको पाइन्छ । उहाँ पृ. २९ मा
 भगवान् लाई प्राप्त भएको पंसुकूड चीवर कहाँ छुनेहोला भन्ने लाग्दा
 शाक्र देवेन्द्रले भगवान् को मनको कुरा थाहापाई उनले पोखरी
 खनिदिएको, चीवर धुन ढुंगा राखिदिएको र चीवर सुकाउन ढुंगा
 राखिदिएको कुरा पनि महावग्गपालिको उक्त पृष्ठमा उल्लेख भएको छ ।

अनि पछि ती जटिलहरूलाई दमन गरी बुद्ध भएर सर्वप्रथम
 राजगृह पुग्नुहुँदा भगवन् राजा बिम्बिसारले वहाँलाई निम्त्याएका
 थिए । अनि भिक्षुसंघ सहित भगवान् बुद्ध राजदरबारतिर गइरहनु-
 भएको बेलामा बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घको अगाडि अगाडि माणवक भेष
 धारण गरी शंख बजाउँदै र गीत गाउँदै शाक्र देवेन्द्र गएका कुरा पनि
 महा. व. पा. पृ. ३७: बिम्बिसारसमागम, महाखन्धकमा उल्लेख भएको
 छ ।

एक समय भगवान् बुद्ध कपिलबस्तुको महाबनमा पाँचभय
 भिक्षुहरूका साथ बसिरहनुभएको बेलामा त्यहाँ अनेक देवताहरू आउँदा

शक्र देवेन्द्र पनि आएका कुरा बी. नि. II. पृ. १६४ को महासमय सूत्रको “बसूतं बासबो सेट्ठो, सब्को पागा पुरिदन्दो” भन्ने गाथाबाट प्रष्ट हुन्छ ।

अर्को एकदिन भगवान् जेतवनाराममा बसिरहनुभएको थियो । अनि त्यहाँ सहस्रपति ब्रह्मासँग शक्र देवेन्द्र जेतवनाराममा आई दंडोनेर उभिई “लोकमा चारिका गर्नुहोस्” भनी भगवान्लाई गाथा सुनाएका थिए । जुन कुरा संयुक्तिकाय I. पृ. २३५: बुद्धवन्दनासूत्र, सब्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । जसको अनुवाद अगाडिको पहिलो सूत्रमा भएको छ ।

अर्को एक समय तथागत गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहनुभएको बेलामा शक्र देवेन्द्र वहाँकहाँ आई “कहाँ दान दिनु ठीक होला ?” भन्ने कुरा वहाँसँग सोधेका थिए । जुन कुरा सं. नि. I. पृ. २३४ को यजमानसूत्र, सब्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद पनि अगाडिको पन्द्रौं सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

त्यस्तंगरी एक अर्को समयमा शक्र देवेन्द्र श्रावस्तीमा गई भगवान्सँग “केलाई जेदन गर्दा सुखपूर्वक निदाउन सकिन्छ^१ ?” भनी सोधेका थिए । फेरि अर्को एक समय शक्रले भगवान्सँग “कुन भूमी रमणीय हुन्छ^२ ?” भन्ने कुरा सोधेका थिए । फेरि एक समय

१. सं. नि. I. पृ. २३८: छेत्वासुत्तं, सब्कसंयुत्तं ।

२. सं. नि. I. पृ. २३४: रामणेय्यसुत्तं, सब्कसंयुत्तं ।

भगवान् राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहनुभएको बेलामा शक्रले भगवान्सँग “कुनै कुनै मानिसहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण नहुनाको कारण के होला ?” भनी सोधेका थिए । जुन कुरा सं. नि. I. पृ. ६३: सक्कपञ्चमुत्तं, सक्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यसको अनुवाद पनि अगाडि अठारौँ सूत्रमा भएको छ ।

दे. नि. II. पृ. १६७ को सक्कपञ्चमुत्तमा चाहिँ राजगृहको इन्द्रशाल गुफामा बसिरहनुभएका बुद्धसँग शक्रले चौधवटा प्रश्नहरू सोधेका कुरा उल्लेख भएको छ । जसको अनुवाद अगाडि उन्नाइसौँ सूत्रमा भएको छ ।

म. नि. I. पृ. ३१० को चूलतण्हासङ्ख्यमुत्तमा चाहिँ श्रावस्ती-को पूर्वाराममा बसिरहनुभएका भगवान्सँग उनले “कसरी तृष्णा क्षय हुन सक्छ ?” भन्ने कुराको संक्षेपमा उत्तर दिनहुन अनुरोध गरेका थिए । यसको अनुवाद पनि अगाडि बीसौँ सूत्रमा भएको छ ।

जुन कुराहरू यहाँ उल्लेख गरेकोछु ती सबै त्रिपिटक मूल पालिमा उपलब्ध बुद्धसँग सम्बन्ध भएका शक्र देवेन्द्रका कारणहरू हुन् ।

मूल पालिमा शक्र देवेन्द्र

अब हेरौँ त्रिपिटक मूल पालिमा शक्र देवेन्द्रको सम्बन्धमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ।

सं. नि. I. पृ. २३० को सक्कनाम सूत्रमा वहल्लि शक्रको पूर्वजन्मको कुरा बताउनुहुँदें—अघि उनको नाम 'मघ माणव' थियो भन्ने आदि कुरा भन्नुभए जस्तै उहाँ पृ. २३० को वतपद सूत्रमा उनले अघि सातवटा अन्नहरू पालन गरेका थिए भनी उल्लेख गर्नुभएको छ । सं. नि. I. पृ. २१८ को सुधीर सूत्रमा वहल्लि अघि असुरहरूले देवताहरूमाथि हमला गर्दा शक्र देवेन्द्रले सुधीर देवपुत्रलाई 'उनीहरूलाई लखेट' भनी भने जस्तै अर्को एक समयमा शक्र देवेन्द्रले सुसीम देवपुत्रलाई 'असुरहरूलाई लखेट' भनी प्रहाराको कुरा सं. नि. I. पृ. २१९ को सुसीम सूत्रमा उल्लेख गर्नुभएको छ । सं. नि. III. पृ. १८० को षडकलापिय सूत्र, सलायतनसंयुत्तमा चार्हि वहल्लि देव असुरको युद्धमा वेपचित्ति असुरेन्द्रले शक्रलाई बाँधेर ल्याऊ' भनी आज्ञा दिएको र सं. नि. I. पृ. २२२ को वेपचित्ति सूत्रमा पनि यस्तै आज्ञा दिएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । सं. नि. I. पृ. २२६ को कुलावक सूत्रमा देव असुरहरूको युद्धमा देवताहरू पराजित भएको कुराको पनि वहल्लि उल्लेख गर्नुभएको छ । सं. नि. I. पृ. २२० को धजग सूत्रमा यद्यपि शक्र देवेन्द्र देवताहरूलाई कुनै भय हुँदा उनको ध्वजा हेरेमा उनीहरूको भय नाश हुनेछ भनी भन्दछन् । तर त्यो हुन पनि सक्छ नहुन पनि सक्छ । किनभने उनी वीतरागी होइनन् । वीत द्वेषी होइनन् । वीत मोही होइनन् । बर कुनै भय हुँदा बुद्ध, धर्म र सङ्घको अनुस्मरण गरेमा भय दूर हुन सक्छ भनी वहल्लि भन्नुभएको छ ।

एक समय राजगृहमा बसिरहनुभएका भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई यस्तो भन्नुभयो—

“मिक्षुहो ! अघि यसं राजगृहमा एक दरिद्र पुरुष यियो ।
 उसमा भद्रा, शील, श्रुति, त्याग र प्रज्ञा यियो । मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश
 देवलोकमा उत्पन्न हुँदा अरू देवताहरूभन्दा उ तेजिलो यियो । अनि
 जब उसँग देवताहरू कराउनथाले तब शक्र देवेन्द्रले देवताहरूलाई
 “उसँग नकराऊ” भनी सम्झाए । यो पनि भने कि मनुष्य छँदा
 उसमा पाँचवटा गुणहरू थिए । त्यसैले भौतिक दृष्टिले गरीब भएता
 पनि उ धनी नै सम्झनुपर्छ भनी निम्न गाथा भनेका थिए—

१. ‘यस्स सद्धा तथागते, अचला सुप्पतिट्ठिता ।

सीलं च यस्स कल्याणं, अरियकन्तं पसंसितं ॥

२. ‘सङ्घे पसादो यस्सत्थि, उजुभूतं च दस्सनं ।

अदलिहोति तं आहु, अमोघो तस्स जीवितं ॥

३. ‘तस्मा सद्धं च सीलं च, पसादं धम्मदस्सनं ।

अनुयुञ्जेथ मेधावी, सरं बुद्धान सासनं’ति’ ॥’

यो कुरा सं. नि. I. पृ. २३३: दलिहसुत्तं, सबकसंयुत्तमा
 उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि दर्शौ सूत्रमा भएको छ ।

अं. नि-३, पृ. १३३ को यमराज सूत्रमा शक्र देवेन्द्र जातिजर
 अरणबाट मुक्त नभएको कुरा वहाँले भन्नुभएको छ ।

म. नि. II. पृ. ३०४ को मखादेव सूत्रमा निमिराजालाई शक्र देवेन्द्रले भेटन आएको र उनलाई त्रयस्त्रिंश देवलोक देखाई ल्याएको कुरा भगवान्‌ले बताउनु भएको छ^१ । दी. नि. II. पृ. १३८: महासुदस्सन सूत्रमा शक्रले विश्वकर्मालाई पठाई महासुदर्शन राजाको निमित्त घर बनाउन पठाएको कुरा पनि उल्लेख गर्नुभएको छ ।

अं नि-६, पृ. ८२: धम्मिक सूत्रमा राजा कोरब्य शक्रकहाँ गई सुप्पतिट्ट नामक न्यग्रोध वृक्षमा फल फलेन भन्न गएको कुरा वहाँले उल्लेख गर्नुभएको छ । अं. नि-७, पृ. २२१ को मेत्त सूत्रमा सात वर्षसम्म मैत्री भावना गरेको प्रभावले आफू छत्तीस (३६) पटकसम्म शक्र भएको कुरा वहाँले बताउनु भएको छ । उसै निपातको पृ. २३३ को सुरिय सूत्रमा सात वर्षसम्म मैत्री भावना गरी सुनेत्त भन्ने शास्ता पनि छत्तीस (३६) पटकसम्म शक्र भएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ ।

दी. नि. I. पृ. १८७ को केवट्ट सूत्रमा पृथ्वी आदि धातुहरू कहाँ निरुद्ध हुन्छ र भन्ने कुरा सोध्न केवट्ट भिक्षु शक्रकहाँ गएका थिए भनी उल्लेख गर्नुभएको छ ।

१. यस्तैगरी शक्र देवेन्द्रले त्रयस्त्रिंश देवलोक देखाउन लगेका पुरुषहरूमध्ये मन्धाता राजा, जा. अ. क. I-II पृ. ५८७: मन्धातु जातकं, नं. २५८; दी. नि. अ. क. II. पृ. १७७: महानिदान-सुत्तवण्णना; साधीन राजा, जा. अ. क. V. पृ. ६०: साधीन जातकं, नं. ४६४; निमीराजा, जा. अ. क. VII. पृ. ८७: निमिजातकं, नं. ५११; र गुत्तिल पण्डित पनि हुन् । जा. अ. क. I-II. पृ. ५४६: गुत्तिलजातकं, नं. २४३.

उदा. पा. पृ. ८७ को नन्द सूत्रमा वहाँले नन्द भिक्षुलाई अयस्त्रिंश देवलोकमा लगे शक्र देवेन्द्रको उपस्थानमा भाइरहेका अप्सराहरू देखाउनु भएको कुरा पनि उल्लेख गर्नुभएको छ ।

आयुष्मान् उत्तर सङ्ख्येय्यरु पवंतमा बसी भिक्षुहरूलाई आत्मविपत्ति आदि बारे उपदेश गरिरहेको बेलामा वैश्रवण महाराज को अनुरोध अनुसार शक्र देवेन्द्र त्यहाँ गई उत्तर स्थविरसँग “के तपाईंले यी उपदेशहरू आफूले स्वयं जानेर भन्नुभएको हो कि भगवान-सँग सुनेर भन्नुभएको हो ?” र्नी प्रश्न सोधेको कुरा अं. नि-८, पृ. २७६-८०: उत्तरविपत्तिमुत्तं, मेतावर्गमा उल्लेख भएको छ ।

अर्थकथाहरूमा शक्र देवेन्द्र

अब केहीछिन शक्र देवेन्द्रको सम्बन्धमा अर्थकथाहरूमा कस्ता कुरा उल्लेख भएका रहेछन् भन्ने विषयतिर विचार गरौं ।

चापाल चेतियमा^१ मारको प्रार्थना सुनी भगवान्ले आफ्नो आयुसंस्कारलाई छाडिदिनु भएपछि वहाँलाई बेसरी रगतपखाला लागेको थियो । अनि भगवान्लाई रगतपखाला लागेको कुरा थाहापाई “भगवान्कहाँ गई शुश्रूषा गर्नुप्यो” भनी उत्तनाघरीमे तीन गाजत प्रमाणको शरीर त्यागी शक्र देवेन्द्र भगवान्कहाँ आएका मात्र होइनन् धिन नमानी उनले भगवान्को दिसा पिसाढको कोपरा समेत शीरमा

१. दी. नि. II. पृ. ६०: महापरिनिब्बानमुत्तं ।

राखी फाल्गुन लगेको कुरा धम्म. प. अ. क. पृ. ५६१: सबकदेवराजबत्थु, सुखवर्गमा उल्लेख भएको छ । यसरी सेवा गरी भगवान्लाई सन्तो भएपछि मात्र शक्र फर्केर गएको कुरा पनि उल्लेख भएको छ ।

यस विषयलाई लिएर जब भिक्षुहरूको बीचमा चर्चा उठ्यो तब भिक्षुहरूलाई भगवानले “भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रले म प्रति स्नेह राखेको कुनै आश्चर्य होइन । एक समय म इन्द्रशाक्त गुकामा’ बसिरहेको बेलामा मेरो कारणले यिनले बुढोपनबाट मुक्ति पाई तक्षण शक्रत्व लाभ गरी छोतापत्ति फल समेत पाएका थिए । यसरी म उनको उपकारी हुँ । अतः ममाथि उनको स्नेह हुनु कुनै आश्चर्य होइन” भनी भन्नुभयो ।

जीवनभर गुह्र खाई नाङ्गो भएर हिङ्गे जम्बुकाजीबकको ज्ञान परिपक्वतालाई देखनुभई एकदिन उनकहाँ गई बास बस्ने ठाउँ भगवानले आगनुहुँदा उनले “ठाउँ छैन” भनेपछि उनले देख्ने एउटा थुम्कोमा भगवान् बुद्ध बास बस्नुभयो । अनि मध्यरातमा शक्र देवेन्द्र भगवान्को उपस्थानको निमित्त त्यहाँ आएका थिए । यसबखत त्यहाँ उज्यालो भएको थियो । जम्बुकाजीबकले यो देखेर भोलिपल्ट भगवान्-सँग “मध्यरातमा उज्यालो पारी आएका को थिए ?” भनी सोध्दा भगवान्ले “शक्र देवेन्द्र थिए” भनी भन्दा जम्बुकाजीबक अत्यन्त प्रभावित भई उनी भगवान् छेउ “आऊ भिक्षु !” भन्ने वाक्यद्वारा भिक्षु

१. यहाँको घटना सम्बन्धी विषयहरू यसै पुस्तकको अगाडि ‘सकपपञ्च’ उन्नीसौं सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

भएका थिए भनी घम्म. प. अ. क. पृ. ३०५: जम्बुकाजीवकवत्थ, बालवर्गले उल्लेख गरेको छ ।

वैशालीमा भएको दुर्मिक्ष र रोग हटाउनको निमित्त जब भगवान् बुद्ध त्यहाँ जानुभयो तब त्यसबखत त्यहाँ शक्र पनि देवताहरूसँग भएका थिए भनी सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. ६: रतनसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यस्तैगरी वैशालीको संस्थागार भित्र पनि यिनी देवताहरूसँग बसेका थिए भन्ने कुरा पनि उहाँ उल्लेख भएको पाइन्छ । रतन सूत्रका “बानीष भूतानि...” भन्ने अन्तिम तीनवटा गायत्राहरू शक्रले भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. ३६: रतनसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. ७१-७२: मङ्गलसुत्तवर्णनामा जब देवतगणहरू शक्रवहाँ गई मङ्गलको बारेमा देवलोकमा हलचल भइरहेको कुरा सुनाए तब उनले बुद्धकहाँ गई प्रश्न सोध्ने सल्लाह दिएका थिए भनी त्यहाँ उल्लेख भएको छ ।

दी. नि. अ. क. I. पृ. २६४: अम्बट्टसुत्तवर्णनामा ‘कोशळ’ भन्ने नाम परेको कारण बताउँदै महापनाद राजकुमारछाई हसाउनको निमित्त शक्र देवेन्द्रले देवनृत्य पठाएको कुरा उल्लेख भएको छ । यो कुरा सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २२६: पूरलसुत्तवर्णना र जा. अ. क. I-II. पृ. ६०२: महापनाद जातक, नं. २६१ मा पनि उल्लेख भएका छन् ।

दी. नि. अ. क. II. पृ. ५३: पोट्टपाद सुत्तवण्णनामा मिगखिङ्ग
 भन्ने तपस्वीको घोर तपस्याको प्रभावले शक्र देवेन्द्रको आसन तातेर
 आएपछि उनले अल्लम्बुसा भन्ने देवकन्यालाई पठाई तपस्वीको तपस्या
 भङ्ग गर्न लगाएका कुरा उल्लेख भएको छ ।

सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. ६७: खग्गविसाणसुत्तवण्णनामा अघि
 चाराणशी राजा निःसन्तान भएपछि शीङ्गवती भन्ने राजकन्याको
 पञ्चशीलको प्रभावद्वारा आसन तातेको देखेर शक्रले शीलवती राज-
 कुमारीलाई पुत्र पाउने बरदान दिएका कुरा उल्लेख भएको छ ।

अङ्गमगघका मानिसहरू भेला भई वर्षको एकपटक घिउ, तेल,
 मह आदि राखी भारीका भारी दाउरा बाली होम गर्थे । अनि यो देखेर
 शक्रले यिनीहरूलाई कस्तो यज्ञ गर्दा महत्फल हुने हो त्यस्तो कुरा
 सुनाउनपथ्यो भनी उनीहरूले दाउरा बाली यज्ञ गरिरहेको ठाउँमा
 आकाशबाट आउँदा यज्ञ गराउनेहरूले “हेर ! स्वयं ब्रह्मा आई पूजा
 थाप्न आउँदैंछन्” भनी भने । अनि उनीहरूले शक्रलाई “हामीहरूको
 पूजा थाप्नुहोस्” भन्दा शक्रले आफू ब्रह्मा नभएको कुरा बताई तिनी-
 हरूलाई “यसरी होम गरेर पुण्य पाउँदैन” भनी बुद्धकहाँ लगी—

“यजमानानं मनुस्सानं, पुञ्जेपेक्खान पाणिनं ।

करोतं ओपधिकं पुञ्जं, कत्थ दिन्नं महप्फलं ॥”

“यज्ञ गर्ने मानिसहरूलाई, पुण्यको आशा गर्ने प्राणीहरूलाई
 तथ्या अर्को जन्ममा फल दिने पुण्य गर्नेलाई कहाँ दान दिँदा महत्फलदायी

हुन्छ ?” भनी प्रश्न गरेको कुरा सं. नि. I. पृ. २३४: यजमानसुत्त, सक्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । जुन कुरा अगाडि पन्ध्रौं सूत्रमा उल्लेख भएको छ । सं. नि. अ. क. I. पृ. २६७-७०.

दी. नि. अ. क. III. पृ. ३७: सक्कपञ्चमुत्तवण्णनामा उल्लिखित महासीब स्थविरले तीस हजार जति शिष्यहरूलाई पढाउँदथे । उनकै शिक्षाद्वारा ती तीस हजार भिक्षुहरू सबै पछि अरहन्त भए । अनि तिनीहरूमध्ये एकजनाले “हाम्रा आचार्य महासीब स्थविरको आश्रय पाई हामी सबै अरहन्त भइसक्यौं । हाम्रा आचार्य अरहन्त हुनुहुन्छ कि हुनुहुन्न ?” भनी विचार गरी हेर्दा उनी पृथक्जन नै भएको देखेर एकदिन उनलाई शिष्यले सम्झाएपछि स्थविर परिवारहरू छाडी एकान्तमा बसी ध्यान गर्न थाले । किन्तु उनले तीस वर्ष बितिसकदा पनि अरहन्तत्व पाउन सकेनन् । अनि उनले गहभरी अांसु पारे ।

एकदिन उनको समीपमा एउटी देवकन्या रोइरहेकी देखेर स्थविरले “किन रोएकी ह्वी ?” भनी उनीसँग सोधदा सो देवकन्याले “रोएर म पनि अरहन्त हुनेछु” भनी ब्यङ्ग सुनाएकोबाट विरक्तिई विपश्यना बढाई तीस वर्षपछि स्थविरले अरहन्तत्व प्राप्त गरे । तीस वर्षसम्म उनले खुट्टा घोएका थिएनन् । त्यसैले अरहन्त भइसकेपछि उनले खुट्टा धुनथाले । त्यसबखत उनका तीस हजार शिष्यहरूले यो कुरा जानी उनको खुट्टा धुन उनीहरू आए । यतिञ्जेल शक्र देवेन्द्रले पनि थाहापाई “भैराचार्य महासीब स्थविरले अरहन्तत्व प्राप्त गरी आफ्नो खुट्टा धुनलाग्नु भएको छ म गएर वहाँको खुट्टा धुनुपर्ने” भनी तुरन्त

भाई स्थविरको खुट्टा धोई ढोगी फर्केर गए भनी उक्त ऋट्कथाले उल्लेख गरेको छ ।

दी. नि. अ. क. I. पृ. २११: सामञ्जसफलमुत्तवर्णनामा उल्लिखित महाफुस्स स्थविर बीस वर्षसम्म कायानुपशयी भावनामा मन दिई “घ्राउने र जानेमा” होस् राउई बीस वर्षपछि अरहत्व प्राप्त गरे । अरहत् भएको दिनमै चंक्रमण गर्ने ठाउँनिर शक्र देवेन्द्र उपस्थानको लागि स्रहम्पति ब्रह्मा सहित घ्राएका कुरा उक्त वर्णनामा उल्लेख भएको छ । यो कुरा सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. ७०: खग्गविसाण-मुत्तवर्णना र विमं. अ. क. पृ. ३५५ मा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।

बी. नि. अ. क. II. पृ. ३२५: महापरिनिब्बानमुत्तवर्णनामा भगवान् परिनिर्वाण भइसकेपछि अज्ञातशत्रु राजाको कुशीनगरबाट घातु ल्याउनमा धेरै वर्ष बिताएको बेखेर भिक्षुहरूको अनुरोधमा शक्र देवेन्द्रले चाँडै ल्याउन लगाएको कुरा उक्त वर्णनामा उल्लेख भएको छ । हेनुं लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. ५६-५७ मा ।

घम्म. प. अ. क. पृ. ३४८-५१: पण्डित सामणेरवत्थु, पण्डित-बर्गमा कश्यप बुद्धलाई एक महादरीद्रले भोजन दिएको बेलामा शक्र देवेन्द्र सो दरिद्रको भान्से भई बुद्धलाई प्रणीताकारले भोजन प्रदान गरेको कुरा उल्लेख भएको छ ।

सातदिनसम्म निरोधसमापत्तिमा बसी घ्राठीं दिनमा समापत्ति-बाट उठ्नु भएका महाकश्यप महास्थविर “गरीबलाई संग्रह गर्नेछु”

मन्ने विचारले राजगृहमा क्रमैसँग भिक्षाटन्को निमित्त निस्कनुभयो । अनि त्यसबखत केही देव अप्सराहरूले दिन त्पाएको भिक्षा अस्वीकार गरी “गरीबलाई नं संग्रह गर्नेछु” मन्ने विचारले वहाँ राजगृहको नगरतिर लाग्नुभयो । वहाँलाई छकाई भिक्षा दिनुपन्थो भनी एक अत्यन्त गरीब तथा बुढोको भेष धारण गरी मुजार्ङग आई नगर पुग्नुभन्दा अगाडि एक झुपडी बनाई त्यहाँ धागो काटे झं गरी शक्र देवेन्द्र बसे । भिक्षाटन् जानु भएका महास्थविरले देखेर “अहो ! यो पुरुष यस्तो बुढेसकालमा पनि धागो काटेर जीविका गर्दछ । यस नगरमा यस्तो गरीब पुरुष त अरु कुनै होओइन होला” मन्ने ठानी उसको झुपडीको ढँलोतिर उभिनुभयो । यो देखेर भेषधारी शक्रले एकछिन नदेखे जस्तै गरी पछि “अहो ! ढँलोतिर एक भिक्षु उभिनु भएको छ । यी भिक्षु को रहेछन् !” भनी थाप्लोमा हात राखी टाउको उचाली हेरे जस्तो गरी हेरे । अनि अहो ! हात्त्रा महाकश्यप महास्थविर पो रहेछन् ! अहो, अब के दिने होला भन्दै नक्कलपारी मुजार्ङाई बोलाई “हेर यहाँ हात्त्रा महाकश्यप महास्थविर भिक्षाको निमित्त उभिनु भएको छ । घरमा केही छ के ?” भन्दै वहाँको हातबाट भिक्षापात्र मागी घरभित्र गई पात्रभरी दिव्य आहार राखी वहाँलाई प्रदान गरी “अहो दान ! महादान !!” भनी भनेको कुरा धम्म. प. अ. क. पृ. २५८-६०ः महाकश्यप पिण्डपातवस्तु, पुष्पवर्गमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

यस्तै कुरा उदा. पा. पृ. ६५ः सबकुदानसूत्र, नन्बवर्गमा पनि उल्लेख भएको छ । जसको अनुवाद अगाडिको चौथो सूत्रमा भएको छ ।

धम्म. प. प्र. क. पृ. १०: चक्षुपालवत्थ, धमकवर्गमा चक्षुपाल (चक्षुपाल) स्थविर अंथा भई प्राइरहेको बेलामा शक्रको आसन तातेपछि चक्षुपाल स्थविरकहाँ गई लौरो समात्न लगाई भावस्तीमा पुन्याएको कुरा उल्लेख भएको छ। यो कुरा लेखकको संक्षिप्त कथा सहित धम्मपद पृ. ११ मा उल्लेख भएको छ।

सुप्रबुद्ध भन्ने एक कुष्ठी लोतापन्न भएपछि शक्र देवेन्द्रले उनको परीक्षा गर्ने विचारले उनलाई “बुद्धलाई बुद्ध होइन भन” भनी भनेका थिए भन्ने कुरा धम्म. प. प्र. क. पृ. २६१: सुप्पबुद्धकुट्टिवत्थ, बालवर्गमा उल्लेख भएको छ। यस सम्बन्धमा लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. ४१७ मा हेनू।

पानी नपनाले भावस्तीमा सुख्खा परेको थियो। पोखरी र तलाऊहरू सुकेका थिए। जेतवनको पोखरीमा हिलोमा पसेका माछाहरूलाई कौवा प्रादि जराहरूको चुच्चोले टिपिरहेको देखेर भगवान्को मनमा महाकरुणाचित्त उठेपछि वर्षाद् गराउनपन्थो भनी जेतवनको पोखरीमा गई नुहाउनको लागि तयार हुनुभयो। तेतिखेर शक्र देवेन्द्रको आसन तातेपछि “किन आसन तातेको रहेछ” भनी हेर्दा सो कारण देखी वर्षासम्बन्धी देवताहरूलाई भनी तुरन्त घनघोर वर्षाद् गराई पोखरीमा पानीले भरिदिए भन्ने कुरा जा. प्र. क. I-II. पृ. २४२: मच्छजातक, नं. ७५ मा उल्लेख भएको छ।

राजगृह नगरमा कुनै सुवर्णकारकी शुभा भन्ने एउटी प्रति सुन्दरी छोरी थिइन्। भगवान् बुद्ध सर्वप्रथम राजगृहमा प्राउनु हुँदा

वहाँको उपदेश सुनेर उनी स्तोतापत्नी भएकी थिइन् । पछि उनी महाप्रजापति गौतमीकहाँ गई भिक्षणी भएकी थिइन् । केही समयपछि उनले चतुप्रतिसम्भवा ज्ञान सहित घरहत्व प्राप्त गरिन् । उनका ज्ञातिबन्धुहरू आई उनलाई घर फर्काउनको निमित्त कुरा गर्थे । यो देखेर “महो यस्ती घरहत्नीको उपासना गर्नुपर्छ” भनी शक्र देवेन्द्र त्र्यम्बिका देवताहरू सहित स्थविराको उपस्थानमा आएका थिए भनी थेरो. गा. अ. क. पृ. १६०: सुमाकम्मारीतीताथेरी गायट्टुकथामा उल्लेख भएको छ ।

भगवान् बुद्धको शासनमा सबभन्दा जेठापाका हुन् भएका कौडिन्य (कोण्डक्य) महास्थविर बाह्र वर्षसम्म छद्मन्त बहमा बस्नुभएको थियो । एकदिन शक्र देवेन्द्र छद्मन्त बहमा गई वहाँसँग धर्मोपदेश गर्न प्रार्थना गर्दा वहाँले शक्रलाई चतुसत्य अन्तरगत अनेक वंराग्य रसयुक्त उपदेश सुनाउनु भएको थियो । यो उपदेश सुनी प्रसन्न भएका शक्र देवेन्द्रले निम्न गाथा प्रकट गरेका थिए भनी थेरो. गा. अ. क. II. पृ. ३: कोण्डञ्जत्थेरो गाथावणनाले उल्लेख गरेको छ ।

“एस भिय्यो पसीदामि, सुत्वा धम्मं महारसं ।

विरागो देसितोधम्मो, अनुपादाय सब्बसो’ ।”

अनि वहाँ परिनिर्वाण हुँदा पनि शक्र देवेन्द्रले विश्वकर्माछाई
अह्नाई कूटागार बनाउन लगाएको कुरा सं. नि. अ. क. I. पृ. २१६:

१. थेरो. गा. पा. पृ. ३३७: अञ्जासिकाण्डञ्जत्थेरोगाथा ।

क्षोण्डञ्ज सुत्तवणना, चङ्गीस संयुत्तले उल्लेख गरेको छ । कौडिन्य महास्थविरको सम्बन्धमा सबै कुरा लेखकको बु. भा. च. भा-१, पृ. १ देखि उल्लेख भएका छन् ।

चिन्तामाणविका हो कथामा धम्म. प. प्र. क. पृ. ५३: लोकवर्गले लेखेको कि जब चिन्तामाणविका गर्मिणी भए जस्तो देखाई भगवान्कहाँ गइन् तब शक्र देवेन्द्र हो आसन तातेको थियो । अनि उनले यसको कारण बुझेपछि देवपुत्रहरू सहित जेतवनमा घाई चिन्तामाणविकाले बाँधिराखेको पट्टकालाई मूत्राको रूप धारण गरी काट्न लगाएका थिए । यी चिन्तामाणविकाको कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. ३४ मा उल्लेख भएको छ ।

अनाथपिण्डिक सेठकी माहिली छोरी चूलसुभद्राछे टाढंबाट दिएको निम्तो स्वीकारेपछि भगवान् सहित भिक्षुहरू त्यहाँ प्राकाशमार्ग-बाट जानको निमित्त शक्र देवेन्द्रले विश्वकर्माछाई भनी पांचशय कटागारहरू बनाउन लगाएका कुरा धम्म. प. प्र. क. पृ. ७०८: चूल-सुभद्रायवत्थु, पकिण्णकदगले उल्लेख गरेको छ । यी कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. ५२ मा उल्लेख भएको छ ।

अनुरुद्ध स्थविरकी रोहणी भन्ने बहिनी थिइन् । उनको मृत्युपछि उनी देवलोकमा उत्पन्न भइन् । यिनको कारणले देवताहरूको बीचमा झगडा भयो । अनि शक्र देवेन्द्रकहाँ गई झगडा छिनिदिको निमित्त देवताहरूले निवेदन गरे । त्यसबखत यी देवपुत्रीलाई देखेन बित्तिकै शक्र देवेन्द्रले भन्नयाले कि यी देवपुत्री नपाएमा म मर्नेछु ।

धम्म. प. अ. क. पृ. ६०८: रोहिणियावत्थु, कोधवर्गं । यो कथा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. १५८ मा उल्लेख भएको छ ।

जब महाप्रजापति गौतमी स्थविरा वंशालीमा परिनिर्वाण हुनुभयो तब त्यहाँ शक्र देवेन्द्र सहित अरू देवताहरूले वहाँको मृत शरीर राखेको खाट् बोकेका थिए भनी थेरीअपदानपालिले (पृ. २१३) यस्तो उल्लेख गरेको छ—

“चत्तारो लोकपालाते, असेहि समधारयुं ।
सेसा सक्कादिकादेव, कूटागारे ममरगहं ॥”

महाप्रजापति गौतमी स्थविरा परिनिर्वाण भएको कुरा लेखकको बु. भावि. च. भा-१, पृ. १६० मा उल्लेख भएको छ ।

एक समय भगवान् बुद्ध गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहुनुभएको बेलामा त्यहाँ शक्र देवेन्द्र आई श.सज्ञासंग सारणीय कुरा गर्दै बसेका थिए । त्यसबखत क्षेमा स्थविरा भगवान्संग भेट्नको निमित्त आकाश-मार्गबाट आएकी थिइन् । जब उनले बसिरहेका शक्र देवेन्द्रलाई देखिन् तब आकाशबाट भगवान्लाई बन्दना गरी फर्केर गइन् । अनि शक्रले भगवान्संग आकाशमा बसी बन्दना गरेको भिक्षुणी को हुन् ? भनी सोधेका थिए भनी धम्म. प. अ. क. पृ. ८१३: खेमाभिक्खुनीयावत्थु, ब्राह्मणवर्गले उल्लेख गरेको छ । यी क्षेमा स्थविराको कुरा लेखकको बु. भावि. च. भा-१, पृ. १७२ मा उल्लेख भएको छ ।

जब सारिपुत्र महास्थविर आपनो जन्मस्थान नाटक गाउँमा गई आफू जन्मेको कोठामा बसिरहनुभएको थियो तब त्यहाँ शक्र देवेन्द्र वहाँलाई हेर्न आएको कुरा सं. नि. प्र. क. III. पृ. १७५: चन्वसुत्त-वण्णना, सतिपट्टानसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ। जब वहाँ परिनिर्वाण हुनुभयो तब शक्यपत्ताको निमित्त शक्रले पनि विश्वकर्माछाई भर्त्साई पाँचशय कूटागार बनाउन लगाएको कुरा उहाँ पृ. १७७ मा उल्लेख भएको छ। सारिपुत्र महास्थविर परिनिर्वाण हुनुभएको कुरा लेखकको बु. भा. च. भा-५, पृ. १३६ मा उल्लेख भएको छ।

श्रावस्तीको गण्डम्ब नामक आँपको रुखनिर भगवान्ले यमकप्राप्तिहार्य बेखाउनु हुँदा शक्रले त्यहाँ रत्नमय चक्रमण स्थल बनाइदिएका थिए भने त्रयस्त्रिंश भवनबाट भगवान् संकस्स (संकाश्य) प्रोहंनु भएको बेलामा शक्रले सुवर्णमय, मणिमय र चाँदीका सिंढीहरू बनाइदिएका थिए भन्ने कुरा धम्म. प. प्र. क. पृ. ५५३, ५६३: यमक-पाटिहारियवत्थु, बुद्धवर्गमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

शिष्टाचार र सेवा भावना

देवताहरूको बीचमा देवलोकमा “दानमध्ये कस्तो दान ठूलो छ, रसमध्ये कस्तो रस ठूलो छ र रति मध्ये कस्तो रति ठूलो छ” भन्ने प्रादि विषयमा बाह्र वर्षसम्म पनि प्रश्नको हल गर्न नसकेपछि देवताहरू शक्र देवेन्द्रकहाँ जाँदा शक्रले “यस बखत भगवान् कहाँ बसिरहनुभएको होला ?” भनी हेर्दा “जैतवनमा” भन्ने बुझी देवताहरू

सहित भगवान्‌कहाँ आई शक्रले “भन्ने ! दानमध्ये कस्तो दान ठूणो छ ?” भन्ने आदि प्रश्न सोधेका कुरा धम्म. प. ध्र. क. पृ. ७५८: सक्कपञ्चवत्थु, तप्पावर्गमा उल्लेख भएको पाइन्छ। जसको उत्तर भगवान्‌ले धम्मपद पालिमा’ “संभदानं धम्मदानं जिनाति...” भन्ने आदि गाथाद्वारा उत्तर दिनुभएको थियो।

अं. नि-१, पृ. २८ को ‘इट्ठानपालिमा’ उल्लिखित एउटा लोकधातुमा बुद्धजना अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध उत्पन्न हुन सक्दैन भन्ने पदको ब्याख्या गर्दै अं. नि. ध्र. क. I. पृ. २५४ ले जस्तै सम्यक्सम्बुद्ध एकै समयमा बुद्धजना हुन सक्दैनन् त्यस्तैगरी शक्र देवेन्द्र पनि एकै समयमा बुद्धजना हुन सक्दैनन् भनी उल्लेख गरेको छ। बी. नि. ध्र. क. III. पृ. २३०: सम्पसादनीय सुत्तवण्णनाले पनि यस्तै उल्लेख गरेको छ।

एकदिन महामौद्गल्यायन महास्थबिर त्रयस्त्रिंश देवलोकमा जानुभएको बेलामा पाँचशय देवताहरूका साथ आई शक्र देवेन्द्रले वहाँको स्वागत गरेको कुरा सं. नि. III. पृ. २४०: सक्कसुत्तं, मोगल्लानसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ।

अघि केही शीलवान् ऋषिहरू अरण्यमा बसिरहेको बेलामा वेपचित्ति असुरेन्द्र र शक्र देवेन्द्र त्यहाँ गएका थिए। त्यहाँ जाँदा वेपचित्ति जुत्ता लगाईएको र शक्र जुत्ता फुकालि गएको कुरा सं. नि. I. पृ. २२७: अरञ्जायतन इसिसुत्तं, सक्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ। जसको अनुवाद अगाडिको तेश्रो सूत्रमा भएको छ।

१. गा. नं. ३५४.

एकदिन शक्र देवेन्द्र एकान्तमा बसिरहेको बेलामा उनले आफ्नो शत्रुमाथि पनि द्रोह नगर्ने विचार गरेका थिए भनी सं. नि. I. पृ. २२६: नदुब्बिमयसुत्तं, सक्कसंपुत्तले उल्लेख गरेको छ । जसको अनुवाद अगाडिको छैटौं सूत्रमा भएको छ ।

अर्को एकदिन शक्र देवेन्द्र को आसनमा 'ओकोटिमक' भन्ने देवता आई बसेको बेलामा देवताहरू आई जति जति उनलाई आसनबाट ओल्हेनको निमित्त कराउनथाले उति उति उनी झन् झन् तेजिलो भएको देखेर उनीहरूले यो कुरा शक्रलाई भन्न गए । अनि शक्र आएर विनम्रतापूर्वक आफ्नो पछघोरा एकांश गरी झुईमा घुँडा टेकी "म शक्र देवेन्द्र हूँ" भनी भने । त्यसपछि उनी आसनबाट ओल्हेर गएको कुरा सं. नि. I. पृ. २३६: दुब्बणिणयसुत्तं, सक्कसंपुत्तमा उल्लेख भएको छ । जसको अनुवाद अगाडिको सातौं सूत्रमा भएको छ ।

अबि एकदिन देवासुरहरूका बीच झगडा हुँदा वैश्विस्ति असुरेन्द्रले शक्र देवेन्द्रलाई सुभाषितद्वारा विजयहोस् भन्ने प्रस्ताव राखे । अनि दुबंजनाको बीच कुरा भएपछि शक्रले क्षान्तिको कुरा सुनाए । देवताहरूले यसलाई 'सुभाषित' भने । अनि शक्रले जितेको कुरा सं. नि. I. पृ. २२४: सुभाषितजयसुत्तं, सक्कसंपुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडिको नवौं सूत्रमा भएको छ ।

एकदिन सुधर्मा सभागृहमा भेला भएका देवताहरूलाई शक्र देवेन्द्रले "क्रोधलाई बशमा राख्, मित्रधर्ममा जरस्व आउन नदेऊ..." आदि भनी उपदेश गरेका थिए भनी सं. नि. I. पृ. २४०:

[११४]

अञ्चयसुत्त', सक्कसंयुत्तमा उल्लेख मए.

एघारौं सूत्रमा भएको छ ।

अर्को एकदिन सुधर्मा सभागृहमा भेला भएका देव...
शक्र देवेन्द्रले “क्रोधले जितन नदेऊ र क्रोधीमाथि प्रति क्रोध नगर
भन्ने आदि उपदेश गरेका थिए भनी सं. नि. I. पृ. २४१: अक्कोधसुत्त',
सक्कसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ । यसको अनुवाद अगाडि तेह्रौं सूत्रमा
भएको छ ।

अर्को एक समय एक पूर्णिमाको रातमा सुधर्मा सभागृहमा
भेला भएका देवताहरूलाई प्रशंसा गर्दै शक्र देवेन्द्रले “मोदन्ति बत
भो देवा...” भन्ने गाथाद्वारा अनुमोदन गरेका थिए भनी दी. नि. II.
पृ. १५६: जनवसमसूत्रले उल्लेख गरेको छ^१ । यस्तैगरी उपदेश सुनाउँदै
भगवान्का आठवटा गुणहरू प्रकाश गरेको कुरा दी. नि. II. पृ. १६४:
महागोविन्द सूत्रमा उल्लेख भएको छ । नसको अनुवाद लेखकको बु. ब.
भा-१, पृ. ३२८ मा 'बुद्ध धर्मको महिमा' भन्ने शीर्षकमा भएको छ ।

दी. नि. II. पृ. १२०: महापरिनिब्बानसुत्त अनुसार जब
भगवान् कुशीनगरमा महापरिनिर्वाण हुनुभयो तब त्यहाँ शक्र देवेन्द्रले
अनित्यको कुरा युक्त “अनिच्चावत सङ्कारा उपपादवयधम्मिनो...”
भन्ने गाथा भनेका थिए ।

१. यो जनवसम सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ६५ मा
भएको छ ।

भगवान् बुद्ध परिनिर्वाण भइसक्नु भएपछि धातु विभाजन गर्दा द्रोण ब्राह्मणले आफ्नो फेटामा लुकाएको भगवान्को दाहिने दन्तधातुलाई शक्र देवेन्द्रले लगी त्रयस्त्रिंश भवनमा चूडामणि चंत्थमा राखेको कुरा दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२४: महापरिनिर्बानसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

समन्तपासादिका I. पृ. ६०-६१ को बाहिरनिदानकथा अनुसार सम्राट अशोकका छोरा महेन्द्र महास्थविर लंका जानको लागि बेदिसगिरि महाविहारमा बसिरहुनुभएको बेलामा शक्र देवेन्द्रलाई वहाँलाई “लंकामा मुटसीब राजाको मृत्यु भएको र देवानांप्रियतिश्य राजाले राज्य गरिरहेको कुरा सुनाएका थिए । यति मात्र होइन महेन्द्र महास्थविरलाई लंका जाने बेला ठीक भयो भन्ने कुरा पनि भनेका थिए । अनि आफूले पनि वहाँको सहयोग गर्ने कुरा बतएका थिए” भनी उपर्युक्त ग्रन्थमै उल्लेख भएको छ ।

समन्तपासादिका I. पृ. ७२-७३: बाहिरनिदानकथा अनुसार महेन्द्र महास्थविरको आज्ञा सुनी सुमन भ्रामणेर् भारतको पाटलिपुत्रमा गई आफ्ना बाजे सम्राट अशोकसँग पात्रभरी मोतिका दाना जस्ता भगवान्का धातु लिई त्रयस्त्रिंश देव लोकमा गई शक्र देवेन्द्रसँग भएका भगवान्का दाहिने दन्तधातु र दाहिने अक्षधातुमध्ये दाहिने अक्षधातु माग्दा शक्र देवेन्द्रले दिएका थिए भनी उल्लेख भएको छ । यी धातुहरू लिई सुमन भ्रामणेर् लंकामा फर्कनु भयो ।

१. यस सम्बन्धी अरु कुरा लेखकको बु. ब्रा. भा-१, पृ. १४० मा हेर्नु ।

दी. नि. II. पृ. २१३: सक्कपञ्च सूत्रमा शक्र देवेन्द्रले आफू-
लाई लोतापत्र भन्ने घोषणा गरेका छन् ।

दी. नि. अ. क. III. पृ. ५२: सक्कपञ्चसुत्तवण्णनाले अन्तिम
जन्ममा उनी अनागामी भई अकनिष्ठ ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुनेछन् भन्ने
कुरा पनि उल्लेख गरेको छ । यो कुरा अगाडि उल्लिखित “इधेव
तिट्ठमानस्स... पुनरायु च मे लट्ठो...” भन्ने गाथाबाट पनि प्रष्ट
भएको छ ।

शक्र देवेन्द्र अनाथपिण्डक तथा विशाखा महाउपासिका
— यी तीनजनाको आयु प्रमाण समान र यिनीहरू जति सांसारिक
सुखभोग गर्ने अरु कोही छैन भनी सुमङ्गलविलासिनी III. पृ. ५२:
सक्कपञ्चसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

शक्र देवेन्द्र फेरी बाहिर जाँदा वैजयन्त प्रासादबाट मोल्हिंवा
उनले बुद्ध, सङ्घ तथा पञ्चशील पालन गर्ने उपासकहरूलाई दुइहात जोरी
नमस्कार गर्ने कुरा सं. नि. I. पृ. २३६: सत्थारवन्दना सूत्र; पृ. २३७:
सङ्घवन्दना सूत्र तथा पृ. २३५: गहट्टवन्दना सूत्र, सक्कसंयुत्तमा उल्लेख
भएको पाइन्छ । यिनीहरूको अनुवाद अगाडिका एक्काइसौं, बाइसौं
तथा तेइसौं सूत्रहरूमा भएका छन् ।

एक समय भगवान् वैशालीको कूटागार शालामा बसिरहनु-
भएको बेलाभामा त्यहाँ आई सच्चक निगएठ्ठे भगवान्सँग वादबिवाद

१. हेतू अगाडिको ‘अरु श्रमण ब्राह्मणसँग प्रश्न सोधे’ भन्ने १९ औं
सूत्रमा ।

गरेका थिए । अनि जब स्रच्छक निगण्ठ भगवान्‌ले सोध्नु भएको कुराको जवाफ नदिई झोक्रेर बस्नथाले तब त्यहाँ शक्र देवेन्द्र हातमा बज्र लिई आएको कुरा पपं. सू. II. पृ. २३१: चूलस्रच्छकमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यतको मूल सूत्रमा चाहिँ 'बज्रराणी यक्ष' आए भनी उल्लेख भएको छ । यी बज्रराणी भन्ने चाहिँ अरु कोही होइनन् शक्र नै हुन् भनी पपं. सू. को उपपुक्त पृष्ठले उल्लेख गरेको छ ।

राजगृहका जोतिय सेठको घर बनाइरहेको बेलामा शक्र देवेन्द्र दकमी भेषबाट आई जोतिय सेठको साततले घर बनाइदिएको कुरा पनि धम्म. १. अ. क. पृ. ८३६: जोतियसेठीवत्थु, ब्राह्मणवर्गमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

शक्र देवेन्द्रको परिचय सम्बन्धी जति कारणहरू मूल पालि र अर्थकथाहरूबाट खोज गरी यहाँ संग्रह गरेको छु त्यति नै पर्याप्त हुनेछ भन्ने भावनाले मैले यतमा विमानवत्थु अट्टकथा, पेतवत्थु अट्टकथा र जातकट्टकथाका कारणहरू समावेश गरेको छु ।

×

×

×

मूल सूत्र -

१-बुद्धवन्दना

(बुद्धवन्दनासुत्त^१)

भाबस्तीको जेतवनमा ।

त्यसबखत भगवान् ध्यानमाबसी दिवाविहार गर्दै हुनुहुन्थ्यो ।
अनि शक्र देवेन्द्र र सहस्रपति ब्रह्मा जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए;
त्यहाँ पुगेपछि बँलोको दुबँतिर उभिए । अनि शक्र देवेन्द्रले भगवान्
समक्ष यो गाया भने—

“उट्टेहि^२ वीर विजितसङ्गाम,
पन्नार भ्रनण विचर लोके ।
चित्तं च ते सुविमुत्तो,
चन्दो यथा पन्नरसाय^३ रत्ति^४ति ॥”

१. सं. ति. I. पृ. २३५: सक्कसंयुत्तं, अ. क. I. पृ. २७०.

२. स्याम र रोमनमा: 'उट्टाहि' ।

३. सिंहलमा: 'पण्णरसाय' ।

शक्र देवेन्द्र

“संप्राममा विजय प्राप्त गर्नुभएका हे वीर! उठ्नुहोस् ।
 पर्णभारबाट मुक्तभई पञ्चदशी पूर्णिमाको रातमा बाबलबाट मुक्त भएको चन्द्रमा सँग
 गर्नुहोस्; पञ्चदशी पूर्णिमाको रातमा बाबलबाट मुक्त भएको चन्द्रमा सँग
 तपाईंको चित्त पनि सुखिमुक्त छ ।”
 (भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“देवेन्द्र! तयागतलाई यसरी बन्धना गरिबन्; देवेन्द्र!
 यसरी तयागतहरूलाई बन्धना गर्नुपर्छ—

“उट्टेहि वीर विजित सङ्ग्राम,
 सत्यवाह अनण विचर लोके ।
 देसस्सु^१ भगवा घम्मं,
 अञ्जातारो भविस्सती^२ ति ॥”

अर्थ—

“संप्राममा विजय प्राप्त गर्नुभएका हे वीर! सत्यवाह अण्ण
 लोकमा विचरण गर्नुहोस्; भगवान्! धर्मदेशना गर्नुहोस्, बुद्धनस
 पनि हुन सक्छन् ।”

- x x x
१. स्कन्ध, क्लेश तथा अभिसंस्कार भारहरू । सार. प. I
 २. स्याम र रोमनमा: 'देसेतु' ।

[१२०]

बुद्धकालीन ब्रह्मादि-

मृत सूत्र—

२-मघ भन्ने माणव थिए
(सक्कनामसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् श्रावस्तीस्थित धनाथपिण्डिकको नाराममा बस्नुभएको थियो । त्यहाँ भगवान्ले भिक्षुहरूलाई " ! " भनी आमन्त्रण गर्नुभयो ।

महन्त" भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भिक्षुहरूलाई यसो भन्नुभयो—

—"भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्र अघि मनुष्य छँदा उनलाई 'मघ' थ्ये । त्यसैले उनलाई (अहिले) 'मघवा' भनिएको हो ।

हो ! शक्र देवेन्द्र अघि मनुष्य छँदा उनले

१२०: सक्कसंयुत्त; अ. क. I. पृ. २६७; यस
तियदेवसुत्त" र रोमनमा: 'देवसुत्त' भनी

अधि-अधिसरी दान दिन्थे । त्यसंले उनलाई (अहिले) 'पुरिन्द' (= अधिसरी दान दिने) भनिएको हो ।

३-“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्र अधि मनुष्य छँदा उनले सत्कार-पूर्वक दान दिन्थे । त्यसंले उनलाई (अहिले) 'शक्र' भनिएको हो ।

४-“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्र अधि मनुष्य छँदा उनले आवास (= बस्ने घर) दान दिन्थे । त्यसंले उनलाई (अहिले) 'वासब' भनिएको हो ।

५-“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रने मुहूर्तभरमा सहस्रौं कारणहरू चिन्तन गर्न सक्छन् । त्यसंले उनलाई (अहिले) 'सहस्राक्ष' भनिएको हो ।

६-“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रको सुजा भन्ने असुरकन्या प्रजापति छन् । त्यसंले उनलाई 'सुजम्पति' भनिएको हो ।

७-“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रले त्र्यांस्त्रिंश देवहरूका ऐश्वर्यमाथि राज्य गर्छन् । त्यसंले उनलाई 'देवेन्द्र' भनिएको हो ।

“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्र अधि मनुष्य छँदा उनले सात व्रतहरू (= नियमहरू) रात्ररी पालन गरेका थिए । जुन व्रतहरू रात्ररी पालन गर्नलि उनी शक्रत्वमा पुगेका हुन् । कुन सात भने ?—

- (१) 'जीवनभर आम्रा-बाबुहरूको भरण पोषण गर्नु ।
- (२) 'जीवनभर घरका जेठा-पाकाहरूलाई सम्मान गर्नु ।
- (३) 'जीवनभर मधुरभाषी हुनु ।
- (४) 'जीवनभर पंशून्यभाषी नहुनु ।

(५) 'जीवनभर मात्सर्य मललाई दूर गरी घरमा बस्नु, विशुद्ध स्यागी भई बानद्वारा हात शुद्ध पार्नु, दिने कार्यमा अग्रसर हुनु र माग्नेको इच्छा पूर्ण गरी दान-संविभाजनमा मन लगाउनु ।

(६) 'जीवनभर सत्यवादी हुनु ।

(७) 'जीवनभर क्रोध नगर्नु । यदि केही भएर मनमा क्रोध आएमा चाँडै नै त्यसलाई दूर गर्नेछु भन्ने विचार गर्नु ।'

"भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्र अघि मनुष्य छँदा उनले यी सात व्रतहरू राम्ररी पालन गरेका थिए । जुन व्रतहरू राम्ररी पालन गर्नाले उनी शक्रत्वमा पुगेका हुन् ।

"मातापेत्तिभरं जन्तुं, कुले जेट्ठापचायिनं ।
सण्हं सखिलसम्भासं, पेसुण्य्यप्पहायिनं" ॥

"मच्छेरविनये युत्तं, सच्चं कोधाभिभुं नरं ।
तं वे देवा तावर्तिसा, ग्राह्ण सप्पुरिसो इती'ति ॥"

अर्थ—

"जसले आमा-बाबुलाई भरण-पोषण गर्छन्; जसले कुलगृहका

१. यी सात व्रतहरूका कुराहरू मात्र संग्रह भएका 'व्रतपदमुत्त' भन्ने सूत्र पनि स. नि. I. पृ. २३० सक्कसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ ।
२. सिंहल र स्याममा: 'पेसुण्य्यप्पहायिनं' ।

जेठा-पाकाहरूलाई सम्मान गर्छन्, जो छुल्याहा कुरालाई छाडी मधुर-
भाषी हुन्छन्, जसले मात्सर्यलाई त्यागी, सत्यवादी भई क्रोधलाई
पनि जित्छन्—त्यस्तालाई प्रयस्त्रिंश लोकका देवहरूले 'सत्पुरुष'
मन्दछन् ।”

मूल सूत्र—

३-शक्र र वेपचित्ति असुरेन्द्र
(परञ्जायतनइसिसुत्त^१)

आबर्सांमै ।

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“मिक्षुहो ! पूर्वं समयमा केही शीलवान्, कल्याणधर्मी ऋषिहरू
अरण्यायतनको एक पणकुटीमा बसेका थिए । मिक्षुहो ! अनि शक्र
देवेन्द्र र वेपचित्ति असुरेन्द्र जहाँ ती शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरू
थिए त्यहाँ गए । मिक्षुहो ! अनि वेपचित्ति असुरेन्द्र^१ बाबलो चप्पल
लगाई खड्ग भिरी, छाता ओढी अन्नद्वारबाट आश्रमभित्र पसी ती

१. सं. नि. I. पृ. २२७: सक्कसंयुत्त^१; अ. क. I. पृ. २६५.

२. यी शक्र देवेन्द्र र वेपचित्ति असुरेन्द्र परस्पर जवाइँ र ससुरा हुन् ।
यिनीहरू कहिले कहिले परस्पर झगडा गर्छन्, कहिले कहिले
एकसाथमा हिड्छन् । यसपाला यिनीहरू दुवै सँगै थिए । सार. प.
I. पृ. २६५: अरञ्जायतनइसिसुत्तवण्णता ।

शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरूलाई अनावर गर्दै गए । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्र बाक्लो चप्पल फुकाली, खड्ग धर्कालाई दिई, छाता भित्ती द्वारबाटै प्राथमभित्र पत्ती ती शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरूको अनुवातमा बसी हात जोरी उनीहरूलाई नमस्कार गर्दै उभिइरहे । भिक्षुहो ! अनि ती शीलवान् कल्याणधर्मी ऋषिहरूले शक्र देवेन्द्रलाई गाथाद्वारा भने—

‘गन्धो इसीनं चिरदिक्खितानं’,
काया चुनो गच्छति मालुतेव ।
इतो पटिकरुम्म सहस्सनेत्त,
गन्धो इसीनं अमुचि देवराजा’ति ॥’

अर्थ—

‘चिरकाल व्रत पालन गर्ने (हामी) ऋषिहरूको शारीरिक गन्ध बत्ताससंगै जान्छ; हे सहस्सनेत्र ! अतः यहाँबाट हट्नुहोस्; किनभने ऋषिहरूको शारीरिक गन्ध देवताहरूलाई घिन्लाग्छ ।’

(शक्र भन्दछन् —)

‘गन्धो इसीनं चिरदिक्खितानं,
काया चुतो गच्छतु’ मालुतेन,

१. स्याममा: ‘चिरदिक्खितानं’ ।

२. सिंहल र स्याममा: ‘गच्छति’ ।

[१२६]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव-२

मुच्चित्रपुष्पं' व सिरस्मि' मालं ।
गन्धं एतं पटिकह्वाम भन्ते,
न हेत्थ देवा पटिकूलसञ्जिनो'ति ॥'

अर्थ—

'चिरकालदेहिं व्रतपालनं गेने ऋषिहरूको शारीरिक गन्ध
बताससंगे जाओस् र फुलको माला झैं हाँचो शीरमा रहोस् । भन्ते !
यस्तो गन्ध हामी चाहन्छौं, यसमा देवताहरू घृणा गर्दैनन्' ॥''

-
- १-१. सिंहल, स्याम, बर्मीया: 'मुच्चित्रपुष्पं सिरस्मि व' ।
 २. सिंहल, स्याम, रोमनया: 'पटिकूलसञ्जिनो' ।

मूढ सूत्र—

४-सुवीर देवपुत्रलाई काम अह्माए (सुवीरसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् ब्राह्मन्तीस्थित अनार्थापरिहृत्को जेत-
वनाराममा बस्नुभएको थियो । त्यहाँ भगवान्ले भिक्षुहरूलाई
“भिक्षुहो !” भनी आमन्त्रण गर्नुभयो । “भदन्त” भनी ती भिक्षुहरूले
भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! पूर्वसमयमा देवताहरूमाथि असुरहरूले^२ हमला
गरेका थिए । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले सुवीर^३ देवपुत्रलाई
आमन्त्रण गरे—‘तात सुवीर ! यी असुरहरू देवताहरूमाथि हमला
गर्नेछन् । तात सुवीर ! तिमी गएर असुरहरूलाई सखेट ।’ भिक्षुहो !
अनि शक्र देवेन्द्रलाई ‘हवस्, भदन्त !’ भनी प्रत्युत्तर दिई सुवीर
देवपुत्रले केही विलम्ब गरे^४ । भिक्षुहो ! दोश्रो पटक पनि शक्र

१. सं. नि. I. पृ. २१८: सक्कसंयुत्त; प्र. क. I. पृ. २६०.

२. धेरै समय अघि भगवद् देशको भञ्जल भन्ने गाउँमा ‘मघ’ भन्ने

देवेन्द्रले सुवीर देवपुत्रलाई प्रामन्वण गरे — 'तात सुवीर ! यी असुरहरू देवताहरूमाथि हमला गर्दछन् । तात सुवीर ! तिमी गएर असुरहरूलाई लखेट ।' भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रलाई 'हवस्, भदन्त !' भनी प्रत्युत्तरदिई दोश्रो पटक पनि सुवीर देवपुत्रले बिलम्ब

माणवक थिए । तैत्तिरिजना साथीहरूका साथ सप्तव्रत-पदहरू पालन गरी मृत्युपछि उनी देवलोकमा उत्पन्न भए । त्यस पुण्यको प्रभावद्वारा अरू देवताहरूभन्दा उनी धेरै प्रभावशाली भएको देखेर देवताहरूले उनको सम्मानमा 'गण्डपान' भन्ने सुराविशेष तयार गरे । शक्रले आफ्नो परिषद्लाई सुरापान नगर्ने संकेत दिए । उनीहरूले सुरापान गरेनन् । त्यस देवलोकका अरू सबै देवताहरूले सुरापान गरे । तिनीहरू त्यसबाट मत्त भई लडीबडी भई मस्तसँग निदाउन थाले । अनि शक्रले आफ्ना पुरुषहरूलाई भनी उनीहरूको खुट्टा समातर्दै सिनेरु (=सुमेरु) पर्वततिर खसाल्न लगाए । सुमेरुको बीचमा पुग्दा उनीहरूको होस आयो । अनि उनीहरूले 'सुरा पिउने छैनौं' भनी भने । त्यसैले उनीहरूको नाम नै 'असुर' भन्ने रहनगयो । भनाइको तात्पर्य सुरा नपिउने हुनाले 'असुरा' अथवा 'असुर' भन्ने नाम रहन गएको हो । सार. प. I. पृ. ३६०: सुवीरसुत्तवर्णना ।

३. यिनी शक्रका एक पुत्र हुन् । सार. प. I. पृ. २६९: सुवीरसुत्तवर्णना ।
४. नन्दन वनमा कूडा गर्दागर्दै बिलम्ब भएको थियो भनी सार. प. I. पृ. २६९: सुवीरसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

गरे । भिक्षुहो ! तेश्रो पटक पनि शक्र देवेन्द्रले सुवीर देवपुत्रलाई
आमन्त्रण गरे—‘तात सुवीर ! यी असुरहरू देवतामाथि हमला
गर्नेछन् । तात सुवीर ! तिमी गएर असुरहरूलाई लखेट ।’ भिक्षुहो !
अनि शक्र देवेन्द्रलाई ‘हवस्, भदन्त !’ भनी प्रत्युत्तर दिई तेश्रो पटक
पनि सुवीर देवपुत्रले बिलम्ब गरे । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले
सुवीर देवपुत्रलाई गाथाद्वारा भने—

‘अनुद्वहं अवायामं’, सुखं यात्राधिगच्छति ।
सुवीर तत्थ गच्छामि, मं च तत्थेव पापया’ति ॥’

अर्थ—

‘सुवीर ! उदयम तथा परिभ्रम नगरी जहाँ सुख पाउनसक्छौं
त्यहाँ जाऊ, मलाई पनि त्यहीँ पुऱ्याऊ ।’

(सुवीर भन्दछन्—)

‘अलस्वस्स^१ अनुद्वता, न च किच्चानि कारये ।
सब्बकाम समिद्धस्स, तं मे सक्क वरं दिसा’ति ॥’

अर्थ—

‘हे शक्र ! अलछी तथा अनुदयमी भई काम-काज नगरी सबै
काम सिद्ध हुने जुन दिशा हो सोही दिशा मलाई श्रेष्ठ लाग्छ ।’

१. रोमनमा: ‘अवायमं’ ।

२. सिंहल र रोमनमा: ‘अलसस्स’ ।

(शक्र भन्दछन्—)

‘यत्यालसो अनुट्टाता,^१ अच्चन्तं सुखमेधति ।
सुवीर ! तत्थ गच्छाहि, मं च तत्थेव पापया’ति ॥’

अर्थ—

‘हे सुवीर ! अलसी तथा अनुत्पत्ती भई जहाँ उत्तम सुख
पाउन सकछो त्यहाँ जाऊ र मलाई पनि त्यहीं पुऱ्याऊ ।’

(सुवीर भन्दछन्—)

‘अकम्मना^१ देवसेट्टु, सक्क विन्देमु यं सुखं ।
असोकं अनुपायासं,^२ तं मे सक्क वरं दिसा’ति ॥’

अर्थ—

‘हे श्रेष्ठ देव शक्र ! काम-काज नगरिकन जहाँ सुख हुन्छ र
शोक सन्ताप हुन्न, त्यस्तो दिशा मलाई श्रेष्ठ लाग्छ ।’

(शक्र भन्दछन्—)

‘सचे अत्थि अकम्मेन, कोचि क्वचि न जीवति ।
निब्बानस्स^१ हि सो मग्गो, सुवीर तत्थ गच्छाही’ति ॥’

१. सिहल र रोमनमा: ‘अकम्मना’ ।

२. सिहलमा: ‘निब्बानस्स’ ।

अर्थ—

‘कुन काम नगरी कुन पुरुषको कर्त जीविका हुन सबदंन ।
त्यस्तो मार्ग यदि कुन छ भने त्यो हो—निर्वाण मार्ग । अतः सुधीर !
तिमी त्यही जाऊ र मलाई पनि त्यही पुऱ्याऊ ।’

“मिक्षुहो ! आपनो पुण्यफलद्वारा जीविका गर्ने, त्रयस्त्रिंश
देवताहरूमाथि ऐश्वर्याधिपति भई राज्य गर्ने सो शक्र देवेन्द्र पनि
निरालसी तथा उद्वेगमी जीवनको वर्णवादी हुन्छन् भने—मिक्षुहो !
अतः यस्तो सुश्रावयात धर्मविनयमा प्रव्रजित भएका तिमिहरूले प्राप्त
नभएकोलाई प्राप्त गर्नको निमित्त, अबबोध नगरेकोलाई अबबोध गर्नको
निमित्त तथा साक्षात्कार नगरेकोलाई साक्षात्कार गर्नको निमित्त—वीर्य
गनलि, मेहमत गनलि तथा उदद्यम गनलि नै तिमिहरूलाई शोभा
दिन्छ ।”

x

x

x

मूल सूत्र—

५—सुसीम देवपुत्रलाई काम अहाए
(सुसीमसुत्त^१)

आवस्तीमै ।

अनि त्यहाँ भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई “भिक्षुहो !” भनी ग्रामन्त्रण गर्नुभयो । “भदन्त !” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो —

“भिक्षुहो ! पूर्वसमयमा देवताहरूमाथि असुरहरूले हमला गरेका थिए । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले सुसीम देवपुत्रलाई ग्रामन्त्रण गरे—‘तात सुसीम^२ ! यी असुरहरू देवताहरूमाथि हमला गर्छन् । तात सुसीम ! तिम्रो गएर असुरहरूलाई लखेट ।’ भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रलाई ‘हवस्, भदन्त !’ भनी प्रत्युत्तर दिई सुसीम

१. सं. नि. I. पृ. २१९: सक्कसंयुत्त^१; अ. क. I. पृ. २६२.

२. यिनी शक्रका एकहजार पुत्रहरूमध्येका एक पुत्र हुन् । सार. प. I.

पृ. २६२: सुसीमसुत्तवण्णना ।

देवपुत्रले केही बिलम्ब गरे । भिक्षुहो ! दोश्रो पटक पनि.. तेश्रो पटक
पनि सुसीम देवपुत्रले बिलम्ब गरे । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले
सुसीम देवपुत्रलाई गाथाद्वारा भने—

‘अनुद्वहं अवायामं, सुखं यत्ताधिगच्छति ।
सुसीम तत्थ गच्छाहि, मं च तत्थेव पापया’ति ॥’
... ..’

१. यस गाथाको अर्थ र अरू बाँकी कुराहरू जम्म माथि पृ. १२६ मा
उल्लेख भए बमोजिम पढ्नु ।

मूळ सूत्र—

६-द्रोह गर्नु पाप हो

(नबुद्धिभयसुत्^१)

आवस्तीमा ।

“मिक्षुहो ! धेरं अघि एकान्तमा एकलं बसिरहेका शक्र देवेन्द्रको चित्तमा यस्तो वितर्कना उत्पन्न भयो—‘जुन मेरा महाशत्रु हुन् उनीहरू-प्रति पनि विद्रोह नगरूँ ।’ मिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रको चित्तको कुराछाई आफ्नो चित्तले थाहापाई वेपचित्ति असुरेन्द्र जहाँ शक्र देवेन्द्र थिए त्यहाँ गए । मिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रले वेपचित्ति असुरेन्द्र-छाई टाढं देखि आइरहेको देखे । देखेर वेपचित्ति असुरेन्द्रलाई यसो भने—‘वेपचित्ति पखं, (तिमी) समातियो ।’

(वेपचित्ति असुरेन्द्र भन्दछन्—)

‘मारिष ! जुन चित्त (द्रोह गर्दिन भन्ने चित्त) तपाईंमा अघि थियो त्यो चित्तलाई नछाड्नुहोस् ।’

१. सं. ति. I. पृ. २२६: सक्कसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २६५.

(शक्र देवेन्द्र भन्दकम्—)

‘वेपचित्ति ! त्यसोमए ममायि विद्रोह गनेँछेन भनी किरिया
खाऊ त ।’

(वेपचित्ति असुरेन्द्र भन्दकम्—)

‘यं मुसा भणतो पापं, यं पापं अरियूपवादिनो ।
मित्तद्दुनो च यं पापं, यं पापं अकतञ्जुनो ।
तमेव पापं फुसतु^१, यो ते दुब्भे सुजम्पती^२ति ॥’

अर्थ—

‘झूटो बोलदा^१ जुन पाप लाग्ने हो; आर्यहरूलाई अपवाद गर्दा^२
जुन पाप लाग्ने हो; मित्र द्रोह गर्दा^३ जुन पाप लाग्ने हो तथा कृतघ्न
हुँदा^४ जुन पाप लाग्ने हो— हे सुजम्पति ! सोही पाप उसलाई लागोस्
जसले विद्रोह गर्छे ।’

×

×

×

१. सिंहल र रोमनमा: ‘फुसति’ ।

२. झूटो कुराको शुरुवात् प्रथम कल्पमा चैतीय राष्ट्रका राजाले
गरेका थिए । झूटो कुरो गर्दा चैतीय राष्ट्रका राजा पृथ्वीमा
भासिए । यस्तै होस् भनी वेपचित्ति असुरेन्द्रले किरिया

- खाएका हुन् भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. २६५: नदुब्भियसुत्त-
वण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यी चैतीय देशका राजाका कुरा जा.
अ. क. III. पृ. ३२२: चैतिय जातक, नं. ४२२ मा उल्लेख
भएको छ ।
३. अग्रश्रावकहरूलाई अपवाद गरेको फलस्वरूप कोकालिक भिक्षु
अपायमा पुगेका थिए । अतः वेपचित्ति असुरेन्द्रले सोही कुराको
निदर्शन दिदै किरियाखाएका हुन् भनी सं. नि. अ. क. I.
पृ. २६५ ले उल्लेख गरेको छ । यी कोकालिक भिक्षुका कुरा माथि
तुदुब्रह्माको कुरामा उल्लेख भइसकेको छ । यस सम्बन्धका कुराहरू
अं. नि-१०, पृ. २३६: कोकालिकसुत्तं, सुत्त. नि. पृ. ३६८:
कोकालिकसुत्तं तथा सं. नि. I. पृ. १५०: कोकालिकसुत्तहरूमा
उल्लेख भएका छन् ।
४. आफ्नो ज्यान दिने कपिराजलाई मानं खोज्ने भित्तद्रोही पुरुषलाई
जस्तै मलाई पनि होस् भनी किरियाखाएको हो भनी सं. नि. अ.
क. I. पृ. २६५ ले उल्लेख गरेको छ ।
- यी कपिराजका कथा जा. अ. क. V. पृ. २२२: महा-
कपिजातकमा उल्लेख भएको छ, नं. ५१६.
५. कृतघ्न देवदत्तलाई जस्तै मलाई पनि होस् भनी किरियाखाएको
हो । सं. नि. अ. क. I. पृ. २६५; देवदत्तका कुराहरू चुल्ल. व.
पा. पृ. २७९: सङ्घभेदवन्धमा र धम्म. प. अ. क. पृ. ६६-७६
यमकवर्गमा पनि उल्लेख भएका छन् ।

मूल सूत्र—

७-आफैलाई म निग्रह गछु
(दुब्बणियसुत्त^१)

भ्रावस्तीको जैतवनमा ।

त्यहाँ भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई “भिक्षुहो !” भनी आमन्त्रण गर्नुभयो । “सद्दन्त” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्‌ले यसो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! पूर्वकालमा एक ओकोटिमक (=पुङ्के तथा ठूलो पेट भएको) तथा दुर्वर्ण रूप भएका एक यक्ष शक्र देवेन्द्रको आसनमा^१ बसेका थिए । भिक्षुहो ! अनि त्यहाँ त्रयस्त्रिंशका देवताहरू कराउन थाले, खिन्न हुन थाले तथा दुःखी हुन थाले—‘ग्रहो माश्रयं ! ग्रहो अद्भूत ! यी दुर्वर्ण रूप भएका ओकोटिमक यक्ष शक्र देवेन्द्रको आसनमा बस्दछन् ।’ भिक्षुहो ! जति-जति त्रयस्त्रिंशका देवताहरू कराउन थाले, खिन्न हुन थाले तथा दुःखी हुन थाले उति उति

१. सं. ति. I. पृ. २३६: सक्कसंयुत्तं, अ. क. I. पृ. २७२.

२. पण्डुकम्बल शैलासनमा अर्थात् शक्रो सिंहासनमा । सार. प. I. पृ. २७२: दुब्बणियसुत्तवण्णना ।

नै सो यक्ष अभिरूपतर, दर्शनीयतर तथा प्रासादिकतर हुन थाले ।

“भिक्षुहो ! अनि प्रयस्त्रिशका देवताहरू जहाँ शक्र देवेन्द्र थिए त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि शक्र देवेन्द्रलाई यस्तो भने—‘मारिष ! यहाँ एक दुर्वर्ण रूप भएका ओकोटिमक यक्ष शक्र देवेन्द्रको आसनमा बसेका छन् । मारिष ! अनि त्यहाँ प्रयस्त्रिशका देवताहरू कराउनथाले, खिन्न हुनथाले तथा दुःखी हुनथाले—‘ग्रहो ग्राश्रयं ! ग्रहो गद्भूत ! यो दुर्वर्ण रूप भएका ओकोटिमक यक्ष शक्र देवेन्द्रको आसनमा बस्छन् । मारिष ! जति-जति प्रयस्त्रिशका देवताहरू कराउनथाले, खिन्न हुनथाले तथा दुःखी हुनथाले उति उति नै सो यक्ष अभिरूपतर, दर्शनीयतर तथा प्रासादिकतर हुनथाल्यो । मारिष ! अवश्य पनि सो क्रोधभक्ष यक्ष हुनसक्छ ।’ भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्र जहाँ सो क्रोधभक्ष यक्ष थिए त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि उत्तरासङ्गलाई एकांशपारी बाहिने घुँडाेले पृथ्वीमा टेकी सो क्रोधभक्ष यक्षतिर हातजोरी नमस्कार गरी तीनबार आफ्नो नाम सुनाए—

१. यो यक्ष रूपावचर एक ब्रह्मलोकका हुन् । ‘क्रोधभक्ष’ भनी शक्रले राखेको नाम हो । शक्रमा क्षान्तिबल छ भन्ने कुरा सुनेर उनी एकदिन शक्रको परीक्षा गर्न आएका हुन् । सार. प. I. पृ. २७२: दुब्बण्णियसुत्तवण्णना ।
२. यी यक्षलाई क्रोध देखाई आसनबाट हटाउन सकिने छैन । विनम्रताद्वारा नै यिनलाई आसनबाट हटाउन सकिनेछ भन्ने विचार गरी शक्रले यस्तो गरेका हुन् । सार. प. I. पृ. २७२: दुब्बण्णियसुत्तवण्णना ।

मारिष ! म शक्र हूँ, मारिष ! म शक्र हूँ, मारिष ! म शक्र हूँ ।'
मिक्षुहो ! जति जति शक्र देवेन्द्रले प्रापनो नाम सुनाए उति उति सो
पक्ष दुर्वर्ण भए तथा ओकोटिमकतर भए । दुर्वर्णतर, ओकोटिमकतर भई
उहीं नं प्रन्तर्धान भए । मिक्षुहो ! अनि प्रापनो प्रासनमा बसी शक्र
देवेन्द्रले प्रयस्त्रिशका देवताहरूलाई शान्तपार्वे त्यसबेला यी गाथाहरू
सुनाए—

१. “न मूयहतो चित्तमिह, नावत्तेन^१ सुवानयो ।
न वो चिराहं कुञ्जामि, कोधो मयि नावतिट्टति ॥
२. “कुद्धाहं न^१ फरुसं ब्रूमि, न च घम्मानि कित्तये ।
सन्निग्गहामि अत्तानं, सम्पस्सं अत्यमत्तनो^१ति ॥”

अर्थ—

१—“मेरो चित्तलाई प्राघात पानं सजिलो छैन, मलाई भुँवरोमा
पानं सजिलो छैन, मलाई क्रोधित पानं सजिलो छैन तथा ममा क्रोध
बस्न सक्दैन ।

२—“क्रोधी भई परुषवचन बोल्दिन, न प्रापनो गुणको बखान
गछु । बरु प्रापनं हितलाई ध्यानमा राखी म आफूलाई नं निग्रह
गछु ।”

× × ×

१. स्याम र रोमनमा: 'नावट्टन' ।

२. सिंहलमा छैन ।

मूल सूत्र—

द-धर्म विजय
(कुलावकमुत्त^१)

प्राबस्तीमा ।

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“भिक्षुहो ! पूर्वसमयमा देव र असुरहरूका बीच संग्राम भएको थियो । भिक्षुहो ! त्यस संग्राममा असुरहरूले जिते र देवताहरू पराजित भए । भिक्षुहो ! पराजित भएका ती देवताहरू उत्तरतिर भागेर गए । असुरहरूले लखेटे । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले मातलि संग्रामक-
लाई गाथाद्वारा भने—

‘कुलावका मातलि सिम्बलस्मि,
ईसामुखेन परिवज्जयस्सु ।
कामं चजाम असुरेसु पाणं,
मायिमे दिजा विकुलावका^१ अहेमु^२’ति ॥’

१. सं. नि. I. पृ. २२६; सक्कसंयुत्त^१; अ. क. I. पृ. २६४.

२. स्याममा: ‘विकुलावा’ ।

अर्थ—

‘मातलि ! सिमलको रूखहरूमा चराका गूँडहरू छन् । रथको टुप्पोले उनीहरूको क्षति हुन नपाओस् । मेरो ज्यान असुरहरूले किन नलिउन् तर कुनै हालतमा पनि यो द्विजहरू (=चराहरू) का गूँडहरू नष्ट हुन नपाउन् ।’

‘भिक्षुहो ! ‘हवस्, मद्दन्त !’ भनी शक्र देवेन्द्रलाई प्रत्युत्तर दिई मातलि संग्राहकले सहस्र आजन्म घोडाहरू नारेको रथ फर्काए । भिक्षुहो ! अनि (रथ फर्काइएको देखेर) असुरहरूलाई यस्तो लाग्यो— ‘हे ! शक्र देवेन्द्रको सहस्र आजन्म-घोडाहरू नारेको रथ फर्कंदछ । दोश्रोपटक पनि देवताहरू असुरहरूसँग संग्राम गर्न चाहन्छन् जस्तो लाग्छ ।’ अनि उनीहरू डराएर असुरपुरमै फर्केर गए । भिक्षुहो ! यसरी शक्र देवेन्द्रको धर्म विजय भएको थियो ।”

× Dhamma Digital ×

१. शक्र देवेन्द्र संग्राममा पराजित भई उत्तरतिर भागेर जाँदा एक सिमलको वनमा पुगेका थिए । त्यसबखत त्यस वनमा बसेका सुपर्णादि चरा-चुरुङ्गीहरू रथको आवाजले डराई उडे । रोगी, बुढा, उड्न नसक्ने तथा पखेटा उम्रेका स्याना स्याना बच्चाहरू त्यहीं रहे र रथको आवाज सुनी भयभीत भई उनीहरू सबै एकै पटक कराउनथाले । यो सुनेर शक्र देवेन्द्रले मातलि संग्राहकसँग सोध्दा मातलिले कारण बताएरछि शक्रले रथ फर्काएका हुन् भनी सार. प. I. पृ. २६४: कुनावकमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

मूढ सूत्र—

९—सुभाषितको विजय
(सुभाषितजयसुत्त^१)

श्रावस्तीमा ।

“भिक्षुहो ! अघि देवासुरहरूको संग्राम भएको थियो ।
भिक्षुहो ! अनि वेपचित्ति असुरेन्द्रले शक्रदेवेन्द्रलाई यसो भने—
‘देवेन्द्र ! सुभाषितको विजय होस् ।’

‘वेपचित्ति ! हुन्छ, सुभाषितको विजय होस् ।’

“भिक्षुहो ! अनि देवहरू र असुरहरूले—‘यिनीहरूले सुभाषित
र दुर्भाषित ठहन्याउने छन्’ भनी एक सभा (=निर्णायक परिषद्)
खडा गरे ।

“भिक्षुहो ! अनि वेपचित्ति असुरेन्द्रले शक्र देवेन्द्रलाई यसो
भने—‘देवेन्द्र ! मनुहोस् गाथा ।’ भिक्षुहो ! यसोभन्दा शक्र देवेन्द्रले
वेपचित्ति असुरेन्द्रलाई यसो भने—‘वेपचित्ति ! तपाईंहरू यहाँका

१. सं. नि. I. पृ. २२४: सक्कसंयुत्त^१; अ. क. I. पृ. २६४.

पुत्रं देवहृक् हनुहुन्ठ । वेपचित्ति ! (स्यसंते पहिले तपाइले) मन्नुहोस्
गाथा ।' भिक्षुहो ! यसोमन्वा वेपचित्ति असुरेन्द्रले यो गाथा भने—

'भिय्यो बाला पभिज्जेय्यु', नो चस्स पटिसेधको ।
तरुमा भुसेन दण्डेन, धीरो बालं निसेधधे'ति ॥'

अर्थ—

'मूर्खहरूलाई प्रतिषेध गर्ने पुरुष भएन भने उनीहरू झन
मात्तिन्छन् । अतः मूर्खहरूलाई छूबसंग दण्डद्वारा निषेध गर्न सक्नुपर्छ ।'

'भिक्षुहो ! वेपचित्ति असुरेन्द्रले भनेका गाथालाई असुर-
हरूले अनुमोदन गरे, तर देवहरू चुपलागेर बसे । भिक्षुहो ! अनि
वेपचित्ति असुरेन्द्रले शक्र देवेन्द्रलाई यसो भने—'देवेन्द्र ! मन्नुहोस्
गाथा ।' भिक्षुहो ! यसोमन्वा शक्र देवेन्द्रले यो गाथा भने—

'एतदेव अहं मञ्जे, बालस्स पटिसेधने ।
परं सङ्कुपितं भत्वा, यो सतो उपसम्मती'ति ।'

अर्थ—

'म त मूर्खलाई प्रतिषेध गर्ने उपाय यही सम्मन्छ कि—अरु
रिसाएको थाहा पाएपछि राम्ररी होसराखी बस्नु ।'

१. सिंहल र रोमनमा: 'पकुज्जेय्यु' ।

“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रले भनेका गाथालाई देबहरूले अनुमोदन गरे, तर असुरहरू चुपलागेर बसे । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले वेपचित्ति असुरेन्द्रलाई यसो भने—‘वेपचित्ति ! गाथा भन्नुहोस् ।’ भिक्षुहो ! यसोभन्दा वेपचित्ति असुरेन्द्रले यो गाथा भने—

‘एतदेव तितिक्खाय, वज्जं पस्सामि वासव ।
यदा नं मञ्जति बालो, भया म्यायं तितिक्खति ।
अज्झारुहति दुम्भेधो, गो व भिय्यो पलायिनं’ति ॥’

अर्थ—

‘वासव ! तित्तिका (= क्षमा, सहनशील) मा यही दोष देख्छु कि—जब मूर्खले म देखेर डराई तित्तिका गरेको हो भने ठान्दछ—तब सो मूर्खले भागेर गएको गोरुलाई भन्नु लखेट्ने झैं उसलाई डबाउन खोज्छ ।’

“भिक्षुहो ! वेपचित्ति असुरेन्द्रले भनेका गाथालाई असुरहरूले अनुमोदन गरे, तर देबहरू चुपलागेर बसे । भिक्षुहो ! अनि वेपचित्ति असुरेन्द्रले शक्र देवेन्द्रलाई यसो भने— देवेन्द्र ! गाथा भन्नुहोस् ।’ यसोभन्दा शक्र देवेन्द्रले यी गाथाहरू भने—

१. ‘कामं मञ्जतु वा मा वा, भया म्यायं तितिक्खति ।
सदत्थपरमा अत्था, खन्त्या भिय्यो न विज्जति ॥

२. 'यो हवे' बलवा सन्तो, दुब्बलस्स तितिव्खति ।
तमाहु परमं खन्ति, निच्चं खमति दुब्बलो ॥
३. 'अबलं तं बलं भाहु, यस्स बालावलं बलं ।
बलस्स धम्मगुत्तस्स, पटिवत्ता न विज्जति ॥
४. 'तस्सेव तेन पापियो, यो कुद्धं पटिकुज्जति ।
कुद्धं अप्पटि कुज्जन्तो, सङ्गामं जेति दुज्जयं ॥
५. 'उमिअमत्थं घरति, अत्तनो च परस्स च ।
परं सङ्कुपितं जत्था, यो सतो उपसम्मति ॥
६. 'उभिन्नं तिकिच्छन्तानं, अत्तनो च परस्स च ।
जना पञ्जन्ति बालो ति, ये धम्मस्स अकोविदा'ति ॥'

अर्थ—

१—'भयद्वारा यसले तितीक्षा गछं मनी चाहे ठान चाहे नठान;
आत्महितको परम अर्थ—क्षान्ति बाहेक अरु केही छैन ।

२—'बलवान् भद्रकम पनि जसले निर्बलियालाई क्षमा दिन्छ,
जसले निर्बलमाथि सधैं क्षमा गछं—त्यसैलाई परमक्षान्ति भन्दछन् ।

३—'मूर्खहरूको जुन अज्ञान बलहो त्यस्तो बललाई अबल नै
भन्दछन् । धर्मलाई रक्षा गर्ने बललाई कसैले खोटे लगाउन सक्दैन ।

१. सिंहलमा: 'भवे' ।

४-‘त्यसले उसंको खराबी गछं जो क्रोधीसंग प्रतिक्रोध गछं,
रिसाहामाथि न रिसाउनाले बुज्य संग्राम पनि जित्न सकछ ।

५-‘जसले भ्रू रिसाएको थाहा पाई आफूमा होसराखी बस्छ
उसले आफ्नो र भर्काको-दुर्वको-हित नै गछं ।

६-‘आफ्नो र भर्काको-दुर्वको-चिकित्सा गर्नेलाई धर्म नजान्ने
निबुद्धि मानिसले ‘मूर्ख’ भनी ठान्दछ ।’

“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रले भनेका गाथाहरूलाई देवहरूले
अनुमोदन गरे । असुरहरू चुपलागेर बसे । भिक्षुहो ! अनि देवहरूका र
असुरहरूका परिषद्हरूले यसो भने—

‘वेपचित्ति असुरेन्द्रले पनि गाथाहरू भने । ती दण्डसम्बन्धी
छन्, शस्त्र सम्बन्धी छन, जसद्वारा झगडा पंदा हुन्छ, विग्रह पंदा हुन्छ
तथा कलह पंदा हुन्छ । शक्र देवेन्द्रले पनि गाथाहरू भने । ती
दण्डसम्बन्धी छनन्, शस्त्र सम्बन्धी छनन्, जसद्वारा न झगडा पंदा हुन्छ,
न विग्रह पंदा हुन्छ, न त कलह नै पंदा हुन्छ । शक्र देवेन्द्रको
सुभाषितद्वारा जय हुन्छ ।’

“भिक्षुहो ! यसरी शक्र देवेन्द्रले सुभाषितद्वारा विजय प्राप्त
गरे ।”

×

×

×

मूळ सूत्र—

१०-अरू देवहरूभन्दा तेजिला छन्.....

(बलिहसुत्त^१)

एक समय भगवान् राजगृहको वेणुवनस्थित कलान्दक-निष्ठापमा बस्नुभएको थियो^१। अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई “भिक्षुहो !” भनी आमन्त्रण गर्नुभयो। “महन्त” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए। अनि भगवान्ले यसो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! एक समय यही राजगृहमा एक निर्धनी, कृपण तथा हीन मनुष्य थियो। उ तथागतको धर्मविनयमा भ्रङ्गालु थियो, शीलवान् थियो, श्रुतवान् थियो, त्यागी थियो तथा प्रज्ञावान् पनि थियो। तथागतको धर्मविनयमा भ्रङ्गालु, शीलवान्, श्रुतवान्, त्यागवान् तथा प्रज्ञावान् भई शरीर छाडी मृत्युपछि उ सुगति स्वर्गलोकका त्रयस्त्रिंश

१. सं. ति. I. पृ. २३३: सक्कसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २६८; उदा. पा. पृ. ११६: सुप्पबुद्धकुट्टिसुत्तं, सोणवग्ग; अ. क. पृ. १६६ मा पनि यस सम्बन्धी कुरा उल्लेख भएको छ त्यस्तै धम्म. प. अ. क. पृ. २३६ बालवग्गमा पनि छ।

देवहरूका सहवासमा उत्पन्न भयो । अरू देवहरूभन्दा उ वर्ण तथा यशमा तेजिलो थियो । भिक्षुहो ! अनि त्रयस्त्रिंशद्देवहरू 'ग्रहो आश्रयं ! ग्रहो अद्भूत ! यो देवता ग्रधि मनुष्यछंदा निर्धनी, कृपण तथा हीन थिए । शरीर छाडी मृत्युपछि यिनो सुगति स्वर्गलोकको त्रयस्त्रिंशद्देवहरूका सहवासमा उत्पन्न भए । यिनो अरू देवताहरू-

१. कुन कर्मको फलद्वारा सो देवपुत्र अरू देवपुत्रहरूभन्दा बढी तेजिला भएका हुन् भन्ने कुराको सम्बन्धमा सारत्यपकासिनीले निम्न पूर्वकर्मका कुराहरू उल्लेख गरेको छ ।

अनुत्पन्न बुद्धको समयमा सो देवपुत्र काशीदेशको बाराणशीका राजा भई एकदिन उनी राजकीय ठाट्-बाटकासाथ शहरमा गइरहेका थिए । त्यसबखत शतसहस्र कल्पाधिक दुइ असंख्य कल्प पारभो पूरा गरी आउनुभएका एक वयोवृद्ध प्रत्येकबुद्ध नगरमा भिक्षाटनार्थ जाँदै हुनुहुन्थ्यो । वहाँको चीवर-वस्त्र झुत्तो थियो तर वहाँको गमनलीला अति शान्त-दान्त तथा दर्शनीय थियो । भेला भइरहेका जनसमूहले सो प्रत्येकबुद्धलाई हेर्न थाले । त्यसबखत सो राजाले "यो जनसमूहले मलाई किन नहेरेका होलान्" भनी हेर्दा राजाले झुत्तो चीवर पहिरी अति शान्त-दान्त लीलाले भिक्षाटन् गइरहेका सो वयोवृद्ध प्रत्येकबुद्धलाई देखी हात जोरी वहाँलाई नमस्कार गर्नुको सट्टा वहाँमाथि ईर्ष्या र द्वेषभाव राखी "को हो यो चीवरधारी कुण्ठी !" भन्ने वचन प्रयोग गरी थुक्दै राजा फर्केर गए । यस अपराधको फल भोग्दै

सो राजा अनेक जन्मसम्म नर्कादि दुर्गतिमा परी पछि पुनः मनुष्यलोकमा जन्मिदा सोही कर्मको अवशेष भागको प्रभावद्वारा एक अत्यन्त दरिद्र कुलमा जन्मे । उनी गर्भधारण भएदेखि उनकी आमाले कहील्यै पनि पेटभरी खोजे पकाएकोसम्म पनि खान पाइनन् । गर्भवासदेखि नै उनका नाक र कान थिएनन् । गर्भदेखि नै स्वेत कुष्ठी भई जन्मिनुपयो । आमा-बाबुहरूले त्यो बालक ठूलो नम्रएममन अनेक दुःख गरी हुर्काए । हातमा कपाल लिई माग्न जान सकेपछि उसलाई आमा-बाबुहरूले छाडिदिए । त्यस-बेलादेखि उसको शरीरबाट मासुको चौटा चौटा खस्नथाल्यो र शरीरबाट यूस बघ्नथाल्यो । उसलाई सारै कटु वेदना हुन्थ्यो । जुन सडकमा उ सुत्थ्यो त्यहाँ उ अत्यन्त दयनीयरूपले रहन्थ्यो । उसको रुवाइको आवाजद्वारा त्यस भेगका मानिसहरूको नीद खुल्थ्यो । यसै कारणले गर्दा उसलाई सबैले नीद बिउँझ्याउने भन्ने अर्थले “सुप्रबुद्ध” भन्नथाले र उसको नाम नै “सुप्रबुद्ध कुष्ठी” भन्ने रहनगयो ।

एक समय भगवान् बुद्ध राजगृहमा पाल्नु हुँदा नागरिकहरूले नगरको बीचमा एक भव्य दान-मण्डप बनाई महादान दिए । सुप्रबुद्ध कुष्ठी पनि त्यहाँ गई मण्डपको केही नगीचमा बसिरह्यो । नागरिकहरूले बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई दान दिई सो कुष्ठीलाई पनि रसास्वाद युक्त खाना दिए । उत्तम रसास्वाद युक्त खाना खाई सुप्रबुद्ध कुष्ठीको मन र शरीर आनन्दित भई उसको चित्त एकाग्र

भयो । भोजनपछि भुक्तानुमोदना धर्मोपदेशमा भगवान्‌ले चतुसत्यका कुराहरू प्रकाश पार्नुभयो । सुप्रबुद्ध कुष्ठीले उपदेशानुसार चित्त पठाई बसेकै ठाउँमा स्रोतापत्ति-फल साक्षात्कार गर्‍यो । शास्ता आसनबाट उठी फर्केर जानुभएपछि सुप्रबुद्ध पनि आफ्नो ठाउँमा जाँदै फकिरहेको बेलामा बाटामा आइरहेको एक गाईले हानी उसलाई मारिदियो । माटाका भाँडा फुटेर सुनको भाँडा पाए झैं सुप्रबुद्ध कुष्ठीको मृत्यु क्षणको स्रोतापत्ति-फल चित्तको प्रभावद्वारा उ त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भयो । त्यहाँ सो सुप्रबुद्ध देवपुत्र अरू देवताहरूभन्दा बढी तेजिलो थियो । यसै कुरालाई लक्ष गरी भगवान् बुद्धले सूत्रमा “अरू देवताहरूभन्दा उ वर्ण तथा यशमा तेजिलो थियो” भनी उल्लेख भएको हो भनी सार. प. I. पृ. २६८-६९: दलिट्मुत्तवण्णनामा वर्णित भएको छ ।

यो सुप्रबुद्ध कुष्ठी झैं पुक्कुसातिराजा, बाहियदारु चीरिय, तथा तम्बदाठिकहरूलाई पनि गाईले मारेको थियो । हेर धम्म. प. अ. क. पृ. २३६ बालवग्ग; उदा. अ. क. पृ. २०३: सुप्पबुद्धकुट्टि-मुत्तवण्णना ।

स्रोतापन्न भई सुप्रबुद्ध कुष्ठी फकिरहेको बेलामा उसको गुण प्रकट गर्ने विचारले शक्र देवेन्द्र आई उसलाई बुद्ध-धर्म तथा संघलाई छाडेमा धेरै धनसम्पत्ति दिने लोभ देखाउँदा पनि नछाडेको कुरा धम्म. प. अ. क. पृ. २३६ मा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

‘मन्दा वर्णं तथा यशसा तेजिला छन्’ मन्दां कराउन थाले, खिल हुन थाले तथा धिक्कान थाले ।

“भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले त्रयस्त्रिंशत्का देवहरूलाई आमन्त्रण गरे—‘मारिष ! तपाइँहरू यी देवपुत्रमाथि नकराउनुहोस् । मारिष ! यी देवपुत्र अघि मनुष्यछंदा तथागतको धर्मविनयमा भट्टालु, शीलवान्, श्रुतवान्, त्यागी तथा प्रज्ञावान् थिए । उनी तथागतको धर्मविनयमा भट्टालु, शीलवान्, श्रुतवान्, त्यागी तथा प्रज्ञावान् भई शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकको त्रयस्त्रिंशत् देवहरूका सहवासमा उत्पन्न भए ।’ भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले त्रयस्त्रिंशत् देवहरूलाई सम्प्ताजेंदं त्यसवेला यी गाथाहरू भने—

१. ‘यस्स सद्धा तथागते, अचला सुप्पतिट्ठिता ।
सीलं च यस्स कल्याणं, अरियकन्तं पसंसितं ॥
२. ‘सङ्घे पसादो यस्सत्थि, उजुभूतं च दस्सनं ।
अदलिहो ति तं आहु, अमोघं तस्स जीवितं ॥
३. ‘तस्मा सद्धं च सीलं च, पसादं धम्मदस्सनं ।
अनुयुञ्जे मेधावी, सरं बुद्धानसासनं’ति ॥’

अर्थ—

१—‘जसको अचल भट्टा तथागतमाथि सुप्रतिष्ठित छ, जसको अशंसित धर्मकान्त कल्याणशील छ ।

[१५२]

बुद्धकालीन महाविदेव-२

२-‘जो सङ्घप्रति प्रसन्न छ र जसको दर्शन श्रेष्ठ छ—त्यस्तालाई
अदरिद्र भन्दछन् र उसको जीवन प्रमोद हुन्छ ।

३-‘त्यसैले मेघावीहरू बुद्धशासनको अनुस्मरण गरी श्रद्धालु तथा
शौलवान् बनी प्रसन्नजनक धर्मदर्शनमा लाग्नुपर्छ ।’

Dhamma.Digital

x

x

x

मूल सूत्र—

११-दुइ मूर्खहरू छन्
(अच्चयमुत्त')

भाबस्तीमा भगवान् बसिरहनुभएको बेलामा ।

त्यसबखत दुइ भिक्षुहरूले झगडा गरे । त्यहाँ एकले मुख छाड्यो । अनि सो भिक्षुले दोषलाई दोष भनी सम्झी त्यो भिक्षुकहाँ गई क्षमा माग्यो । त्यो भिक्षुले क्षमा दिएन । अनि केही भिक्षुहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई पस्तो बित्तिगरे—“भन्ते ! यहाँ दुइ भिक्षुहरूले झगडा गरे । त्यहाँ एकले मुख छाड्यो । भन्ते ! सो भिक्षुले दोषलाई दोष भनी सम्झी त्यो भिक्षुकहाँ गई क्षमा माग्यो । त्यो भिक्षुले क्षमा दिएन ।”

“भिक्षुहो ! दुइ मूर्खहरू छन् । (एक) जसले दोषलाई दोष भनी देखेन । (एक) जसले क्षमा माग्नेलाई धर्मानुकूल क्षमा दिएन । भिक्षुहो ! यी नै दुइ मूर्खहरू हुन् । भिक्षुहो ! दुइ पण्डितहरू छन्—

१. सं. नि. I. पृ. २४०: सक्कसंयुत्त'; अ. क. I. पृ. २७३.

[१५४]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेष-२

(एक) जसले दोषलाई दोष भनी देखेछ । (एक) जसले क्षमा माग्ने-
लाई धर्मानुकूल क्षमा दिन्छ । भिक्षुहो ! यी नं दुइ पण्डितहरू हुन् ।

“भिक्षुहो ! अघि एकपल्ट शक्र देवेन्द्रले सुबर्मा सभामा
त्रयस्त्रिंश देवहरूलाई सम्पाउंई यो गाथा भने—

‘कोधो वो वसमायातु, मा चमित्तेहि वो जरा ।
अगरहियं मा गरहित्थ, मा च भासित्थ पेसुणं ।
अथ पापजनं कोधो, पब्बतो वाभिमद्दी’ति ॥’

अर्थ—

‘क्रोधलाई वशमा राख, भिन्न-धर्ममा जरत्त्व घाउन नदेऊ,
अनिन्दनीयलाई निन्दा नगर, पंशून्य पनि नबोल त्यस्ता पहाडले यिचे भं
पापोजनलाई क्रोधले यिचेछ’ ।’

×

×

×

शुद्ध सूत्र -

१२-बुद्धको अनुस्मरण गर्दा भय दूर हुन्छ
(धजगसुत्त^१)

आबस्तीमा ।

त्यहाँ भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई “भिक्षुहो !” भनी आमन्त्रण गर्नुभयो । ती भिक्षुहरूले “इ इत” भनी भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्‌ले यसो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! अघि देवासुरहरूको संग्राम भएको थियो । भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्रले त्रयस्त्रिंशद्देवहरूलाई यसो भने—

‘मारिष ! यदि संग्राममा जाने देवहरूलाई भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग लागेमा त्यसबखत मेरो ध्वजा हेनू’ । मेरो ध्वजा हेर्दा—जुन भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग हुने हो त्यो दूर भएर जानेछ ।

‘यदि मेरो ध्वजा नहेरेमा प्रजापति देवराजाको ध्वजा हेनू’ । प्रजापति देवराजाको ध्वजा हेर्दा—जुन भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग हुने हो त्यो दूर भएर जानेछ ।

१. सं. नि. I. पृ. २२०: सक्कसंयुतं; अ. क. I. पृ. २६२.

‘यदि प्रजापति देवराजाको ध्वजा नहेरेमा बरुण देवराजाको ध्वजा हेनू । वरुण देवराजाको ध्वजा हेर्दा—जुन भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग हुने हो त्यो दूर भएर जानेछ ।

‘यदि बरुण देवराजाको ध्वजा नहेरेमा ईशान देवराजाको ध्वजा हेनू । ईशान देवराजाको ध्वजा हेर्दा—जुन भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग हुने हो त्यो दूर भएर जानेछ ।’

“भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्रको ध्वजा हेर्दा प्रजापति देवराजाको ध्वजा हेर्दा, बरुण देवराजाको ध्वजा हेर्दा अथवा ईशान देवराजाको ध्वजा हेर्दा—जुन भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग हुने हो त्यो दूर होस् वा नहोस् । किनभने ? भिक्षुहो ! शक्र देवेन्द्र चाहिँ अवीतरागो, अवीतद्वेषी तथा अवीतमोही छन् । उनमा भय, त्रास तथा जिरिङ्ग हुने गुण छ र उनी भागेर पनि जान सक्छन् ।

“भिक्षुहो ! म पनि यस्तो भन्छु—‘भिक्षुहो ! अरण्यमा बस्ने वा रुखमनि बस्ने वा शून्यागारमा बस्ने—तिमीहरूलाई यदि भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग लागेमा—श्यसबखत तिमीहरूले—‘बहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदयाचरण सम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ, अनुपम हुनुहुन्छ, दमनीय पुरुषहरूलाई दमन गर्न सक्ने सारथी हुनुहुन्छ, देवमनुष्यका गुरु हुनुहुन्छ तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ’ भनी मेरै गुणानुस्मरण गर्नु । भिक्षुहो ! मेरो

१. यी बुद्धगुणहरूलाई ‘इति पि सो गाथा’ पनि भनिन्छ ।

गुणानुस्मरण गर्दा जुन भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग हुने हो त्यो दूर भएर जानेछ ।

‘यदि मेरो गुणानुस्मरण नगरेमा धर्मको गुणानुस्मरण गर्नु—
‘भगवन्को धर्म सु-आख्यात छ, सन्दृष्टिक छ, अकालिक छ, ‘प्राऊ हेर’ मनी भन्न योग्य छ, (निर्वाण) नजिक पुन्याउन समर्थ छ, विज्ञजन-
हरूद्वारा अनुभव गर्न योग्य छ’ ।’ भिक्षु! धर्मको गुणानुस्मरण गर्दा
जुन भय, त्रास तथा जिरिङ्ग हुने हो—रतो दूर भएर जानेछ ।

‘यदि धर्मको गुणानुस्मरण नगरेमा सङ्घको गुणानुस्मरण गर्नु
— भगवान्का भावकसङ्घ सुप्रतिपन्न छन्, भगवान्का भावकसङ्घ
ऋजुप्रतिपन्न छन्, भगवान्का भावकसङ्घ न्याय (=सत्य) मार्ग प्रतिपन्न
छन्, भगवान्का भावकसङ्घ सुयोग्य मार्ग प्रतिपन्न छन्; यो नै चारजोडा
पुरुषहरू अर्थात् प्राठ पुद्गलहरू भगवान्का भावकसङ्घ हुन्—जो
आह्वान गर्न योग्य छन्, पाहुना बनाउन योग्य छन्, दक्षिण्य छन्,
हातजोरी नमस्कार गर्न योग्य छन् तथा लोकवासीका निमित्त पुण्य
कमाउने छेत समान छन्’ ।’ भिक्षु! सङ्घको गुणानुस्मरण गर्दा जुन
भय, त्रास अथवा जिरिङ्ग हुने हो—त्यो दूर भएर जानेछ । किन भने ?
—भिक्षु! तयागत अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध वीतरागी, वीतद्वेषी,
वीतमोही हुन् तथा निर्भिक, अनुत्तासी, जिरिङ्ग नहुने तथा प्रागेर
नजाने पनि हुन् ।’

१. यी धर्मगुणहरूलाई ‘स्वाक्खातो गाथा’ पनि भनिन्छ ।

२. यी सङ्घका गुणहरूलाई ‘सुपटिन्न गाथा’ पनि भन्दछ ।

भगवान्ने यति भन्नुभयो । यति भन्नुभएपिच्छि सुगतले पुनः
पस्तो भन्नुभयो—

१. “अरञ्जे ऋक्खमूले वा, मुञ्जागारे व' भिक्खवो ।
अनुस्सरेथ सम्बुद्धं, भयं तुम्हाकं नो सिया ॥
२. “नो चे बुद्धं सरेय्याथ, लोकजेट्ठं नरासभं ।
अथ धम्मं सरेय्याथ, निय्यानिकं^१ सुदेसितं^१ ॥
३. “नो चे धम्मं सरेय्याथ, निय्यानिकं सुदेसितं ।
अथ सङ्घं सरेय्याथ, पुञ्जक्खेतं अनुत्तरं ॥
४. “एवं बुद्धं सरन्तानं, धम्मं सङ्घं च भिक्खवो ।
भयं वा छम्मित्तं वा, लोमहंसो नहेस्सती'ति ॥”

अर्थ—

Dhamma.Digital

१—“भिक्षुहो ! अरण्यमा वा वृक्षमनो वा शून्यागारमा बस्ते
भिक्षुहरूले सम्बुद्धको अनुस्मरण गर । यसो गर्नाले तिम्रीहरूलाई भय
हुने छैन ।

२—“यदि लोकाग्र बुद्धको अनुस्मरण गर्दैनौ भने—नैर्वाणिक
तथा रास्त्ररी देशना गरिराखेको धर्मको अनुस्मरण गर ।

-
१. रोमनमा: 'वा' ।
 २. सिंहलमा: 'नीय्यानिकं' ।
 ३. सिंहलमा: 'सूदेसितं' ।

३-“यदि नैर्वाणिक तथा राष्ट्ररी देशना गरिराखेको धर्मको अनुस्मरण गर्दैनो भने—अनुपम पुण्यक्षेत्र समान भएको सङ्घको अनुस्मरण गर ।

४-“भिक्षुहो ! यसरी बुद्ध, धर्म तथा सङ्घको अनुस्मरण गर्ने-हकलाई भय, ब्रास तथा जिरिङ्ग हुने छैन ।”

मूल सूत्र—

१३-क्रोधलाई जित
(अक्कोधसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् ब्राह्मन्तीस्थित जनाथपिण्डिकको जेतवनारायणमा बस्नुभएको थियो । अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई “भिक्षुहो !” भनी आमन्त्रण गर्नुभयो । “मदन्त” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! अघि एकपल्ट शाक देवेन्द्रजे सुषर्मा सभामा त्रयस्त्रिंश देवहरूलाई सम्भाउने यो गाथा भने—

‘मा वो कोधो अज्झभवि, मा च कुज्झत्थ कुज्झतं ।
अक्कोधो अविहिंसा च, अरियेसु च पटिपदा^२ ।
अथ पापजनं कोधो, पब्बतोवाभि मद्दती’ति ॥’

१. सं. ति. I. पृ. २४१; सक्कसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २७३.

सक देवेन

[१६१]

अर्थ—

‘क्रोधले जित्त नदेऊ, क्रोधीमाथि प्रतिक्रोध नगर, अक्रोध र
अहिंसा नं अपायहरूको प्रतिपद हो। पहाडले थिचे सैं पापीजनलाई क्रोधले
थिच्चै’।”

Dhamma.Digital

×

×

×

बृहत् सूत्र—

१४—महाकाश्यपलाई भिक्षा दान
(सक्कुदानसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय, भगवान् राजगृहको वेणुवनस्थित कलन्दक-
निवापमा बस्नुभएको थियो । त्यस समय आयुष्मान् महाकाश्यप
पिप्पळि गुफामा^२ कुनै एक ध्यानमा^३ तल्लीन भई एक सप्ताहसम्म
एकै आसनमा बसी विहार गरिरहनुभएको थियो । अनि एक सप्ताह

१. उदा. पा. पृ. ६५: नन्दवग्गो, अ. क. पृ. १३७.

२. पिप्पली गुफा पनि भन्दछन् ।

३. 'कुनै एक ध्यानमा' भनेको अरहत्-फल समापत्तिमा अथवा
निरोधसमापत्तिमा भनी भनिएको हो । उदा. अ. क. पृ. १३७:
सक्कुदानसुत्तवर्णना । निरोधसमापत्ति ध्यान क-कस्ले गर्न सक्छन्,
निरोधसमापत्ति ध्यान गर्नुभन्दा अगाडि के के गर्नुपर्छ भन्ने विवेचना-
त्यक्त कुराहरू उहाँ पृ. १३७ मा उल्लेख भएका छन् । उसै ग्रन्थको
पृ. २४-२६ मा पनि यस सम्बन्धमा विवेचना गरिएको छ ।

बित्तिसकेपछि आयुष्मान् महाकाश्यप त्यस समाधिबाट उठ्नुभयो ।
त्यस समाधिबाट उठ्नु भएका आयुष्मान् महाकाश्यपलाई यस्तो
साग्यो—“किन म राजगृहमा पिण्डार्थं नजाऊँ ।”

त्यस समय पाँचशय देवताहरू आयुष्मान् महाकाश्यपलाई
भिक्षा प्रदान गर्न उत्सुक थिए । अनि आयुष्मान् महाकाश्यपले ती
पाँचशय देवताहरूलाई प्रतिक्षेप गरी^१ पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी
पात्र-चीवर ग्रहण गरी राजगृहमा पिण्डार्थं जानुभयो ।

त्यसबखत शक्र देवेन्द्र आयुष्मान् महाकाश्यपलाई भिक्षा
दिन चाहन्थे^२ । (अनि शक्रले) प्रेष्यकारको रूप धारण गरी धागो
काटोरहे^३ । सुजा वा सुजाता असुरकन्याले टुकीमा धागो बेरिरहिन^४ ।
अनि आयुष्मान् महाकाश्यप राजगृहमा पिण्डार्थं सपदानचारिका^५
गर्ने जहाँ शक्र बसेको ठाउँ हो त्यहाँ पुग्नुभयो । शक्र देवेन्द्रले
आयुष्मान् महाकाश्यपलाई टाढैबाट आइरहनुभएको देखेर घरबाट
निस्की अगाडितिर गई (वहाँको) हातबाट भिक्षा-पात्र लिई घरभित्र
पत्नी कर्त्तोडीबाट भात पस्की पात्र-भरी राखी आयुष्मान् महाकाश्यपको

-
१. एक समय महाकाश्यप महास्थविर सञ्चो नभएर राजगृहकै पिप्पली
गुफामा बस्नुभएको थियो । सञ्चो भएपछि भिक्षाटनको निमित्त
वहाँ राजगृहमा जानुभएको थियो । त्यसबखत शक्र देवेन्द्रको आज्ञा
सुनी पाँचशय देवकन्याहरू महास्थविरलाई भिक्षा दिन आएका
थिए । त्यसबखत पनि वहाँले प्रतिक्षेप गर्नुभएको थियो । (हेर

- उदा. पा. पृ. ६७: महाकस्सपसुत्त', अ. क. पृ. ४२) यसपालि ती पाँचशय देवकन्याहरू शक्रलाई केही सूचना नदिई भिक्षा दिन आएका थिए । तर महास्थानिरले 'गरिवहरूलाई संग्रह गर्नुपर्छ' भन्नुहुँदै अघि जस्तै यसपालि पनि प्रतिक्षेप गर्नुभएको हो । त्यसैले सूत्रमा 'प्रतिक्षेप गरी' भनी उल्लेख भएको हो । उदा. अ. क. पृ. १३८: सक्कुदानसुत्तवण्णना ।
२. जब ती पाँचशय देवकन्याहरू फर्केर आएको देखे तब शक्रले उनीहरूसँग "तिमीहरू कहाँ गएर आएका हौ" भनी सोधदा उनीहरूले "महाकाश्यप महास्थानिरलाई भिक्षा दिने विचारले गएका थियौं, तर वहाँले प्रतिक्षेप गर्नुभयो; त्यसैले फर्केर आएका हौं" भनी जवाफ दिएपछि शक्रको मनमा "त्यसोभए एक गरीबको भेष धारण गरी म गई वहाँलाई दान दिनुपर्ने" भन्ने संकल्प गरे । त्यसैले सूत्रमा 'भिक्षा दिन चाहन्थे' भनी उल्लेख गरेको हो भनी उदा. अ. क. पृ. १३८: सक्कुदानसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
३. उपरोक्त कल्पना अनुरूप एक अत्यन्त बूढो तथा गरीबको भेष लिई, सुजात्तालाई बूढीको भेष धारण गराई शक्र एक गरीबहरूको ढोलमा गई धागो काटी बसेका थिए । त्यसैले सूत्रमा धागो काटिरहे' भन्ने उल्लेख भएको हो भनी उदा. अ. क. पृ. १३८: सक्कुदानसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
४. सक्कुदान चरिका भनेको कर्मजोग जाने हा ।

हातमा दिए । त्यो भिक्षा-भोजन अनेक तिहुनहरू, अनेक तरकारीहरू तथा अनेक तिहुन तरकारीहरूले युक्त थियो । अनि आयुष्मान् महाकाश्यपलाई यस्तो लाग्यो—“को रहेछ यो पुरुष जसको यस्तो प्रभाव छ ?” अनि आयुष्मान् महाकाश्यपलाई यस्तो लाग्यो—“यी त शक्र देवेन्द्र पो रहेछन् ।” यति बुझ्नुभई शक्र देवेन्द्रलाई यस्तो भन्नुभयो—“कौशिक ! ग्रहिले जे गन्यो भइहाल्यो; आयन्दा फेरि यस्तो नगर’ ।”

“मन्ते काश्यप ! हामीलाई पनि त पुण्यको आवश्यकता छ, हामीलाई पनि पुण्यको जरूरत छ ।”

अनि आयुष्मान् महाकाश्यपलाई अभिवादन गरी, प्रदक्षिणा गरी आकाशमा गई शक्र देवेन्द्रले आकाशमा तीनबार उदान

१. ‘आयन्दा फेरि यस्तो नगर’ भनी महाकाश्यप महास्थविरले भन्नु-
भएका कारणहरूलाई प्रष्ट पाउँ अर्थकथाले निम्न कुराहरू लेखेको
छ ।

महाकाश्यप महास्थविर साप्ताहिक निरोधसमापत्तिबाट उठ्नुभई कुनै एक गरीबको संग्रह गर्न चाहनुहुन्थ्यो । त्यसैले देवकन्याहरूको भिक्षालाई वहाँले स्वीकार नगर्नु भएको हो । गरीबहरूलाई संग्रह गर्ने विचार लिई वहाँ गरीबहरू बस्ने टोलमा जाँदा वहाँले गरीब भेषधारी शक्रलाई देखेर उसको घर अगाडि उभिनु भएको थियो । शक्रले वहाँलाई देखेर पनि नदेखे झैं गरी एकछिन बसी पछि निघारमा हात राखी हेरी ‘महाकाश्यप महास्थविर पो रहेछन्’ भन्दै महास्थविरको हातबाट पात लिई घरभित्र पसी ‘दिन योग्य केही छ के ?’ भन्दै सुजातालाई आवाज

सुनाई ताल पादें घरभित्र पसी अनेक सूप व्यञ्जनहरू युक्त भोजन पात्रभरी राखी महास्थविरको हातमा पात्र दिए । जब पात्रभरी भोजन ल्याएको देखनुभयो अनि महास्थविरले “यो पुरुष हेर्दा भने यस्तो महादरिद्र जस्तै छ, तर यसको भोजन भने गरीबको जस्तो छैन । को रहेछ यो पुरुष ?” भनी ध्यानदृष्टिले हेर्नु भएपछि शक्र देवेन्द्र रहेछन् भन्ने कुरा थाहा पाउनुभयो र “यिनले गरीबको पुण्यलाई छलेर लिए” भन्ने लागेपछि वहाँले शक्रलाई “तिमीले गरीबको पुण्य छलेर लियो, अतः आयन्दादेखि यस्तो नगर” भनी भन्नुभयो । त्यसैले सूत्रमा “आयन्दा फेरि यस्तो नगर” भन्ने वाक्य लेखिएकां हो भनी उदान अर्थकथा उल्लेख गर्दछ ।

यति कुरा सुनेपछि शक्रले महास्थविरसँग “भन्ते ! छलेर दिएको दानको फल मैले पाउँछु कि पाउँदिन त ?” भनी सोधदा महास्थविरले “पाउने छौ” भनी भन्नुभयो । अनि शक्रले “भन्ते ! हामीजस्ता गरीबले पनि त पुण्य गर्नुपर्छ” भनी भन्दा महास्थविरले “तिमीजस्ता देवेन्द्र कसरी गरीब हुन्छौ र ?” भनी भन्नुहुँदा शक्रले पुनः “भन्ते ! बुद्ध उत्पन्न नभएको समयमा मैले पुण्य गरें । किन्तु अहिले बुद्ध उत्पन्न भएको समयमा पुण्य कर्म गरी चूलरथ देवपुत्र, महारथ देवपुत्र तथा अनेकवर्ण देवपुत्र भन्ने नाम गरेका तीन देवपुत्रहरू मेरै छेउमा उत्पन्न भए । उनीहरूको तेज मेरोभन्दा चम्किलो छ भने म जस्तो गरीब अरु को हुन सक्ला त” भनी बिन्ति गरे । उदा. अ. क. पृ. १३६-४०: सक्कुदानसुत्तवण्णना ।

(=प्रीति वाक्य) प्रकट गरे'—“अहोदान परमदान काश्यपमा सुप्रतिष्ठित भयो ! अहोदान परमदान काश्यपमा सुप्रतिष्ठित भयो !! अहोदान परमदान काश्यपमा सुप्रतिष्ठित भयो !!!”

आकाशमा गई शक्र देवेन्द्रले आकाशमा तीनबार “अहोदान परमदान काश्यपमा सुप्रतिष्ठित भयो ! अहोदान परमदान काश्यपमा सुप्रतिष्ठित भयो !! अहोदान परमदान काश्यपमा सुप्रतिष्ठित भयो !!!” भनी उदान (=प्रीति वाक्य) प्रकट गरेको आवाज भगवान्‌ले प्रमानुषीय विशुद्ध दिव्य-श्रोतद्वारा सुन्नुभयो ।

अनि भगवान्‌ले यस कारणलाई बुझ्नुभई त्यसबखत यो उदान प्रकट गर्नुभयो —

१. जब महास्थविरले ‘पुण्यफल पाउनेछी’ भनी भन्नुभयो तब गद्‌गद् भई आकाशमा गई शक्र देवेन्द्रले उदान प्रकट गरेका हुन् । उदा. अ. क. पृ. १४०: सक्कुदानमुत्तवण्णना ।
२. शक्रद्वारा आकाशमा उदान प्रकट गरेको आवाज विहारमा बसिरहुनुभएका भगवान्‌ले दिव्य-श्रोतद्वारा सुन्नुभई “भिक्षुहो ! हेर उदान प्रकट गर्दै शक्र आकाशमा जाँदैछन्” भनी भिक्षुहरूलाई भन्नुहुँदा भिक्षुहरूले “किन उदान प्रकट गरेका हुन् त ?” भनी सोधेपछि शक्रले महाकाश्यपलाई छलेर दान दिएको कुरा भगवान्‌ले सुनाउनुभयो भन्ने कुरा उदा. अ. क. पृ. १४०: सक्कुदानमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

[१६८]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव-२

“पिण्डपातिकस्स भिक्खुतो,
अत्तभरस्स अनञ्जपोसिनो ।
देवा पिहयन्ति तादिनो,
उपसन्तस्स सदा सतीमतो’ति ॥”

अर्थ—

“भिक्षाटन् गर्णे र आप्नो भरण गरी भर्काको पोषण नगर्ने भक्षक,
शान्त तथा सदास्मृतिमान् भिक्षुलाई देवताहरूले पनि प्यारो गर्छन् ।”

×

×

×

मूळ सूत्र—

१५—कहाँ दान दिनु महत्फलदायी हुन्छ ?

(यजमानसुत्त^१)

एक समय, भगवान् राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा बस्नुभएको थियो । अनि शक्र देवेन्द्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका शक्र देवेन्द्रले भगवान्लाई यसो भने —

“यजमानं मनुस्सानं, पुञ्जपेक्खानं पाणिनं ।
करोतं ओपधिकं पुञ्जं, कत्थदिन्नं महप्फलंति॥”

अर्थ—

“यज्ञ गर्ने मानिसहरूलाई, पुण्यको आशा गर्ने प्राणीहरूलाई तथा ओपधिक पुण्य^२ गर्नेलाई कहाँ दान दिदा महत्फलदायी हुन्छ ?”

१. सं. नि. I. पृ. २३४: संकसंयुत्तं, अ. क. I. पृ. २६६.

२. अर्को जन्ममा फले दिने पुण्यकर्मलाई ‘ओपधिक पुण्य’ भनिन्छ ।
सं. नि. अ. क. I. पृ. २७०: यजमानंसुसवण्णता ।

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“चत्तारो च पटिपन्ना, चत्तारो च फले ठिता ।
एस सङ्घो उजुभूतो, पञ्जासीनसमाहितो ॥

“यजमानानं मनुस्सानं, पुञ्जपेक्खानं पाणिनं ।
करोतो ओपधिकं पुञ्जं, सङ्घे दिन्नं महत्फलं’ति ॥”

अर्थ—

“चार मार्गमा लागेका र चार फलमा पुगेका— यिनीहरू नै
ऋजु भएका सङ्घ हुन्— जो प्रज्ञा र शीलमा सम्पन्न छन् ।

“यज्ञ गर्ने मानिसहरूलाई, पुण्यको आशा राख्ने प्राणीहरूलाई
तथा ओपधिक पुण्य गर्नेलाई—सङ्घमा दिनु नै महत्फलदायी हुन्छ ।”

×

×

×

-
१. स्पष्टिकरण— कुन बखतमा अथवा किन शक्र देवेन्द्रले उपरोक्ता-
कारले बुद्धसँग प्रश्न सोधेका थिए भन्ने बारेमा सं. नि. म. क. I.
पृ. २६९ ले यस्तो उल्लेख गरेको छ—

त्यसताका अङ्ग र मगधका मानिसहरू वर्षको एक पटक
महाब्रह्माको नार्जेमा होम गर्दथे । त्यस होममा साठी गाडा जतिका

दाउरा राखी आगो बाली त्यसमा शुद्ध घ्यू मधु आदिहरू होम गर्दथे । एक पटक यज्ञ-होम गर्नाले हजारौं गुना फल पाउँछन् भन्ने उनीहरूमा विश्वास थियो । अनि शक्र देवेन्द्रलाई लाग्यो कि —यिनीहरूले सर्वोत्तम घ्यू मह आदि आगोमा भस्म पाई ब्रह्मालाई चढाउँछौं भन्दै अफलदायी काम गर्दछन् । मैले देखेका देखेका यिनीहरूको काम निष्फल हुन नपाओस् । यति सोची दाउराको रासलाई जलाई हेरिरहेको वेलामा शक्र देवेन्द्र चन्द्रमण्डलबाट निस्केको जस्तो गरी ब्रह्मरूप निर्माण गरी आकाशबाट ओर्लिन थाले । हेरिरहेका मानिसहरू अति खुशी भई—ब्रह्मा स्वयं हामीहरूको दान ग्रहण गर्नको निमित्त आउँदै हुनुहुन्छ भन्दै भुइँमा बसी नमस्कार गरिरहे । त्यसबखत पुरोहित ब्राह्मणहरूले भन्नथाले —‘तिमीहरू ठान्दछौ कि हामीहरू केवल तर्कद्वारा मात्र भन्दछौं । हेर अहिले स्वयं ब्रह्माले आफ्नै हातले यज्ञ स्वीकार्ने छन् !’ शक्र पनि चितामाथि आकाशमा बसी ‘यो सत्कार कसको निमित्त हो ?’ भनी उनले सोधे । अनि उनीहरूले—‘तपाईंकै निमित्त हो, भन्ते यो यज्ञ स्वीकार गर्नुहोस् !’ भनी बित्ति गरे । अनि शक्रले—‘हेर तुला छँदाछँदै हातले किन तोलने ?’ यो राजगृहको प्रमुख बिहारमा भगवान् बुद्ध बसिरहनुभएको छ, कहाँ दान दिदा मह-त्फलदायी हुन्छ भन्ने कुरा हामीहरूले बहाँसँग सोधौं’ भनी ती सबै मानिसहरू लिई शक्र देवेन्द्र भगवान् बस्नुभएको गृद्धकूट पर्वतमा गई सूत्रमा उल्लिखित प्रश्न सोधेका हुन् ।

मूढ सूत्र—

१६—केलाई छेदन गर्दा सुख हुन्छ ?
(छेत्वासुत्त^१)

ब्राह्मणीस्थित जेतवनमा ।

अनि शक्र देवेन्द्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका शक्र देवेन्द्रको भगवान्लाई गाथाद्वारा भने—

“के छेदन गर्नाले सुखपूर्वक निदाउँछ ?

के छेदन गर्नाले शोक हुन्छ ?

कुन एक धर्म (=वस्तु) को वध गर्न गौतम रुचाउनु हुन्छ ?”

१. सं. नि. I. पृ. २३८: सक्कसंयुत्त^१; अ. क. I. पृ. २७२.

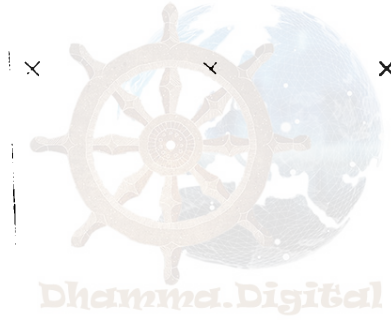
२. “किं सु छेत्वा सुखं सेति, किं सु छेत्वा न सोचति ।

किं सस्सु एक धम्मस्स, वधं रोचेसि गौतमा^१ति ॥”

सं. नि. I. पृ. २३८.

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“क्रोधलाई छेदन गर्नाले मुखपूर्वक निदाउँछ,
क्रोधलाई छेदन गर्नाले शोक हुन्न,
वासव ! मधुराग्र विषमूल भएको क्रोधको वध
गर्नु आर्यहरू प्रशंसा गर्छन्—त्यसैलाई छेदन
गर्नाले शोक पनि हुन्न ।”

-
१. “कोधं छेत्वा सुखं सेति, कोधं छेत्वा न सोचति ।
कोधस्स विषमूलस्स, मधुरागस्स वासव ।
वधं अरिया पसंमन्ति, तं हि छेत्वा न सोचती’ति ॥”
सं. नि. I, पृ. २३८.

मूढ सूत्र—

१७-कुन भूमि रमणीय छ ?

(रामणेश्यसुत्त^१)

श्रावस्तीको जेतवनमा ।

अनि शक्र देवेन्द्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका शक्र देवेन्द्रले भगवान्लाई यसो भने—

“मन्ते ! कुन भूमि रमणीय छ ?”

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

१. “आरामचेत्या वनचेत्या, पोक्खरञ्जो^२ सुनिम्मिता ।

मनुस्सरामणेश्यस्स, कलं नाग्घन्ती^३ सोलसि ॥

१. सं. नि. I. पृ. २३४: सक्कसंयुत्तं; अ. क. I. पृ. २६९.

२. सिंहल, स्याम र रोमनमा: ‘पोक्खरञ्जा’ ।

३. सिंहलमा: ‘नाग्घन्ती’ ।

२. “गामे वा यदि वा रञ्जरे, तिन्ने वा यदि वा थले ।
यत्थ अरहन्तो विहरन्ति, तं भूमिं रामणेय्यकं ॥”

अर्थ—

१—“अरण्य-चैत्य’, वनचैत्य तथा अरु रास्ररी बनाएका पोखरी
आदिहरू अनुष्य रमणीयताको अगाडि सोह्र भागको एक भाग पनि
रमणीय छैन ।

२—“गाउँ, जङ्गल, मैदान तथा पहाड जुन ठाउँमा अरहन्तहरू
विहार गर्छन् सोही भूमि रमणीय हुन्छ ।”

१. चित्र-विचित्र पारी रमाइलो हुने गरी सजाइएको स्थानलाई ‘चैत्य’
भनिएको हो । सं. नि. अ. क. I. पृ. २६६.

मूढ सूत्र—

१८—यसै जीवनमा किन निर्वाण हुन्न ?

(सकपञ्चमुत्त')

एक समय, भगवान् राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा बस्नुभएको थियो ।

अनि शाक्र देवेन्द्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका शाक्र देवेन्द्रले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्न ? भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ?”

a. १—“देवेन्द्र ! यहाँ चक्षुबिज्ञेय रूपहरू छन् —जो इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरूप, कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ तथा त्यसैमा डुबिरहन्छ—तो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन, बयान तथा त्वसंमा डुबिरहँदा उसमा

१. सं. ति. III. पृ. ६३: सलायतनसंयुत्त; अ. क. III. पृ. २५.

त्यसकारणद्वारा विज्ञान (=चक्षुविज्ञान) हुन्छ, त्यसको कारणद्वारा उपादान (=रूप-उपादान) हुन्छ। देवेन्द्र ! सउपादानी पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्दैन। देवेन्द्र ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्नन्।

a. २—“देवेन्द्र ! यहाँ श्रोतविज्ञेय शब्दहरू छन्—जो इष्ट, ...कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन्। जो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन गर्छ...सो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन, बयान तथा त्यसमा डुबिरहँदा उसमा त्यसकारणद्वारा विज्ञान (=श्रोतविज्ञान) हुन्छ, त्यसको कारणद्वारा उपादान (=शब्द-उपादान) हुन्छ। देवेन्द्र ! सउपादानी पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्दैन। देवेन्द्र ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्नन्।

a. ३—“देवेन्द्र ! यहाँ घ्राणविज्ञेय गन्धहरू छन्—जो इष्ट, ...कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन्। जो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन गर्छ...सो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन, बयान तथा त्यसमा डुबिरहँदा उसमा त्यसकारणद्वारा विज्ञान (=घ्राणविज्ञान) हुन्छ, त्यसको कारणद्वारा उपादान (=गन्ध-उपादान) हुन्छ। देवेन्द्र ! सउपादानी पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्दैन। देवेन्द्र ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्नन्।

a. ४—“देवेन्द्र ! यहाँ जिह्वाविज्ञेय रसहरू छन्—जो इष्ट, ...कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन्। जो भिक्षु ती रसहरूको

अभिनन्दन गर्छं,...सो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन, बयान तथा त्यसमा डुबिरहँदा उसमा त्यस कारणद्वारा विज्ञान (=जिह्वाविज्ञान) हुन्छ, त्यसको कारणद्वारा उपादान (=रस-उपादान) हुन्छ । देवेन्द्र ! सउपादानो पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्दैन । देवेन्द्र ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

a. ५-‘देवेन्द्र ! यहाँ कायबिज्ञेय स्पर्शहरू छन्—जो इष्ट, ...कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन गर्छं,.. सो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन, बयान तथा त्यसमा डुबिरहँदा उसमा त्यसकारणद्वारा विज्ञान (=कायविज्ञान) हुन्छ, त्यसको कारणद्वारा उपादान (=स्पर्श-उपादान) हुन्छ । देवेन्द्र ! सउपादानो पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्दैन । देवेन्द्र ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

a. ६-‘देवेन्द्र ! यहाँ मनःबिज्ञेय धर्महरू (=चित्त विषयहरू) छन्—जो इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरूप, कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन गर्छं, बयान गर्छं तथा त्यसमा डुबिरहन्छं—सो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन, बयान तथा त्यसमा डुबिरहँदा उसमा त्यसकारणद्वारा विज्ञान (=मनः विज्ञान) हुन्छ, त्यसकारणद्वारा उपादान (=धर्म-उपादान) हुन्छ । देवेन्द्र ! सउपादानो पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्दैन । देवेन्द्र ! यही हेतु,

यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

b. १—“देवेन्द्र ! यहाँ चक्षुर्विज्ञेय रूपहरू छन्—जो इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरूप, कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन तथा त्यसैमा डुबिरह्दैन—सो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन, बयान तथा त्यसैमा डुबिनरहनाले उसमा त्यसकारणद्वारा विज्ञान हुन्छ, त्यसको कारणद्वारा उपादान पनि हुन्छ । देवेन्द्र ! सउपादानी नहुने पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्छ । देवेन्द्र ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही प्राणीहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।

b. २—“देवेन्द्र ! यहाँ श्रोतविज्ञेय शब्दहरू हुन्छन्—...”

b. ३—“देवेन्द्र ! यहाँ घ्राणविज्ञेय गन्धहरू हुन्छन्—...”

b. ४—“देवेन्द्र ! यहाँ जिह्वाविज्ञेय रसहरू हुन्छन्—...”

b. ५—“देवेन्द्र ! यहाँ कायविज्ञेय स्पर्शहरू हुन्छन्—...”

b. ६—“देवेन्द्र ! यहाँ मनःविज्ञेय धर्महरू छन्—जो इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरूप, कामूपसंहित तथा रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन तथा त्यसैमा

१. यहाँका बाँकी पाठ माथि b. १ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

【१८०】

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव-२

डुबिरहेंवन—सो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन, बयान तथा डुबि-
नरहनाले त्यसकारणद्वारा विज्ञान हुन्न, त्यसकारणद्वारा उपादान पनि
हुन्न । देवेन्द्र ! सउपादानो नहुने पुरुष परिनिर्वाण हुन सक्छ ।

“देवेन्द्र ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो—जो कि यहाँ केही
प्राणीहरू यसं जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

१९—शक्रको प्रश्न
(सक्कपञ्चमुत्तं)

यस्तो मेले सुने ।

एक समय, भगवान् मगध देशको राजगृहको पूर्वपट्टि
अम्बसण्डक भन्ने ब्राह्मण गाउँको^१ वसरपट्टिको वैदिक पर्वतको
इन्द्रशाल गुफामा^२ बस्नुभएको थियो ।

१. दी. नि. II. पृ. १९७: अ. क. III. पृ. ३.
२. यस गाउँ नजिक आँपको वन थियो, त्यसैले यन ब्राह्मण गाउँलाई
'अम्बसण्डक ब्राह्मण गाउँ' भनी भनिएको हो । सुमं. वि. III.
पृ. ३: सक्कपञ्चमुत्तवण्णना ।
३. यो गुफा, दुइ पहाडको बीचमा रहेको र गुफाको दुबैतिर इन्द्रशाल
वृक्षहरू भएका हुँदा 'इन्द्रशाल गुफा' भनी भनिएको हो । पछि
यस गुफालाई राम्ररी बनाई बुद्धलाई प्रदान गरे भन्ने कुरा पनि
उल्लेख भएको छ । सुमं. वि. III. पृ. ३: सक्कपञ्चमुत्त-
वण्णना ।

बुद्धको दर्शन गर्ने इच्छा

त्यसबखत शक्र देवेन्द्रको (मनमा) भगवान्को दर्शन गर्ने उत्सुकता' उत्पन्न भयो । अनि शक्र देवेन्द्रलाई यस्तो लाग्यो—“अहिले भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध कहाँ विहार गर्दै हुनुहुँदो रहेछ ?” त्यसपछि

१. “भगवान्को दर्शन गर्ने उत्सुकता उत्पन्न भयो” भन्ने बारेमा यस सक्कपञ्चसुत्त को अर्थकथाले यसरी पष्टिकरण दिएको छ ।

शक्र देवेन्द्र त समय समयमा बुद्धको दर्शन गर्न जाने देव हुन् । तर पनि यहाँचाहिँ बुद्धलाई कहिल्यै नदेखेनेले उत्सुकता देखाए झैं गरी किन भनेका होलान् ?

हो, शक्र देवेन्द्र समय समयमा बुद्धकहाँ जाने देवता हुन् । तर यसपाला उनको मनमा विशेष कारणले गर्दा त्यस्तो इच्छा उत्पन्न भएको थियो । कस्तो विशेष कारण भने ?—

प्रायु क्षीण भई देवलोकबाट च्युत हुने समय आएपछि देवताहरूले पाँच लक्षणहरू (=पञ्चनिमित्तं) देख्छन् । जस्तै— (१) फूलमाला ओइलिएको, (२) वस्त्र मैलो भएको, (३) काखीबाट पसिना निस्केको, (४) शरीर मलिन भएर गएको अनि (५) आफ्नो देवासनमा बस्न नसकेको (सुमं. वि. II. पृ. ११५: महापदानसुत्तवण्णना) ।

यी पाँच लक्षणहरू देखेर देवताहरूले आफू देवलोकबाट च्युत हुने कुरा थाहापाउँछन् । यसरी देहदा अल्प पुण्य गरेर

आएका देवताहरू 'अब म यहाँबाट कहाँ जन्मिने होला !' भनी तर्कना गरी मृत्यु देखेर डराउँछन् । जसले विशिष्टरूपले दान, शील, भावनादि पुण्यहरू गरेर आएका हुन्छन् उनीहरू 'योभन्दा उच्चतर देवलोकमा उत्पन्न हुनेछौं' भनी मृत्यु देखेर डराउँदैनन्, न त्रसित नै हुन्छन् ।

यी पूर्वलक्षणहरू देखेर शक्र देवेन्द्र मृत्युभयले त्रसित मात्र भएका होइनन्—यी दशहजार योजनको देवनगर, हजार योजन अग्लो वैजयन्त प्रासाद, तीनशय योजनको सुधर्मासभागृह, शय योजनको महापारिछत्र-वृक्ष, साठी योजन भएको पण्डुकम्बल-शैलाशन, अढाइकोटी नर्तकी स्त्रीहरू, दुइ देवलोकका देवपरिषद्-हरू, नन्दन-वन, चित्रलता-वन, मिश्र-वन र फारुस-वन आदि सबै सम्पत्तिहरू नाश हुने छन् भन्ने सोची भयभीत पनि भएका थिए । अनि 'यी मेरा सम्पत्तिहरू बचाइदिन सक्ने कुनै श्रमण वा ब्राह्मण अथवा लोकका पिता भनाउने महाब्रह्मा छन् के ?' भनी विचार गर्दा—कसैले पनि आफ्नो हृदयको शोकलाई हटाइदिन सक्ने पुरुष नदेखेपछि पुनः उनले—'यस्ता हजारौं शोकसन्तापलाई हटाइदिन सक्ने एकमात्र सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ' भन्ने कुरा बुझे । यसपछि उनको मनमा बुद्धको दर्शन गर्ने जाने इच्छा उत्पन्न भएको हो । त्यसैले सूत्रमा 'भगवान्को दर्शन गर्ने इच्छा उत्पन्न भयो' भनी उल्लेख गरेका हुन् भनी सुमं. वि. III. पृ. ४: सक्कपञ्चसुत्त-वण्णनाले समुल्लेख गरेको छ ।

शक्र देवेन्द्रले भगवान् भरहत् सम्यक्सम्बुद्ध मगध देशको राजगृहको पूर्वपट्टि अम्बसण्डक भन्ने ब्राह्मण गाउँको उत्तरपट्टि वेदियक पर्वतको इन्द्रशाल गुफामा विहार गर्दै हुनुहुन्छ (भन्ने कुरा दिव्यचक्षुद्वारा) देखे । अनि त्रयोविंश देवहरूलाई आमन्त्रण गरे'—

१. देवताहरूलाई किन आमन्त्रण गरेको ति ?

साथीको निमित्त ।

साथीको रूपमा बोलाउन पर्ने कारण के थियो भने—

अबि एकपल्ट भगवान् जेतवनारामभिक्षको सलालागार भन्ने एक विहारमा (=घरमा) बसिरहुनुभएको बेलामा शक्र देवेन्द्र एकलै भगवान्कहाँ गएका थिए । त्यसबखत भगवान्ले—
 “यिनको ज्ञान परिपक्व भएको छैन । पछि इन्द्रशाल गुफामा आउँदा यिनले धर्मावबोध गर्न सक्ने छन्” भन्ने कुरा बुझ्नुभई वहाँ ध्यानमा तल्लीन हुनुभयो । यसकारणले गर्दा शक्र देवेन्द्र फर्केर गएका थिए । यही घटनालाई सम्झी “अवश्य पनि ममा धर्मावबोध गर्न सक्ने उपनिश्रयसम्पत्ति छैन होला; त्यसैले त्यसबखत भगवान्ले मलाई भेट्ने अवकाश दिनु नभएको होला । अतः दुबै देवलोकका परिषद्हरू लिएर जाँदा उनीहरूमध्येमा कुनै न कुनैसँग उपनिश्रयसम्पत्ति देख्नुभई अवश्य पनि वहाँले धर्मोपदेश गर्नुहुनेछ र त्यसबखत मैले पनि सो उपदेश सुन्न पाउनेछु अनि प्रश्न पनि सोधी हृदयको शोक पनि शान्त पार्न सक्नेछु” भन्ने विचार गरी शक्रले देवताहरूलाई आमन्त्रण गरेका हुन् । सुमं. वि. III. पृ. ५: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

“मारिष ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध अहिले मगध देशको राजगृहको पूर्वपट्टि अम्बसण्डक भन्ने ब्राह्मण गाउँको उत्तरपट्टि वेदियक पर्वतको इन्द्रशाल गुफामा विहार गर्दै हुनुहुन्छ । मारिष हो ! हामीहरू भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जाऔं ।”

“हवस्, महन्त” भनी त्रशास्त्रिंश देवहरूले शक्र देवेन्द्रलाई प्रत्युत्तर दिए ।

अनि शक्र देवेन्द्रले पञ्चशिख गन्धर्व देवपुत्रलाई^१ आमन्त्रण गरे—“पञ्चशिख ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध अहिले मगध देशको राजगृहको पूर्वपट्टि अम्बसण्डक भन्ने ब्राह्मण गाउँको उत्तरपट्टि वेदियक पर्वतको इन्द्रशाल गुफामा विहार गर्दै हुनुहुन्छ । पञ्चशिख ! हामीहरू वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जाऔं ।”

Dhamma.Digital

“हवस्, महन्त” भनी पञ्चशिख गन्धर्व देवपुत्रले शक्र

१. एकैचोटि त्यतिका देवपरिषद्हरू लिई इवाट्ट बुद्धको अगाडि जानु उचित हुने छैन । अतः पहिले पञ्चशिखलाई पठाई उनीमार्फत अवकाश प्राप्त गरी बुद्धकहाँ जानेछु भन्ने विचार गरी शक्रले पञ्चशिखलाई पनि आमन्त्रण गरेका हुन् । उनी बुद्ध भगवान्कहाँ जहिले चाहन्छन् उहिले जानसक्ने तथा बुद्धका प्रिय उपस्थाक पनि थिए । सुमं. वि. III. पृ. ५: सक्कपञ्चमुत्तवण्णना ।

देवेन्द्रलाई प्रत्युत्तर विई बेलुवपण्डु-वीणा^१ लिई उनी शक्र देवेन्द्र-
कहाँ गए ।

वेदियक पर्वतमा शक्र देवेन्द्र

अनि शक्र देवेन्द्र त्रयस्त्रिंश देवताहरूद्वारा परिवृत्त भई पञ्च-
शिख गन्धर्व देवपुत्रलाई अगाडि राखी जस्तै—कुनै बलवान् पुरुषले
खुम्बेको बाहुलाई पसाछं अथवा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ
त्यस्तैगरी—त्रयस्त्रिंश देवलोकमा अन्तर्धान भई मगध देशको...
वेदियक पर्वतमा प्रकट भए । त्यसबखत वेदियक पर्वत र अम्बसण्डक
ब्राह्मण गाउँ ती देवताहरूका प्रभावद्वारा अत्यन्त आलोकित भए ।
यो देखेर गाउँका चारैतिरका मानिसहरूले यस्तो भन्नथाले—“वेदियक
पर्वत आज आदिप्त हुँदछ, वेदियक पर्वत आज ज्वलित हुँदछ, वेदियक
पर्वत आज बल्दछ । के कारणले आज वेदियक पर्वत र अम्बसण्डक
ब्राह्मण गाउँ आलोकित भएको रहेछ भन्ने विचार गर्दा गर्दै उनीहरू
उद्वेग भई रोमान्चित हुनथाले ।

-
१. पाकेको बेलको झैं पहेँलो वर्ण भएकोले 'बेलुवपण्डु' भनिएको हो ।
यो वीणाको तल्लो भाग सुवर्णमय छ, वीणाको ढण्डा इन्द्र नीलमय
छ, तारहरू चाँदीका छन्, तार बाँध्ने साँचाहरू मृगामय छन्,
वीणाको लम्बाई तीन गाउत छ, वीणा-पात्र एक गाउत र तार
बाँध्ने साँचाहरू एक गाउत छन् । सुमं. वि. III. पृ. ६: सक्क-
पञ्हुसुतवण्णना । एक गाउत भनेको कति हुन्छ भन्ने कुरा लेखकको
बु. म. पृ. ३८ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

पञ्चशिखको गीत

अनि शक्र देवेन्द्रले पञ्चशिख गन्धर्व देवपुत्रलाई आमन्त्रण गरे—“एकान्तमा बसी ध्यानरत हुनुभएका तथागतको अगाडि एक्कासि म जस्ताले जानु उचित छैन । पञ्चशिख ! अतः पहिले तिमिले भगवान्लाई खुशीपारे बेश हुने थियो । तात ! तिमिले खुशी पारिसकेपछि हामी भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानेछौं ।”

“हवस्, भद्रन्त” मनी शक्र देवेन्द्रलाई प्रत्युत्तर दिई पञ्चशिख गन्धर्व देवपुत्र बेलुबपण्डु-वीणा लिई^१ जहाँ इन्द्रशाळ गुफा हो

१. म सरागी, सद्द्वेषी तथा समोही छु । शास्ता वीतरागी, वीतद्वेषी तथा वीतमोही हुनुहुन्छ । अतः ध्यानरत भई बसिरहुनुभएका वहाँकहाँ म जस्ताले एक्कासि जानु उचित छैन भनी भनिएको हो । सुमं. वि. III. पृ. ७: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।
२. ‘वीणा लिई’ भन्ने शब्द सूत्रमा प्रयोग भएको देखेर प्रश्न गर्न सक्छन् कि वीणा त पञ्चशिखले अघि नै लिई सकेका छन् । अब फेरि यहाँ किन ‘वीणा लिई’ भनेका होला ? हो, अघि नै पञ्चशिखले वीणा लिइसकेका छन् । तर त्यसबखत उनले वीणालाई काँधमा झुण्ड्याई आएका थिए । अहिले वीणा बजाउन तयार भई काँधबाट झिकी बाँया हातमा लिएको हुँदा सूत्रमा ‘वीणा लिई’ भनी उल्लेख भएको हो । सुमं. वि. III. पृ. ७: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि—‘यत्तिकमा न टाढा हुनेछ, न नजिक नै; भगवान्ले (मेरो) आवाज पनि सुन्नसक्नु हुनेछ’ भनी उनी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका पञ्चशिक्ष गन्धर्व देवपुत्रले बेलुधपण्डु-वीणा बजाउनथाले र बुद्ध सम्बन्धी, धर्म सम्बन्धी, सङ्घ सम्बन्धी, अरहन्त सम्बन्धी तथा काम (=विषय) सम्बन्धी यी गीत पनि गाउनथाले ।

१—“सूर्यसमान शरीर भएकी हे भद्रे ! तिम्रो पिता तिम्बरु (गन्धर्व देवराजा) लाई म नमस्कार गर्छु—जराको कारणद्वारा आनन्ददायी तिम्रो जस्ती कल्याणी जन्मिन् ।

२—“अङ्गिरसे ! पसिनाबग्नेलाई हावा झैं, प्यासीलाई पानी झैं, अरहन्तलाई धर्म झैं—म तिम्रीलाई प्यार गर्छु ।

३—“भद्रे ! रोगीलाई औषधी झैं, भोकलाग्नेलाई खाना झैं, बलेको (प्राणो) लाई पानीले निभाउने झैं—तिमीले मलाई शान्त पार ।

४—“धाममा तप्तभएको गजराजलाई पद्मरेणुले युक्त शीतल पानीको पुष्करिणीमा डुब्कि लगाउँदा आनन्द हुने झैं—कहिले म तिम्रो स्तनोदरको बीचमा पर्नसक्छु ।

५—“मदप्रमत्त भएको हात्तीलाई भाला र अंकुशद्वारा बशमा राख्न नसकिने झैं—म पनि तिम्रो राम्रो जंघामा प्रमत्तछु; के कारणले थसो भएँ भन्ने कुरा मलाई चाहाउँन ।

६—तिमीमाथि म आसक्तछु, तिम्रीमाथि मेरो चित्त बाँधिएको

छ, मेरो चित्त शापनो स्वभावमा छैन, वल्लो खाएको माछा झैं म फुत्केर जान सकिदैन ।

७-“कदलीस्तम्भोह ! हे भद्रे ! हे मन्दलोचनी ! मलाई आलिङ्गन गर, सम्पूर्णरूपले आलिङ्गन गर—यही म सधैं प्रार्थना गर्दछु ।

८-“हे लामोचुटो भएकी ! मेरो कामना कसै शान्तछ, अरहन्तहरूलाई दिने दानबाट अनेक भागहरू (कामनाहरू) सम्पन्न हुन्छन् ।

९-“यदि मैले अचल अरहन्तहरूलाई कुनै दान (=पुण्य) गरेको छु भने—त्यसको फलद्वारा सर्वाङ्ग-कल्याणी भएकी तिमिसँग भोग्न मिलोस् ।

१०-“यदि मैले यो पृथ्वीमण्डलमा कुनै पुण्य गरेको छु भने—त्यसको फलद्वारा सर्वाङ्ग-कल्याणी भएकी तिमिसँग भोग्न मिलोस् ।

११-“जस्तै—शाक्यपुत्र प्रज्ञादान् मुनिले एकलं स्मृतिमान भई ध्यान गरी अमृतको खोज गर्नुभयो त्यस्तै—म सूर्यसमान शरीर भएकी तिम्रो खोज गर्दछु ।

१२-“उत्तम सम्बोधि प्राप्त गरी जस्तै—मुनि नन्दित हुनुहुन्छ, त्यस्तै—हे कल्याणी ! तिम्रीलाई पाएमा म नन्दित हुनेछु ।

१३-“हे भद्रे ! यदि त्र्यम्बिकाशका ईश्वर शक्रले देवलोक लिन्छो कि सूर्यवर्चस् (=सूर्य सन्तान शरीर भएकी) लिन्छो भने वरदान

दिएमा ग्रहो ! म त तिमीलाई नं लिनेछु; यस्तो बिघ्न म तिमीलाई चाहन्छु ।

१४-“हे सुमेधा ! तिम्रा श्री सम्पन्न पितालाई म नमस्कार-पूर्वक वन्दना गर्दछु— जसकी तिमी जस्ती भरखरं फुलेको शालपुष्प जस्ती पुत्री छिन् ।”

तिम्बरुकी छोरीसँग पञ्चशिखको प्रेम

यस्तोभन्दा (गाउँदा) भगवान्ले पञ्चशिख गन्धर्व देवपुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

“पञ्चशिख ! तिम्रो वीणा-स्वर गीतको स्वरसँग मिल्दछ, गीतको स्वर वीणाको स्वरसँग मिल्दछ । पञ्चशिख ! वीणा-स्वर गीतको स्वरभन्दा बाहिर जाँदैन, गीतको स्वर वीणाको स्वरभन्दा बाहिर जाँदैन । पञ्चशिख ! बुद्ध सम्बन्धी, धर्म सम्बन्धी, सञ्च सम्बन्धी, अरहन्त सम्बन्धी तथा काम सम्बन्धी यी गीत तिमीले कहिले रचेका हुँ ?”

“भन्ते ! एक समय भगवान्, बुद्ध भएर पहिलो पटक डरुवेत्त-स्थित नेरञ्जरा नदीको तीरमा न्यग्रोधवृक्ष मनी बसिरहुनुभएको थियो । भन्ते ! त्यसखन तिम्बरु गन्धर्व राजाकी छोरी सूर्य समान शरीर भएकी भद्रा भन्नेसँग म आसक्त थिएँ । भन्ते ! ती भगिनी चाहिँ अर्कैसँग आसक्ता थिइन् । शिखंडी भन्ने मातलि संभ्राहकको छोरासँग आसक्ता थिइन् । भन्ते ! जब मैले ती भगिनीलाई कुनैप्रकारले

पनि पाउन सकिन तब म बेलुवपण्डु-वीणा लिई जहाँ तिम्बरु गन्धर्व
देवराजाको घर थियो त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि बेलुवपण्डु-वीणा
बजाई सुनाउनथाले र बुद्ध सम्बन्धी तथा काम सम्बन्धी यो गीत पनि
सुनाएँ—‘सूर्य समान शरीर भएकी हे भद्रे ! तिम्ब्रो पिता तिम्बरुलाई
म नमस्कार गर्छु...’ आदि ।

“भन्ते ! यसोभन्दा सूर्य समान शरीर भएकी भद्राले मलाई
यसो भनिन्—‘मारिष ! वहाँ भगवान्लाई मैले त देखेकी छुँ, किन्तु
त्रयस्त्रिंश देवहरूको सुधर्मासभामा नाचिरहेको बेलामा मैले वहाँ
भगवान्को सम्बन्धमा (केही कुरा) सुनेकी मात्र छु’ । मारिष ! जब
कि तपाईं वहाँ भगवान्को कीर्तन गर्नुहुन्छ त्यसैले आज तपाईंसँग
समागम होस् ।’ भन्ते ! त्यहीँ नै ती भगिनीसँग मेरो समागम पनि
भएको थियो । यसपछि फेरि भएको छुँ ।”

शक्र देवेन्द्र बुद्धको छेउमा गए

अनि शक्र देवेन्द्रलाई यस्तो लाग्यो—“पञ्चशिख देवपुत्र
भगवान्सँग प्रसन्नतापूर्वक कुरा गर्दछन् । भगवान् पनि पञ्चशिखसँग

-
१. एकदिन उनी चातुर्महाराजिक देवताहरूसँग शक्र देवेन्द्रलाई नाच
देखाउन गएकी थिइन् । त्यसबखत त्यहाँ शक्र देवेन्द्रले भगवान्का
यथार्थ आठगुणहरूका कुरा सुनाएका थिए । यसै कुरालाई उनले
सुनेकी थिइन् र यसै कुरालाई सम्झी उनले ‘...सुनेकी मात्र छु’
भनी भनेकी हुन् । सुमं. वि. III. पृ. ११: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

प्रसन्नतापूर्वक कुरा गर्दै हुनुहुन्छ ।” अनि शक्र देवेन्द्रले पञ्चशिखलाई सम्बोधन गरे—

“तात पञ्चशिख ! तिमीले भगवान्लाई—‘मन्ते ! शक्र देवेन्द्र अमात्यहरूका साथ, परिजनहरूका साथ भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना गर्छन्’ भनी मेरो अभिवादन गरिदेऊ ।”

“हवस्, भदन्त” भनी शक्र देवेन्द्रलाई प्रत्युत्तर दिई—‘मन्ते ! शक्र देवेन्द्र अमात्यहरूका साथ, परिजनहरूका साथ भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना गर्दछन्’ भनी पञ्चशिख गन्धर्व देवपुत्रले भगवान्लाई अभिवादन गरे ।

“पञ्चशिख ! अमात्यहरू सहित, परिजन सहित शक्र देवेन्द्र सुखी हुन । देवहरू, मनुष्यहरू, असुरहरू, गन्धर्वहरू तथा जो ती सुखकामी अरू पनि धेरै प्रकारका प्राणीहरू छन्—तिनीहरू पनि सुखी हुन् ।”

-
१. जब पञ्चशिखले भगवान्सँग कुरा गरिरहेको सुने तब शक्रको मनमा यस्तो लाग्यो कि—यी पञ्चशिखलाई जुन कामको निमित्त पठाएको हुँ सो काम नगरी भगवान्सँग आफ्नै कुरा मात्र गरिरहेका छन् । अझ काम विषयका कुरा पनि गरिरहन्छन् । यिनले अनुपयुक्त कुरा गरिरहेछन् । नर्तकहरू निर्लज्जी नै हुँदा रहेछन् ! भगवान्-सँग पनि त्यस्तो कुरा गर्ने ! अतः यिनलाई पठाएको कामको स्मरण दिलाउनुपर्‍यो । यति सोची शक्रले उनलाई सम्बोधन गरेका हुन् । सुमं. वि. III. पृ. ११-१२: सक्कपञ्चसुत्तदण्णना ।

यसरी भगवान्‌ले महाशक्तिसम्पन्न यक्षहरूलाई आशिर्वाद दिनुभयो । भगवान्‌को आशिर्वाद सुनी शक्र देवेन्द्र इन्द्रशाल गुफा-भिन्न गई भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए, त्रयस्त्रिंशका देवहरू पनि इन्द्रशाल गुफाभिन्न गई भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए र पञ्चशिख गन्धर्व देवपुत्र पनि इन्द्रशाल गुफाभिन्न गई भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए ।

त्यसबखत ती देवताहरूको प्रभावले गर्दा इन्द्रशाल गुफाको विषम भूमिभाग सम भयो, साँगुरो ठाउँ फराकिलो भयो तथा गुफाको अँध्यारोपन पनि दूर भई उज्यालो भयो ।

अनि भगवान्‌ले शक्र देवेन्द्रलाई यसो भन्नुभयो—“आयुष्मान् कौशिकको यो आश्रय हो, आयुष्मान् कौशिकको यो अद्भूत हो—रयत्तिका बहुकृत्य बहुकरणीय हुनेको पनि यहाँ आगमन हुनु !”

“भन्ते ! धेरै समयदेखि म भगवान्‌को दर्शनार्थ आउन चाहन्थे । किन्तु त्रयस्त्रिंश देवताहरूका केही न केही काम-काजमा व्यस्त थिए । त्यसैले म भगवान्‌को दर्शनार्थ आउन सकिन ।

१. कुन किशिमका काम-काजमा शक्र देवेन्द्र व्यस्त हुन्छन् भन्ने विषयमा यहाँ केही कुरा उल्लेख गरिन्छ—

देवताहरूको काखमा उत्पन्न हुने स्त्री-पुरुषहरूलाई देवपुत्री र देवपुत्र भन्दछन् । पादपरिचारिका हुने स्त्रीहरू बछचानमा उत्पन्न हुन्छन् । स्पहार-सुसार गर्नेहरू बछचानको

“भन्ते ! एक समय, भगवान् ब्राह्मस्तीस्थित सल्ललागारमा^१ बस्दं हनुहुन्थ्यो । भन्ते ! अनि म ब्राह्मस्तीमा भगवान्को दर्शनार्थं गएँ । भन्ते ! त्यसबखत भगवान् कुनै एक ध्यानमा बस्नुभएको थियो । वैश्रवण (वेस्सवण) महाराजाकी भूजति वा भुञ्जती भन्ने एक परिचारिका (वेवपुत्री) हातजोरी नमस्कार गरी भगवान्को उपस्थानमा थिइन् । भन्ते ! अनि मैले भूजतिछाईँ यसो भने—‘भगिनी ! भगवान्लाई—‘भन्ते ! शक्र देवेन्द्र अमात्यहरू सहित, परिजनहरू सहित

वरिपरि उत्पन्न हुन्छन् । अरू काम-काज गर्ने सेवकहरू विमानभित्र उत्पन्न हुन्छन् । यस्ताका बारेमा देवताहरूमा कुनै विवाद उत्पन्न हुन्न । ज-जसको विमानमा उत्पन्न हुन्छन् उ उसकै हुन्छ । जब कुनै प्राणी सीमान्तमा उत्पन्न हुन्छ तब त्यहाँका देवहरूले कसको हो भन्ने निश्चय गर्न नसकी देवेन्द्रकहाँ गई निर्णय लिन जान्छन् । देवेन्द्रले—जसको अधिक सिमाना नजिक हुन्छ उसको हो भन्ने निर्णय दिन्छन् । यदि दुवैको सिमाना बराबर भएमा जतातिर ताकेको हुन्छ उतातिरको देवता हो भन्ने निर्णय दिन्छन् । यदि कसैतिर पनि ताकेको हुन्न भने त्यस्तालाई आफ्नो अधीनमा लिन्छन् । यस्तैप्रकारका कामहरूलाई र कृडादि रसरंग गर्नेलाई सूत्रमा ‘काम-काज’ भनिएको हो । सुमं. वि. III. पृ. १२: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

१. सललागार भन्ने कहाँछ भन्ने बारेमा लेखकको बु. रा. पृ. १५२ मा हेर्नु ।

भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना गर्छन्' भनी मेरो वचनले अभिवादन गरिदेऊ ।' भन्ते ! यस्तोभन्दा ती भूजतिले मलाई यसो भनिन्— 'मारिष ! अहिले भगवान् ध्यानमा हुनुहुन्छ । अहिले भगवान्को दर्शन गर्ने समय होइन ।'

'भगिनी ! त्यसोभए जब भगवान् त्यस समाधिबाट उठ्नुहुनेछ तब भगवान्लाई मेरो वचनले वन्दना गरिदेऊ—'भन्ते ! शक्र देवेन्द्र अमात्यहरू सहित, परिजनहरू सहित भगवान्को पाउमा शीरले वन्दना गर्छन्' ।'

"भन्ते ! के ती भगिनीले भगवान्लाई वन्दना गरिन् ? के भगवान्ले ती भगिनीको वचनलाई सम्झनु हुन्छ ?"

"देवेन्द्र ! ती भगिनीले मलाई वन्दना गरेकी थिइन् । ती भगिनीको वचनलाई पनि म सम्झन्छु । किन्तु म (त्यसबखत) आयुष्मान्को रथको चक्काको आवाजद्वारा नै त्यस समाधिबाट उठी-सकेको थिएँ ।"

"भन्ते ! जुन देवताहरू हामीभन्दा पहिले त्रयस्त्रिंशद्देवलो-कमा उत्पन्न भएका थिए तिनीहरूका मुखबाट मैले सुनेको छु, ग्रहण गरेको छु कि—जब तथागत अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न हुन्छ तब दिव्यकायहरू बह्दं आउँछन् र असुरकायहरू घट्दं जान्छन् । भन्ते ! श्यो कुरा प्रत्यक्षरूपमा देखिसकेँ कि—जब तथागत अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न हुनुभयो तबदेखि दिव्यकायहरू बह्दं गएका र असुरकायहरू घट्दं गएका ।

गोपक देवपुत्र

“मन्ते ! यही कपिलवस्तुमा गोपिका भन्ने एक शक्यपुत्री थिइन् । जो बुद्धप्रति, धर्मप्रति तथा सङ्घप्रति प्रसन्न थिइन् र शील परिपूर्णकारी पनि थिइन् । उनी स्त्रीत्वमा विरक्त भई पुरुषत्वको कामना गरी शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भई त्रयस्त्रिंशद्देवताहरूका सहवासमा पुगी हाम्रा पुत्रत्वमा आइपुगिन् । त्यहाँ पनि उनलाई ‘गोपक देवपुत्र, गोपक देवपुत्र’ भनी जान्दछन् । मन्ते ! अर्का तीन भिक्षुहरू पनि भगवान्को धर्ममा ब्रह्मचर्य पालन गरी हीन गन्धर्वकाय (=लोक) मा उत्पन्न भए । उनीहरू पञ्चविषयमा लिप्त भई, पञ्चविषयको भोगगर्दै हाम्रा उपस्थान र परिचर्या गर्न आउँछन् । हाम्रा उपस्थानमा आउँदा ती देवपुत्रहरूलाई हाम्रा परिचारक गोपकले यस्तो कुरा सुनाए—‘मारिषहो ! तपाईंहरूले भगवान्को धर्मलाई किन राम्ररी सुन्नु नभएको ? म स्त्रीजाति भएर पनि बुद्धप्रति, धर्मप्रति तथा सङ्घप्रति प्रसन्न भई शील परिपूर्ण गरी स्त्रीत्वमा विरक्तभई पुरुषत्वको कामना गरी शरीरछाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्नभई त्रयस्त्रिंशद्देवताहरूका सहवासमा पुगी शक्यदेवन्द्रको पुत्रत्वमा आइपुगे । यहाँ पनि मलाई ‘गोपक देवपुत्र, गोपक देवपुत्र’ भनी जान्दछन् । मारिषहो ! तपाईंहरू त भगवान्को धर्ममा ब्रह्मचर्य पालन गरी हीन गन्धर्वकायमा उत्पन्न हुनुभयो । कस्तो दृश्य देख्नु परेको ! जो कि एक धर्ममा बसेकालाई हीन गन्धर्व देवलोकमा उत्पन्न भएको हेर्नुपर्ने !’

“मन्ते ! गोपक देवपुत्रले यस्तो कुरा सुनाउंदा उनीहरूमध्ये
दुइ देवपुत्रहरूले यसं जीवनमा स्मृतिलाभ गरी ब्रह्मपुरोहित लोकमा
उत्पन्न भए^१ र एक देवपुत्र कामभोगमै डुबिरहे ।”

(गोपक देवपुत्र भन्दछन्—)

१-‘वक्षुमान् (=बुद्ध) को म उपासिका भएकी थिएँ । मेरो

१. जब कराईमा नून भुटेको जस्तो गोपक देवपुत्रका कुरा सुने तब ती
गन्धर्व देवपुत्रहरूले सोचे कि—किन यिनले यस्तो कुरा सुनाएका
होलान् ? अनि उनीहरूले अधिका कुराहरू संस्मरण गर्दा उनी
आफूहरूले नै उपदेश गरेकी उपासिका थिइन् भन्ने कुरा थाहापाए
र आफूहरूले पनि रात्रि गरी शील पालन गरेका मात्र होइनन्
समाधि पनि लाभ गरेका थियौं भन्ने कुरा पनि अनुस्मरण गरे ।
शील परिपूर्ण गरी पालन गरेर छ देवलोकहरूमध्येमा जुनसुकै
देवलोकमा पनि उत्पन्न हुनसक्ने र ध्यान पुरा गरेर ब्रह्मलोकमा
पुनसक्ने कुरा पनि अनुस्मरण गरी “हामी उच्चदेवलोकमा पनि
उत्पन्न हुन सकेनौं, तर यी स्त्री हामीभन्दा माथिल्लो देवलोकमा
उत्पन्न भइन् । हामीहरू भिक्षु भएर पनि हीन गन्धर्वलोकमा
उत्पन्न भयौं । त्यसैले यिनले यस्तो कुरा सुनाएका हुन्” भन्ने
समेत लागी पछि उनको कुरा सुन्दासुन्दै त्यसमध्ये दुइजनाले
प्रथमध्यानको स्मरण पाई सोही ध्यानको आश्रय लिई **अनागामी**
फल प्राप्त गरी ब्रह्मपुरोहित लोकमा उत्पन्न भए । एकजना चाहि
उहीं नै रहे । सुमं. वि. III. पृ. १५: सबकपञ्चसुत्तवण्णना ।

नाम गोपिका थियो । बुद्ध धर्मप्रति म अभिप्रसन्न थिएँ र प्रसन्नचित्त सिई म सङ्कोपस्थान गर्दथेँ ।

२-‘वहाँ बुद्धको धर्मको प्रभावद्वारा म महानुभाव सम्पन्न शक्रको पुत्रत्वमा पुगेँ । महातेजिलो भई दिव्यलोकमा उत्पन्न भएँ । यहाँ पनि मलाई ‘गोपक’ मनो जान्दछन् ।

३-‘अनि मैले अघि देखेका भिक्षुहरूलाई गन्धर्व लोकमा उत्पन्न भएको देखेँ । हामी अघि मनुष्य छँदा यिनीहरू गौतम-श्रावक थिए ।

४-‘आफ्नो घरमा वहाँहरूको पाउ धोई वहाँहरूलाई अन्न-पान-द्वारा उपस्थान गरें । कस्तो चित्त राखी वहाँहरूले बुद्धको धर्म श्रवण गर्नुभएको होला ! (आज मैले वहाँहरूलाई हीन गन्धर्व लोकमा देखनुपयो)

५-‘आफँले अनुभव गर्नुपर्ने त्यो धर्म हो—जुन चक्षुमान् बुद्धले राम्ररी देशना गर्नुभएको छ । तपाईंहरूकै उपासना गरी तपाईंहरूले नै बताउनु भएको धर्म सुनेर—

६-‘आज म देवलोकमा महातेजस्वी महानुभाव सम्पन्न शक्र देवेन्द्रको पुत्र भई उत्पन्न भएँ । श्रेष्ठ ब्रह्मचर्यको उपासना गरी तपाईंहरू—

७-‘हीन (गन्धर्व) लोकमा उत्पन्न हुनुभयो—जुन तपाईंहरूको निमित्त अनुरूप छैन । हीन लोकमा उत्पन्न भएका सहधर्मिहरूको कस्तो दृश्य देखनुपयो !

८—‘गन्धर्व लोकमा उत्पन्न भएका तपाईंहरू देवहरूको परिचर्यार्थ
आउनुहुन्छ । घरमा बस्ने भएर पनि मेरा यी विशेषताहरू हेर्नुहोस् ।

९—‘स्त्री भएर पनि आज म देवपुत्र भएको छु र दिव्यभोगले
युक्त छु ।’

(तलका कुराहरू शक्र देवेन्द्रले भनेका हुन्—)

‘गौतम भावकले (=गोपकले) कुरा सुनाएपछि उनीहरू
गोपककहाँ नै विरक्त भए ।

१०—‘अवश्य पनि अब कोशिश गर्नुपर्छ, अर्काको प्रेषक भएर
बस्नु भएन भन्ने उनीहरूमध्ये बुद्धजनाले गौतम-धर्म (=प्रथमध्यान) को
अनुस्मरण गरे ।

११—‘त्यहीं (उनीहरूमध्ये बुद्धजनाले) कामगुणिक चित्तलाई
स्यागेपछि, कामगुणको दुष्परिणामलाई देखे । चुँडाल्न गहारो काम-
संयोजनको बन्धनलाई र पापी मारको ग्रन्थीलाई—

१२—‘बाँधेको सिक्रीलाई हात्तिले चुँडाले भन्ने चुँडाली उनीहरू
(बुद्धजना) त्रयस्त्रिंश देवहरूलाई पार गरी गए । (त्यसबखत) इन्द्र
सहित प्रजापति देवताहरू सबै सुधर्मास्रभामा उपस्थित थिए ।’

१३—सभामा बस्दाबस्दै ती वीरहरू विरागी भए (=अनागामी
भए) । यो (घटना) देखेर देवहरूलाई अशीभूत गर्ने शक्रलाई देवगण-
हरूको बीचमै सबैग उत्पन्न भयो ।

१४-यी हीन गन्धर्व लोकमा उत्पन्न भएका देवहरू त्र्यम्बकश लोकलाई पार गरी गए भनी विरक्त भएका शक्रको वचन सुनी सो गोपकले बासबलाई यसो भने—

१५-‘हे जनेन्द्र ! मनुष्यलोकमा कामविषयलाई जित्तसक्ने शाक्यमुनि बुद्ध हुनुहुन्छ । तिनीहरू वहाँकै शिष्यहरू हुनुहुन्थ्यो । वहाँहरू बिस्मृत थिए र मेरो कुरा सुनी वहाँहरूमा ध्यान-स्मृति उत्पन्न भयो ।

१६-‘त्यसमध्ये एकमात्र गन्धर्व लोकमा बसे भएर बुद्धजना सम्बोधिमार्गानुसार गई समाधिष्ठ भई देवलोकभन्दः पनि माथिल्लो लोकमा पुगे ।

१७-‘यसरी प्रकाशित भइरहेको धर्ममा कुनै पनि भावकले शंका गर्दैनन् । ओघबाट उत्तीर्ण हुनु भएका विचिकित्सालाई छेवन गर्नुभएकहाँ वहाँ जितेन्द्र जिन (= बुद्ध) लाई मेरो नमस्कार छ ।’

(शक्र भन्दछन्—)

१८-‘जुन धर्मलाई अवबोध गरी उनीहरूले यहाँ विशेषफल प्राप्त गरे—तिनीहरू बुद्धजना ब्रह्मपुरोहितमा पुग्न गए ।

१९-‘मारिष ! त्यस्तैगरी धर्म प्राप्त गर्नको निमित्त हामी यहाँ आएका हौं । मारिष ! भगवान्ले अवकाश दिनुहुन्छ भने हामी प्रश्न सोध्नेछौं ।’

अनि भगवान्लाई यस्तो लाग्यो—“यो यक्ष दीर्घकालदेखि बिशुद्ध छन् । जे जति प्रश्नहरू यिनले मसँग सोध्नेछन्—ती सब अर्थसंहित नै हुनेछ र अनर्थसंहित हुनेछैन । प्रश्नको उत्तरमा जे जति मैले भन्नेछु—ती सब (यिनले) यथाशीघ्र नै बुझ्नसक्ने छन् ।”

अनि भगवान्ले शक्र देवेन्द्रलाई गायामात्रा भन्नुभयो—

“पुच्छ वासव मं पञ्चं, यंकिञ्चि मनसिच्छसि ।
तस्स तस्सेव पञ्चस्स, अहं अन्तं करोमि ते'ति ॥”

अर्थ—

“वासव ! जे चाहन्छो त्यो मसँग सोध । त्यस त्यस प्रश्नको अन्त म गर्दिनेछु ।”

१. 'दीर्घकालदेखि' भनेको सम्बन्धमा सुमङ्गलविलासिनीले निम्न कुराहरू उल्लेख गरेको छ—

बुद्ध उत्पन्न हुनुभन्दा धेरै समय अघि मगध देशको मचल भन्ने गाउँको मघ माणवकका पालादेखिलाई 'दीर्घकालदेखि' भनिएको हो ।

त्यसबखत मघ माणवकले एकदिन गाउँमा गई मानिसहरू काम गरिरहेको एक ठाउँमा सफा सुगन्ध गरी खूब रमणीय बनाए । अनि अरू मानिसहरू आई त्यहाँ बसे । उनी त्यहाँबाट अर्को गाउँमा गई त्यहाँ एक चौतारी बनाई बालुवा छरी जाडोको

समयमा आगो बालिदिए । बुढा तथा तन्नेरी मानिसहरू आगो तापन आए । एकदिन उनको मनमा यस्तो कल्पना उठ्यो—
 “हामीहरू नगरमा गई राजा महाराजाहरूको दर्शन गछौं ।
 उनीहरूले पनि चन्द्रसूर्यहरूमध्ये चन्द्र देवपुत्र र सूर्य देवपुत्र भनी
 उनीहरूलाई नमस्कार गछन् । के गरेर उनीहरू चन्द्र वा सूर्य
 भनाउँन पुगेका होलान् ? पुण्य कर्मले बाहेक अरुले त अवश्य पनि
 होओइन होला । अवश्य पनि उनीहरू पुण्यकार्य गरेर नै त्यस्तो
 भनाउन पुगेका होलान् । मैले पनि त्यस्तै दिव्यसम्पत्ति पाउनसक्ने
 पुण्यकर्म गर्नु सक्नुपर्छ । यति सोची भोलिपल्ट बिहान सबेरै
 यागु पिई खूर्पा, बन्चरो, कोदालो, गल् आदि लिई चार
 दोबाटोमा गई सफा सुगहर पारी खूब राम्रोसँग बाटो बनाए,
 बासबस्ने धर्मशाला बनाए, पोखरी खने अनि फूलहरू पनि रोपे ।
 यसरी परउपकारको काम दिनभरी गरी घर फर्के । उनी दिनदिनै
 यस्तै प्रकारका कामहरू गर्दै हिंड्नथाले ।

एकदिन उनीसँग एक मानिसले सोध्यो—‘हे मघ !
 तिमि बिहान सबेरै घरबाट जंगलमा गई बेलुकिपख मात्र घर
 फर्कन्छौ । त्यहाँ तिमि दिनभरी के काम गछौं ?’

“म पुण्यकर्म गछु, स्वर्गजाने बाटो बनाउँछु ।”

“यो पुण्यकर्म भनेको कस्तो हो ?”

“के तिमि जान्दैनौ ?”

“अहं, म जान्दिन ।”

“नगरमा जाँदा तिमीले राजा महाराजाहरू देखेकाछौ कि छैनौ ?”

“देखेको छु ।”

“पुण्यकर्म गरेर नै उनीहरूले ती स्थान पाएका हुन् । म पनि त्यस्तै सम्पत्ति दिनसक्ने पुण्यकर्म गर्दछु । तिमीले चन्द्र देवपुत्र, सूर्य देवपुत्र भन्ने नाउँहरू सुनेका छौ कि छैनौ ?”

“सुनेको छु ।”

“हाँ ! त्यस्तै देवलोकमा जाने बाटो बनाउँदछु ।”

“त्यसोभए, त्यस्तो पुण्यकर्म तिमीले मात्र गर्ने कि अरूहरूले पनि गर्न हुन्छ ?”

“यस्तो कर्म गर्नमा कसैलाई पनि रोकटोक छैन ।”

“त्यसो हो भने, भोलिदेखि तिमी जङ्गलमा जाँदा मलाई पनि बोलाऊ, जहाँ म पनि आउनेछु ।”

अनि मध माणवले भोलिपल्ट उसलाई पनि बोलाए । यसरी त्यस गाउँका तेत्तीसजना (बर्मीमा बत्तीसजना ३२) तन्नेरीहरू सबै उनकै साथमा लागे र उपरोक्ताकारले पुण्यकर्म गर्दै हिंड्नथाले । जहाँ जहाँ यी तेत्तीस (३३) जनाका डफा जान्छन् त्यहाँ त्यहाँ उनीहरूले केही न केही बाटो सम्म पाछंन्,

बनाउँछन् र सफा पाछेन् । कहीं पोखरीहरू खन्छन् । कहीं धर्म-शालाहरू बनाउँछन् । कहीं फूलहरू रोपछन् । जे काम गरे पनि एकैदिनमा तयार पाछेन् ।

एकदिन, त्यस गाउँको प्रधानले (=प्रधानपञ्चले) सोच्यो कि—अघि यिनीहरू मदचपान गरी हिड्दा, प्राणीहिंसा गरी हिड्दा तथा व्यभिचार गरी हिड्दा यिनीहरूको तरफबाट मलाई केही न केही आम्दानी हुन्थ्यो । दण्डादि कर्मद्वारा पनि मलाई केही न केही आम्दानी हुन्थ्यो । यिनीहरूले पुण्यकार्य गरेर हिडेदेखि मलाई त्यस्तो आम्दानी भएन । अतः यिनीहरूको बारेमा राजालाई चुकली लगाइदिनुप्यो भन्ने विचार गरी एकदिन, राजाकहाँ गई—“महाराज ! चोरहरू देख्दछु” भनी बित्ति गर्दा राजाले “कहाँ देख्यौ ?” भनी सोध्दा “मेरो गाउँमा” भनी भन्यो । अनि राजाले “कस्ता चोर हुन् ?” भनी सोधेपछि उसले “देव ! राज अपराधी चोर हुन्” भनी भन्यो । अनि राजाले “कुन जातिका हुन् ?” भनी सोधे । उसले “देव ! गृहपति जातिका हुन्” भनी भन्यो । राजाले “यस्तो जानेर पनि किन अगाडि नै नभनेको त ?” भनी सोध्दा उसले “महाराज ! भयको कारणले नभनेको हुँ” भनी बित्ति गन्यो । अनि “यो पुरुष खूब गर्जिंदैछ” भन्दै उसको कुरामाथि विश्वास गरी राजाले “त्यसोभए, तिमी नै गएर उनीहरूलाई समातेर ल्याऊ” भनी साथमा सिपाहीहरू पठाइदिए ।

अनि उ गई जङ्गलबाट फर्की रात्रीको खाना खाई गाउँको

एक चौतारामा बसी अब हामीहरूले भोलि के गर्नुपर्ला भन्ने विषयमा सल्लाह गरी बसिरहेको बेलामा “राजाज्ञा हो, तिमीहरू नमाग” भन्दै उनीहरूलाई बाँधेर लग्यो ।

तिनीहरूका घरका स्त्रीहरूले “हाम्रा स्वामीहरूलाई राज अपराधी चोर भनी समाती लगे” भन्ने कुरा सुनी “धेरै समयदेखि यिनीहरू पुण्यकार्य गर्छौं भन्दै दिनदिनै जङ्गलमा गई घरको काम धन्दाहरू नगरी घरको अभिवृद्धिलाई वास्ता नगरी हिडिरहेका थिए । अब बल्ल यिनीहरूले स्वाद पाए !” भनी भन्नथाले । गाउँको प्रमुख (=प्रधानपञ्च) ले पनि उनीहरूलाई लगी राजाको अगाडि उभ्याइदियो । राजाले परीक्षण, जाँच-बूझ विना एक्कासि “यिनीहरूलाई हात्तीले कुल्च्याउन लगाऊ” भनी आज्ञादिए ।

उनीहरूलाई लगिरहेको बेलामा मघ माणवकले आफ्ना साथीहरूलाई यसो भने —“साथीहो ! के तिमीहरूले मेरो एक कुरा सुन्न सक्नेछौ ?”

“तिम्रो कुरा सुन्दासुन्दै हामीहरू यस्तो विपत्तमा परिसक्यौं तथापि हामीहरू तिम्रो कुरा सुन्नेछौं । भन, के गर्नु-पन्यो ?”

“साथीहो ! यो संसारमा यस्ता घटनाहरू हाम्रा जिन्दगीमा कति घटिसके होलान् । के त तिमीहरू चोर हौ ?”

“होइन, हामी चोर होइनौ ।”

“चोर होइनौ” भन्ने जुन सत्य कुरा हो, यस बाहेक अरु कुनै पनि हामीहरूको निमित्त आस्था छैन । त्यसो हुनाले “हामी चोर हौं भने हामीलाई हात्तीले कुल्चोस्, होइनौं भने न कुल्चोस् भन्ने सत्यकृपा गर” भनी मघ माणवले भने । उनीहरू सबैले त्यस्तैगरी सत्यकृपा गरे ।

उनीहरूको अगाडि हात्ती जान नसकी चिच्छ्याई कराई पछाडितिर हटी भागेर जान खोज्यो । अंकुश र भालाले रोप्दा पनि माहुतेले हात्तीलाई उनीहरूको अगाडितिर पठाउन सकेन । अनि माहुतेले “हात्तीलाई नगिचमा लैजान सक्दिन” भनी राजालाई बित्तग-यो । “त्यसोभए उनीहरूलाई गुन्द्रीले छोपी कुल्चन लगाऊ” भनी राजाले आज्ञादिए । त्यसो गर्दा हात्ती झन् डराई बेसकरी कराउँदै भाग्न थाल्यो । यो कुरा सुनी राजाले सो पैशून्यवाची द्वारेलाई बोलाई यसो भने —

“तात ! हात्ती कुल्चन चाहन्न ।”

“देव ! हो, त्यसमध्ये जेठो चाहिले मन्त्र जान्दछ । मन्त्रकै प्रभावले त्यसो भएको हो ।”

अनि राजाले मघ माणवकलाई बोलाउन पठाई—“के तिमीमा कुनै मन्त्र छ ?” भनी सोधदा “देव ! ममा कुनै मन्त्र

छैन । हो, हामीहरूले यस्तो सत्यकृया गरेकाछौं—“यदि हामीहरू राजाका चोर हौं भने हामीलाई हात्तीले कुल्चोस् नत्रभने न कुल्चोस् ।” महाराज ! यही सत्यकृयाको प्रभावले हात्तीले कुल्चन नसकेको हो ।

“तात ! तिमीहरू के काम गर्छौं ?”

“देव ! हामीहरू बाटो बनाउँछौं, पोखरी खन्छौं, फूलहरू रोप्छौं र चार दोबाटोहरूमा धर्मशालाहरू बनाउँछौं । यस्तैप्रकारका कल्याणकारी पुण्यकर्महरू गर्दै हिंड्दछौं ।”

“यो द्वारेले तिमीहरूमाथि किन चुक्ली लगाएको त ?”

“देव ! हामीहरू अघि प्रमादी भई बसेको बेलामा यिनले हामीहरूबाट केहीन केही पैसा पाउँदथे । हामीहरू अप्रमादी भएदेखि यिनको आम्दानी घटेर गयो । त्यसैले यिनले हामीहरूमाथि चुक्ली लगाएको होलान् ।”

“तात ! यो हात्तीले पशुजाति भएर पनि तिमीहरूको गुणलाई जान्नसक्यो भने म मनुष्य भएर पनि तिमीहरूको गुणलाई जान्न सकिन” भन्दै राजाले उनीहरूलाई उनीहरू बस्ने गाउँ कसैले खोस्न नपाउने गरी उनीहरूको नाउँमा लालमोहर गरिदिए । हात्ती पनि दिए । चुक्ली लगाउने द्वारेलाई उनीहरूकै दास बनाइदिए । अनि “अब उप्रान्त मेरो निमित्त पनि पुण्यकार्य गर” भनी राजाले उनीहरूलाई धन पनि दिए ।

धन लिई उनीहरू आलोपालो गरी हात्तीमा चढेर एक ठाउँमा गए । त्यहाँ उनीहरूले यस्तो सल्लाह गर्नथाले—
 “साथीहो ! पुण्यकर्म भनेको भविष्यमा फल पाउनको निमित्त गरिन्छ । किन्तु हामीहरूले त यसै जन्ममा पानीभित्र फुलेको पद्मफूल झैं अहिले नै फल पायौं । अब हामीले झन् बढी पुण्यकर्म गर्नुपर्छ । त्यसोभए अब के गरौं त ? चार दोबाटोका एक छेउमा स्थायी धर्मशाला एक बनाऔं । त्यस निर्माण कार्यमा स्त्रीहरूलाई भागलिन नदेऔं । हामीहरूलाई चोर भनी समाती लैजाँदा हाम्रा स्त्रीहरूमध्ये एउटीसम्मले पनि चिन्ता गरिन । उल्टै बरु ठीकैभयो भनी भने । त्यसो हुनाले उनीहरूलाई यस पुण्यकार्यमा सहभागिनी नबनाऔं ।” यति सल्लाह गरी उनीहरू आ-आफ्ना घरमा गए । उनीहरू सबैले हात्तीलाई दाना तथा एक एक मुठा घाँस पनि दिए । यत्तिले नै हात्तीको पेट भरियो पनि । त्यसपछि जङ्गलमा पसी उनीहरूले रुखहरू काट्नथाले । हात्तीले ती रुखलाई सडकमा पुऱ्याइदियो । अनि उनीहरूले रुखका काठहरू ताछी धर्मशाला बनाउनथाले ।

मघ माणवकको घरमा (१) सुजाता, (२) सुधर्मा, (३) चित्रा (=चित्ता) तथा (४) नन्दा भन्ने चारजना भार्याहरू थिए । सुधर्माले सिकर्मीसँग सोधिन्—

“तात ! यी साथीहरू बिहान सबेरै गई साँझपख मात्र घर फर्कन्छन् । यिनीहरू के गर्छन् ?”

“अम्मे ! धर्मशाला बनाउँदैछन् ।”

“तात ! त्यसोभए मलाई पनि सहभागिनी बनाइदेऊ ।”

“अम्मे ! स्त्रीहरूलाई सहभागिनी नबनाउने” भन्ने निर्णय गरेका छन् ।

अनि सुधर्माले सिकर्मीलाई आठ कार्षापण दिई —
 “तात ! कुनै उपायद्वारा मलाई यसमा सहभागिनी बनाइदेऊ”
 भनी भनिन् । सिकर्मीले “हुन्छ” भनी भन्यो । अनि एकदिन उ
 सडकको बीचमा गई “क्याहो, यत्तिकाबेर भएर पनि तपाईंहरू
 काममा जानु भएको छैन । अबेर भएको छैन के ?” भनी आवाज
 दिई सबै मानिसहरूलाई काममा पठाई आफू एक्लै “भैरो केही
 काम छ, म एकछिनपछि आउनेछु” भनी अर्कोबाटो लागी
 जङ्गलमा गई कर्णिकाको निमित्त (गजुर वा दलीन अड्याउनको
 निमित्त) कर्णिकार रुखको काठ काटी, ताछी, रंडा लगाई राम्ररी
 तयार पारी “मैले मागेको बेलामा दिनु” भनी कुरा सिकाई
 सुधर्मालेको घरमा राखी सिकर्मी फर्केर गयो । अनि शालाको काम,
 काठको काम, भित्ताको काम तथा जोर्नी बनाउने जस्ता सबै
 कामहरू सकिएपछि छानामाथि गई दलीनहरू जडान गर्ने काम
 शुरू गर्दै चारैतिरबाट दलीनहरू माथि वसारी दलीनहरू राख्न
 लाग्दा दलीनहरू अड्याउने कर्णिका (चारपाटे) बनाउन बिस्थो
 भनी भन्दा अब के गर्ने त भनी सोधिदा सिकर्मीले नगरको कुनै

कुल घरमा त्यस्तो कर्णिका पाउन सकिन्छ कि खोज्न पठाउनपन्थो भनी भन्यो । अनि खोज्न पठाउँदा मानिसहरूले सुधर्माका घरमा पाए । पैसा दिँदा सुधर्माले दिइन् । उनी भन्छिन् कि यदि उनलाई पनि त्यस शालाको पुण्यभागिनी बनाउनु हुन्छ भने दिन्छु । अन्यथा दिन सकिदैन भनी भन्छिन् । “स्त्रीहरूलाई सहभागिनी त बनाउने छैनौं, बरु जङ्गलमा गई काठ काटेर ल्याउनेछौं” भनी उनीहरू घरबाट निस्के । सिकर्मीले सोध्दा उनीहरूले कारण बताएपछि छानामाथि बसेको सिकर्मीले आकाशतिर हेरी “आज जस्तो असल मुहूर्त अर्को एक वर्षमा पनि पाउन सक्नेछैन । त्यतिका मेहनत गरी तपाइँहरूले जुटाउनु भएका यी काठहरू सबै कुहिएर जानेछन् । तपाइँहरू देवलोकमा उत्पन्न हुँदा उनलाई पनि एक कुनामा एक ठाउँ दिनु भएमा तपाइँहरूको के बिग्रनेछ र ! आजको यो शुभ मुहूर्तमा गजूरको कर्णिका राखी काम सिध्याउनु पर्छ” भनी भन्यो ।

उता, उनीहरू घरबाट निस्केपछि सुधर्माले सो कर्णिकाको मनी “यो सुधर्मा शाला हो” भन्ने नाम कुँद्वन लगाई एक शुद्ध कपडाले लपेटी राखिन् ।

सिकर्मीको कुरा सुनी उनीहरू फेरि सुधर्माको घरमा गई “भइहाल्यो, त्यो कर्णिका दिनुहोस्, जे भए पनि तपाइँलाई पनि पुण्यभागिनी बनाउनेछौं” भनी मागेर लगे । सुधर्माले पनि

“त्यसोभए, जबसम्म आठ दशवटा दलीनहरू राखिदैनन् तबसम्म यो कपडा न फुक्काल्नुहोस्” भनी कर्णिका दिइन् । उनीहरूले सो कर्णिका सिकर्मीलाई दिई सुधर्मले भनेको कुरा पनि सुनाए । जब सिकर्मीले आठ दशवटा दलीनहरू अड्यायो तब बेरिराखेको कपडा फुकाल्यो । यसरी छानामाथि चारैतिरबाट दलीनहरू राख्ने काम गरिरहेको बेलामा एक बटुवा आई शाला हेर्न आउँदा उसले कर्णिका भनी अक्षरहरू देखी, अक्षर पढ्नसक्ने मानिसहरूलाई पढाउँदा “यो सुधर्मा शाला हो” भन्ने सुनी ती तेत्तीस साथीहरू कराउनथाले । अहो ! शुरुदेखि शाला बनाएर पनि हामीले आफ्नो नाम मात्र पनि राख्न पाएनौं । अनि सिकर्मीलाई सो कर्णिका झिक्ने कुरा भन्दाभन्दै सिकर्मीले दलीनहरू वछ्याउने काम सबै पूरा गरी ठाउँ ठाउँमा चुकूल ठोक्ने काम समेत पूरा गर्‍यो ।

त्यसपछि उनीहरूले शालालाई तीन खण्ड गरे । एक खण्डमा ठूला ठूला मानिसहरू बस्ने, अर्को खण्डमा गरीबहरू बस्ने तथा अर्को खण्डमा रोगीहरू बस्ने । त्यहाँ तेत्तीसओटा फल्याकहरू वछ्याईहात्तीलाई संज्ञा दिए — आगन्तुकहरू आई जसको फल्याकमा बस्छन् उनीहरूलाई फल्याक-मालिकको घरमा पुऱ्याइदिनु । अनि ती आगन्तुकहरूको खुट्टामिच्चे, आङ्मिच्चे र खुवाउने पियाउने काम सबै फल्याक-मालिकले गर्नेछन् । हात्तीले पनि त्यस्तै गर्‍यो । आगन्तुकहरूप्रति गर्नु पर्ने सेवाको काम सबै फल्याक-मालिकले गरे ।

मघ माणवकले शालाको नगिचमा कोविदार (=पारिजात) को बोट रोपे । त्यसको फेदमा राम्ररी ढुंगाको चौतारा बनाए । नन्दा भन्ने उनकी भायल्ले त्यसको नगिचमा एक पोखरी खन्न लगाइन् । चित्रा भन्ने भायल्ले फूल तथा लताहरू रोप्न लगाइन् । सबभन्दा जेठी भायाँ चाहिले सिंगार पटार गरेरै जीवन बिताइन् । यो देखेर मघले सुजातालाई भने -

“भद्रे ! सुधर्मा, नन्दा तथा चित्राले केहीन केही पुण्यकर्म गरे । तिमिले भने केही पुण्यकर्म गरेकी छैनौ । केही पुण्यकर्म गर ।”

“स्वामी ! तपाईंले कसको निम्ति पुण्यकर्म गर्नुभएको त ? तपाईंले गर्नु भएको पुण्य मेरैत हो नि” भन्दै सुजाताले आफ्नो शरीर मात्र ठाँट्-बाँट् गर्नमा नै मस्त भइन् र कुनै पनि पुण्यकर्म गरिनन् ।

ध्यायु छउज्जेलसम्म सप्तव्रत समेत पालन गरी मृत्युपछि मघ माणवक त्रयस्त्रिंश भवनमा शक्र भएर उत्पन्न भए । ती तेत्तीसजनाको दल पनि मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश भवनमं तेत्तीस (३३) देवपुत्रहरू भएर उनकै छेउमा उत्पन्न भए ।

शक्रको सातशय (७००) योजन भ्रग्लो वैजयन्तप्रासाद उत्पन्न भयो । प्रासादमाथि तीनशय (३००) योजन भ्रग्लो झण्डा उत्पन्न भयो । कोविदार वृक्षको प्रभावले एकशय (१००) योजन

परिमण्डल भएको र पचास (५०) योजन चौडाई भएका शाखाहरू युक्त पारिछत्रक (=पारिजात) वृक्ष उत्पन्न भयो । ढुंगाको चौताराको प्रभावले पारिछत्रकको फेदमा साठी (६०) योजनको पण्डुकम्बल (ध्यू रङ्को कम्बल जस्तो) ढुंगाको चट्टान उत्पन्न भयो । सुधर्माको कर्णिकाको प्रभावले तीनशय (३००) योजनको सुधर्मा भन्ने शाला उत्पन्न भयो । नन्दाको पुष्करिणीको प्रभावद्वारा पचास (५०) योजनको नन्दा भन्ने पोखरी उत्पन्न भयो । चित्राको फूल र लताको प्रभावद्वारा साठी (६०) योजनको चित्रलता भन्ने उदयान उत्पन्न भयो ।

एकदिन, शक्र देवराज सुधर्मा देवसभामा योजन प्रमाणको सुवर्ण आसनमा बसी तीन योजनको स्वेतछत्र ओढी ती देवपुत्र-हरूसँग, ती देवकन्याहरूसँग, अढाई कोटी नर्तकीहरूसँग तथा दुवै देवलोकका देवताहरूसँग महासम्पत्ति अवलोकन गरिरहेको बेलामा ती तीन स्त्रीहरूलाई देखी अर्की कहाँ रहिछन् भनी अवलोकन गर्दा—आफूले भनेको कुरा नसुनी अहिले बकुल्ला भई कन्दर पर्वतमा जन्मेकी रहिछन् भनी दिव्यचक्षुद्वारा देखी देवलोकबाट ओर्ली उसकहाँ गए । उसले देखेबित्तिकै शक्रलाई चिनी टाउको निहुःयाई बसी ।

अनि शक्रले—“मूर्ख ! अहिले किन टाउको ठाडो नपारेकी ? मेरो कुरा नसुनी तैले आफ्नै शरीर मात्र ठाँट्-बाँट

गरी जिन्दगी बिताइस् । सुधर्मा, नन्दा तथा चित्राहरू मकहाँ नै उत्पन्न भए । आ, हामीहरूको श्रीसम्पत्ति हेर” भनी उसलाई देवलांकमा लगी नन्दा पुष्करिणीमा राखी शक्र आसनमा बसे ।

नर्तकी स्त्रीहरूले— “महाराज ! तपाईं कहाँ जानुभएको थियो ?” भनी सोधदा भन्न नचाहेता पनि उनीहरूले वार बार जिक्ती गरेपछि विवश भई शक्रले “सुजाताकहाँ गएको थिएँ” भनी भने ।

“महाराज ! उनी कहाँ उत्पन्न भइन् त ?”

“कन्दर पर्वतमा बकुल्ला भई जन्मिन् ।”

“अहिले कहाँ छिन् त ?”

“नन्दाको पुष्करिणीमा राखी दिएको छु ।”

“आऊ, हाआ आर्यालाई हेर्न जाओ” भनी तिनीहरू सबै गए ।

अधि उ (सुजाता) सबैका जेठी भई कसैलाई नगनी बस्दथी । अहिले उसलाई देखेर उनीहरूले—“अहा ! हेर, हाआ आर्याको मुख कति लामो चुच्चो परेको, गंगटालाई झोस्ने शूल जस्तो !” भन्दै गिल्लामरी खूब हस्सी उडाउनथाने । उ सारै

लज्जित भई आत्तिई शक्र देवराजलाई भनी—“महाराज ! यी सुन, चाँदी तथा मणिमय विमान र यो नन्दा पुष्करिणीले मलाई के गछं र ! महाराज ! प्राणीहरूलाई आफ्नो जन्मभूमि नै सुख-लागछ । अतः मलाई मेरै कन्दर पर्वतमा पुन्याइदिनुहोस् ।”

अनि शक्रले उसलाई उसकै ठाउँमा पुन्याइदिए र “मेरो कुरा मान्नेछ्यौ ?” भनी सोधदा उसले “महाराज ! मान्नेछु” भनी जवाफ दिएपछि “त्यसोभए, अखण्डरूपले पञ्चशील पालन गर । चिरकाल नबिट्दै उनीहरूमध्ये जेठी बनाइदिनेछु” भनी शक्रले भने । उसले पनि त्यस्तैगरी अखण्डरूपले पञ्चशील पालन गरी ।

केही समयपछि ‘उसले शील रक्षा गर्छ कि गदिन, परीक्षा गर्नुपन्यो’ भन्ने लागेपछि एक माछाको रूप धारण गरी उसको अगाडितिर उत्तानोपरी शक्र पानीमाथि बसे । ‘मेरेको माछा हुनुपर्छ’ भन्ने सम्झी उ गई माछाको टाउकोमा चुच्चोले समाती । माछाले पुच्छर हल्लायो । ‘जीवित नै रहेछ’ भनी उसले माछालाई पानीमै छोदिदिई । अनि आकाशमा बसी शक्रले “साधु ! साधु !! शील रक्षा गर्दछ्यौ । यसरी रक्षा गरेमा केही समयमै तिमिलाई नर्तकीहरूमध्ये जेठी बनाइदिनेछु” भनी शक्र फर्कैर गए ।

उसको (बकुल्ला) आयु पाँचशय वर्ष (५००) वर्ष थियो । यस समयभित्र उसले कुनै पनि दिनमा पेटभरी खाना खान पाइन । जीउ सुकेर दुब्लो पातलो भएर पनि उसले शील खण्डन गरिन । यसैबीच उ मृत्यु भई वाराणशीमा एक कुम्भकारको छोरी भई जन्मी ।

शक्रले उ कहाँ जन्मेकी रहिछे भन्ने विचार गरी हेर्दा कुम्भकारको घरमा देखी “उसलाई त्यहाँबाट त्यसै ल्याउन सकिन्न । उसलाई जीवनवृत्ति दिलाइदिनुपर्न्यो” भन्ने सोची बुढो भेष लिई एउटा ठेलागाडामा सुवर्णमय काँक्राहरू राखी गाउँको बीचमा गई “काँक्रो लेऊ, काँक्रो लेऊ !” भन्दै कराउँदै एक ठाउँमा बसे । गाउँका मानिसहरू आई “काँक्रो देऊ” भनी भन्दा उनले “शील रक्षा गर्नेहरूलाई मात्र दिनसक्छु । के तिमीहरू शील रक्षा गर्छौ ?” भनी सोधे । उनीहरूले “शील भनेको कस्तो भन्ने कुरा हामीलाई थाहाछैन । पैसाले काँक्रो देऊ” भनी भने । “म त शील रक्षा गर्नेलाई मात्र दिनसक्छु” भन्ने कुरा सुनी “अरे ! यो कस्तो काँक्रो बूढो रहेछ ! जाग्रौ” भन्दै उनीहरू सबै फर्केर गए । अनि सो कुम्भकारकी छोरीले “आमा ! तिमीहरू काँक्रो ल्याउँछौं भनी गएका होइनौं; खोइ त काँक्रा ?” भनी सोध्दा “शील रक्षा गर्नेलाई मात्र दिनसक्छु भन्दछ, कस्तो बूढो रहेछ कुन्नि ! हामीलाई त शील भनेको केहो भन्ने कुरा पनि थाहाछैन !” भनी जवाफ दिई । अनि सो केटी गई “तात ! मलाई काँक्रो देऊ”

भनी माग्दा “तिमी शील रक्षा गच्छौ के ?” भनी सोधेपछि उसले “गछु” भनी जवाफ दिई । अनि काँके बूढोले त्यसोभए यो तिम्रै भाग हो भनी उसको घरमा काँकाको गाडा समेत छाडेर फर्के ।

सो केटी पनि जीवनभर शील रक्षा गरी मृत्युपछि वेपचित्ति असुरेन्द्रकी छोरी भई उत्पन्न भइन् । शीलको प्रभावद्वारा उनी अभिरूपा थिइन् । छोरीलाई विवाहमङ्गल गरिदिने मनसुवा गरी एकदिन, वेपचित्ति असुरेन्द्रले असुरहरूलाई भेला गराए । त्यसबखत शक्रले कुम्भकार पुत्री कहाँ जन्मे रहिछन् भनी हेर्दा असुरभवनमा उत्पन्न भई आज उनको विवाह समेत हुनेछ भन्ने बुझी “जे गरेर पनि उनलाई यहाँ ल्याउनपन्यो” भन्ने सोची असुरवर्ण लिई असुरहरूका बीच शक्र उभिइरहे । अनि उनका पिता वेपचित्तिले “तिम्रो पति रोज” भनी उनको हातमा फूलको माला दिई “जसलाई तिम्री रुचाउँछ्यौ उसलाई माला लगाऊ” भनी भने । हेर्दैजाँदा शक्रलाई देखेपछि पूर्वसंस्कारको कारणद्वारा उनको मनमा स्नेह उत्पन्न भई उनले “यिनै मेरा पति हुनेछन्” भन्दै उनलाई फूलमाला लगाइदिइन् । अनि उनलाई लिई शक्र आकाशमार्गबाट गए । यत्तिकैमा असुरगणहरूले उनी शक्र हुन् भन्ने कुरा थाहापाए । अनि असुरहरूले “हाम्रा शत्रु जडशक्रलाई हाम्रा छोरी दिनेछैनौ, समात, समात” भन्दै उनलाई लखेट्न-

थाले । वेपचित्तिले सोधे—“कसले लग्यो ?” “जड शक्रले लग्यो” भनी भन्दा उनले “भइहाल्यो, हामीहरूमध्ये उनी नै श्रेष्ठ छन्, छाडिदेऊ” भनी भने । शक्रले उनलाई अढाइकोटी नर्तकीहरूमध्ये जेठी बनाइदिए । उनले शक्रसँग वरदान मागिन्—“महाराज ! यस देवलोकमा मेरा आमाबाबु, दाजुभाई अथवा दिदीबहिनीहरू कोही पनि छैनन् । अतः जहाँ जहाँ तपाईं जानुहुन्छ त्यहाँ त्यहाँ मलाई साथमा लैजानुहोस् ।” शक्रले “हुन्छ” भनी वचन दिए ।

यसरी मचल गाउँदेखि मघ माणवकको विशुद्धपनलाई बुझ्नुभई भगवान्‌ले “यी यक्ष दीर्घकालदेखि विशुद्ध छन्” भनी सूत्रमा उल्लेख गर्नुभएको हो भनी मुसं. वि. III. पृ. १८-२७: सक्कपञ्चसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यी मघ माणवकका कुरा सं. नि. अ. क. I. पृ. २६७: महालिपञ्चसुत्तं; सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. २८२: नालकसुत्तवण्णना; धम्म. प. अ. क. पृ. १६३: महालिपञ्चवत्थु, अप्रमादवर्गं तथा जा. अ. क. I-II. पृ. १५०: कुलावकजातकं नं. ३१ मा पनि उल्लेख भएका छन् । जुन मघ माणवकका कुरा कुलावक जातकमा उल्लेख भएको छ ती बुद्धकालीन शक्रका कुरा नभई बोधिसत्त्वकालीन शक्रका कुरा हुन् भन्ने बुझ्नु पर्दछ । किनभने त्यसबखत बोधिसत्त्व नै शक्र हुनु भएको थियो ।

शक्रको-प्रश्नको उत्तर

भगवान्‌ले अवकाश दिनु भएपछि शक्र देवेन्द्रले भगवान्‌सँग पहिलो प्रश्न सोधे—

(१) वैर हुने कारण—“मारिब ! कुन संयोजन^१द्वारा देवहरू, मनुष्यहरू, असुरहरू, नागहरू, गन्धर्वहरू तथा जो अन्य पृथक पृथक प्राणीहरू छन्—उनीहरू ‘अवर, अदण्ड, अशत्रुक, अहिंसक भई बसौं’ भन्ने इच्छा गरे तापनि सबै, सदण्ड, सशत्रुक, सहिंसक भई विहार गर्छन् ?”

“देवेन्द्र ! ईर्ष्यामात्सर्य^२ संयोजनद्वारा देवहरू, मनुष्यहरू, असुरहरू, नागहरू, गन्धर्वहरू तथा जो अन्य पृथक पृथक प्राणीहरू छन्—‘अवर, अदण्ड, अशत्रुक, अहिंसक भई बसौं’ भन्ने इच्छा गरे तापनि उनीहरू सबै, सदण्ड, सशत्रुक, सहिंसक भई विहार गर्छन् तथा सबैरी भई विहार गर्छन् ।”

१. के केलाई संयोजन भन्दछन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. पृ. २५१ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

२. अर्काको सम्पत्तिमाथि सहन गर्न नसक्ने, हेर्न नसक्ने तथा चित्तमा डाह हुने स्वभावलाई—‘ईर्ष्या’ र आफ्नो सम्पत्तिमाथि अर्कालाई भोग गर्न दिन नसक्ने अथवा भोग गरेको हेर्न नसक्ने स्वभावलाई

यसरी शक्र देवेन्द्रले सोधेको प्रश्नको उत्तर भगवान्‌ले दिनु-
भयो । अनि सन्तुष्ट भई शक्र देवेन्द्रले भगवान्‌को भाषणलाई “ठीकछ,
भगवान् ! ठीकछ, भगवान् ! भगवान्‌को उत्तर सुनी मेरो शंका र
सन्देह दूर भयो” भनी अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरे ।

भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी शक्र
देवेन्द्रले भगवान्‌सँग अर्को प्रश्न सोधे—

(२) ईर्ष्याको कारण—“मारिष ! ईर्ष्यामात्सर्यको कारण,
समुदय, उत्पत्ति तथा प्रभव के हो ? के भएमा ईर्ष्यामात्सर्य हुन्छ र के
नभएमा ईर्ष्यामात्सर्य हुँदैन ?”

—‘मात्सर्य’ भन्दछन् । सोझै भन्ने हो भने अर्काको अभिवृद्धि हेर्ने
नसक्ने स्वभावलाई ईर्ष्या र आफ्नो सम्पत्ति अर्कालाई दिन नचाहने
अथवा बाँडिदिन नसक्ने स्वभावलाई मात्सर्य भन्दछन् । यो मात्सर्य
पाँच प्रकारका छन्—(१) आवास-मात्सर्य, (२) कुल-मात्सर्य,
(३) लाभ-मात्सर्य, (४) वर्ण-मात्सर्य तथा (५) धर्म-मात्सर्य ।
कुन कुन मात्सर्यको विपाक कुन कुन ढंगको हुन्छ भन्ने सम्बन्धका
कुराहरू सुमं. वि. III. पृ. २७, २८: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना र
अत्थ. सा. (बापत) पृ. २६८: निक्खेपकण्डवण्णनामा व्याख्या
गरिएको छ ।

**“देवेन्द्र ! प्रियाप्रिय’को कारणले, प्रियाप्रियको समुबयले,
प्रियाप्रियको उत्पत्तिले तथा प्रियाप्रियको प्रभावले ईर्ष्यामात्सर्य हुन्छ;**

१. प्रिय सत्वहरूको कारणद्वारा ईर्ष्या र अप्रिय सत्वहरूको कारणद्वारा मात्सर्य हुन्छ । दुर्गको कारणद्वारा दुर्ब पनि हुन्छ । प्रव्रजितहरूको निमित्त साथमा बस्नेहरूसँग, गृहस्थीहरूको निमित्त पुत्रादि सन्तानहरू तथा हात्ती घोडाहरू प्रिय हुन्छ र उनीहरूप्रति ममता हुन्छ । त्यस्ता प्रिय वस्तुहरू एकछिन देख्न नपाउँदा पनि उसले सहन गर्न सक्दैन । अनि कसैले त्यस्तो प्रियवस्तु पाएको देख्दा उसले त्यसमाथि ईर्ष्या गर्छ । अनि सो प्यार गरेको वस्तु केहीछिनको लागि अर्काले माग्दा पनि उसले ‘म दिन सक्दिन, एकछिन पनि छाड्न सक्दिन’ भनी मात्सर्य गर्छ । यसरी दुर्बकारणद्वारा ईर्ष्या र मात्सर्य हुन्छ । भिक्षुहरू पात्र चीवरादि प्यार गर्छन्, गृहस्थीहरू अलंकार आभूषणहरू आदि प्यार गर्छन् । त्यस्ता वस्तुहरू अरूले पाएको देखेर उसले त्यस्ता वस्तुहरू अरूले नपाए हुन्थ्यो भन्ने ईर्ष्या गर्छ । त्यस्तो वस्तु कसैले मागेको खण्डमा ‘दिन सक्दिन’ भन्दै मात्सर्य गर्छ । यसरी प्रियको कारणले दुर्ब उत्पन्न हुन्छ र अप्रियको कारणद्वारा पनि दुर्ब उत्पन्न हुन्छन् । त्यस्तै सत्व वा वस्तुहरू पाएर कसैलाई अप्रिय भए ता पनि लोभको कारणले उसले त्यसलाई छाड्न नसकी मले जस्तो अरूले यस्तो वस्तुहरू के पाउन सक्ला भनी ईर्ष्या गर्छ । कसैले मागे पनि मात्सर्यको कारणले दिन सक्दिन । यसरी अप्रियको कारणद्वारा पनि ईर्ष्या मात्सर्य उत्पन्न हुन्छ । सुमं. वि. III. पृ. २८-२९: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

प्रियाप्रिय भएमा ईर्ष्यामात्सर्यं हुन्छ; प्रियाप्रिय नभएमा ईर्ष्यामात्सर्यं हुँदैन ।”

(३) प्रियाप्रियको कारण—“मारिष ! प्रियाप्रियको कारण, समुदय, उत्पत्ति तथा प्रभव के हो ? के भएमा प्रियाप्रिय हुन्छ र के नभएमा प्रियाप्रिय हुँदैन ?”

‘देवेन्द्र ! छन्द’ (=इच्छा) को कारणले, छन्दको समुदयले, छन्दको उत्पत्तिले तथा छन्दको प्रभवले प्रियाप्रिय हुन्छ; छन्द (=इच्छा) भएमा प्रियाप्रिय हुन्छ; छन्द नभएमा प्रियाप्रिय हुँदैन ।”

(४) छन्दको कारण—“मारिष ! छन्दको कारण,...तथा प्रभव के हो ? के भएमा छन्द हुन्छ र के नभएमा छन्द हुँदैन ?”

१. यो ‘छन्द (=इच्छा)’ पाँच प्रकारका छन्—(१) परिएषण छन्द, (२) प्रतिलाभ छन्द, (३) परिभोग छन्द, (४) सन्निधि छन्द तथा (५) विसर्जन छन्द ।

रूपादि विषयको र धनसम्पत्तिको खोज गर्नु—परिएषण छन्द हो । खोजद्वारा पाएको रूपादि तथा धनसम्पत्ति-प्रतिलाभ छन्द हो । त्यसको सेवन गर्नु—परिभोग छन्द हो । लाभ भएको रूपादि तथा धनसम्पत्तिको रक्षा गर्नु—सन्निधि छन्द हो । अनि आफ्नो रक्षाको निमित्त खर्च गर्नु—विसर्जन छन्द हो । यस सूत्रमा चाहिं तृष्णा मात्रलाई छन्द भनिएको हो । सुमं. वि. III. पृ. २६-३० सन्नकपञ्चसुत्तवण्णना ।

“देवेन्द्र ! वितर्कनाको कारणले...तथा वितर्कनाको प्रभवले छन्द (=इच्छा=तृष्णा) हुन्छ; वितर्कना भएमा छन्द हुन्छ; वितर्कना नभएमा छन्द हुँदैन ।”

(५) वितर्कनाको कारण—“मारिष ! वितर्कनाको कारण, ...तथा प्रभव के हो ? के भएमा वितर्कना हुन्छ र के नभएमा वितर्कना हुँदैन ?”

“देवेन्द्र ! प्रपञ्चसंज्ञासंख्याको कारणले...तथा प्रभवले वितर्कना हुन्छ; प्रपञ्चसंज्ञासंख्या भएमा वितर्कना हुन्छ; प्रपञ्चसंज्ञासंख्या नभएमा वितर्कना हुँदैन ।”

१. प्रपञ्च तीन प्रकारका छन्—(१) तृष्णाप्रपञ्च, (२) मानप्रपञ्च, (३) दृष्टिप्रपञ्च । सुमं. वि. III. पृ. ३०: सक्कपञ्चसुत्त-वण्णना । यसमध्ये एकशय आठ (१०८) प्रकारका तृष्णाहरूलाई—तृष्णाप्रपञ्च भनिएको हो । (१०८ प्रकारका तृष्णाहरू के के हुन् भन्ने बारेका कुराहरू विभं. पा. पृ. ४७१-७६: खुद्कविभङ्गको तण्हाविचरितानि भन्ने शीर्षकमा उल्लेख भएका छन् । हेर पटि. म. अ. क. पृ. २६२: महाकरुणात्राणनिद्वेसवण्णना पनि ।) नौ प्रकारका मानलाई—मानप्रपञ्च भनिएको हो । (यी नौ प्रकारका मानहरू के के हुन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. प. पृ. ४६७ को पाद-टिप्पणीमा उल्लेख भएका ४ देखि १२ सम्मका मानहरूलाई भनेका हुन् । हेर विभं. पा. पृ. ४६८: खुद्कविभङ्गको नवकमातिका-

(६) प्रपञ्च निरोध—“मारिष ! कसरी प्रपञ्चसंज्ञासंख्यालाई भिक्षुले निरोध गर्छ ? र कसरी निरोधमार्गमा भिक्षु लागेको हुन्छ ?”

“देवेन्द्र ! (अ) सौमनस्य (=मनमा हुने प्रसन्नता) पनि दुइ प्रकारका छन् मनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । देवेन्द्र ! (आ) दौर्मनस्य (=मनमा हुने अप्रसन्नता) पनि दुइ प्रकारका छन् मनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । देवेन्द्र ! (इ) उपेक्षा पनि दुइ प्रकारका छन् मनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र असेवनीय ।

निद्देशोमा ।) बयसट्टी दृष्टिहरूलाई—दृष्टिप्रपञ्च भनिएको हो । (यी ६२ दृष्टिहरू भनेका के के हुन् भन्ने कुरा लेखककै बु. प. पृ. ५४६-४७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।)

१. “प्रपञ्चसंज्ञासंख्यालाई कसरी निरोध गर्छ र कसरी निरोध मार्गमा लागेको हुन्छ ?” भन्ने प्रश्नद्वारा शक्रले विपश्यना ध्यानका साथ मार्ग सम्बन्धी प्रश्न गरेका हुन् मनी सुमं. वि. III. पृ. ३१ ले उल्लेख गरेको छ ।
२. “शक्रले जुन प्रश्न सोधेका थिए ती प्रश्नका उत्तर दिनु नभई किन तीन वेदनाहरूको सम्बन्धमा कुरा बताउनु भएको हो ? के भगवान्ले सम्बन्धित विषयभन्दा बाहिरका कुरा बताउनु भएन ?” भन्ने प्रश्नहरूका बारेमा सबिस्तर छलफल र “किन भगवान्ले तीन वेदनाका कुराहरू बताउनु भएको हो ?”

(प्र) "देवेन्द्र! 'सौमनस्य पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो कुन कारणले भनेका हुन् भने?—त्यहाँ जुन सौमनस्य सेवन गर्दा 'मेरा अकुशलधर्महरू बढ्दछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो सौमनस्य असेवनीय छ। त्यहाँ जुन सौमनस्य सेवन गर्दा 'मेरा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू बढ्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो सौमनस्य सेवनीय छ'। त्यहाँ जुन सवितर्क र सविचार तथा अविचरक र अविचार हुन्—त्यसमध्ये अविचरक र अविचार उत्तम छ। 'सौमनस्य पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो यसै कारणले भनिएका हुन्।

(भा) "देवेन्द्र! 'दौमनस्य पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो कुन कारणले भनेका हुन् भने?—त्यहाँ जुन दौमनस्य सेवन गर्दा 'मेरा अकुशल

भन्ने प्रश्नको उत्तरहरू विस्तृतरूपले सुमं. वि. III. पृ. ३१ ले उल्लेख गरेका छन्। शक्रले सोधेका प्रश्न सम्बन्धी कुरा बुझाउनको निमित्त र जुन देवहरूलाई रूप प्रकट देखिन्छ, जुन देवहरूलाई अरूप प्रकट देखिन्छ—ती देवताहरूको चित्ताचारलाई अनुरूप हुने गरी उक्त कुरा भन्नुभएको हो भन्ने आदि विस्तृत कुराहरू सुमं. वि. III. पृ. ३१-३४ ले उल्लेख गरेको छ

१. कस्तो सौमनस्य सेवनीय र असेवनीय भन्ने विषयको स्पष्टिकरण सुमं. वि. III. पृ. ३४ मा उल्लेख भएका छन्।

धर्महरू बद्दछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो दौर्मनस्य असेवनीय छ । त्यहाँ जुन दौर्मनस्य सेवन गर्दा 'मेरा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू बद्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो दौर्मनस्य सेवनीय छ' । त्यहाँ जुन सवितर्क र सविचार तथा अवितर्क र अविचार हुन्—त्यसमध्ये अवितर्क र अविचार उत्तम छ । 'दौर्मनस्य पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो यसै कारणले भनिएका हुन् ।

(इ) 'देवेन्द्र ! 'उपेक्षा पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो कुन कारणले भनेका हुन् भने ?—त्यहाँ जुन उपेक्षा सेवन गर्दा 'मेरा अकुशल धर्महरू बद्दछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो उपेक्षा असेवनीय छ । त्यहाँ जुन उपेक्षा सेवन गर्दा 'मेरा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू बद्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो उपेक्षा सेवनीय छ' । त्यहाँ जुन सवितर्क र सविचार तथा अवितर्क र अविचार हुन्—त्यसमध्ये अवितर्क र अविचार उत्तम छ' । 'उपेक्षा पनि दुइ प्रकारका छन्—

१. कस्तो दौर्मनस्य सेवनीय छ भन्ने बारेका पण्डितकरण सुमं. वि. III. पृ. ३५ मा उल्लेख भएका छन् ।
२. कस्तो उपेक्षा सेवनीय छ भन्ने बारेका पण्डितकरण सुमं. वि. III. पृ. ४२ मा उल्लेख भएका छन् ।
३. सवितर्क र सविचार आदिका कुराहरू किन भनिएको हो र यसको मतलब के हो भन्ने सम्बन्धमा सुमं. वि. III. पृ. ४२ मा हेर्न ।

सेवनीय र प्रसेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्— सो यसै कारणले भनिएका हुन् । देवेन्द्र ! यसरी भिक्षुले प्रपञ्चसंज्ञासंख्यालाई निरोध गर्छ ' र यसरी भिक्षु निरोध मार्गमा लागेको हुन्छ ।”

यसरी भगवान्‌ले शक्र देवेन्द्रद्वारा सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुभयो । अनि सन्तुष्ट भई शक्र देवेन्द्रले भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरे —“ठीकछ, भगवान् ! ठीकछ, भगवान् ! भगवान्‌को उत्तर सुनी मेरो शंका र सन्देह दूर भयो ।”

यसरी भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी पुनः शक्र देवेन्द्रले भगवान्‌सँग अर्को प्रश्न सोधे—

१. यो प्रपञ्चसंज्ञासंख्या निरोध सम्बन्धीका कुरा शक्रले कुन हिताबले सोधेका हुन् र भगवान्‌ले कुन हिताबले उत्तर दिनुभएको हो भन्ने सम्बन्धमा सुमं. वि. III. पृ. ४३ सक्कणञ्जसुत्तवर्णनामा सविस्तर उल्लेख भएका छन् ।

यो प्रश्नका उत्तरहरू सुनेर स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरी उही च्युत भई शक्र देवेन्द्र पुनः उही स्थानमै नयाँ शक्र भएर उत्पन्न भए । देवताहरू च्युत हुने कारण कसैले देख्न सक्दैन । अतः शक्र च्युत भएर पनि पुनः उत्पन्न भएको कुरा स्वयं शक्र र सम्यक्सम्बुद्धलाई मात्र थाहा थियो । किन यसरी च्युत हुन्छ न्‌भन्ने विषयका कुराहरू सुमं. वि. III. पृ. ४३-४४ मा वर्णित भएका छन् ।

(७) प्रातिमोक्ष संबंर—“मारिष ! कसरी प्रतिपन्न हुने भिक्षु प्रातिमोक्ष संबंरको निमित्त प्रतिपन्न भएको हुन्छ ?”

“देवेन्द्र ! (प्र) कायिक आचरण (=कायसमाचार) पनि दुइ प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । (आ) वाचिक आचरण (=वचिसमाचार) पनि दुइ प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । (इ) पर्येषण पनि दुइ प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय ।

(प्र) ‘देवेन्द्र ! ‘कायिक आचरण पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय’ भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो कुन कारणले भनेका हुन् भने ?—त्यहाँ जुन कायिक आचरण सेवन गर्दा ‘मेरा अकुशल धर्महरू बढ्दछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्’ भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो कायिक आचरण असेवनीय छ । त्यहाँ जुन कायिक आचरण सेवन गर्दा ‘मेरा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू

-
१. स्रोतापन्न भएका शकले ‘अर्हत्व भनेको चराहरू झैं उफेर पाउन सक्ने होइन । अवश्य पनि त्यसको लागि कुनै पूर्व मार्ग हुनुपर्छ । अतः भगवान्सँग सो पूर्वभाग प्रतिपदको वारेमा कुरा सोध्नुपर्छो’ भन्ने सोचेर प्रातिमोक्ष सम्बन्धी कुरा सोधेका हुन् भनी सुमं वि. III. पृ. ४४ सक्रपञ्चमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

बद्धवत्तन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो कायिक आचरण सेवनीय छ' ।
'कायिक आचरण पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय'
भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो यसै कारणले भनिएका हुन् ।

(आ) "देवेन्द्र ! 'वाचिक आचरण पनि दुइ प्रकारका
छन्—सेवनीय र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो कुन
कारणले भनेका हुन् भने ?—त्यहाँ जुन वाचिक आचरण सेवन गर्दा
'मेरा अकुशल धर्महरू बद्धवत्तन् र कुशल धर्महरू घटवत्तन्' भन्ने ज्ञान
हुन्छ—त्यस्तो वाचिक आचरण असेवनीय छ । त्यहाँ जुन वाचिक
आचरण सेवन गर्दा 'मेरा अकुशल धर्महरू घटवत्तन् र कुशल धर्महरू
बद्धवत्तन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो वाचिक आचरण सेवनीय छ ।
'वाचिक आचरण पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय'
भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो यसै कारणले भनिएका हुन् ।

(इ) 'देवेन्द्र ! 'पर्येषण पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय
र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो कुन कारणले भनेका

१. यहाँ उल्लेख भएका सेवनीय र असेवनीय कायिक आचरणलाई
शीलकथा पनि भनिन्छ । प्राणीहिंसा, अदिनादान, मिथ्याचार
कायद्वारबाट हुने भएकोले यस्तो कायिक आचरण असेवनीय छ
अर्थात् त्याज्य छ । त्यस्तै वचनबाट हुने मूषावाद आदि पनि
असेवनीय छ । यस्तो असेवनीय कायसमाचार त्याग्दा जुन विरति
चित्तमा उत्पन्न हुन्छ अर्थात् करुणादि कुशलचेतना हो—सो
सेवनीय हो । यस सम्बन्धका विस्तर व्याख्या सुमं. वि. III.
पृ. ४४ मा उल्लेख भएको छ ।

हुन् भने ?—त्यहाँ जुन पर्येषण गर्दा 'मेरा अकुशल धर्महरू बढ्दछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो पर्येषण असेवनीय छ । त्यहाँ जुन पर्येषण गर्दा 'मेरा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू बढ्दछन्' भन्ने ज्ञान हुन्छ—त्यस्तो पर्येषण सेवनीय छ । 'पर्येषण' पनि दुइ प्रकारका छन्—सेवनीय र असेवनीय' भनी जुन कुरा भनिएका हुन्—सो यसै कारणले भनिएका हुन् । देवेन्द्र ! यसरी प्रतिपन्न हुने भिक्षु प्रातिमोक्षसंवरको निमित्त प्रतिपन्न भएको हुन्छ ।

यसरी भगवान्‌ले शक्रले सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुभयो । भनि सन्तुष्ट भई शक्र देवेन्द्रले भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरे—“ठीकछ, भगवान् ! ठीकछ, भगवान् ! भगवान्‌को उत्तर सुनी मेरो शंका र सन्देह दूर भयो ।”

यसरी भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी शक्र देवेन्द्रले भगवान्‌सँग पुनः अर्को प्रश्न सोधे—

(८) इन्द्रियसंबन्ध—“मारिष ! कसरी प्रतिपन्न हुने भिक्षु इन्द्रियसंयमको निमित्त प्रतिपन्न भएको हुन्छ ?”

‘देवेन्द्र ! चक्षुर्विज्ञेय रूप (=चक्षुद्वारा जान्नुपर्ने रूप) पनि दुइ प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय ।

१. पर्येषण भनेको कस्तो पर्येषणलाई भनेको हो भन्ने कुरा र कति प्रकारका पर्येषणहरू छन् भन्ने कुराको व्याख्या सुमं. वि. III. पृ. ४४-४५ मा गरिएको छ । पर्येषण सम्बन्धमा म. नि. I. पृ. २१०: पासरासि वा अरियपरियेसनसुत्तं मा पनि हेर्नु योग्य छ ।

श्रोतबिज्ञेय शब्द (=कानद्वारा जान्नुपर्ने शब्द) पनि बुद्द प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । घ्राणबिज्ञेय गन्ध (=नाकद्वारा जान्नुपर्ने गन्ध) पनि बुद्द प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । जिह्वाबिज्ञेय रस (=जिभ्रोद्वारा जान्नुपर्ने स्वाद) पनि बुद्द प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । क्वायबिज्ञेय स्पर्श (=शरीरद्वारा जान्नुपर्ने स्पर्श) पनि बुद्द प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय । मनःबिज्ञेय धर्म (=मनद्वारा जान्नुपर्ने विषय) पनि बुद्द प्रकारका छन् भनी म भन्दछु—(१) सेवनीय र (२) असेवनीय ।”

यस्तो भन्नुहुँदा शक्र देवेन्द्रले भगवान्लाई यसो भने—“मन्ते ! भगवान्ले संक्षेपरूपमा भन्नुभएको यस कुराको अर्थ यसरी म विस्तारपूर्वक बुझ्दछु । मन्ते ! जुन प्रकारको चक्षुबिज्ञेय रूप सेवन गर्दा

१. शक्रले जुन कुरा यहाँ ‘यस कुराको अर्थ यसरी म विस्तारपूर्वक बुझ्दछु’ भनी भने सो यसभन्दा अघि सेवनीय र असेवनीय विषयमा बताउनु भएको कुरालाई ध्यानमा राखी त्यसो भनेका हुन् । भगवान्ले पनि उनले यसको अर्थ बुझ्न सक्ने छन् भन्ने बुझ्नु भई उनलाई अर्थ बताउने अवकाश दिनुभएको हो भनी सुमं. वि. III. पृ. ४७ सक्कपञ्चमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । कुन प्रकारका रूपादिलाई कुन प्रकारले हेर्दा कुशल वा अकुशल हुने हो तथा कुन प्रकारका रूपादि सेवनीय र असेवनीय छन् भन्ने कुराको व्याख्या पनि उसै पृष्ठमा उल्लेख भएका छन् ।

(हेर्वा) अकुशल धर्महरू बद्बछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्—त्यस-
 प्रकारको चक्षुर्विज्ञेय रूप सेवन गर्नु हुन्न । भन्ते ! जुन प्रकारको
 चक्षुर्विज्ञेय रूप सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू
 बद्बछन्—त्यसप्रकारको चक्षुर्विज्ञेय रूप सेवन गर्नु हुन्छ । भन्ते !
 जुन प्रकारको श्रोतविज्ञेय शब्द सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू बद्बछन् र
 कुशल धर्महरू घट्दछन्—त्यसप्रकारको श्रोतविज्ञेय शब्द सेवन गर्नु
 हुन्न । भन्ते ! जुन प्रकारको श्रोतविज्ञेय शब्द सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू
 घट्दछन् र कुशल धर्महरू बद्बछन्—त्यसप्रकारको श्रोतविज्ञेय शब्द
 सेवन गर्नु हुन्छ । भन्ते ! जुन प्रकारको घ्राणविज्ञेय गन्ध सेवन गर्दा
 अकुशल धर्महरू बद्बछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्—त्यसप्रकारको
 घ्राणविज्ञेय गन्ध सेवन गर्नु हुन्न । भन्ते ! जुन प्रकारको घ्राणविज्ञेय
 गन्ध सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू बद्बछन्—
 त्यसप्रकारको घ्राणविज्ञेय गन्ध सेवन गर्नु हुन्छ । भन्ते ! जुन प्रकारको
 जिह्वाविज्ञेय रस सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू बद्बछन् र कुशल धर्महरू
 घट्दछन्—त्यसप्रकारको जिह्वाविज्ञेय रस सेवन गर्नु हुन्न । भन्ते !
 जुन प्रकारको जिह्वाविज्ञेय रस सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र
 कुशल धर्महरू बद्बछन्—त्यसप्रकारको जिह्वाविज्ञेय रस सेवन गर्नु
 हुन्छ । भन्ते ! जुन प्रकारको कायविज्ञेय स्पर्श सेवन गर्दा अकुशल
 धर्महरू बद्बछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्—त्यसप्रकारको कायविज्ञेय
 स्पर्श सेवन गर्नु हुन्न । भन्ते ! जुन प्रकारको कायविज्ञेय स्पर्श सेवन गर्दा
 अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू बद्बछन्—त्यसप्रकारको

कायविज्ञेय स्पर्श^१ सेवन गर्नु हुन्छ । भन्ते ! जुन प्रकारको मनःविज्ञेय धर्म सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू बढ्दछन् र कुशल धर्महरू घट्दछन्— त्यसप्रकारको मनःविज्ञेय धर्म सेवन गर्नु हुन्छ । भन्ते ! जुन प्रकारको मनःविज्ञेय धर्म सेवन गर्दा अकुशल धर्महरू घट्दछन् र कुशल धर्महरू बढ्दछन् त्यसप्रकारको मनःविज्ञेय धर्म^१ सेवन गर्नु हुन्छ ।

“भन्ते ! भगवान्‌ले संक्षेपरूपमा भन्नुभएको यस कुराको अर्थ यसरी म विस्तारपूर्वक बुझ्दछु । भगवान्‌का कुरा सुनेर मेरो शंका र सन्देह दूर भयो ।”

१. जुन स्पर्शको अनुभव गर्दा रागादि क्लेशहरू उत्पन्न हुन्छन् त्यस्तो स्पर्श असेवनीय छ । जुन स्पर्शको अनुभव गर्दा रागादि क्लेशहरू उत्पन्न हुन्नन् र कुशलहरू उत्पन्न हुन्छन् अनि सारिपुत्र महास्थविर झैं अरहत् हुन्छन् त्यस्तो स्पर्श सेवनीय छ । यस किसिमको चर्या पछिल्ला भिक्षुहरूका निमित्त पनि आदर्श बन्न जान्छ । जस्तै—
सारिपुत्र महास्थविर ३० वर्षसम्म खाट्मा लेटी सुत्नु भएन, **महामौद्गल्यायन महास्थविर** पनि ३० वर्षसम्म खाट्मा लेटी सुत्नु भएन; **महाकाश्यप महास्थविर** १२० वर्षसम्म खाट्मा पल्टनु भएन; **अनुकद महास्थविर** ५५ वर्षसम्म खाट्मा पल्टनु भएन; **भद्रीय महास्थविर** ३० वर्षसम्म, **स्रोज महास्थविर** १८ वर्षसम्म, **राष्ट्रपाल महास्थविर** १२ वर्षसम्म, **आनन्द महास्थविर** १५ वर्षसम्म, **राहुड स्थविर** १२ वर्षसम्म, **वक्कुड स्थविर** ८० वर्षसम्म तथा **नाडक स्थविर** परिनिर्वाण नभएसम्म

खाट्मा पल्टेर सुत्तु भएन । सुमं. वि. III. पृ. ४८ सक्कपञ्च-
सुत्तवण्णना । वर्तमान समयमा पनि खाट्मा लेटेर नसुत्ने धुतङ्ग
नियम पालन गर्ने भिक्षुहरू बौद्ध देशहरूमा पाइन्छन् ।

२. जुन मनःविज्ञेय धर्म अर्थात् मनमा हुने कल्पनाहरू हुन्—जस्तै—
'अहा अर्काको सम्पत्ति मेरो भइदिए हुन्थ्यो' भन्ने आदि अभिध्या-
युक्त संकल्प हुन्—त्यस्ता संकल्प असेवनीय छ । 'सबैको कल्याण
होस्, भलो होस्' भन्ने जस्ता जुन संकल्प अथवा कल्पना हुन्
त्यस्ता मैत्रीयुक्त कल्पना सेवनीय छ । तीनजना स्थविरहरूका
संकल्प जस्ता संकल्प वा कल्पनाहरू सेवनीय छ । जस्तै—

तीनजना स्थविरहरू वर्षावासको समय आएपछि "काम
वितर्कनादि अकुशल वितर्कनाहरू नगरी हामीहरू बस्नु सक्नुपर्छ"
भन्ने निश्चय गरी उनीहरू वर्षावास बसे । अनि वर्षावास सिद्धिने
बेलामा संघस्थविरले सोधे—“आवुसो ! यी तीन महीनाहरूमा
कहाँसम्म चित्तलाई जानदियो त ?” “भन्ते ! यस परिवेणको
सिमाना बाहिर चित्तलाई जान दिइन ।” अर्कोसँग सोधदा उनले
“भन्ते ! बसेको घरभन्दा बाहिर चित्तलाई जान दिइन” भनी
भने । अनि उनीहरूले संघस्थविरसँग सोधदा संघस्थविरले
“आवुसो ! यी शरीरभन्दा बाहिर चित्तलाई जान दिइन”
भनी भने ।

यसप्रकारको मनःविज्ञेय धर्म अर्थात् कल्पना सेवनीय छ ।
सुमं. वि. III. पृ. ४८ सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

यसरी भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी शक्र देवेन्द्रले पुनः अर्को प्रश्न सोधे—

(६) एक मत—“मारिष ! सबं भ्रमण ब्राह्मणहरूको एकै मत (=एकमतवादा), एकै शील (=एकन्तसीला), एकै इच्छा (=एकन्तछन्दा), एकै अवशान (=एकन्तग्रहणोपाना) हुन्छ के ?”

‘देवेन्द्र ! सबं भ्रमण ब्राह्मणहरूको एकै मत, एकै शील, एकै इच्छा, एकै अवशान हुन्न ।”

“मारिष ! सबं भ्रमण ब्राह्मणहरूको एकै मत, एकै शील, एकै इच्छा, एकै अवशान किन हुन्न ?”

“देवेन्द्र ! यो लोक अनेक स्वभाव र नाना स्वभावको छ । त्यो अनेक स्वभाव र नाना स्वभाव भएको लोकमा जो प्राणीले जुन विचार ग्रहण गर्छ—उसले सोही विचारलाई दृढतापूर्वक ग्रहण गरी व्यवहार गर्छ—‘यही सत्य हो अरु तुच्छ हो ।’ त्यसैले सबं भ्रमण ब्राह्मणहरूको एकै मत, एकै शील, एकै इच्छा, एकै अवशान हुन्न ।”

१. भनाइको तात्पर्य यस लोकमा अनेक विचारधाराका र नाना विचारधाराका मानिसहरू हुन्छन् । एक जान चाहे अर्को रहन चाहन्छ, एक रहन चाहे अर्को जान चाहन्छ, एकै विचारका दुई मानिस पाउनु गाह्रो छ । त्यसैले उनीहरूले आ-आफ्नो रुचि अनुसार आ-आफ्नो विचारलाई दृढतापूर्वक ग्रहण गर्छन् । सुमं. वि. III. पृ. ४६ सक्कपञ्चमुत्तवण्णना ।

(१०) अत्यन्त निष्ठा—“मारिष ! सबे भ्रमण ब्राह्मणहरू अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी, अत्यन्त पर्यवशान हुन्छन् के ?”

“देवेन्द्र ! सबे भ्रमण ब्राह्मणहरू अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी, अत्यन्त पर्यवशान हुन्छन् ।”

“मारिष ! सबे भ्रमण ब्राह्मणहरू अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी, अत्यन्त पर्यवशान किन हुन्छन् त ?”

“देवेन्द्र ! जो निक्षुहरू तृष्णासंश्रय गरी विमुक्त हुन्छन्—तिनीहरू अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी, अत्यन्त पर्यवशान हुन्छन् । त्यसैले सबे भ्रमण ब्राह्मणहरू अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी, अत्यन्त पर्यवशान हुन्छन् ।”

यसरी भगवान्‌ले शक्र देवेन्द्रले सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुभयो । अनि सन्तुष्ट भई शक्र देवेन्द्रले भगवान्‌को भाषणलाई

१. यस प्रश्नको उत्तर सहित भगवान्‌ले जम्मा चौधवटा उत्तरहरू दिनुभयो । जस्तै—ईर्ष्यामात्सर्य एक, प्रियाप्रिय दुइ, छन्द तीन, वितर्क चार, प्रपञ्च पाँच, सौमनस्य छ, दौर्मनस्य सात, उपेक्षा आठ, कायिक आचरण नौ, वाचिक आचरण दश, पर्येवण एघार, इन्द्रियसंवर बाह्र, अनेक स्वभाव तेह्र तथा अत्यन्त निष्ठावान् चौध । सुमं. वि. III. पृ. ५०.

अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरे—“ठीकछ, भगवान् ! ठीकछ, भगवान् ! भगवान्को उत्तर सुनी मेरो शंका र सन्देह दूर भयो ।”

अनि शक्र देवेन्द्रले भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी भगवान्लाई यसो भने —

“मन्ते ! तृष्णा नै रोग हो, तृष्णा नै गण्ड हो, तृष्णा नै शल्य हो; तृष्णाते नै यो पुरुषलाई त्यस त्यस भवमा जन्मनुको निमित्त तान्दछ । त्यसैले यो पुरुष उच्चावच^१ (= उच्चनीच) मा उत्पन्न हुन्छ । मन्ते ! जुन प्रश्नहरू सोध्ने अवकाश मात्र पनि मैले यहाँभन्दा बाहिरका भ्रमण ब्राह्मणहरूबाट पाइन सो भगवान्ले मलाई व्याकरण गरिदिनुभयो । दीर्घकालदेखि मेरो मनमा रहिरहेको शंका र सन्देहरूपी शल्य (= कँधा) लाई भगवान्ले झिकिदिनुभयो ।”

अरू भ्रमण ब्राह्मणहरूसँग प्रश्न सोध्ने

“देवेन्द्र ! तिमिले यी प्रश्नहरू अरू कुनै भ्रमण ब्राह्मणहरूसँग सोध्नेको कुरा थाहाछ ?”

“मन्ते ! यी प्रश्नहरू मैले अरू भ्रमण ब्राह्मणहरूसँग सोध्नेको कुरा मलाई थाहाछ ।”

१. उच्च र अवच दुई शब्दहरू जोडी — ‘उच्चावच’ भएको हो । उच्च र नीच भन्ने यसको अर्थ हो । ब्रह्मलोक उच्च र देवलोक नीच; देवलोक उच्च र मनुष्यलोक नीच; मनुष्यलोक उच्च र अपाय नीच । सुमं. वि III. पृ. ५० सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

“देवेन्द्र ! उनीहरूले कस्तो उत्तर दिए त ? यदि तिमीलाई गाह्रो लाग्दैन भने भन ।”

“भन्ते ! केको गाह्रो लाग्नु नि; जहाँ कि भगवान्, भगवान्को रूपमा बस्नुभएको छ ।”

“देवेन्द्र ! त्यसोभए भन ।”

“भन्ते ! निर्जन जङ्गलमा दस्ने श्रमण ब्राह्मणहरू भनी जसलाई म ठान्दछु—तिनीहरूकहाँ गई मैले यी प्रश्नहरू सोधे । मैले सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर उनीहरूले रात्ररी दिनसकेनन् । उत्तरदिन नसकेपछि उनीहरूले मसँग सोधनथाले—‘आयुष्मान् को ह्यो ?’ उनीहरूको प्रश्नको उत्तरमा मैले ‘म शक्र देवेन्द्र हूँ’ भनी भने । उनीहरूले मसँग अर्को प्रश्न सोधे—‘के कर्म गरेर आयुष्मान् देवेन्द्र यो स्थानमा पुग्यो ?’ अनि मैले जस्तो सुनेको छु, जस्तो अध्ययन गरेको छु त्यस्तो धर्मोपदेश उनीहरूलाई दिए । यत्तिकैमा उनीहरू ‘हामीले शक्र देवेन्द्रलाई देखायौं जो हामीले सोध्यौं त्यसको उत्तर पनि दिए’ भन्दै सन्तुष्ट भई उनीहरू मेरै शिष्यत्वमा आए । किन्तु म उनीहरूको शिष्यत्वमा गइन । भन्ते ! म भगवान्को भावक हूँ, (अहिले म) स्त्रीतापन्न छु तथा अविनिपाती निश्चिन्त सम्बोधि परायण पनि छु ।”

-
१. शक्रले अधिल्लो जन्ममा पालन गरेका सप्त-व्रतका कुराहरू बताए ।
सुमं. वि. III. पृ. ५० सक्कपञ्चमुत्तवण्णना । यी सप्त-व्रतका कुराहरू माथि पृ. १२१ मा उल्लेख भएको छ ।

सन्तुष्टि लाभ

“देवेन्द्र ! योमन्दा अघि तिमिले यस्तो सन्तुष्टि र यस्तो सौमनस्यता लाभ गरेको कुरा तिमिलाई थाहाछ के ?”

“भन्ते ! योमन्दा अघि यस्तो सन्तुष्टि र यस्तो सौमनस्यता लाभ गरेको कुरो मलाई थाहाछ ।”

“देवेन्द्र ! योमन्दा अघि यस्तो सन्तुष्टि र यस्तो सौमनस्यता लाभ गरेको कुरो कस्तो थाहाछ त ?”

“भन्ते ! धेरै अघि देवासुर संग्राम^१ भएको थियो । भन्ते ! त्यस संग्राममा देवहरू जिते असुरहरू पराजित भए । भन्ते ! अनि सो संग्राममा विजय प्राप्त भएको मलाई यस्तो लाग्यो—‘अब, जुन दिव्य-श्रौज र जुन असुर-श्रौज हुन्—ती दुवै देवहरूले परिभोग गर्ने छन् ।’ भन्ते ! किन्तु सो मेरो सन्तोष र सौमनस्य दण्ड सहित, शस्त्र सहित थियो र निर्बेदको निमित्त, विरागको निमित्त, निरोधको निमित्त, उपशमको निमित्त, अभिज्ञानको निमित्त, सम्बोधको निमित्त तथा निर्वाणको निमित्त थिएन । भन्ते ! अहिले भगवान्को धर्मश्रवणद्वारा जुन सन्तुष्टि र सौमनस्य प्रतिलाभ भयो त्यो दण्ड रहित, शस्त्र रहित,

१. संग्राम भन्नाले यहाँ कुनै शस्त्र-अस्त्रद्वारा रक्तपात हुने खालको संग्राम होइन । भ्यागुता लडने जस्तो मात्र हो । यत्तिकैमा जय र पराजय हुन्छ । सुमं. वि. III. पृ. ५१: सबकपञ्चहसुत्तवण्णना ।

एकान्त निर्वेदलाभी, विरागलाभी, निरोधलाभी, उपशमलाभी, अमिज्जालाभी, सम्बोधलाभी तथा निर्वाणलाभी छन् ।”

“देवेन्द्र ! कुन कारण देखेर तिम्रो यसरी सन्तोष र सौमनस्यता लाभको कुरा भन्दछौ ?”

“भन्ते ! छ कारणहरू देखेर यसरी सन्तोष र सौमनस्यता लाभका कुराहरू म भन्दछु—

१. “इधेव तिष्ठमानस्स, देवभूतस्स मे सतो ।
पुनरायु^१ च मे लद्धो, एवं जानाहि मारिस्स ॥

अर्थ—

“मारिष ! यसरी जान्नुहोस् कि—देवताको रूपमा यहाँ बस्बा-
बस्दं मैले पुनर्वार आयु (=जीवन) पाएँ^१ ।

“भन्ते ! यो पहिलो कारण देखेर यसप्रकार सन्तोष र सौमनस्यता लाभ गरेको कुरो म प्रकट गर्दछु ।

१. स्याममा: ‘पुनेव आयु’ ।

२. यस वाक्यद्वारा त्यहीँको त्यहीँ च्युत भई पुनः उत्पन्न भएको कुरा शकले व्यक्त गर्छन् । त्यसैले सुमंगलविलासिनीले यस्तो उल्लेख गरेको हो—‘इमिना अत्तनो चुतभावञ्चेव उपपन्न भावञ्च आवि-
करोति ।’ सुमं. वि. III. पृ. ५१: सक्कपञ्हुसुत्तवण्णना ।

२. "चुताहं दिविया काया, आयुं हित्वाः प्रमानुसं ।
अमूलहो गम्भमेस्सामि', यत्थ मे रमती मनो ॥

अर्थ—

"दिव्य-आयु छाडी दिव्यलोकबाट उद्युत भई प्रबन्ध मन्निश्रितगति
(=अमूलहो गम्भ') मा जानेछु—जहाँ मेरो मन लाग्छ ।

"मन्ते ! यो बोधो कारण-वेखेर यसप्रकार सन्तोष र सौमनस्यता
लाभ गरेको कुरो म प्रकट गर्दछु ।

३. "स्वाहं अमूलहपञ्जस्स, विहरं सासने रतो ।
वाग्नेर विहरिस्सामि, सम्पजानो पटिस्सतो ॥

अर्थ—

"प्रज्ञावान् भएको सो म अब शासनमा रतभई होसराखी
स्मृतिमान् भई न्यायपूर्वक जीवन बिताउनेछु ।

"मन्ते ! यो तेभो कारण वेखेर यसप्रकार सन्तोष र सौमनस्यता
लाभ गरेको कुरो म प्रकट गर्दछु ।

१. रोमनमा: 'गम्भमिस्सामि' ।
२. "अमूलहो गम्भ' भन्नाले सात-पटकसम्म देवमनुष्यलोकमा जन्मलिने
स्रोतामन्न पुरुष भन्ने कुरा जनाउँछ । त्यस्तो पुरुष कुनै हालतमा
पनि दुर्गतिमा उत्र्न नहुने भएकोले त्रिभिन्नगति भएको भन्ने कुरा
पनि प्रष्ट गर्छ । सुमं. वि. III, पृ. ५१.

४. “ब्रायेन मे चरतो^१ च, सम्बोधि चे भविस्सति ।
अञ्जाता विहरिस्सामि, स्वेव अन्तो^२ भविस्सति ॥

अर्थ—

“न्यायपूर्वक आचरण गर्ने मैले सम्बोधी^१ प्राप्त गर्नेछु; निर्वाण-
लाई अवबोध गरी^२ बस्नेछु र यही नै जीवनको अन्तः पनि हुनेछ ।

“अन्ते ! यो चौथो कारण देखेर यसप्रकार सन्तोष र सीमनस्यता
लाम गरेको कुरो म प्रकट गर्दछु ।

५. “चुताहं मानुसा काया, आयुं हित्वान मानुसं ।
पुन देवो^३ भविस्सामि; देवलोकस्मि^४ उत्तमो ॥

१. स्याममा: ‘परतो’ ।
२. सिह्लमा ‘अन्तो’ ।
३. ‘सम्बोधी’ भन्नाले सकृदागामीको कुरा बताउँछ । भनाइको तात्पर्य
सकृदागामी भएमा भनी भनिएको हो । त्यसैले अर्थकथाले “सचे
सकृदागामी भविस्सामि” भनी उल्लेख गरेको हो । सुमं. वि. III.
पृ. ५१.
४. ‘निर्वाणलाई अवबोध गरी’ भन्नाले अनागामी फलको कुरो व्यक्त
गर्दछ । अनागामी भई जीवन-मरणको अन्तः गर्नेछु भनी भनिएको
हो । सुमं. वि. III. पृ. ५१: सबकपञ्चसुत्तवण्णना ।
५. सिह्लमा: ‘पुनदेव’ ।
६. स्याम र रोमनमा: ‘लोकस्मि’ ।

अर्थ—

“मनुष्य जीवन समाप्त भएपछि मनुष्य लोकबाट व्युत् भई पुनः उत्तम देवलोकमा देव हुनेछ ।

“मन्ते ! यो पाँचौं कारण देखेर यसप्रकार सन्तोष र सौमनस्यता लाभ गरेको कुरा म प्रकट गर्दछु ।

६. “ते पणीततरा देवा, अकनिष्ठा यसस्सिनो ।
अन्तिमे वत्तमानम्हि, सो निवासो भविस्सति ॥

अर्थ—

“अनि आखिरी अवस्थामा पुग्दा त्योभन्दा पनि उत्तमतर यशस्वी अकनिष्ठ देवलोकमा मेरो बास हुनेछ ।

१. अकनिष्ठ लोकमा अनागामीहरू पुग्छन् । अतः शक्रले आफ्नो अन्तिम बास अकनिष्ठमा हुनेछ भनी भन्दछन् । यी शक्र देवेन्द्र भविष्यमा अविहा ब्रह्मलोकमा एक हजार (१,०००) कल्प, अतप्पा ब्रह्मलोकमा दुइ हजार (२,०००) कल्प, सुदर्शा ब्रह्मलोकमा चार हजार (४,०००) कल्प, सुदर्शी ब्रह्मलोकमा आठ हजार (८,०००) कल्प तथा अकनिष्ठ ब्रह्मलोकमा सौह्र हजार (१६,०००) कल्प गरी जम्मा एकत्तीस हजार कल्प आयु भोग गर्ने छन् ।

यी शक्र देवेन्द्रको श्रौं अनाथपिण्डिक र विशाखा उपासिकाहरूको पनि त्यत्तिकै आयु भएको कुरा पनि उहाँ उल्लेख भएको छ । सुमं. वि. III. पृ. ५२: सक्कपञ्चसुत्तवण्णना ।

“मन्ते ! यो छोटो कारण देखेर यसप्रकार सन्तोष र सोमनस्यता
लाभ गरेको कुरा म प्रकट गर्दछु ।

“मन्ते ! यीन छ कारणहरू देखेर मैले यसरी सन्तोष र
सोमनस्यता लाभ भएको कुरा प्रकट गरेको हुँ ।”

शक्रको बुद्धवन्दना

(उपरोक्त कुरा व्यक्त गरिसकेपछि शक्र देवेन्द्रले पुनः
निम्न गाथाहरू भने—)

१—“तथागतको खोज गर्दै अपरिपूर्ण शंकल्प तथा अनेक शंका
र सन्देह लिई दीर्घकालसम्म विचरण गरेँ ।

२—‘एकान्त निर्जनस्थान बस्ने भ्रमणहरूलाई बुद्ध भन्ने ठानी म
उनीहरूको उपासना गर्न गएँ ।

३—“मार्गको सम्पादन कसरी हुन्छ र प्रतिपदको सम्पादन कसरी
हुन्छ भन्ने प्रश्न सोध्दा उनीहरूले उत्तर दिन सकेनन् ।

४—“जब उनीहरू शक्र देवेन्द्र आए भनी मलाई चिन्दछन् तब
उनीहरू न मसँग प्रश्न सोध्दछन् कि के गरेर यो स्थानमा पुग्यौ ?

१. “अपरिपोसितसङ्कल्पो, विचिकिच्छो कश्चङ्कथी ।

विचरि दीर्घमद्धानं, अन्वेसन्तो तथागतं ॥”

दी. ति. II. पृ. २१५: सक्कपञ्चसुत्तं ।

५—“जनश्रुति अनुसार म उनीहरूलाई धर्मोपदेश गर्बछु । उनीहरू
‘बासवलाई देहुर्यो’ भनी सन्तुष्ट हुन्छन् ।

६—“जब मैले विचिकित्साबाट उत्तीर्ण हुनुभएका बुद्धलाई देखे
तब वहाँको उपासना गरी आज म भयबाट मुक्त भएको छु’ ।

७—“तृष्णारूपी शल्यलाई छेदन गर्ने, असाधारण पुरुष हुनुभएका
र आदित्यबन्धु^३ हुनुभएका तपाईं महावीर बुद्धलाई म वन्दना गर्बछु’ ।

८—“मारिष ! जो म देवताहरूका साथ स्वयं प्रज्ञालाई
नमस्कार गर्दथे त्यो नमस्कार आजदेखि तपाईंलाई चढाईन्छु र
स्वयं म तपाईंलाई नमस्कार गर्दछु’ ।

१. “यदा च बुद्धमदृक्खि, विचिकिच्छावितारणं ।
सोमिह वीतभयो अज्ज, सम्बुद्धं पयिरुपासिय ॥”
दी. नि. II. पृ. २१५: सक्कपञ्चसुत्तं ।
२. आदित्य पनि गीतम गोत्र, भगवान् पनि गीतम गोत्र भएकाले
आदित्यबन्धु अर्थात् गीतमबन्धु भनी भनेका हुन् । सुमं. वि. III,
पृ. ५२.
३. “तण्हासल्लस्स हन्तारं, बुद्धं अप्पटिपुगलं ।
अहं वन्दे महावीरं, बुद्धमादिच्चबन्धुनं ॥”
दी. नि. II. पृ. २१५: सक्कपञ्चसुत्तं ।
४. “यं करोमसि ब्रम्हनो, समं देवेहि मारिस ।
तदज्ज तुय्हं दस्साम, हन्द सामं करोम ते ॥”
दी. नि. II. पृ. २१५: सक्कपञ्चसुत्तं ।

६-“तपाइं नं सम्बुद्धं हुनुहुन्छ; तपाइं नं अनुत्तर शास्ता हुनुहुन्छ; देवसहित मनुष्यलोकमा तपाइं समान अरु कुनै पुरुष छैन।”

अनि पञ्चशिख गन्धर्वपुत्रलाई शक्र देवेन्द्रले सम्बोधन गरे—“तात पञ्चशिख ! तिम्रो मेरो निमित्त बहुपकारीछौ, जो कि भगवान्लाई तिम्रैले प्रथमतर प्रसन्न पार्यौ। तात ! तिम्रैले प्रथमतर भगवान्लाई प्रसन्न पारेपछि त्यसपछि हामी भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई दर्शन गर्न गयौं। अब तिम्रीलाई पिताको स्थानमा राख्नेछु। तिम्रो गन्धर्व राजा पनि हुनेछौ र भद्रा सूर्यवर्चसालाई पनि बिनेछु। तिम्रो पनि त्यही नै आशिका हो।”

अनि शक्र देवेन्द्रले हातले पृथ्वी परामर्श गर्दै अर्थात् पृथ्वीमा हात ठटाउँदै तीन पटक प्रीतिवाच्य (=उदान) प्रकट गरे—

“नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा’ति ॥”

अर्थ—

बहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार छ।”

यो उपदेशका कुराहरू सुनेर शक्र देवेन्द्रलाई “जे जति समुच्च धर्महरू छन्, ती जम्मा निरोध धर्म हुन्” भन्ने विरज तथा निर्मल

-
१. “त्वमेव असि सम्बुद्धो, तुवं सत्या अनुत्तरो ।
सदेवकस्मि लोकस्मि, नत्थि ते पटिपुग्गलो ॥”
दी. नि. II. पृ. २१५: सबकपञ्चसुत्तं ।

धर्मचक्र प्राप्त भयो । अरु असी हजार देवहरूलाई पनि त्यस्तै धर्मचक्र
लाम भयो । यसरी शक्र देवेन्द्रले सोधेका सबै प्रश्नहरूका उत्तरहरू
भगवान्‌ले बिनुभयो । त्यसैले यस उपदेशको नाम नै 'स्रष्टकपण्ड—शक्र
प्रश्न' भन्ने रहन गएको हो ।

बृह सूत्र—

२०—तृष्णा क्षयको कुरा संक्षेपमा भन्नुहोस्

(चूलतण्हासङ्ख्यसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय, भगवान् भ्राबस्ती स्थित मृगारमाताको^१ पूर्बाराण्य प्रासादमा बस्नुभएको थियो । अनि शाक्र देवेन्द्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका शाक्र देवेन्द्रले भगवान्लाई यस्तो भने—

“अन्ते ! कसरी भिक्षु तृष्णाक्षय-विमुक्त हुन्छ, कसरी अस्यन्त निष्ठावान्, अस्यन्त योगक्षेमी, अस्यन्त ब्रह्मचारी, अस्यन्त पर्यवशान (=अन्तः) भई देवमनुष्यहकमध्येमा श्रेष्ठ हुन्छ ? (यसको उत्तर)

१. म. नि. I. पृ. ३१०; अ. क. II. पृ. २४६.

२. मृगारमाता भनेको विशाखा उपासिका हुन् । विशाखा सम्बन्धी विशेष कुरा जान्न चाहनेले लेखकको बु. म. भा-१, पृ. १९ मा हेर्नु ।

संक्षेपमा' बताउनु होस् ।”

“देवेन्द्र ! यहाँ मिश्रले यस्तो सुनेको हुन्छ—‘सबै धर्महरूमा’
अभिनिवेश गर्नु योग्य छैन अर्थात् तृष्णा र दृष्टिद्वारा ग्रहण गर्नु योग्य

१. पष्टिकरण—शक्र देवेन्द्रले किन संक्षेपमा कुरा सुन्न चाहेका होलान्
भन्ने सम्बन्धमा पपञ्चसूदनीले यसरी उल्लेख गरेको छ—

एकदिन शक्र देवेन्द्र क्रीडाको निमित्त दुबै देवलोकका
देवपरिषद्का साथ चारै दिशाहरूमा आरक्षा राखी ऐरावण
हात्तीमा चढी अढाइकोटी नतकी स्त्रीहरू लिई उदयानको द्वारमा
पुग्दा उनको मनमा यो प्रश्न उठेको थियो । अनि शक्र क्रीडामा
लाग्नभन्दा अगावै बुद्धसँग प्रश्न सोधेर नआएमा पछि मनमा उठेको
प्रश्न बिसिइने छ भन्ने लागेर उनी उहाँ अन्तर्धान भई तुरन्त
बुद्धकहाँ गई प्रश्न सोधेका हुन् । क्रीडामा जान अवेर होला भन्ने
विचारले उनले संक्षेपरूपमा बताउनु होस् भनी भनेका हुन् ।
प्रश्नको उत्तर सुन्नेबित्तिकै उनी तुरन्तै फर्केर क्रीडामा गएका थिए ।
पपं. सू. II. पृ. २४८: चूलतण्हासङ्ख्यसुत्तवण्णना ।

२. पञ्चस्कन्धहरू, द्वादश-अप्यतनहरू तथा अठार-धातुहरूलाई यहाँ
‘सबै धर्महरू’ भनिएको हो । यी विषयहरूलाई जुनसुकै विचारले
जतिसुकै नित्य वा सत्य भनी ग्रहण गरेता पनि यी विषयहरू
अनित्य र दुःख नै हुन् । त्यसैले यी विषयहरूमा अभिनिवेश गर्नु
योग्य हुँदैन अर्थात् नित्य र सुख भनी ग्रहण गर्नु योग्य छैन भनी
भनिएको हो । नित्य र सुख भनी ग्रहण गरेता पनि नित्य र सुख
हुँदैन । पपं. सू. II. पृ. २४८: चूलतण्हासङ्ख्यसुत्तवण्णना ।

छैन । देवेन्द्र ! भिक्षुले यसरी नं सुनेको हुन्छ कि—सबं धर्महरूमा अभिनिवेश गर्नु योग्य छैन ।' उ सबं धर्महरू जान्दछ । सबं धर्महरूलाई अभिज्ञात' गरी सबं धर्महरूलाई परिज्ञात पनि गर्छ । सबं धर्महरूको परिज्ञात गरी जुनसुकै सुखदुःख अथवा अदुःख असुख वेदना अनुभव गर्छ— ती सबं वेदनाहरूमा अनित्यानुपश्यी (=अनित्यको दृष्टिले हेर्ने) भई विहार गर्छ । विरागानुपश्यी भई विहार गर्छ । निरोधानुपश्यी भई विहार गर्छ । प्रतिनिस्सर्गानुपश्यी भई विहार गर्छ । ती वेदताहरूमा अनित्यानुपश्यी भई विहार गरी, विरागानुपश्यी भई विहार गरी, निरोधानुपश्यी भई विहार गरी, प्रतिनिस्सर्गानुपश्यी भई विहार गरी उसले कुनै लोक (=संस्कार) लाई ग्रहण गर्दैन । ग्रहण नगर्नाले परित्रास हुन्छ । परित्रास नभएपछि प्रत्यक्ष परिनिर्वाण (=क्लेश परिनिर्वाण) हुन्छ । 'जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यबास पूराभयो र गर्नुपर्ने गरिसकेँ अब उप्रान्त कुनै गर्नुपर्ने छैन' भन्ने ज्ञान पनि उसलाई हुन्छ ।

१. साधारण ज्ञानलाई यहाँ अभिज्ञान भनिएको हो । यही अभिज्ञानलाई ध्यानको भाषाले 'ज्ञातपरिज्ञा' पनि भनिन्छ । विशेषरूपले निश्चयपूर्वक हुने ज्ञानलाई 'परिज्ञा' भन्दछन् । यसैलाई ध्यानको भाषाले 'तीरणपरिज्ञा' पनि भनिन्छ । यी दुवै ज्ञानहरू बोध गरेर जाने विषयका विशेष ज्ञानहरू हुन् । पपं. सू. II. पृ. २४८: चूलतण्हासङ्ख्यसुत्तवण्णना । यी 'ज्ञातपरिज्ञा', 'तीरणपरिज्ञा' तथा 'ब्रह्माणपरिज्ञा' सम्बन्धी ग्रन्थहरू पटि. म. अ. क. पृ. २३-२४: जाणकथामातिकुद्देसवारवण्णनामा उल्लेख भएका छन् ।

देवेन्द्र ! संक्षेपरूपमा यसरी भिक्षु तृष्णाक्षय-विमुक्त, अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी तथा अत्यन्त पर्यवशान भई देवमनुष्यहरूमध्येमा श्रेष्ठ हुन्छ ।”

अनि भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन र अनुमोदन गरी भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी शक्र देवेन्द्र उहाँ अन्तर्धान भए ।

महामौद्गल्यायन देवलोकमा

त्यसबखत आयुष्मान् महामौद्गल्यायन भगवान्को अविदूर^१ (=नगिच) मा बस्नुभएको थियो । अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई यस्तो लाग्यो—“यो यक्षले भगवान्को भाषणलाई राम्ररी बुझेर अनुमोदन गरेका हुन् अथवा नबुझीकन (स्यसं अनुमोदन गरेका हुन्) । अतः किन म सो यक्षसँग (यो कुरा) नसोध्ँ कि सो यक्षले भगवान्को भाषणलाई राम्ररी बुझेर अनुमोदन गरेका हुन् अथवा

१. यहाँ अविदूर अर्थात् नगिच भनेको र शक्रले अनुमोदन गरे, भन्ने सम्बन्धमा पपञ्चसूदनीले यसप्रकार प्रष्टिकरण दिएको छ—

त्यसबखत आयुष्मान् महामौद्गल्यायन भगवान्सँगै एकै कोठामा बस्नुभएको थिएन । अपितु अर्को कोठामा बस्नुभएको थियो ।

पूर्वाराम प्रासादमा भगवान् बस्ने रत्नमय कोठाको दायाँ बायाँ सारिपुत्र र महामौद्गल्यायन महास्थविरहरू बस्ने कोठाहरू

नबुझिकनं (त्यसं अनुमोदन गरेका हुन्)?" अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायन—कुनं बलवान् पुरुषले खुम्चेको बाहुलाई पसाने अथवा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउने हो त्यस्तंगरी—मृगारमाताको पूर्वाराम प्रासादमा अन्तर्धान भई देवल्लोकमा प्रकट हुनुभयो ।

त्यसबखत शक्र देवेन्द्र पांचशय दिव्यतूर्यहरूले^१ समर्पित तथा समझी भई बसिरहेका थिए । अनि शक्र देवेन्द्रले टाढं देखि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई आइरहुनुभएको देखे । देखेर ती पांचशय दिव्यतूर्यहरू हटाई जहाँ आयुष्मान् महामौद्गल्यायन हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई यसो भने—

थिए । (विशेष कुराको लागि लेखकको बु. म. भा-१, पृ. ६७ मा हेनुं ।) जब शक्र देवेन्द्रले साधुकार दिई भगवान्को भाषणलाई अनुमोदन गरे तब मौद्गल्यायन महास्थविरले यो आवाज सुन्नु भएको थियो । अनि वहाँको मनमा 'शक्रले राम्ररी कुरा बुझेर अनुमोदन गरेका हुन् अथवा त्यसै अनुमोदन गरेका हुन्' भन्ने लागेको थियो । भगवान्को भाषणको आवाज परिषद् बाहिर नसुनिने भएकोले महास्थविरले बुद्धको आवाज सुन्नु भएन । केवल शक्र देवेन्द्रले 'साधु ! साधु !!' भनी अनुमोदन गरेको मात्र आवाज सुन्नु भएको थियो । पपं. सू. II. पृ. २४६-५०: चुल-तण्हासङ्ख्यसुत्तवण्णना ।

१. पञ्चअङ्गयुक्त तूर्यहरू पांचशय । (१) आततं, (२) विततं, (३) आततविततं, (४) सुसिरं तथा (५) घणं—यी पांच तूर्यका

“मारिष मौद्गल्यायन ! आजनुहोस् । स्वागतञ्च मारिष मौद्गल्यायन !
घेरं समयपच्छिं मारिष मौद्गल्यायनञ्चे यहाँ आजने काम गर्नुभयो ।
बस्नुहोस् । यो आसन बिछ्याइराखेको छ ।”

अङ्गहरू हुन् । यस्ता पाँच प्रकारका अङ्गहरूले युक्त पाँचशय
तूर्यहरू ।

- (१) आततं भनेको एकातिर मात्र छालाले मोरेको
बजाउने बाजा अर्थात् नगरा जस्ता बाजाहरू हुन् ।
- (२) विततं भनेको दुवैतिर छालाले मोरेको बजाउने
बाजा अर्थात् मूडङ्ग जस्ता बाजाहरू हुन् ।
- (३) आततविततं भनेको सबैतिर छालाले मोरेका
बजाउने बाजाहरू हुन् ।
- (४) सुसिरं भनेको फुकेर बजाउने बाजाहरू जस्तै
बाँसुरी, शंख आदि हुन् ।
- (५) घणं भनेको झ्यालीहरू हुन् । पपं. सू. II.

पृ. २५०.

अभिधानपदीकाले पनि पञ्चाङ्गिकतूर्यं भनेका यी हुन्
भन्ने घिसरी उल्लेख गरेको छ—

“आततं, (चेव) विततं, आततविततं, घनं ।
सुसिरं, (चेति तुरियं, पञ्चाङ्गिक मुदीरितं) ॥”

अभि. घा. प. गा. नं. १३६.

१. यहाँ ‘घेरं समयपच्छिं’ भन्नाको मतलब यो होइन कि बहाँ अघि अघि
पनि त्यहाँ जानुहुन्थ्यो । यो वचन केवल बोलाइको ढाँचा मात्र हो ।

पनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायन विछपाइराखेको प्रासनमा बस्नुभयो । शक्र देवेन्द्र पनि एक हीचो प्रासन लिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका शक्र देवेन्द्रलाई आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले यसो भने—“कौशिक ! कसरी भगवान्‌ले संक्षेपरूपमा तृष्णाभय विमुक्तिका कुरा बताउनु भयो ? सो कुरा बुझ्नको निमित्त हामी पनि सहभागी हुनपाए बेश हुने थियो ।”

“मारिष मौद्गल्यायन ! हामीहरूका धेरै कामहरू छन् । धेरै गर्नुपर्ने छन् । आफ्नै कामभन्दा पनि त्रयस्त्रिंश देवताहरूका कामहरू धेरै हुन्छन् । मारिष मौद्गल्यायन ! अतः रात्रिसँग सुत्नेको भए तापनि रात्रिसँग अध्ययन गरी मनमा राखेता पनि हामीहरू चाँडै नै बिर्सिन्छौं । मारिष मौद्गल्यायन ! धेरै अघि देवासुर संग्राम भएको थियो । मारिष मौद्गल्यायन ! त्यस संग्राममा देवताहरूले जिते र असुरहरू पराजित भए । मारिष मौद्गल्यायन ! सो संग्राम जितो सो संग्राममा विजय प्राप्त गरी फर्केर (मैले) वैजयन्त प्रासाद निर्माण गराएँ । मारिष मौद्गल्यायन ! वैजयन्त प्रासादमा एकशय निप्यूह (=निप्यूह=खण्ड) हरू छन् । एक एक खण्डमा सात सातवटा कूटागार (=गजुर भएको कोठा) हरू छन् । एक एक कूटागारमा

जस्तो कि व्यवहारमा—“अहो ! धेरै दिनपछि आउनुभयो अथवा धेरै दिनपछि भेटभयो । बाटो त बिरिएन के” भन्ने आदि चलन छ । त्यस्तै यहाँ पनि यस्तै प्रकारले भनेको हो भन्ने कुरा सम्झनु पर्छ । पपं. सू. II. पृ. २५०: चलतण्हासह्वयसुत्तवण्णना ।

सात सातजना अप्सराहरू बस्छन् । एक एक अप्सराका सात सातजना परिचारिकाहरू छन् । मारिष मौद्गल्यायन ! वैजयन्त प्रासादको रमणीयता हेर्न चाहनुहुन्छ के ?”

आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले तूष्णिमाबद्धारा स्वीकार गर्नुभयो ।

अनि शक्र देवेन्द्र र वैश्रवण^१ महाराजा आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई अगाडि राखी जहाँ वैजयन्त प्रासाद थियो त्यहाँ गए । अनि शक्र देवेन्द्रका परिचारिकाहरूले टाढैदेखि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई 'आइरहुनुभएको बेखेर लजाउँदै शरमाउँदै आ-आपना कोठाहरूमा पसे । जस्तै समुरालाई बेखेर बुहारी लजाउँछे तथा शरमाउँछे त्यस्तै शक्र देवेन्द्रका परिचारिकाहरू आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई देखी लजाउँदै र शरमाउँदै आ-आपना कोठाहरूमा पसे । अनि शक्र देवेन्द्र र वैश्रवण महाराजाले आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई वैजयन्त प्रासाद देखाउँदै झुलाउँदै—“मारिष मौद्गल्यायन ! हेर्नुहोस् वैजयन्त प्रासादको यो रमणीयता । मारिष मौद्गल्यायन ! हेर्नुहोस् वैजयन्त प्रासादको यो रमणीयता” भनी भने ।

“अबि पुष्य गरेका तिम्री आयुष्मान् कौशिकलाई यसले शोभा दिन्छ । कुनै राम्रो वस्तु देखेर मनुष्यहरू पनि—‘अहा ! त्रयस्त्रिंश

१. वैश्रवण महाराजा शक्रको अति भक्त तथा विश्वासी हुन् । त्यसैले उनी पनि शक्रसँगै गएका हुन् । पपं. सू. II. पृ. २५२: चूलतण्हा-सङ्ख्यसुषुषणना ।

‘बेलोक जस्तं कति शोभायमानं छ’ मनी भन्दछन् । अघि पुण्य गरेका तिम्रो आयुष्मान् कौशिकलाई यसले शोभा दिन्छ ।”

अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई यस्तो लाग्यो—“यी यक्ष धेरै नै प्रमत्त भई बसिरहेका छन् । किन यिनलाई उद्बेग नपारौं ।” अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले त्यस्तो ऋद्धि-प्रभिसंस्करण गर्नुभयो कि खुट्टाको धौलाले वैजयन्त प्राञ्चाद् सकम्पित, सप्रकम्पित, सम्प्रवेधित पार्नुभयो । अनि शक्र देवेन्द्र, वैश्रवण महाराजा तथा अर्पस्त्ररा देवताहरूले “अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत !! भ्रमणको कत्रो महद्विक्रता तथा कत्रो आनुभाव ! जहाँ कि दिव्यभवनलाई खुट्टाको धौलाले सकम्पित, सप्रकम्पित, सम्प्रवेधित पार्नुभयो !” भनेर आश्चर्य तथा अद्भूत माने । अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले शक्र देवेन्द्रलाई उद्बेग भएको र लोमहर्षण भएको बुझ्नुभई शक्र देवेन्द्रलाई यसो भन्नुभयो—“कौशिक ! कसरी भगवान्ले संक्षेपरूपमा तृष्णाक्षय विमुक्तिको कुरा भन्नुभयो ? ती कुराहरू सुन्नको निम्ति हामी पनि सहभागी हुनपाए बेश हुने थियो ।”

‘मारिष मौद्गल्यायन ! यहाँ न जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । मारिष मौद्गल्यायन ! एक छेउमा उभिएको मैले भगवान्लाई यस्तो बित्ति गरें—‘भन्ते ! संक्षेपरूपमा (भन्नुहोस्) कसरी भिक्षु तृष्णाक्षय विमुक्त, अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी र अत्यन्त पर्यवसान भई देवमनुष्यहरूमध्येमा श्रेष्ठ हुन्छ ?’

मारिष मौद्गल्यायन ! यस्तो बिन्ति गर्दा भगवान्ले मलाई यस्तो भन्नुभयो—‘देवेन्द्र ! यहाँ भिक्षुले यस्तो सुनेको हुन्छ—‘सबं धर्महरूमा अभिनिवेश गर्नु योग्य छैन अर्थात् तृष्णा र वृष्टिद्वारा ग्रहण गर्नु योग्य छैन । देवेन्द्र ! भिक्षुले यसरी नै सुनेको हुन्छ कि—सबं धर्महरूमा अभिनिवेश गर्नु योग्य छैन ।’ उ सबं धर्महरू जान्दछ । सबं धर्महरूलाई अभिज्ञात गरी सबं धर्महरूलाई परिज्ञात पनि गर्छ । सबं धर्महरूको परिज्ञात गरी जुनसुकै सुखदुःख अथवा अदुःख असुख वेदना अनुभव गर्छ—ती सबं वेदनाहरूमा अनित्यानुपश्यी भई विहार गर्छ, विरागानुपश्यी भई विहार गर्छ, निरोधानुपश्यी भई विहार गर्छ र प्रतिनिस्सर्गानुपश्यी भई विहार गर्छ । ती वेदनाहरूमा अनित्यानुपश्यी भई विहार गरी, विरागानुपश्यी भई विहार गरी, निरोधानुपश्यी भई विहार गरी, प्रतिनिस्सर्गानुपश्यी भई विहार गरी उसले कुनै लोक (=संस्कार) लाई ग्रहण गर्दैन । ग्रहण नगर्नाले परिव्रास हुन्न र परिव्रास नभएपछि प्रत्यक्ष परिनिर्वाण हुन्छ । ‘जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यंवास पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसकें, अब उपान्त कुनै गर्नुपर्ने छैन’ भन्ने ज्ञान पनि उसलाई हुन्छ । देवेन्द्र ! संक्षेपरूपमा यसरी भिक्षु तृष्णाक्षय-विमुक्त, अत्यन्त निष्ठावान्, अत्यन्त योगक्षेमी, अत्यन्त ब्रह्मचारी तथा अत्यन्त पर्यवशान भई देव-मनुष्यहरूमध्येमा श्रेष्ठ हुन्छ ।’ मारिष मौद्गल्यायन ! यसरी मलाई भगवान्ले संक्षेपरूपमा तृष्णाक्षय-विमुक्तिका कुराहरू बताउनुभयो ।”

अनि आयाउमान्ले शाक देवेन्द्रको भाषणलाई अभिनन्दन र अनुमोदन गरी जस्तै—कुनै बलवान् पुरुषले खुम्चेको बाहुलाई पसाने अथवा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउने हो त्यस्तैगरी—आयुष्मान् महा-

मौद्गल्यायन त्रयस्त्रिंशद्देवलोकात् अन्तर्धानं चैव मृगारमाताको
पूर्वारामप्रासादात् प्रकटं हनुमयो ।

यस्यपि शक्रदेवेन्द्रकापरिवारिकाहूले आयुष्मान् महा-
मौद्गल्यायनफक्सकेपि शक्रदेवेन्द्रस्य सोधे—“मारिष ! बहो !
नै हनुमुच्छ किं क्याहो तपाइका ती भगवान् शास्ता ?”

“मारिष ! ती मेरा भगवान् शास्ता होइनन् । बहाँ त मेरा
सब्रह्मचारी’ आयुष्मान् महामौद्गल्यायन हनुमुच्छ ।”

“मारिष ! तपाइको लाभ हो, मारिष ! तपाइको मुलाभ हो;
जो कि तपाइका यस्ता महर्द्धिक तथा महानुभाव सम्पन्न सब्रह्मचारी
छन् । अहो बहाँ तपाइका भगवान्को त के फुरा !”

-
१. साधारणतया त्यागीले त्यागीलाई ‘सब्रह्मचारी’ भनी भन्दछन् ।
यहाँ शक्रले आफू भोगी भइकन पनि त्यागी मात्र होइन अग्रश्रावक
जस्ता महामौद्गल्यायन महास्वविरलाई किन सब्रह्मचारी भनी
भनेका होलान् ? शक्रले बाहिरको कुरालाई भन्दा भित्री कुरालाई
ध्यानमा राखी त्यसो भनेका हुन् । भनाइको तात्पर्य शक्र पनि
मार्गफल प्राप्त पुरुष हुन् । आयुष्मान् महामौद्गल्यायन पनि
मार्गफल प्राप्त पुरुष हनुमुच्छ । यी दुबै आयुष्महरू हुन् । त्यसैले
शक्रले ‘सब्रह्मचारी’ भन्ने शब्द प्रयोग गरेका हुन् । पपं. सू. II:
पृ. २५४; चूलतण्डासङ्ख्यसुत्तवण्णना ।

बुद्धसँग महामौद्गल्यायनको प्रश्न

अनि आयुष्मान् महामौद्गल्यायन जहाँ भगवान् हनुहन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो—“भन्ते ! भगवान्लाई चाहाछ के भगवान्ले एक प्रसिद्ध तथा महाप्रतापी यक्षलाई संक्षेपरूपमा तृष्णाक्षय-विमुक्तिका कुरा बताउनु भएको ?”

“मौद्गल्यायन ! मलाई चाहाछ । यहाँ शक्र देवेन्द्र जहाँ भएँ त्यहाँ आई मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । मौद्गल्यायन ! एक छेउमा उभिएका शक्र देवेन्द्रले मलाई यस्तो भने—“भन्ते ! संक्षेपरूपमा कसरी तृष्णाक्षय-विमुक्ति, अत्यन्त निष्ठावान्, ...अत्यन्त पर्यवसान भई देवमनुष्यहरूमध्येमा भिक्षु श्रेष्ठ हुन्छ ?” मौद्गल्यायन ! यस्तोभन्दा मैले शक्र देवेन्द्रलाई यस्तो भने—‘देवेन्द्र ! यहाँ भिक्षुले यस्तो सुनेको हुन्छ—‘सबं धर्महरूमा अभिनिवेश गर्नु योग्य छैन । देवेन्द्र ! भिक्षुले यसरी नै सुनेको हुन्छ कि—सबं धर्महरूमा अभिनिवेश गर्नु योग्य छैन ।’ उ सबं धर्महरू जान्दछ । सबं धर्महरूलाई अभिज्ञात गरी’, ...अत्यन्त पर्यवसान भई देवमनुष्यहरू-

१. यहाँका बाँकी कुराहरू जम्मै माथि पृ. २५०-५१ मा उल्लेख भए जस्तै दोहन्थ्याई पढ्नु ।

[२६०]

बुद्धकालीन ब्रह्माविशेष-२

मध्येमा श्रेष्ठ हन्ठ । मौद्गल्यायन ! वसरो मलाई थाहाठ कि शाक
देवेन्द्रलाई मैले संक्षेपरूपमा तृष्णाक्षय-विमुक्तिका कुरा बताएको ।”

मगवान्ले यति भन्नुमएपछि सन्तुष्ट भई आयुष्मान् महा-
मौद्गल्यायनले मगवान्को माषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

Dhamma.Digital

×

×

×

मूढ सूत्र—

२१—शास्ता वन्दना
(सत्यारवन्दनासुत्त^१)

श्रावस्तीस्थित जेतवनमा ।

अनि भगवान्त्वे भिक्षुहकलाई... यस्तो मन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! अणि शक्र देवेन्द्रल्ले मातलि संप्राहकलाई
आमन्त्रण गरे—‘सोम्य मातलि ! हजार घोडाहक युक्त रथ तयार पार ।
शुभभूमि उदघान हेनंजान चाहन्छु ।’ भिक्षुहो ! अनि ‘महाराज !
हवस्’ मनी जवाफ दिई मातलि-संप्राहकले हजार घोडाहक युक्त रथ
तयार पारी शक्र देवेन्द्रलाई बित्तिगरे—‘मारिष ! हजार घोडाहक
युक्त रथ तयार पारिसके । अब जस्तो उचित सम्मनु हुन्छ ।’ भिक्षुहो !
अनि शक्र देवेन्द्र वैजयन्त प्रासादबाट ओर्लिहँदै हात जोरी सबै
दिशातिर नमस्कार गरे । भिक्षुहो ! अनि मातलि-संप्राहकले शक्र
देवेन्द्रलाई गाथाद्वारा भने—

१. सं. नि. I. पृ. २३६: सक्कसंयुत्तं; प्र. क. I. पृ. २७१;
स्याममा: 'दुतियसक्कनमस्सनसुत्त' ।

【२६२】

बुद्धकालीन ब्रह्माविवेक-२

‘यं हि देवा मनुस्सा च, तं नमस्सन्ति वासव ।
अथ को नाम सो यक्खो, यं त्वं सक्क नमस्ससी’ति ॥’

अर्थ—

‘हे वासव । जुनसुकं देव-मनुष्यहरू पनि तपाईंलाई नमस्कार
गर्छन् भने त्यो कुन यक्षहो—जसलाई तपाईं शकले नमस्कार गर्नुहुन्छ ?’

(शक्र देवेन्द्र भन्दछन्—)

१. ‘यो’ इध सम्मासम्बुद्धो, अस्मि लोके सदेवके ।
अनोम नामं सत्थारं, तं नमस्सामि मातलि ॥
२. ‘येसं रागो च दोसो च, अविज्जा च विराजिता ।
खीणासवा अरहन्तो, ते नमस्सामि मातलि ॥
३. ‘यो रागदोसविनया, अविज्जासमतिक्रमा ।
सेक्खा’ अपचयारामा, अप्पमत्तानुसिक्खरे,
ते नमस्सामि मातली’ति ॥’

१. रोमनमा: ‘सो’ ।

【२. सिंहल र रोमनमा: ‘सेखा’ ।

अर्थ—

१—‘मातङ्गि ! जो (पुरुष) यहाँ—वेबसहित मनुष्यलोकमा सम्भ्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, जो ‘अनोम’ नाम हुनु भएका शास्ता हुनुहुन्छ— यहाँलाई म नमस्कार गर्दछु ।

२—‘मातङ्गि ! जसका राग, द्वेष तथा अविद्याबाट नष्ट भइसकेका छन्—ती क्षीणाल्मवी धरहन्तहरूलाई म नमस्कार गर्दछु ।

३—‘मातङ्गि ! राग द्वेषलाई हटाउनको निमित्त, अविद्याबाट धारतनको निमित्त, जो शंक्ष’ भई संसार पार गर्न शिक्षित र संलग्न हुन्छन्—उनीहरूलाई म नमस्कार गर्दछु ।’

(मातङ्गि भन्दछन्—)

‘सेट्ठो हि किर लोकस्मि, ये त्वं सक्क नमस्ससि ।

अहं पि ते नमस्सामि, ये नमस्ससि वासवा’ति ॥’

-
१. कुनै पनि गुणहरूमा कमी नभएका तथा सबै गुणहरूले परिपूर्ण भएका भन्ने अर्थले ‘अनोम’ भनी शाक्यमुनि बुद्धलाई नै लक्ष गरेका हुन् । सं. नि. अ. क. I. पृ. २७१: सत्थारवन्दनासुत्त-वण्णना ।
२. ‘शंक्ष’ भनी कस्तालाई भन्दछन् भन्ने बारेका कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ५६१ को पादटिप्पणीमा हेर्नुं ।

[२६४]

बुद्धकालीन ब्रह्माविदेज-२

अर्थ—

‘तपाईं शक्रले जसलाई नमस्कार गर्नुहुन्छ—वर्हाहरू लोकमा
श्रेष्ठ नै हुनुहुन्छ, म पनि वर्हाहरूलाई नमस्कार गर्बछु—जसलाई
बासबळे नमस्कार गर्नुहुन्छ ।

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

“इदं वरवात मघवा, देवराजा मुजम्पति ।
भगवन्तं नमस्सत्वा, पमुखो रथमारही’ति ॥”

अर्थ—

“यति भनी भगवान्लाई नमस्कार गरी मघवा मुजम्पति
देवराजा श्रेष्ठ रथमा चढे ।”

×

×

×

मूढ सूत्र—

२२-सङ्घ वन्दना

(सङ्घवन्दनासुत्त^१)

आवस्तीस्थित जेतवनमा ।

अनि भगवान्ने भिक्षुहरूलाई... यसो मनुभयो—

“भिक्षुहो ! अघि शक्र देवेन्द्रले मातलि संप्राहकलाई आमन्त्रण गरे—‘सौम्य मातलि ! हजार घोडाहरू युक्त रथ तयार पार । शुभभूमि उदयान हेर्नजान चाहन्छु ।’ भिक्षुहो ! अनि ‘महाराज ! हवस्’ भनी जवाफ विई मातलि-संप्राहकले हजार घोडाहरू युक्त रथ तयार पारी शक्र देवेन्द्रलाई बित्ति गरे—‘मारिष ! हजार घोडाहरू युक्त रथ तयार पारिसके । अब जस्तो उचित सम्मान हुन्छ ।’ भिक्षुहो ! अनि शक्र देवेन्द्र वैजयन्त प्रासादबाट ओर्लिई दे हातजोरी सबै चिशातिर नमस्कार गरे । भिक्षुहो ! अनि मातलि-संप्राहकले शक्र देवेन्द्रलाई गाथाद्वारा भने—

१. सं. नि. I. पृ. २३७: सक्कसंयुत्त; अ. क. I. पृ. २७९; स्याममा:

‘ततियसक्कनमस्सनसुत्त’ ।

१. 'तं हि एते नमस्सेय्युं', पूतिदेहसया नरा ।
निमुग्ग कुणपम्हेते', खुप्पिपाससमप्पिता' ॥
२. 'किनु तेसं पिहयसि, अनागारान वासव ।
आचारं इसिनं ब्रूहि, तं सुणोम वचो तवा'ति ॥'

अर्थ—

१—'जसले तपाईंलाई नमस्कार गर्नुपर्ने हो ती दुर्गन्ध शरीरमा शयन गर्ने', कुणपमा डुबिरहने', मोक-प्यासले युक्त हुने नरहरूलाई तपाईं किन नमस्कार गर्नुहुन्छ ।

२—'ती अनगारिकहरू प्रति तपाईंको केको माया रहेछ । बासव ! ती श्रद्धिहरूका आचरण सम्बन्धी कुरा बताउनुहोस् । हामी तपाईंका वचन सुन्न चाहन्छौं ।'

-
१. सिंहल र रोमनमा: 'कुणपेस्वेते'; स्याममा: 'कुणपस्मेते' ।
 २. स्याममा: 'खुप्पिपासासमप्पिता' ।
 ३. मलमूत्रादि दुर्गन्धहरू भएका आमको कोखमा शयन गर्ने प्राणीहरू ।
सं. ति. अ. क. I. पृ. २७१.
 ४. अनेक प्रकारका दुर्गन्ध भरित आमको कोखमा दशमहीनासम्म डुबेर आएका । सं. ति. अ. क. I. पृ. २७१: सङ्घवन्दनासुत्त-वण्णता ।

(शक्र भन्दकम्—)

१. 'एतं तेसं पिह्यामि, अनागारान मातलि ।
यम्हा गामा पक्कमन्ति, अनपेक्खा वजन्ति'ते ॥
२. 'न तेसं कोट्टे ओपेन्ति, न कुम्भि^१ न खलोपियं'^२ ।
परनिट्ठितमेसाना^३, तेन यापेन्ति सुब्बता ॥
३. 'सुमन्तमन्तिनो धीरा, तुण्हीभूता समञ्चरा ।
देवा विरुद्धा असुरेहि, पुथुमच्चा च मातलि ॥
४. 'अविरुद्धा विरुद्धेसु, अत्तदण्डेसु निब्बुता ।
सादानेसु अनादाना, ते नमस्सन्ति मातली'ति ॥'

अर्थ—

Dhamma.Digital

१—'मातलि ! ती अनगारिकहरूका यी कुराहरूमा म प्यार गर्छु—जुन गाउँबाट उनीहरू फर्केर जान्छन् त्यस गाउँबाट उनीहरू अनपेक्षी भई हिँड्छन् ।

१. स्याम र रोमनमा: 'कुम्भा' ।
२. सिंहलमा: 'खलोपियं' ।
३. स्याममा: 'परनिट्ठितमेसना' ।

२-‘उनीहरूले (कुनै सम्पत्ति) कोठामा भर्दैनन्, न घंटोमा भर्छन्, न त थैलोमा नै भर्छन् बरु एकलिन पकाएको खानाको प्रतीक्षा गर्छन् अनि त्यसैबाट जीवन-पापन गर्छन् ।

३-‘ती धीरहरूले सुभाषित कुरा गर्छन् र शान्तपूर्वक तूष्णि भई हिड्छन् । मातलि ! असुरहरूसँग देवहरू विष्ट हुने झैं धेरै प्राणीहरू परस्पर विरोध गर्छन् ।

४-‘उनीहरू विरोधीसँग अविरोधी छन्, दण्डा हुनेसँग दण्डा-रहित छन् तथा सापेक्षी प्राणीहरूमध्येमा निरपेक्षी भई बस्छन् । मातलि ! त्यसैले म उनीहरूलाई नमस्कार गर्दछु ।’

(मातलि भन्दछन्—)

‘सेट्टा हि किर लोकस्मि, ये त्वं सक्क नमस्ससि ।

अहं पि ते नमस्सामि, ये नमस्ससि वासवा’ति ॥’

अर्थ—

‘तपाईं शकले जसलाई नमस्कार गर्नुहुन्छ—बर्हीहरू लोकमा श्रेष्ठ नै हुनुहुन्छ । म पनि बर्हीहरूलाई नमस्कार गर्दछु—जसलाई बासबले नमस्कार गर्नुहुन्छ ।’

(भगवान् भन्नुहुन्छ—)

‘यति अनो सङ्गलाई नमस्कार गरी मघवा मुजम्पति देव-राजा श्रेष्ठ रथमा बढे ।’

×

×

×

मूल सूत्र—

२३-उपासकलाई नमस्कार छ

(गहद्वन्द्वनामुत्त^१)

आभरतीमा ।

अनि भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई “भिक्षुहो” भनी आमन्त्रण गर्नुभयो ।

“भइन्त” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्‌ले यसो भन्नुभयो—

“भिक्षुहो ! अघि शक्र देवेन्द्रले मातलि-संप्राहकलाई आमन्त्रण गरे—‘सौम्य मातलि ! हजार घोडाहरू युक्त रथ तयार पार । शुभभूमि उदघान हेर्न जान चाहन्छु ।’ भिक्षुहो ! अनि ‘हवस् महाराज !’ भनी प्रत्युत्तर दिई मातलि संप्राहकले हजार घोडाहरू युक्त रथ तयार पारी शक्र देवेन्द्रलाई बित्ति गरे—‘भारिष ! हजार घोडाहरू युक्त

१. सं. नि. I. पृ. २३५: सक्कसंयुत्त^१; अ. क. I. पृ. २७० यस सूत्रको नाम स्यामथा: ‘सक्कनमस्सनसुत्त’ भन्ने उल्लेख भएको छ ।

रथ तयार पारिसर्कें । अब जस्तो चाहनु हुन्छ ।' भिक्षुहो ! अनि शक देवेन्द्र वैजयन्त प्रासादबाट ओर्लिहँदै हातजोरी सबै दिशातिर नमस्कार गरे । भिक्षुहो ! अनि मातङ्गि-संप्राहकले शक देवेन्द्रलाई गाथाद्वारा भने—

'तं नमस्सन्ति तेविज्जा, सब्बे भुम्मा च खत्तिया ।
चत्तारो च महाराजा, तिदसा च यसस्सिनो ।
अथ को नाम सो यक्खो, यं त्वं सक्क नमस्ससौ'ति ॥'

अर्थ—

'पृथ्वीमा बस्ने सबै क्षत्रीहरूले, त्रिविदग्घ (= ब्राह्मण) हरूले, चतुर्महाराजाहरूले तथा सबै यशस्वी पराक्रमी वेषताहरूले तपाईंलाई नमस्कार गर्छन् भने त्यो कुन यक्ष हो जसलाई तपाईं नमस्कार गर्नुहुन्छ ?'

(शक भन्दछन्—)

१. 'मं' नमस्सन्ति तेविज्जा, सब्बे भुम्मा च खत्तिया ।
चत्तारो च महाराजा, तिदसा च यसस्सिनो ॥

१. पूर्व पश्चिमादि चारदिशा र चार अनुदिशानाई 'सबै दिशा' भनिएको हो । सं. नि. अ. क. I. पृ. २७०: गहट्टवन्दनासुत्त-
बण्णना ।

२: स्याममा: 'यं' ।

२. 'अहं च सीलसम्पन्ने', चिररत्त समाहिते ।
सम्माषब्बजिते वन्दे, ब्रह्मचरियपरायने ।
३. 'ये गहट्टा पुञ्जकरा, सीलवन्तो उपासका ।
धम्मेन दारं पोसेन्ति, ते नमस्सामि मातली'ति ॥'

अर्थ—

१—'पृथ्वीमा वस्ने सबं क्षत्रीहरूले, त्रैविद्य (= ब्राह्मण) हरूले,
चतुर्भंगाराजाहरूले तथा सबं षशस्वी पराक्रमी बेचताहरूले मलाई
नमस्कार गर्छन् ॥

२—'म घाहि शीलवान्, ध्यानवान्, रास्त्री प्रव्रजित भएका
तथा श्रेष्ठ ब्रह्मचर्यं पालन गर्नेहरूलाई नमस्कार गर्दछु ।

३—'अनि जो पुण्य गर्ने गृहस्थीहरू हुन्, जो शीलवान् उपासकहरू
हुन् तथा जो धर्मपूर्वक पुत्र-दारहरूको भरण-पोषण गर्छन् मातङ्गि !
—म उनीहरूलाई नमस्कार गर्दछु ।'

(मातङ्गि भन्दछन्—)

'सेट्ठो हि किर लोकस्मि, ये त्वं सक्क नमस्ससि ।
अहं पि ते नमस्सामि, ये नमस्ससि वासवा'ति ॥'

१. सिंहलमा: 'सीलसम्पन्नो' ।

[२७२]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव-२

अर्थ—

‘तपाईं शाक्ये जसलाई नमस्कार गर्नुहुन्छ—वहाँहरू लोकमा
धेठ नै हुनुहुन्छ। म पनि वहाँहरूलाई नमस्कार गर्दछु—जसलाई
बासबढे नमस्कार गर्नुहुन्छ।’

(बुद्ध भन्नुहुन्छ—)

“इदं वत्वान मघवा, देवराजा सुजम्पति ।
पुथुद्दिसा नमस्सिस्वा, पमुखो रथमारुही’ति ॥”

अर्थ—

“यति मनी सबै विशातिर नमस्कार गरी मघवा सुजम्पति
देवराजा धेठ रथमा चढे ।”

भाचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

“बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव”

भाग-२, संग्रह २७

नामावली

अ	राममा बस्तुमएको थियो १२७, सेठकी माहिली छोरी १०६
अकनिष्ठ ब्रह्मलोकमा २४३, उत्पन्न हुने छन् ११६	अनुबद्ध ६, महास्थविर २३३, महास्थविरको रोहिणी मन्ले बहिनी १०६
अकनिष्ठमा हुनेछ २४३	अनोम २६३
अक्कोधसुत्तं ११४, १६०	अनोमा नदीको किनारमा ६२
अङ्गमगधका मानिसहरू १०३	अपदानपालि १०
अङ्ग २ मगधका १७०	अप्यमाइवगो ६१
अङ्गुत्तरनिकाय ३, ७, ८, ८२, ६०	अप्यमाइवर्ग ८६, मा ८७, ८८, को ५८
अश्वयसुत्तं ११४, १५३	अम्बसण्डक ब्राह्मण गाउँ १८१, १८६
अजातशत्रु राजाले १०५	अम्बसण्डक मन्ले ब्राह्मण गाउँको १८१, १८४, १८५
अञ्जलित्थियपुण्ड्रकथा ८०	अम्बदुसुत्तवर्णना १०२
अञ्जलिकोण्डञ्जस्थेरगाथा १०८	अरञ्जायतन इत्थिसुत्तं ११२, १२४
अतप्पा ब्रह्मलोकमा २४३	
अनमतगसंयुत्तं ४४	
अनाथपिण्डक ११६, २४३, को २८, को जेतवनाराममा १२०, १६०, को जेतवना-	

[२७४]

बुद्धकालीन ब्रह्माविवेक-२

अरञ्जायतन इतिमुत्तवण्णना ५८,
६१, १२४
अरियपरियेसनमुत्तंमा २३०
अलम्बुसा भन्ने वेवकन्यालाई पठाई
१०३
अविदूरे निवान ८६, ९१, ९२, ९३
अविहा ब्रह्मलोकमा २४३
अशोकको छोरा ११५
अशोकसँग ११५
असोपन्न वन ३७, छ ३७
असुरकायहरू घट्दं जान्छन् १६५
असुरको युद्धमा ६७
असुरहरू पराजित भए २५४
असुरहरूलाई पराजित गरेमा ६३
असुरहरूसँग नसोधिकन ७२
असुरेन्द्रका एकशय पुत्रहरूको ७४
आटानाटिय २, सुत्तं २, ४, सूत्र
४, सूत्रमा ४, सभागममा
६, सूत्रवर्णनाले ६
आनन्द महास्थविर २३३
आलवकमुत्तवण्णनामा १८
आशा ६०
आहुनेय्यवगो ८०
इन्द्रलाई ५५
इन्द्रशाल गुफामा ६६, १०१,
१८१, १८४, १८५, १८७

इन्द्रशाल गुफामित्र गई १६३
इन्द्रशाल गुफाको विषम भूमिभाग
१६३
इन्द्रशाल वृक्षहरू १८१
ईसान देवराजाको ध्वजा हेर्नु ५६
उत्तर १००, स्थविरसँग १००
उत्तरविपत्तिमुत्तं १००
उत्तरविपत्तिसूत्र ६०
उपोसथमुत्तमा ३
उरुवेल कश्यप ६४
उरुवेल गाउँको ६२
उरुवेलस्थित १६०
उरुवेल पुग्नुभयो ६४
उरुवेलपाटिहारियकथामा ६४
उरुवेल वनमा ६२
ऋषिपतन मृगदावनमा ६४
ऐरावण हात्तीमा चढी २४६
ऐरावण हात्ती ८८
ओकोटिमक १३७, यक्ष १३७,
१३८, भन्ने देवता ११३

क

कन्दर पर्वतमा ११३, २१५
कपिलवस्तुको महाबनमा ५६, ६४
कपिलवस्तुको देवसभागममा ६१

कपिलवस्तुमा १६६	कोकालिकसुत्तं १३६
कपिराजालाई मार्तं खोज्ने १३६	कोण्डञ्जसुत्तवण्णना १०६
कपिराजकथा १३६	कोण्डञ्जत्थेरगाथावण्णनाले १०८
कलन्दकनिवापमा ५०, १४७, १६२	कोणागमन बुद्धको पालामा ४४
काश्यप बुद्धलाई १०५	कोरव्य ६६
कुवकुल नरक ३७	कोविदार २१२, वृक्षको प्रभावले २१२
कुबेर २	कोशल भन्ने नाम १०२
कुलावकजातकं २१८	कोसिय पनि भन्दछन् ६०
कुलावकसुत्तं १४०	कोण्डिन्य (कोण्डञ्ज) महास्थविर १०८, को सम्बन्धमा १०६
कुलावक सूत्रमा ६७	कोशिकको १६३
कुलावकसुत्तवण्णनाले १४१	कोशिकलाई २५५, २५६
कुशीनगरबाट १०५	
कुसजातकं ७५	
कुस राजकुमारलाई दिएका थिए ७५	ख, ग
कूटागार २५४, बनाउन लगाएको कुरा १०८, शालामा बसिरहनु भएको बेलामा ११६	खग्गविसाणसुत्तवण्णना १०३, १०५
केवट्ट मिश्र ६६, लाई ८	खेमामिखुनिय्यावत्थु ११०
केवट्टसुत्तं ६	गण्डम्ब नामक झार्पको रुखनिर १११
केवट्टसूत्रमा ६६	गन्धर्व काय (लोक) मा १६६
कोकालिक मिश्रका कुरा १३६	गन्धर्व देवराजाको घर बियो १६१
कोकालिक मिश्र अर्पायमा पुगेका थिए १३६	गन्धर्व राजा २४६
	गन्धर्व लोकमा १६८, २००, बसे २००, उत्पन्न भयो १६७

गयाकश्यप ६४	च, छ, ज
गहट्टबन्धनासुत्तं ८२, २६६	
गहट्टबन्धनासूत्र ११६	चखुपालवत्यु १०७
गिञ्जकावसथमा ६	चतुष्कनिपातवण्णना ४१, ४२
गुत्तिलजातकं ६६	चतुमहाराजसुत्तं ११
गुत्तिल पण्डित पनि हुन् ६६	चतुमहाराजसुत्तवण्णना १४
गुडकूट पर्वतमा ८४, १६६, १७१,	चन्द्रदेवपुत्र २०२, २०३
१७६, बसिरहनु भएका	चन्दिमसुत्तं ६६
बुद्धकहाँ गई ७६, बसि-	चन्दिमसूत्रको अनुवाद ५६
रहनुभएका भगवान्कहाँ	चक्षुपाल स्थविरकहाँ गई १०७
गई ८१, बसिरहनुभएको	चक्षुपाल (चखुपाल) स्थविर
बेलामा ६५, ११०	अंधा भई १०७
गोतमबुद्धवंसवण्णना ६२, ६३	चानुमंहाराजा १, २, १२, हक ४,
गोपक भनी जान्दछन् १६८	५, ११, हरूको एकदिन
गोपकले १६६, १६६, २००	३, हरूको आयु हुन्छ ३,
गोपक देवपुत्र १६६, भन्दछन्	हरूले ४, १०, हरूको
१६७, का कुरा सुने १६७,	आयु २
ले १६७	चानुमंहाराजाका पुत्रहरू ११
गोपककहाँ नं विरक्त भए १६६	चानुमंहाराज परिधक्का अमात्यहरू
गोपिका धियो १६८	११
गोपिका भन्ने १६६	चानुमंहाराजिक देवताहरू १, ३,
गोसिङ्ग शालवनमा ६, बसिरहेका	६, दीर्घायु छन् ३, को ६,
धिए ६	लाई ६, ले ३, ५, ६,
गोतमबुद्धवंसवण्णना ६१	१०, १२, १३, ले उत्तर
	दिन सकेनन् ६, कहाँ गई

८, को २, को सम्बन्ध ६, संग १६१	चूलतण्हासङ्ख्यसुत्र ६०
चातुर्महाराजिक देवलोकमा ७, ८, पनि उत्पन्न हुन्छ ८, उत्पन्न हुन्छ ७, ८	चूलतण्हासङ्ख्यसुत्रं २४८, २४९ चूलतण्हासङ्ख्यसुत्रमा ६६ चूलतण्हासङ्ख्यसुत्रवर्णना २५० चूलसच्चकसुत्रवर्णनाले ११७
चातुर्महाराजिक परिषद्को नाम ७	चूलसुभद्रायवत्थु १०६
चातुर्महाराजिक परिषद्को कुरा ७	चेतियजातकं १३६
चापालचेतियमा १००	चेतिय देशका राजाका कुरा १३६
चिञ्चामाणविकाको कुरा १०६	चेतिय राष्ट्रका राजा १३५ ले
चिञ्चामाणविका गर्मिणी भए १०६	१३५
चिञ्चामाणविकाले बाँधिराखेको १०६	छद्दन्त बहमा गई १०८ छद्दन्त बहमा बस्नु भएको बियो
चित्तलता भन्ने बन ८८	१०८
चित्तलता भन्ने उदयान उत्पन्न भयो २१३	छसकपम्बज्जकथा ८०
चित्तलता बन १८३	छेत्वासुत्तं ६५, १७२
चित्ता ५८	जनवसभसुत्तं २
चित्रा २०८, ले २१२	जनवसभसूत्रमा ८
चित्राहक २१४	जनवसभसूत्रले उल्लेख गरेको छ ११४
चित्रा भन्ने भायलि २१२	जनवसभसूत्रहकमा २
चुन्डसुत्तवर्णना १११	जम्बुकाजीवक १०१, वत्थु १०२, को ज्ञान १०१, ले १०१
चूडामणि चंत्यमा राखेको कुरा ६२, ११५	जातकट्टकथा ८६, का कारणहक ११७
चूलसुभद्राले टाढंबाट बिएको निम्तो १०६	जेतवनको पोखरीमा १०७, गई १०७
चूलगोसिङ्गसूत्रमा ६	

[२७८]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिवेव-२

जेतवनमा ७६, १११, १७२,
२६१, २६५
जेतवनाराममा २८, ७४, छाई ६५,
बसिरहनुभएको थियो ६५
जेतवन जन्मै आलोकितपारी ४५
जोतियसेट्टीवरथु ११७
जोतिय सेठको साततले घर ११७
जोतिय सेठको घर ११७

त

सण्हावर्गमा ८३
सण्हासङ्ख्यमुत्तं ८८
सपुस्त मल्लुकहरूले दिएको सत्त ५
सम्बदाठिकहरूलाई १५०
त्रयस्त्रिंशका ६३, ईश्वर १८६
त्रयस्त्रिंश भवनवाट १६६
त्रयस्त्रिंश भवनमा ५३, ८३, ११५,
लगी ६२
त्रयस्त्रिंश भवनमै उत्पन्न भएका
हुन् ५६
त्रयस्त्रिंश भवन भन्दछन् ८८
त्रयस्त्रिंश देवलोकमा ६८, १८६,
१६५, अन्तर्धान भई
२५८, लगी १००, जामु-
भएको कुरा ८२

त्रयस्त्रिंश देवलोक देखाई ६६
त्रयस्त्रिंश देवताहरूले २५६
त्रयस्त्रिंश देवलोक देखाउन ६६
त्रयस्त्रिंश देवलोकको १२, १३
त्रयस्त्रिंश देवहरू १४८, १६२, को
१२१, का प्रमुख भएकाले
८७, लाई आमन्त्रण गरे
१८४, लाई यसो भने
१५५, ले १८५

त्रयस्त्रिंश देवताहरू १२, १३,
१३८, हुन् ६, लाई १६,
ले ६४, लाई १३, का
सहवासमा १४७, द्वारा
१८६
त्रयस्त्रिंशका देवताहरू १३७, सहित
१०८, लाई १३६
त्रयस्त्रिंशका देवहरूलाई १५१,
१५४
त्रयस्त्रिंश देवलोकमै उत्पन्न भए ५८
त्रयस्त्रिंश लोकका देवहरूले १२३
त्रिपिटकसूची ८१, ८२
त्रिपिटक मूल पात्तिमा ६६,
उपलब्ध ६६
तिम्बरू १८८, १६०, १६१, लाई
१६१
तुडुब्रह्माको कुरामा १३६

द	देवदत्तका कुराहरू १३६
	देवपुत्तसंयुत्तं ५३
दण्डवर्गमा ५	देवपुत्तसंयुत्तवर्णना ४१
दलिद्वसुत्तं ६८, १४७	देवद्वतसुत्तवर्णनाले २६
दलिद्वसुत्तवर्णनामा १५०	देवद्वतसूत्रवर्णनाले १८
दानमहफलसूत्रमा ७	देवराज सुजम्पति ७२
दौघनिकाय ८, ८२, ६०	देवानां प्रियतिशय राजाले राज्य
दौघनिकाय अर्थकथा ८६	गरिरहेको कुरा ११५
दोधं परजन भन्ने देवता घाई ६	देवासुर संग्राम २५४
दौघनिकायद्वकथाले २	देवेन्द्रको आसनमा बसेका थिए
(दुतिय) रोहितस्स (सुत्तं) ४४,	१३७
४५	देवेन्द्र भनिएको हो ८७, १२१
दुतिय सबकनमस्ससुत्तं २६१	ब्रौण ब्राह्मणले ११५
दुतिय देवसुत्तं १२०	
दुब्बणियसुत्तं ११३, १३७	घ, न
दुब्बणियसुत्तवर्णना १३८, मा	
१३७	घजगसुत्तं १५५
देवदत्तलाई जस्तै १३६	घजगसूत्रमा ६७
देवद्वतवग्गो ११, २२	घतरद्व २
देवद्वत सूत्रको अन्त्यमा १६	घनञ्जानि सूत्रमा २
देवद्वतसुत्तवर्णना ३५, ३७	घम्मपवद्वकथा ५, ५८
देवद्वतसंयुत्तं ५०, मा ४५	घम्मचक्कपवत्तनं ६
देवद्वतसंयुत्तवर्णना ४२	घम्मचक्कपवत्तनसुत्तन्तपालिले ६
देवपुत्तसंयुत्तमा ४४	घम्महृदयविमङ्ग १, ३
देवद्वतसुत्तं २२, २८	घम्मिक सूत्रमा ६६
देवसुत्तं १२०	घृतराष्ट्र २, १२

[२८०]

बुद्धकालीन ग्रन्थादिवेव-२

अप्यप्रोद्य वृक्षमनि १६०	नालक गाउँमा गई १११
नन्दन वन ८६, १८३, मा कृडा गर्दा गर्दै १२८	निदानकथा ६१, ६२, ६३ निमिजातकं ६६
नन्दवगो १६२	निर्मा राजा ६६, लाई ६६
नन्द मिश्रलाई १००	नेरञ्जरा नदीको तिरमा १६०
नन्द सूत्रमा १००	
नन्दा ५८, २०८, २१२, २१४, को पुष्करणीमा राखी २१४, भन्ने उनकी भायल्लि २१२, भन्ने पोखरी ८८, भन्ने पोखरी उत्पन्न भयो २१३, पुष्करणीमा राखी २१४	प, फ, ब पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरूलाई ६ पञ्चशिख गन्धर्वपुत्र ८६ पञ्चशिख गन्धर्व वेवपुत्र १८७, १६३, लाई २४६, ले १८५, १८८, १६२, लाई १८५, १८६, १८७, १६०
नन्दिय ६	पञ्चशिखको गीत १८७
नदीकश्यप ६४	पञ्चशिखको प्रेम १६०
नदुभिमयसुत्तं ८१, ११३, १३४	पञ्चशिखलाई पठाई १८५
नदुभिमयसुत्तवर्णनाले १३६	पञ्चशिखलाई सम्बोधन गरे १६२
नमुष्ठीसँग ५६	पञ्चशिखले १६२
नमुष्ठीमार ५६, को पक्षका पक्ष हुन् ८०, को पक्षका हुन् ७६	पञ्चशिखसँग १६१ पञ्चशिख वेवपुत्र ८६, १६१ पटिसम्भिवामगो ६
नारद बुद्धको पालाका ७५	पण्डितवर्ग ५
नारदबुद्धसंसो ७५	पण्डित भ्रामणेरको कथामा ५
नालक ह्वाविर २३३	पण्डित भ्रामणेरलाई ५
नालकसुत्तवर्णना २१८	पण्डितभ्रामणेरवत्थु १०५

पण्डुकम्बल २१३, शंलासन ६, ८८, १८३, शंलासनमा १३७	पोट्टपावसुत्तवण्णना १०३ प्रजापति गौतमी १० प्रजापति देवराजाको ध्वजा हेर्दा १५६
परिसासुत्तं ७	
पहाराब ५५, ५६, सुत्तवण्णना ५५ प्रजापति देवराजाको ध्वजा हेर्नुं १५५	फारुसक वन ८६, १८३ बक्कुल स्थबिर २३३ बज्रपाणी ११७ ब्रह्मपुरोहित लोकमा १६७, उत्पन्न मए १६७
प्रजापति देवराजाको ध्वजा नहेरेमा १५६	
पाटलिपुत्रमा गई ११५	ब्रह्मपुरोहितमा पुग्न गए २००
पायासिराजञ्जले ८	बादल देवता ६
पाराजिकपालि ६	बाराणशीमा ५६
पारिच्छन्नक २१३	बाहिरनिदानकथा ११५
पारिच्छत्त भन्ने रुख ६, ८८	बाहिय बाहुचीरिय १५०
पारिजात २१२, बुध २१३	बिम्बिसार समागम ६४
पिप्पलि गुफा १६२, मा १६२, मा बल्लुमएको थियो १६३	बुद्धगयानिर ६२ बुद्धगयामा ६३ बुद्धवन्दनासूत्र ६५ बुद्धवन्दनासुत्तं ८८, ११८ बोधिसत्त्वले ६३
पुषकुसाति राजा १५०	
पुञ्जकिरियवत्थु सूत्रमा ८	
पुरिन्वब १२१, भनिएको हो ८७	
पूरलसुत्तवण्णना १०२	
पूर्वाराम प्रासादमा २४८, २५१, २५२, २५८	भ, म
पूर्वाराममा बसिरहुनुमएका जग- वान्संग ६६	मद्रा १६०, सूर्यवर्चसालाई २४६ मद्रीय महास्थबिर २३३ मुञ्जती १६४
पेतवत्थु मद्रुकथा ११७	

भूजति १९४, ले १९५, लाई १९४	माणवकको कथामा ५८
भूमिचालवगो ७	मघवा १२०, शकले ६४, मनिएको
भूमिविभागो १	हो ८७
मखादेव सूत्रमा ९९	मचल भन्ने गाउँको २०१
मखादेवमुत्तवणना १९	मच्छजातक १०७
मगघ देशको १८१, १८४, १८५,	मज्झिमनिकाय २, ६, ७, ९०
१८६, मचल भन्ने गाउँमा	मन्धाता राजा ९९
१२७	मन्धातुजातकं ९९
मगघराजा त्रिभिसारले ९४	मनोरथपूरणीको ४१
मङ्गलमुत्तवणनामा १०२	महाकपिजातकमा १३६
मङ्गल पुष्करणीमा ९१	महाकस्तपपिण्डपातवत्थु १०६
मघ १२७, ले सुजातालाई भने	महाकाश्यप १६२, १६३, लाई
२१२, भन्ने माणव थिए	१६३, १६५, ले १६३,
८१, १२०, माणव हुँ ५९,	लाई भ्रमिवादन गरी १६५,
माणव भन्दथे ८७, माणव	लाई भिक्षादान १६२,
थियो ९७, माणव भन्दथे	लाई यस्तो लाग्यो १६५,
१२०, माणवसँग ५८,	महास्थविर १०५, १६३,
माणवका ५८, माणवले	१६५, २३३, महास्थविर-
२०३, २०६, माणवक	लाई १६४
२१२, माणवकका २०१,	महाकस्तपमुत्तं १६४
माणवकको घरमा २०८,	महाखन्धकं ५
माणवकको विशुद्धपनलाई	महाखन्धकमा ९४
२१८, माणवकको कुरा	महाखन्धकले ६
२१८, माणवकलाई	महागोविन्द २, मुत्तं २, १२,
बोलाउन पठाई २०६,	सूत्रमा ८, ११४, मुत्त-
माणवकले २०५, २१२,	वणना २

महानामसुत्तं ८०	देवलोकमा २५१, फकि-
महानिदानसूत्र ८६	सकेपछि २५८, हुनुहुन्छ
महानाम सूत्रले ३	२५८
महानिदानसुत्तवर्णना ८६, ६६	महामोगल्लानत्थेरस्स गथावण्णना
महाप्रजापति गौतमीकहाँ गई १०८	८६
महाप्रजापति गौतमी स्थविरा	महालिपञ्चहवस्थु ६१, ८७, ८६,
११०, परिनिर्वाण भएको	२१८, अनुसार ५८
कुरा ११०	महालि लिच्छवीले ८७
महापजापति गौतमी थेरी अपदानं	महालिपञ्चसुत्तं २१८
१०	महालिसुत्तं ८८
महापदान जातक १०२	महावग्गपालि ६
महापदानसुत्तवर्णना ३, १८२	महावेस्सन्तर जातकको ८३
महापदान सूत्रवर्णनाले ६	महासमय २, सुत्तं २, ५६, सूत्रका
महापदान राजकुमारलाई १०२	६५, सूत्रमा ६१, सूत्रले
महापरिनिब्बानसुत्तं ७, ८८, १००	७४, सुत्तवर्णनाले ७४,
महापरिनिब्बानसुत्त ११४, वर्णना	सुत्तवर्णनानुसार ५६
८६, वर्णनामा १०५,	महासीव स्थविरले १०४
वर्णनाले ११५	महासीव स्थविरको आश्रय पाई
महापारिच्छन्न वृक्ष १८३	१०४
महाफुस्स स्थविर १०५	महासीहनादसुत्तं ७
महाब्रह्माको नाउँमा १७०	महासुदर्शन ६६
महामायादेवीको ४	महासुवस्सन सूत्रमा ६६
महामौद्गल्यायन २५१, २५२,	महासुकजातकं ६१
२५४, २५६, महास्थविर	महेन्द्र स्थविरका आज्ञा सुनी ११५
११२, लाई २५६, ले	महेन्द्र महास्थविर ११५, लाई
२५१, २५४, २५६, २६०,	११५

[२८४]

पुढकालीन ब्रह्मादिदेव-२

माघ देवपुत्र ६१, पनि भनेको छ ६१	१६६
माघसुत्तमा ६१	यजमानसूत्र ६५, मा ६८
माघसुत्तवर्णनाले ६०	यजमानसुत्तवर्णना १६६
मातलि भन्वछन् २६३, २६८	यवकलापियसुत्तं ६४
मातलि संग्राहक भन्वछन् ६५	यवकलापियसूत्र ६७
मातलि संग्राहक भन्ने ८६	रतनसुत्तवर्णनाले १०२
मातलि संग्राहकको छोरासँग १६०	राजगृहको ८४, ६६, १४७, १६२, १७६, १८१, १८४, नगर-
मातलि संग्राहकले १४१, २६१, २६५	तिर लाग्नुभयो १०६, गृढकूट पर्वतमा ६६, पूर्व- पट्टि १८५
मातलि संग्राहकसँग सोध्दा १४१	राजगृह जानको निमित्त ६४
मातलि संग्राहकलाई २६५, आम- न्त्रण गरे २६१, २६६, गाथाद्वारा भने १४०	राजगृह पुग्नुहुँदा ६४ राजगृहस्थित ५०, १६६
मिगसिङ्ग भन्ने तपस्वीको १०३	राजगृहमा ६८, १०६, १६३
मिथ बन १८३	राजगृह नगरमा १०७
मिस्तक बनहरू पनि छन् ८६	राजगृहमा पुग्नुहुँदा १४६
मृगारमाता २४८	राजायतनकथा ५, ६३
मृगारमाताको २४८, २५८	राजायतन बृक्षमनि ५
मोग्गलायनसंयुत्तमा ८२	राष्ट्रपाल महास्थविर २३३
मौद्गल्यायन महास्थविरले २५२	रामण्यसुत्तं ६५, १७४ राहु ५५ राहु असुरेन्द्र ५६, को नाम ७४, ले ५६, ले समाते ५६
य, र	राहुल स्थविर २३३
यक्खसंयुत्तमा ७६, ८०, ८४	रिस डेबिडको पालि शब्दकोष १८
यक्खसंयुत्तं २०, ८२, १०४,	

रोहिणियावत्यु ११०	वरुण देवराजाको ध्वजा हेनुं १५६
रोहितस्स ४१, ४४, (देवपुत्तो)	वरुण देवराजाको ध्वजा हेर्दा १५६
४४, देवपुत्र ४१, ४२,	वशवर्ती मारको पक्षका घिए ८४
४५, देवपुत्रले ४६, देव-	वस्सावलाहका बेवता ९
पुत्रलाई ४६, ४८, नामहरू	वाराणशीका राजा १४८
४४, बग्गो ४४, ४५,	वाराणशीमा ६०, २१६
बर्गमा ४४, सुत्तं ४१,	वासव १२१, ले नमस्कार गर्नुहुन्छ
४२, ४४, सुत्तंमा ४५,	२६८, २७२, लाई देख्यौं
देवपुत्र सूत्रमा ४५, सुत्त-	२४५, लाई यसो भने
वण्णना ४६, ४७, ४८	२००, भनिएको हो ८७
	वासुदत्त देवपुत्र ५०, ले ५०
छ, व	वासुदत्तसुत्तं ५०
	विभङ्गपालि २
लुम्बिनी उदघानमा ४	विमानवत्पुष्पद्रुकथा ११७
लोकन्तगमनसुत्तं ४५	विरुहक २, १२
लोकपाल देवताहरूले ९, १०	विरुपक्ष २
लंकाजाने बेला ठीक भयो ११५	विरुपाक्ष २, १२
लंका जानको लागि ११५	विरुहक २
लंकामा फर्कनुभयो ११५	विश्वकर्मा भन्ने देवपुत्र हुन् ८९
लंकामा मुटसीब राजाको मृत्यु	विश्वकर्मालाई ९१, भनी १०९,
भएको ११५	ग्रहलाई १०८, १११,
बतपब सूत्रमा ९७	पठाई ९९
बतपवसुत्तं १२२	विशाखा उपासिका हुन् २४८
बत्र ९१	विशाखा उपासिकाहरूको पनि
बत्रभू भनिएको हो ९१	२४३
बत्रभू पनि भनिएको छ ९१	विशाखा महाउपासिका ११६

बृजि राज्यको ६	६७, ११३, १३५, १३६,
बृजिहरूको लाभ हो ६	१४२, १४३, १४४, १४६,
बृजिहरूको मुलाभ हो ६	२१७, ले यो गाथा भने
वेजयन्त रथका सारथी हुन् ८६	१४३, १४४
वेजयन्त भन्ने प्रासाद छ ८८	वेपचित्तिको अर्थ ७०
वेण्डु देवपुत्र ५३, ले ५३	वेपचित्ति ५५, ११२, को सम्मुख
वेण्डुसुत्तं ५३	६४, को वचनलाई सहेको
वेणुवनको ५०	६४, की छोरी भई ६०,
वेणुवनस्थित १४७, १६२	भन्ने रहन गएको हो ७०,
वेणुवन जम्मै ५०	मन्न थालिएको हो ५७,
वेतरणी ३७	लाई ५७, ले ५७, ६०,
वेदियक पर्वत १८६, को १८४,	७३, ले सोधे २१८, सुत्तं
१८५, को इन्द्रशाल गुफा-	६२, ६३, ६६, सूत्र ५५,
मा १८१, मा १८६, मा	सूत्रमा ६७, का ज्वाइँ हुन्
शक्र देवेन्द्र १८६	५८, सुत्तवग्णना ५५,
बेदिसगिरी महाविहारमा ११५	६३, ६४
वेपचित्ति अमुरेन्द्र ५५, ५६, ५७,	वेपुल्लपब्बतसुत्तं ४४
६१, ६२, ७१, १२४,	वेमानिक प्रेत १८
१३४, हुन् ८६, र शक्र	वेरोचन ७४, ७५, (सुत्तं) ७५,
देवेन्द्र ११२, थिए ७१,	अमुरिन्दसुत्तं ७६
कहाँ ५६, का ६१, की	बेलुव गाउँमा बसिरहनुभएको
छोरी ८६, की छोरी भई	बेलामा ८३
२१७, लाई ६३, ६४,	बेलुवपण्डु १८६, वीणा १८६,
७२, १३४, लाई यसो	वीणा बजाई १६१, वीणा
भने १३४, १४२, १४४,	बजाउन थाले १८८, वीणा
ले ५५, ६३, ६४, ७२,	लाई १८७, १६१

वेस्सवेण २, ६
 बंजयन्त प्रासाद १८३, २१२,
 २५४, २५६, धियो २५५,
 बाट ओल्लिहंदा ११६, बाट
 ओल्लिहंबं २६१, २६५,
 २७०, मा २५४, को यो
 रमणीयता २५५
 बंरोचन ७४, को मनाइ हो ७७,
 नामहरू ७५, र शक्र देवेन्द्र
 ७४
 बंरोचन असुरेन्द्र ७६, ले ७६,
 मन्वच्छन् ७७
 बंशालीको संस्थागारभित्त १०२
 बंशालीमा परिनिर्वाण हुनुभयो
 ११०
 बंशालीमा बसिरहुनु भएका बुद्ध-
 कहीं ८७
 बंशालीमा भएको बुभिक्ष १०२
 बंधवण २, १२, वेवता ६०, महा-
 राजा ६, २५५, २५६,
 महाराजाको १००, महा-
 राजा स्रोतापन्न हुन् ६

श

शक्र ७६, ८६, १६४, आकाशमा

जांबिछन् १६७, आएर
 ११३, उभिइरहे २१७,
 कहां गई ६६, १०२, कहां
 गएका थिए ६६, का एक
 पुत्र हुन् १२८, का एक
 साथी हुन् ६०, की पत्नी
 भएको हुनाले ८७, को
 आसन तातेपछि १०७, को
 निष्कं बयान गर्नुहुन्छ ८७,
 को पूर्वजन्मको कुरा ६७,
 को सिंहासनमा १३७,
 (सक्क) ८०, को बुद्ध-
 वन्दना २४४, को प्रश्नको
 उत्तर २१६, प्रश्न २४७,
 ले २६४, मन्वच्छन् ६४,
 ६५, २६७, २७०, भएको
 हो ८७, १२१, नामक
 यक्ष ८४, नामहरू ८०,
 भएको कुरा ६६, मन्ने
 यक्ष ७६, तथा उनका
 बन्धुहरू ८६, पनि एक-
 जना हुन्छन् ६०, पनि
 वेवताहरूसँग १०२, र
 वेपचित्ति ५८, र वेपचित्ति
 असुरेन्द्र १२४, बसेका
 ठाउँ १६३, आएर उत्पन्न

भए २१२, को पुत्रत्वमा
पुगे १६८, को प्रशन १८१,
को मनमा यस्तो लाग्यो
१६२, लाई ६०, १०३,
लाई बांधेर ल्याऊ ६७,
लाई भन्दा ५७, लाई भन्न
गए ११३, लाई लखेट्नु-
याले ६१, लाई देखेपछि
२१७, ले १४, ५६, ६०,
६७, ६१, ६५, ६६, ६६,
१०३, १११, ११२, १६६,
२१७, २३०, २३१, २३८,
ले अनुमोदन गरे २५१, ले
ममस्कार गर्नुहुन्छ २६२,
ले पनि १११, ले भनेका
हुन् १०२, ब्युत भएर पनि
२२७, मन्वछन् २००

शक्र देवेश १६, ५५, ५७, ५८,
६१, ७१, ७६, ८०, ८६,
६४, ६५, ६७, ६८,
१००, १०१, १०८, ११६,
११७, १२०, १२१, १२२,
१२४, १२५, १४१, १५१,
१६३, १६६, १७१, १७४,
१७६, १८३, १८४, १८६,
१६२, १६३, १६४, १६५,

आई ८३, ६३, ११०,
११५, १५०, एकान्तमा
बसिरहेको बेलामा ११३,
कहाँ गई १०६, कहाँ गए
१८६, का ६०, का पूर्व-
जन्मका कुरा ८७, का
ससुरा ८६, की स्त्री
सुजातालाई ६१, को
१००, को भ्रं २४३, को
भावणलाई २५७, को
(मनमा) १८२, को आयु
६०, को आसन ६१,
१०३, को आसन तातेको
थियो १०६, को आसन
तातेपछि १०७, को आस-
नमा ११३, १३७, को
आसनमा बसेका छन्
१३८, को चित्तमा १३४,
को ध्वजा हेर्दा १५६, को
परिचय ११७, को कुरा
६१, को धर्मविजय भएको
थियो १४१, को सम्बन्ध-
मा ६६, को समक्षल्याए
६४, को पुत्रत्वमा आईपुगे
१६६, को पुत्र भई उत्पन्न
भए १६८, द्वारा २२७,

सुखी हुन् १६२, व्यस्त
हुन्छन् १६३, थिए १०१,
१३८, गएका कुरा ६४,
मन्दछन् ७७, ७८, बसे
१०६, पो रहेछन् १६५,
रहेछन् १६६, लाई १६५,
१७१, १८५, १६१, १६३,
२४६, २५६, २५६, २६१,
लाई बित्ति गरे २६५,
लाई गाथाद्वारा मन्नुमयो
२०१, लाई देख्यो २३८,
लाई प्रत्युत्तर दिई १८७,
१६२, लाई यस्तो लाग्यो
१८२, ले १५४, १५५,
१६०, १६३, १६५, १६७,
१६६, १७२, १७४, १७६,
१७७, १८४, १८५, १८७,
१८६, १६२, २१६, २२०,
२२७, २३०, २३१, २३५,
२३६, २३७, २४४, २४६,
२४७, २४८, २४६, २५१,
२५२, २५४, २५६, २६१,
२६५, २६६, २७०, आए
२४४, मन्दछन् २६२, का
२५८, सँग सोधे २५८,
सँग ६१, ११५, हुने ५८,

बस्ने नगरलाई ८८, भग-
वान्कहाँ आएका मात्र
होइनन् १००, र वेपचित्ति
असुरेन्द्र १२४, र सहम्प-
तिब्रह्मा ११८, सहित
११०, लाई ६३, ६४,
७२, ८६, ११३, १२५,
१२७, १२८, १२६, १३२,
लाई आइरहेको बेले ७१,
लाई गाथाहरू भने ६४,
लाई प्रत्युत्तर दिई १४१,
लाई यसो भने १४२,
१४३, १४४, लाई यस्तो
भने १३८, लाई देखिन्
११०, लाई देखनुभएको छ
के ८७, ले १३, १६, ५७,
५८, ६३, ७५, ८१, ६२,
६३, ६४, ६७, ६८, ६६,
१०१, १०२, १०४, १०५,
१०७, १०८, १०६, ११२,
११३, ११४, ११५, ११६,
११८, १२१, १२७, १२६,
१३४, १४०, १४१, १४४,
१४६, ले आपनो नाम
सुनाए १३६, ले मन्थाले
१०६, ले यो गाथा भने

【२६०】

बुद्धकालीन ग्रन्थाविवेक-२

१४३, १४४, ले लगी ११५	सकपञ्जहत्थ ८३, ११२ सकपञ्जह १०१
शक्रदेवानमिन्द्रले १४	सकपञ्जहसुत्तं ८१, ८२, ९६,
शक्रदेवराज २१३, लाई भनी २१५	१७६, १८१
श्रद्धा ९०	सकपञ्जहसुत्तमा ९६
श्रावस्तीको ७४, जेतवनमा ११८	सकपञ्जहसूत्र ९०, मा ११६
श्रावस्तीस्थित १२७, १६०, २४८	सकपञ्जहसुत्तवर्णना ८९, ९०,
श्रावस्तीमा २८, ५३, ६३, ६७,	१८१, १८३, १८५, १९२,
७१, गई ९५, सुक्खा	१९७, २३५, २४५, मा
परेको धियो १०७	१०४, ले ११६, २१८
शिखंडी १९०	सकपण्ड ८३
शौलवती १०३, राजकुमारीलाई	सकभासितसुत्तं ८२
१०३	सकवन्वनासुत्तं ८१
श्री ९०	सकसुत्तं ८०, ८१, ८२, ११२
	सकसंयुत्तं ५५, ५७, ५८, ६१,
स	६३, ६७, ७१, ७६, ८०,
	८९, ९०, ९५, ११८,
सक ८०, (शक्र) को कुरा ८१	१२०, १२४, १३४, १४७,
सकञ्चवगो ८३	१६०, १६९, १२७, २६१,
सकञ्चकारीसुत्तं ८२	२६५, २६९, मा ६२,
सकदेवराजवत्थ ८३, १०१	७५, ८१, ८२, ८८, ९५,
सकनामकित्तन ८१	९६, ले ५५, ८१
सकनामसुत्तं ७९, ८०, ८१,	सककुदानसूत्र १०६
८२, ८४, १२०, २६९	सककुदानसुत्तं १६२
सकनाम सूत्रमा ८७, ९७	सककुदानसुत्तवर्णना १६२, १६४,
सकनामसुत्तवर्णना ८४, ले ७९	१६६, १६७

सक्को ८६	७२, सुत्तवण्णनाले ५८,
सङ्खारूपपत्तिसूत्रमा ३, ७	७२
सङ्खेयक पर्वतमा १००	समन्तपासादिका ६३, ११५
सङ्खभेदवखन्धमा १३६	समापत्तिमूलक सक्कचसुत्तं ८२
सङ्खभेदवखन्धकं ८०	समुद्दकसुत्तं ६७
सङ्खवन्दनासुत्तं ८२, २६५	समुद्दकसुत्त अनुसार ५६
सङ्खवन्दनासूत्र ११६	समुद्दकसुत्तवण्णना ५७, ७०
सच्चक निगण्ठ ११७, ले ११६	सललागार १८४, १६४, मा १६४
सन्ति के निदान ६३	सलायतनसंयुत्तं ४५, १७६
सत्तिसुत्तवण्णना ५१	सलायतनसंयुत्तमा ६४, ८१
सत्थारवन्दनासुत्तं ८२, २६१	सहम्पति ब्रह्मासंग ६५
सत्थारवन्दनासूत्र ११६	सहम्पति ब्रह्मा सहित १०५
सनङ्कुमार ब्रह्मा भन्दछन् ८	सहस्राक्ष ८७, १२१
सम्पसादनीयसुत्तवण्णना ६०, ले ११२	साकिया ८०
सम्बर असुरेन्द्र ७०, कहां गई ६७,	साधीन जातकं ६६
७०, को अगाडि ६६, को	साधीन राजा ६६
अगाडि प्रकट भए ६७,	सामञ्जफलसुत्तवण्णना १०५
नर्कमा गए झैं ७३, लाई	सारस्थपकासिनीले ७०
६६	सारिपुत्र महास्थविर १११, २३३,
सम्बरको मनमा शान्ति भएन ५७	झैं २३३, परिनिर्वाण हुनु-
सम्बरलाई ५७	भएको कुरा १११
सम्बरले ५७	सारिपुत्र र महामोद्गल्यायन
सम्बर भन्दछन् ६८	२५१
सम्बरिमाया ७३, सुत्तं ७१, सुत्तले	सालेय्यक सूत्रमा ७
७३, सुत्तवण्णना ७१,	सिद्धार्थ राजकुमारले ३, ६१, ६२
	सिद्धार्थ कुमारको जन्म हुँदा ४

सिद्धार्थं कुमारलाई अलंकृत गर ६१	राखी २०६, भन्ने शाला उत्पन्न भयो २१३, भन्ने सभागृह छ ८८, सभामा १२, १३, ६४, १५४, १६०, १६१, सभामा मकहाँ ल्याउनु ६३, सभा- गृह १८३, सभागृहमा ११३, ११४, सभामा उपस्थित थिए १६६, देवसभामा २१३, ले २०६, २१०, ले दिइनु २१०
सिम्बिलीवन छ ३७	
सिम्बिलीवन संगसंग ३७	
सिमलको वनमा १४१	
सुखवर्गमा ८३	
सुख भ्रामणेरको ५	
सुजम्पति भनिएको हो ८७, १२१	
सुजम्पति देवराज २६८, २७२	
सुजा ५८, ८६, १६३, भन्ने असुर- कन्या १२१, सँग आई १०६, वा सुजाता ८७	
सुजाता ५८, ८६, १६३, २०८, २१४, असुरकन्याले ६०, कहाँ जन्मेकी रहिछन् ६०, कहाँ गएको थिएँ २१४, लाई १६४, १६५, लाई बोलाई १०६, लाई लिई ६१, ले ६१, ६२, २१२	सुधाभोजन जातक ८६ मुनेत्त ६६ सुप्पबुद्धकुट्टीवत्यु १०७ सुप्पतिट्ट नामक न्यग्रोध वृक्षमा ६६ सुप्रबुद्ध १४६, १५० सुप्रबुद्ध कुण्ठी १४६, १५०, को मन १४६, को मृत्यु १५०, ले १५० सुप्रबुद्ध देवपुत्र १५० सुप्रबुद्ध भन्ने एक कुण्ठी १०७ सुप्पबुद्धकुट्टिसुत्तं १४७ सुप्पबुद्धकुट्टिसुत्तवण्णवना ५५०
सुदर्शा ब्रह्मलोकमा २४३	
सुदर्शा ब्रह्मलोकमा २४३	
सुविष्णु भिक्षुले ६	
सुधम्मा ५८, ८८	
सुधर्मा २०८, २१२, २१४, का घरमा २१०, को घरमा गई २१०, को घरमा	

सुभाकम्मारधीताथेरीगाथट्टकथामा १०८	सुसीम देवपुत्रले बिलम्ब गरे १३३ सुसीम देवपुत्रलाई ६७, काम ग्रहाए १३२
सुभासितजयसुत्तं ११३, १४२	सुसीमसुत्तं ८६, १३२
सुमङ्गलविलासिनी २६, ११६, ले २०१	सुसीम सूत्रमा ६७
सुमन भ्रामणेरे ११५	सुसीमसुत्तवण्णना ६०, १३२
सुरियसुत्तं ५६	सूर्यदेवपुत्र २०३
सुरिय सूत्रमा ६७, ६६	सेखियसुत्तं ८०
सुविर देवपुत्र ८६, लाई ६७, लाई ग्रामन्त्रण गरे १२७, १२८, १२९, लाई काम ग्रहाए १२७, लाई गाथा- द्वारा भने १२६, ले १२८, ले केही विलम्ब गरे १२७, १२९	सेनानी भन्ने एक परिवारको छोरो ६२ सोण महास्थविर २३३ संग्राहकले ६४ संयुत्तनिकाय ५५, ५६, ६१
सुवीरसुत्तं ८६, १२७	क्ष
सुवीरसुत्तवण्णना ८६, १२८	क्षेमा स्थविराको कुरा ११०
सुसीम देवपुत्र चाहिं ६०	क्षेमा स्थविरा भगवान्सँग भेटनको निमित्त ११०
सुसीम जस्ता देवपुत्रहरू छन् ८६	

शब्दावली

अ	अलिष्ठ तथा अनुदघमी मई १२६, १३०
अऋणी हुनुभएका ११६	अष्टमीको दिनमा ११
अकालिक छ १५७	अष्टमी हो १३, १५, १६, १७
अकुशल धर्महरू घट्छन् २२५, २२६, २२८, २२९, २३०, २३२, २३३	अष्टशील पालन गरी १५
अकुशल धर्महरू बढ्दछन् २२५, २२८, २३०, २३२	अष्टाङ्ग सम्पन्न मई १४, १५
अर्को प्रश्न सोधौं २२७, २३०, २३५	अठार धामुहरूलाई २४६
अक्खधातु ११५, मध्ये ११५	अन्तर्धान मई ६७, ६९, १८६, २५२
अप्रभावकहरूलाई अपवाद गरेको फल स्वरूप १३६	अन्तर्धान मए २५१
अङ्गारको पहाडमा २६	अत्यन्त निष्ठा २३६, वान् २३६, २५१, २५७, २५९
अघि अघिसरी दान बिन्ये १२१	अत्यन्त पर्यवशान मई २५७, २५९
अघिसरी दानदिने १२१	अत्यन्त पर्यवशान हुन्छन् के २३६
अघि मनुष्य छँदा ८७	अत्यन्त ऋहाचारी २३६, २५१, २५६, २५७
अचल श्रद्धा १५१	अत्यन्त योगक्षेमी २३६, २५१, २५६, २५७

अन्तिम वस्त्रालङ्कार हुनेछ ६१	अपवाद गर्दा जुन पाप लाग्ने हो
अर्थसंहिता नै हुनेछ २०१	१३५
अदण्ड २१६	अपाय बुर्गति विनिपातमा उत्पन्न
अदरिद्र मन्वच्छन् १५२	भए २६
अदिग्नादान २२६	अपायभूमि १
अध्यारोपन १६३	अपाय नीच २३७
अनर्थसंहिता हुने छैन २०१	अप्रियको कारणद्वारा २२१
अनागामी भई ११६	अब उप्रान्त कुनै गर्नुपर्ने छैन २५७
अनागामी फलको कुरा २४८	अभय-दान माग्छन् ६८
अनागामी फल प्राप्त गरी १६७	अभयदान मार्गो ६७
अनागामी भए १६६	अभय बिल ६८
अनागारिकहरू प्रति २६६	अभय भान गए ५७
अनिस्थानुपश्यी २५०, भई विहार	अभय भान्ने हाभीलाई ६६
गर्छ २५७	अभिनन्दन १७७, १८०
अनुमोदन गरेका हुन् २५२	अभिध्यायुक्त संकल्प २३४
अनुपम हुनुहुन्छ १५६	अभिनन्दन गर्छ १७८
अनुमोदन गरी २३०, २३७	अभिनन्दन र अनुमोदन गरी २५१
अनुमोदन गरे २२७, २३०, २३७	अभिरूपतर १३८
अनुशासन गर्छ ८५	अभिवादन गरी १६३, २५६
अनुशासन नगर ८४	अभिवादन गरिबेऊ १६२
अनुशासन गर्नु ठीक छैन ८४	अभिवादन तथा प्रवक्षिणा गरी
अनेक विचारधाराका २३५	२५१
अनेक स्वभाव २३५, २३६	अभिनिवेश गर्नु योग्य छैन २४६,
अपराधी चोर हुन् २०४	२५०, २५७, २५६
अपराधी चोर भनी समाती लगे	अभिवृद्धि हेर्ने नसक्ने २२०
२०५	अभिसंस्कार भार १५

अभिसंस्कार लोकलाई ४६	मनेको होइन २०
अभिज्ञात गरी २५०	अरूपावचर १, भूमि १
अभिज्ञान २५०, को निमित्त २३६	अवितर्क र अविचार २२५
अभिज्ञालामि २४०	अविनिपाती २३८
अमात्यहरूका साथ १६२	अवीतद्वेषी १४, १५६
अमात्यहरू सहित १६४, १६५	अवीतरागी १४, १५६
अमानुषीय विशुद्ध दिग्धचक्षुले २८	अवीतमोही १४, १५६
अमानुषीय विशुद्ध दिग्धक्षेत्रद्वारा १६७	अवीचि महानरक हो ३५
अरण्य चैत्य १७५	अवंर २१६
अरण्यमा १५८, बस्ने १५६, बसि- रहेको बेलामा ११२	अशत्रुक २१६
अरहत् क्षीणाल्मवी १४	अशुर शरीर घट्नेछन् १३
अरहन्तहरूलाई नमस्कार गर्छु २६३	अशुर शरीर बढ्नेछन् १२
अरहत्फलसमापत्ति १६२	अप्सराहरू बस्छन् २५५
अरहत्त्व प्राप्त गरे १०४, १०५	अप्सराहरू देखाउनु भएको कुरा १००
अरहत्त्व पाउन सकेनन् १०४	अप्सराहरूले दिनल्याएको भिक्षा १०६
अरहन्तहरूको सेवा नगर्ने २६	असुर-भोज २३६
अरहन्तहरू विहार गर्छन् १७५	असुरकन्या ८७, ले १६३
अरहन्त हुनुहुन्छ १५६	असुरकहाँ गई ५७
अरहन्त सेवा नगर्ने २२	असुरकी छोरी मएकी हुनाले ६१
अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध १६५	असुरको घरमा ६०
अरहन्तलाई धर्म भिँ १८८	असुरपुरमै फर्केर गए १४१
अरूले नपाए हुन्थ्यो २२१	असुरपुरमा मकहाँ ल्याऊ ६३
अरू भ्रमण ब्राह्मणहरूबाट सुनेर	असुर भवनका ७०
	असुर भन्ने रहनगयो १२८

असुर मन्ने नाम रहन गएको हो
 १२८
 असुरा १२८
 असुरहरू ५५, ५६, ६०, ७०,
 १२८, अर्धार्थिक छन् ६७,
 का प्रमुख ५७, ६२, का
 बीच ५५, २१७, को
 युद्धमा ६७, को संग्राममा
 ५५, को समूहको एक
 छेउमा ६०, चुप लागेर
 बसे १४४, १४६, बेवता-
 माथि हमला गर्दछन्
 १२६, पराजित भए ६४,
 २३६, नै पराजित भएका
 थिए ५५, मध्येका ५५,
 मध्येमा ५५, मध्ये जेठा
 थिए ५६, बाट भय उत्पन्न
 हुन सक्छ ६७, भेला गरी
 ६०, लाई आमन्त्रण गरे
 ६३, लाई भेला गराए
 २१७, लाई यस्तो लाग्यो
 १४१, लाई लखेट ६७,
 १२७, १२८, १२६, १३२,
 ले ६१, ७२, २१७, ले
 अनुमोदन गरे १४३,
 १४४, ले जित्ती ६३, ले

जिते १४०, ले लखेटे
 १४०, ले हमला गरेका
 थिए १२७, ले हमला
 गर्दछन् १३२, संग सोध्दा
 ५७, संग सोध्ने ७२
 असेवनीय २२४, २२५, २२६,
 २२८, २२६, २३१, छ
 २२६, २३०, २३३, २३४
 अहिंसक २१६
 अहोदान १०६, परमदान १६७
 अज्ञानी ह्यौ ६४

आ

आइरहनु भएको बेखे २५२
 आकाशबाट ११०
 आकाशमा गई १६७
 आकाशतिर फाले ६२
 आकाशमा जान सक्ने ४७
 आकाशमार्गबाट आएका थिइन्
 ११०
 आकाशबाट ओलिनथाले १७१
 आक्रोश गर्छन् ६४
 आक्रोश र निन्दा गर्दथे ६४
 आगो जलिरहेका नरक ३७
 आगो तापन आए २०२

आगो बालिदिए २०२	आरक्षा ५, गरेका थिए ४, परेको कुरा ५
आगो बाली विएको कुरा ६३	आलिङ्गन गर १८६
आठ कार्वापण २०६	आलोकित पारी ५०
आठगुणका कुरा १६१	आवाज २५२
आठौं बिहानको बिहान पख ६३	आवास ८७, दान दिन्थे १२१
आठौं हप्तामा ५	आवास-मात्सर्य २२०
आत्त २५२	आसक्त छु १८८
आत्तं २५३	आसक्त थिएँ १६०
आत्तवित्तं २५२, २५३	आसक्ता थिइन् १६०
आम्दानो हुन्थ्यो २०४	आसनबाट हटाउन सकिने छ १३८
आविप्त हुँदै छ १८६	आसनबाट हटाउन सकिने छैन १३८
आफ्नो र अर्काको ६६	आसन तातेको बेखेर १०३
आफ्नो परिषद्लाई १२८	आषाढ पूर्णिमाको मध्यरातमा ६२
आफ्नो रुखनिर १११	आह्वान गर्न योग्य छन् १५७
आफैलाई म निग्रह गर्छु १३७	
आमा-बाबुलाई भरण पोषण गर्छु १२२	इ. ई
आमा-बाबुहरूको पोषण गर्नु १२१	इच्छा २२२
आमाको कोखमा शयन गर्ने २६६	इष्ट १७६, १७७, १७८, १७९
आमाको सेवा नगर्ने २६	इन्द्रियसंयमको निमित्त २३०
आर्यधर्ममा प्रमादी हुनु ४०	इन्द्रियसंवर २३०, २३६
आर्यहरूको अपवाद गर्ने २६	ईर्ष्या १४८, २१६, २२०, को कारण २२०, गर्छ २२१, मात्सर्य २३६, मात्सर्य
आर्यहरूको अपवाद नगर्ने २६	
आयुसंस्कारलाई छाडिदिनु नएपछि १००	
आयु क्षीण भई १८२	

हुन्छ २२१, २२२, मात्सर्य
हुँबैन २२०, मात्सर्यको
कारण २२०, मात्सर्य
संयोजनद्वारा २१६,
मात्सर्य हुँबैन २२२, र
अप्रिय २२१, र मात्सर्य
हुन्छ २२१

उ, ऊ, ऋ

उच्च र नीच २३७
उच्च र अच २३७
उच्चनीच २३७
उचचाच २३७
उन्नस्तमई ७०
उन्नस्त भए ७०
उत्तरतिर भागेर जाँदा १४१
उत्तरदिन नसकेपछि २३८
उत्तर दिशामा २
उत्तर दिशाका वेस्सवण १२
उत्तम देवताहरू ६
उस्तै फल पाउँछ ६६
उदयमी १३१
उदान १६५, २४६, प्रकट गर्दै
१६७, प्रकट गरेको
आवाज १६७, प्रकट गर्नु-

भयो १६७, प्रकट गरेको
हुनु १६७

उपवेश गर्नु उचित छैन ७६
उत्पन्न भएको २८
उत्पन्न पनि हुइन्न ४६
उपनिश्रयसम्पत्ति वेत्तुमई १८४
उपनिश्रयसम्पत्ति छैन १८४
उपशमको निमित्त २३६
उपशमलाभी २४०

उपादान पनि हुन्न १७६, १८०
उपादान (= रूप-उपादान) हुन्छ
१७७, (= शब्द-उपादान)
१७७, (= रस-उपादान)
१७८, (= स्पर्श-उपादान)
१७८, (= धर्म-उपादान)
१७८

उपासकलाई नमस्कार छ ८२
उपासना गरी १६८
उपासिका थिइन् १६७
उपासिका भएको थिएँ १६७
उपेक्षा २२४, २२६, २३६
उपासकलाई नमस्कार छ २६६
उपासकहरू हुन् २७१
उद्वेग नपारोँ २५६
उद्वेग भएको २५६

उपेक्षा पनि बुद्ध प्रकारका छन् २२६	ए, ओ, औ, अं
उपोसथको पन्ध्रौं दिनमा ११	एक छेउमा उभिए २५६
उपोसथ व्रत १३, १४, गरी ११, १२, पालन गर १५, पालन गर्नु योग्य छ १४, १५, पालन गरेमा १४, को गुणलाई जानी १४, बसी १३	एक छेउमा बसे २५४ एकशय आठ २२३ १०८ प्रकारका तृष्णाहरू २२३ एकन्तछन्दा २३५ एकन्तसीला २३५ एक मत २३५
उपोसथ शील पालन गर १४	एकसट्टी घरहन्तहरू भएपछि ६४
उपोसथ शील पालन गर्छन् १४	एक समयमा बुद्धजना बुद्ध हुन्छन् ६०
उम्मट्टो ५१	एक साथमा हिंडछन् १२४
ऊँठ ह्यौ ६४	एकन्तवादा २३५
ऋजुप्रतिपन्न छन् १५७	एकान्त निर्वेदलामी २४०
ऋद्धि अभिसंस्करण गर्नुभयो २५६	एकांशपारी १३८
ऋद्धिको प्रभाव ४१	एकं भवशान २३५, हुन्छ २३५
ऋद्धि सम्पन्न ४२	एकं इच्छा २३५
ऋषि थिए ४१	एकजना मात्र बुद्ध हुन्छन् ६०
ऋषिहरू ५६, ६७, ११२, १२४, को मनमा ६७, भन्दछन् ६८, लाई अनावर गर्दै गए १२५, ले ६७, ६६, ७१, १२५, ले सरापेको कारणले ५७, सम्बरकहाँ गई ६८	एकं मत २३५ एकं विचारका बुद्ध मानिस २३५ एकं शील २३५ एकं समयमा बुद्धजना ११२ ओठहरू पनि उडाउँछ ३८ ओपधिक पुण्य १६६, १७० ओमट्टो ५१

घोषधी गर्तको निमित्त ५७
अंकुशले ३८

क, का

स्कन्ध मार १५

कट्ट २६, ३५, ३६, ३७

कण्ठपञ्चक बन्धन ६३, ले बाँधी
५५, ६३, ६४

कणिका २०६, २१०, विइन
२११, विनुहोस् २१०,
मनि प्रक्षरहरू देखी २११,
को निमित्त २०६, को
प्रभावले २१३, को मनि
२१०, को रुखको काठ
२०६

कल्पना हुन् २३४

कल्पवृक्षमा १८

कर्मानुसार गहरहेका २८

कराउँदै शयनासनबाट उठे ७०

कराएको आवाजद्वारा ७०

कराहीमा हाल्छन् २६

कलह पंदा हुन्छ १४६

कलंक लाग्दा ६

कल्याणकार्य गर्नुपर्छ ३०, ३१,
३२

कल्याणकार्य गरिन्स् २३, २४,
३०, ३१, ३२, ३३, ३४

कल्याणधर्मो १२५

कसरी तृष्णाक्षय हुनसक्छ ६६

कसरी भिक्षु तृष्णाक्षय बिमुक्त हुन्छ
२४८

कससँग सुनेर बताएको होइन १६

कसौंडीबाट मात पस्की १६३

कहाँ बान दिनु ठीक होला ६५

कहाँ बान दिनु महत्फलदायी हुन्छ
१६६, १७१

कहाँ निरुद्ध हुन्छन् ६

कहिले झगडा ६१

कहिल्यै भयले नछोडोस् ६६

कहिले मेलमिलाप हुन्थ्यो ६१

काँक्रा २१६, हक ६०, हक राखी
२१६

काँक्रो बूढोले २१७

काँक्रो बेच्नेको भेष लिई ६०

काँक्रो बेऊ २१६

काँक्रो लेऊ २१६

काँक्रो ल्याउँछौ मनी २१६

काखीबाट पसिना निस्केको १८२

काँडा २३७, भएको ३७

कान्त १७६, १७८, १७९

कान काटेको ३२

कानद्वारा जान्नुपने शब्द २३१	कायसुचरित २६
कामकाज १६३, १६४, मा व्यस्त थिएँ १६३, नगरी १२६, नगरिकन जहाँ सुख हुन्छ १३०	कायविज्ञेय स्पर्शहरू १७८, १७९ कायिक आचरण २२८, २२९, २३६, लाई २२६
कामगुणिक चित्तलाई १६६	फि, की, कु, कू, कृ
कामराग छाड्न स्मृतिमान हुनुपर्छ ५०	किरिया खाऊ त १३५
कामसिद्ध हुने जुन दिशा हो १२६	किरिया खाएको हो १३६
काम सफल पारेमा ७७	क्रीडाको निमित्त २४६
काम सम्बन्धी १६०	कुकुरले टोकन लगाएको ३३
काम सफल गरेमा ७७	कुल्चन लगाऊ २०६
काम सफल नहुनुञ्जेलसम्म ७७	कुण्ठी १४८, लाई १४६
काम सफल पारेमा नै शोभा दिन्छ ७७	कृद्धसँग प्रतिकोध गर्छ ६६
कामसुगतिभूमि १	कुन भूमि रमणीय हुन्छ ६५
कामाचर १	कुन भूमि रमणीय छ १७४
कामूपसंहित १७६, १७७, १७८, १७९	कुनै काम नगरी १३१
कायदुश्चरित २६, गर्छ २२	कुम्भकारपुत्री २१७
काय, वचन र मनद्वारा २४, कल्याणकार्य गर्नु २५	कुम्भकारकी छोरी भई जन्मी २१६
कायविज्ञेय स्पर्श २३२, २३३	कुम्भकारकी छोरीले २१६
कायसमाचार २२८	कुम्भकारको घरमा देखी २१६
कायानुपहयी भावनामा मन विई १०५	कुमालेको छोरी भई जन्मी ५६
	कुराकानी गर्नुमा ६
	कुल-मात्सर्य २२०
	कुशल धर्महरू घट्बछन् २२५, २२६, २२८, २२९, २३०,

२३२	के हेतु के प्रत्यय हो ? १७६
कुशल धर्महरू बद्धच्छन् २२५, २२६, २२८, २२९, २३०, २३२, २३३	कोठामा २५१, मर्बेनन् २६८ कोठाको दायीं बायाँ २५१ कोठाहरूमा २५५ कोवालौ २०२
कुहिना ३३	क्रोध आएमा १२२
कूटागारहरू बनाउन लगाएका कुरा १०९	क्रोध नगर्नु १२२
कृतघ्न १३६, हुँदा जुन पाप लाग्ने हो १३५	क्रोधमक्ष १३८, यक्ष हुनसक्छ १३८, यक्ष थिए त्यहाँ गए १३८
कृपण १४७, १४८	क्रोधलाई छेदन गर्नलि १७३
के, को	क्रोध बस्न सबैभन्दा १३९
केको गाह्रो लाग्नु नि २३८	क्रोधलाई जित १६०
के छेदन गर्नलि सुखपूर्वक निदा- उठ्छ ? १७२	क्रोधले जित्नु नदेऊ ११४, १६१
के छेदन गर्नलि शोक हुन्न १७२	क्रोधलाई बशमा राख ११३, १५४
केलाई छेदन गर्दा सुख हुन्छ १७२	क्रोधी भई १३९
केलाई छेदन गर्दा सुखपूर्वक निदा- उन सकिन्छ ९५	क्रोधीमाथि प्रति क्रोध नगर ११४, १६१
केश काटी ९२	क्रोधीसँग प्रति क्रोध गर्छ १४६
केश पाकेको ३१	कोरलि पिटेको ३२
केश फुलेको २३	ख
केश भुइँमा नखसीस् ९२	खड्ग भर्कालाई दिई १२५
केही बेपचिति नामहरू ६२	खण्ड २५४
केही प्राणीहरू १७६, १७७, १८०	खरो २६, ३५, ३६, ३७

खान ४७, पान ४१, ६३
 खाट्मा पल्टेर सुत्तु भएन २३४
 खाट्मा लेटी सुत्तु भएन २३३
 खाट्मा लेटेर नमुत्ते २३४
 खसाल्न लगाए १२८
 खिन्न हुनथाले १३८
 खुम्चेको बाहुलाई पसाछं ६७,
 ६९, १८६
 खुम्चेको बाहुलाई पसाने २५२,
 २५७
 खुट्टाको झोलाले २५६
 खुट्टा काटेको ३२
 खुट्टा धुनथाले १०४
 खुट्टा धुनपथो १०४
 खुट्टा धुन उनीहरू आए १०४
 खुट्टा धुन लाग्नु भएको छ १०४
 खुट्टा धोएका थिएनन् १०४
 खुट्टा समाती २६
 खूर्पा २०२

ग

गजुरको कर्णिका राखी २१०
 गण्डपान १२८
 ग्रन्थीहरू प्रहीण भएका ८४

गन्ध १२५, १२६
 गन्धर्व लोकमा उत्पन्न भएका १९९
 गन्धर्व लोकमा पुग्नसक्ने कुरा
 १९७
 गन्धर्वकायमा उत्पन्न हुनुभयो १९६
 गन्धर्व देवपुत्रहरूले सोचे १९७
 गन्धर्वदेखि तल ३३
 गन्धर्वराजाकी छोरी १९०
 गन्धर्व देवराजा १८८
 गन्धर्वहरूको अभिनन्दन गर्छं १७७
 गघाहा ह्यौ ६४
 गर्नुपर्ने गरिसके २५७
 गर्नुपर्ने गरिसकेका १४, १५
 गर्भधारण गरेको बेलामा ३
 गमनद्वारा लोकको अन्त्यसम्म ४९
 गरीब १०६, १६६, हुन्छौ १६६
 गरीबको पुण्य छलेर लियो १६६
 गरीबको भेष लिई १६४
 गरीबको भेष धारण गरी १६४
 गरीबको संग्रह गर्न चाहनुहुन्थ्यो
 १६५
 गरीबलाई नै संग्रह गर्नेछु १०६
 गरीबले पनि त पुण्य गर्नुपर्छ १६६
 गरीबहरूको टोलमा गई १६४
 गरीबहरू बस्ने टोलमा १६५
 गरीबहरूलाई संग्रह गर्नुपर्छ १६४

गरीबहरूलाई संग्रह गर्ने विचार
लाई १६५

गल् २०२
गहभरी घाँसु पारे १०४
गाउँमा घुमे ६०
गाउँमा गई २०१
गाउँको प्रमुख २०५
गाउँको प्रधानले २०४
गाईले मारेको थियो १५०
गाईले हानी १५०
गाह्रो लाग्दैन भने २३८
गीत १६०, गाउँदं ६४, को स्वर
१६०, को स्वरसँग मिल्दछ
१६०, पनि गाउनथाले
१८८, पनि सुनाएँ १६१

गुन्द्रीले छोपी २०६

गुफा १८१

गुह्रको नरक छ ३६

गुह्र खाई १०१

गृहत्याग गरी ६२

गोरुलाई लखेटेर पिट्ने क्षं ६५

गौतम-धर्म १६६

गौतम भावक थिए १६८

घ

घणं २५२
घनघोर बर्षादि गराई १०७
घरका ठूलाबडाहरूको पनि सेबा
नगर्ने हो २२
घरको बीचमा २८
घरभित्र पसेको २८
घर फर्काउनको निमित्त १०८
घ्राणविज्ञेय गन्ध २३१, २३२, हक
१७७, १७६
घाममा तप्त भएको १८८
घाँटी पनि डढाउँछ ३८
घिउ १०३
घुँडा टेकी ११३
घुँडासा ३३
घुँडाले पृथ्वीमा टेकी १३८
घ्यू १७१
घेंटीमा मर्छन् २६८

घ

चक्रवाड ४१, को घन्तःसम्म ४२
चक्रमण स्थल बनाइदिएका थिए
१११
चतुर्वंशी १३, को दिनमा ११

अनुसंहाभूत युक्त शरीरमे ४८	चिकित्सा गर्नेछु ७२
अनुलोकपाल देवताहक ६	चिकित्सा गर्नेलाई ६६
अन्नमा मं ११६	चित्त विक्षिप्त हुनथाल्यो ५७, ७०
अप्पल फुकाली १२५	चित्तमाथि आकाशमा बसी १७१
अप्पल लगाई १२४	चित्तमा डाह हुने २१६
अर्म ३६	चीवर धुनः ६४
अराचुरङ्गीहक १४१	चीवर पहिरो १६३
अभुविज्ञेय रूप २३०, २३२, हक १७६, १७६	चीवर लुकाउन ६४
अभुद्वारा जान्नुपर्ने रूप २३०	चुगली लगाइदिनुपर्ने २०४
अपाती ३८	च्युत भई २२७, २४०
आतुर्दांसि १६	च्युत हुन्छ २२७
आर दोबाटोको एक छेउमा २०८	च्युत भएको २८
आर दोबाटोहरूमा २०७	चुक्ली लगाएको २०७, होलान् २०७
आरजना भार्याहरू थिए २०८	चुक्ली लगाउने द्वारेलाई २०७
आरजना स्त्रीहरू थिए ५८	चंत्य १७५
आर दिशाका १२	चोर भनी समाती लंजांदा २०८
आर देवताहरू हुन् १२	चोर ह्वी ६४, २०५
आर प्रकारका ध्यानीहरू बारेका कुरा ८३	चोर ह्वी भने २०६, २०७
आर फलमा पुगेका १७०	चोरहरू देख्दछु २०४
आर भूमिहरू छन् १	चोरलाई समाती ३२
आर मार्गमा लागेका १७०	चोतारी बनाई २०१
आर दिशामा ४	चोतारा बनाए २१२
आर सत्यहरू ४८	चोतारामा बसी २०५
चिकित्सा गर ७१	चोथो देवदूत ३२, को सम्बन्धमा ३२, को सम्बन्धमा कुरा

सोघी ३४

ज, झ

छ

छडिले पिटेको ३२

छन्द २२२, २३६, (इच्छा) भए-
मा प्रियाप्रिय हुन्छ २२२,
(इच्छा=तृष्णा) हुन्छ
२२३, (इच्छा) पाँच
प्रकारका छन् २२२, को
उत्पत्तिले २२२, को
कारण २२२, को प्रभावले
प्रियाप्रिय हुन्छ २२२, को
समुदयले २२२

छलेर दान दिएको कुरा १६७

छात्ता झोढी १२४

छात्ता झिकी १२५

छाती पनि डढाइदिन्छ ३८

छाती पनि डढार्नेछ ३८

छाला ३६, मा टोक्छन् ३६,
निकाली ३३, निकालेको
३३

छुरा जस्तो ३७

छुर्याहा कुरालाई छाडी १२३

छोरीहरू छन् ६०

जङ्गल १७५

जंघामा प्रमत्तछु १८८

जटिल तपस्वीहरू ६४

जटिलहरूलाई दमन गरी ६४

जड शकले लग्यो २१८

जड शकलाई २१७

जति जति त्रयस्त्रिंशका देवताहरू
१३८, कराउनथाले १३७

जस्तो गछं उस्तं पाउंछ ६७

जस्तो बिऊ रोप्छ ६६

जन्मस्थान १११

जन्मबाट बचन सकिबन ३०

जन्मिने स्वभावको हुँ ३०

जन्मेको कोठामा बसिरहनु भएको
थियो १११

जन्मभूमि नं सुख लाग्छ २१५

जन्म क्षीण भयो २५०, २५७

जय र पराजय हुन्छ २३६

जरा १६, स्वभावको हुँ ३१

ज्वलित हुँबैछ १८६

जहाँ च्युत हुइस ४६

जहाँ जन्मिस ४६

जहाँ जन्म मरण हुस ४२

जहाँ न जन्मिन्छ ४६

जहाँ पञ्चस्कन्ध हुन्छ ४३	१११
जहाँ पञ्चस्कन्ध हुन्न ४३	जेठापाकाहरूलाई १२३
जहाँ बुद्धो होइन्न ४६	जेठा हुन् ५५
जहाँ मृत्यु हुन्न ४६	झगडा छिनि दिनको निमित्त १०६
जवाइँ भएका थिए ६१	झगडा पंदा हुन्छ १४६
जवाइँ र ससुरा हुन् ५८	झगडा भएको कुरा सुनेर ५६
जाँच बुझ बिना २०५	झण्डा २१२, भएको ८८
जाति १६, जरा १७	झाडा पिसाब नगरिकन ४७
जिम्नोद्वारा जान्नुपर्ने स्पर्श २३१	झुत्तो चीवर पहिरी १४८
जिह्वाविज्ञेय रस २३१, २३२	झुपडीको ढँलोनिर उमिनु मयो
जाबू ७३, वा मन्त्र ७२	१०६
जाबूगर ७३	झुपडी बनाई १०६
जबाला निस्की ३५	झूटो कुरा गर्दा १३५
जबाला निस्किरहेको २६, सूमि २७	झूटो कुराको सुखवात् १३५
जिरिङ्ग लागेमा १५५, १५६	
जिरिङ्ग हुने १५५, १५६, छैन	ट, ठ, ड, ढ
१५६, हो १५७	
जिह्वाविज्ञेय रसहरू १७७, १७६	टाउको काटेको ३३
जीवनभर १२१, १२२	टाउको उचाली हेरे जस्तो गरी
जीविका हुन सबै १३१	१०६
जुत्ता फुकाली गएको कुरा ११२	टाढंवेखि २५२
जुत्ता लगाई गएको ११२	टोक्छन् ३६
जे चाहन्छो त्यो मसँग सोध २०१	ठूलाबडाहरूको सेवा नगर्ने २६
जेठापाकाहरूको सेदा ११, १२,	ठेलागाडामा २१६
गरी १३	उराइ ६५
जेठापाकाहरूलाई सम्मान गर्नु	ढल बनाइरहेको ५

दुगा राखिबिएको ६४, कुरा ६४

त, थ

तपस्या भङ्ग गर्ने लगाएका कुरा
१०३

तरकारीहरू १६५

तरुण शक्रत्व लाभ गरी १०१

तलाउको तिरमा ५६

तलाउहरू सुकेका थिए १०७

स्थागवान् १४७

स्थागो १५१, भई १२२

तातो फलामको किलो २५, ३५

तारहरू १८६

त्रास १५५, १५६, १५७, १५९

तिम्ब्रो सुगति छैन ६४

तितोक्षा १४४, गरेको हो ६५, मा
दोष देखेदछु ६५

तिरश्चीन योनिमा उत्पन्न भए २९

तिहुनहरू १६५

स्त्री वा पुरुष २३, २४, २५

स्त्रीत्वमा विरक्त भई १९६

स्त्री भएर पनि १९९

स्त्रीजाति भएर पनि १९६

तीन खण्ड गरे २११

तीन देवदूतहरू २२

तीनशय (३००) योजन घण्टो

२१२

तीन २६, ३५, ३६, ३७

तीरणपरिज्ञा २५०

तीस वर्षपछि १०४

तीस वर्ष बीतिसबदा पनि १०४

तीसहजार भिक्षुहरू १०४

तीसहजार शिष्यहरूले १०४

तूर्यहरू २५२, २५३

तृष्णा नै गण्ड नै

तृष्णा नै राग हो २३७

तृष्णा नै शल्य हो २३७

तृष्णा प्रपञ्च २२३

तृष्णाले नै २३७

तृष्णाहरूलाई २२३

तृष्णासंक्षय गरी २३६

तृष्णा क्षय-विमुक्त २५१, २५६,
२५७, २५९

तृष्णाक्षयको कुरा २४८, २५४,
२५६, २५९, २६०

तेजिला छन् १५१

तेजिलो थियो १४८

तेत्तीसजना २०३, को बल पनि
२१२

तेत्तीस देवपुत्रहरू २१२

तेत्तीसवटा फल्याकहरू २११

तेत्तीस साथीहरू २११	दतिवन ६३
तेत्तीसजना साथीहरूका साथ १२८	दया मात्र हो ८५
तेल १०३	वरिद्रकुलमा जन्मे १४६
तेभो देवदूत आएको देखिनस् २४,	वरिद्रको भान्से भाई १०५
३१	वरिद्र पुरुष थियो ६८
तेभो देवदूतको सम्बन्धमा उनी	दलिन जस्तै ३०
सोछन् २४	दलिनहरू २११, राख्न २०६
तेभो देवदूतको सम्बन्धमा २५,	दर्शन गर्ने इच्छा १८३
३१, ३२	दर्शन गर्ने समय होइन १६५
दर्शन ३०, ५६	दर्शनार्थ गएँ १६४
दर्शन १०६	दर्शनार्थ जाधौँ १८६
दर्शन २६८	दर्शनार्थ जानेछौ १८७
	दर्शनीयतर १३८
	दक्षिण दिशाका विरुद्ध १२
	दक्षिण दिशामा २
	दक्षिणोय छन् १५७
	दाउरा बाली १०३
	दाजुभाइ ६४
दकर्मो भेषबाट आई ११७	दाँत खसिसकेको २३
दण्डकर्म ३५	दाँत फुक्सिसकेको ३१
दण्डसहित २३६	द्वादश-प्रायतनहरू २४६
दण्ड विद्वन्छ ३८	द्वारहरू छन् ८८
दण्ड विद्वन्छन् ३३	दानदिनुपन्यो १६४
दण्ड विद्वने देखेर १६	दान दिन्ये १२१
दण्ड दिनुहोस् २२, २६	दानदिने गर्थे ८७
दण्डहरू ३२	दान भने धेरै दिएको हुन्छ ८
दन्तघातु ११५	

शब्दावली

- अनमद्ये कस्तो दान ठूलो छ १११, ११२
 अनमद्ये ठूलो दान कुन हो ८३
 दानपुष्प गठेन् १३, कि गर्देनन ११, १२
 दानपुष्प गर्ने मानिसहरू १३, कम छन् १२
 दानसंविभाजनमा मन लगाउनु १२२
 द्वारेलाई बोलाई २०६
 दिव्य प्रायु २४१
 दिव्य भोज २३६
 दिव्य उदधानमा १८
 दिव्यकायहरू बढ्ने भएछन् १६५
 दिव्यलोकबाट ज्युत भई २४१
 दिव्य शरीर बढ्नेछन् १३
 दिव्य शरीर घट्नेछन् १२
 दिव्यभोतद्वारा सुन्नु भई १६७
 दिवाविहार गर्दै हुनुहुन्थ्यो ७६
 दिशामा पालो राखेका थिए ४
 दिसा-पिसाब ४१, ४७, समेत नगरी ६३, को कोपरा १००
 दीर्घकालदेखि २०१, विशुद्ध छन् २०१, २१८
 देवलोकको शीसम्पत्तिलाई त्यागी १४
 दुइ पण्डितहरू छन् १५३
 दुइ मूर्खहरू छन् १५३
 दुइहात जोरी ११६
 दुःख ४८, को अन्तः हुन्छ ४३, को अन्तः हुन सक्छ ४८, निरोध ४३, ४८, निरोध-गामिनी प्रतिपदा ४८, बाट मुक्त पनि हुन सकिन्छ ४६, पनि हुन्छ ४३, पनि हुन्छ ४३, केवल अनुभव गर्छ २६, ३५, ३७, ३८, समुबय २, समुबय सत्य २, ४३
 दुःखी बिए ७१
 दुर्गति विनिपात २२
 दुर्गतिगामी नै ह्यो ६४
 दुर्गति भयो १६
 दुर्जय संग्राम पनि विजय हुन्छ ६६
 दुर्जय संग्राम पनि जिनि सक्छ १४६
 दुर्बको चिकित्सा गर्नेलाई १४६
 दुर्बको हित नै गर्छ ६६, १४६
 दुर्भाषित भयो १४, १६

देवमनुष्यहृको कल्याण गर्नको लागि ६४	वैलोनिर उमिई ६५
देवताहृक ५५, १११, १६३, को प्रायु सम्बन्धमा ३, को बीचमा ८३, को बीचमा झगडा भयो १०६, का राजा इन्द्र हुन् ८०, द्वारा उत्प्रेरित भएका ४०, लाई ग्रामन्त्रण गरे ६३, लाई घिन् लाग्छ १२५, ले १२८, भन्दा उ तेजिलो थियो ६८, माथि १२७, १३२, माथि हमला गर्दछन् १२८, घुणा गर्दैनन् १२६, पराजित भए १४०	वैलो खोलिन्छ ३६ बोश्रो देवदूतको सम्बन्धमा २३, २४, ३०, सोधपुछ गरी ३१ दोषलाई दोष भनी देख्दछ १५४ द्रोह गर्नु पाप हो ८१, १३४ दौर्मनस्य २२४, २३६, पनि दुइ प्रकारका छन् २२५
देवदूत भएको देखिनस् ३४	ध, न
देवानमिन्दो ८०	ध्वजा हेर्दा १५५, १५६ ध्वजा हेर्नु १५५ ध्वजा नहेरेमा १५५
देवासनमा बस्न नसकेको १८२	घनुषधारी र महासमुद्रवासी हुन् ५६
देवासुर संग्राम भएको थियो २३६	घर्मको अनुस्मरण गर १५८
देवासुरका बीच झगडा हुँडा ११३	घर्मको अनुस्मरण गर्दा १५७
देवासुरको संग्राम भएको थियो १४२	घर्मको गुणानुस्मरण गर्नु १५७
देवासुरहरूको संग्राम भएको थियो १५५	घर्मगुणहरूलाई १५७ घर्मचक्र सूत्रको उपदेश गर्नु हुँडा ६ घर्मचक्र प्रवर्तन गरी ६४ घर्मचक्र प्राप्त भयो २४७ घर्मवेशना गर्नुहोस् ११६ घर्म प्रचारको निमित्त ६४
बैलोको दुबैतिर ११८, उमिई ७४, ७६	

धर्म-मात्सर्य २२०	घेरैदिन पछि झाउनुभयो २५४
धर्म बिजय १४०	घेरै समयपछि २५२
धर्मशाला बनायो २०८	घेरै समयदेखि १६३
धर्मशाला बनाए २०२	न उत्पन्न हुन्छ ४६
धर्मशाला बनाउँदैछन् २०६	न उत्पन्न नै हुइन्छ ४८
धर्मशालाहरू बनाउँछन् २०४	नक्कलपारी १०६
धर्मशालाहरू बनाउँछौं २०७	नर्कगामी ह्वी ६४
धर्महरू जान्छ २५०	नगर पुग्नुभन्दा अगाडि १०६
धर्मावबोध गर्न सक्नेछन् १८४	नगरा २५३
धामो काटी १६४	न च्युत हुइन्छ ४६, ४८
धामो काटीरहे १६३	न च्युत हुन्छ ४६
धामो काटेर जौविका गर्बैछ १०६	न जन्मिइन्छ ४६, ४८
धामो काटे झं गरी १०६	नर्तकी स्त्रीहरू १८३, २४६, छन्
धामो बेरिरहिन् १६३	६०, संग १८
धामु ल्याउनमा घेरै वर्ष बिताएको देखेर १०५	नर्तकहरू निलंज्जी नै हुँदा रहेछन् १६२
धामु विमाजन गर्दा ११५	नर्तकीहरूसँग ११२
धामुहरू लिई १२५	नदी ३७
ध्यानको भाषाले २५०	न बुढो हुन्छ ४६
ध्यान पुरा गरेर १६७	न बुढो हुइन्छ ४६, ४८
ध्यान विषय ८३	नठबेलाख वर्ष आयु हुन्छ ३
धार भएको पातकी वन ३७	नमस्कार गर्नुहुन्छ २६४, २६६
धुनेहोला भन्ने लाग्दा ६४	नमस्कार गर्दछु २६३, २७१, २७२
धुँवा निस्कन्छ ३६	२७२
घेरै कामहरू छन् २५४	नमस्कार गरे २६१, २६५, २७०
घेरै गर्नुपर्ने छन् २५४	नमस्कार गर्ने कुरा ११६

न मृन्यु हुन्छ ४६, ४८	निश्चिन्त सम्बोध परायण २३८
नयननं ध्रायुध हुन्छ १८	निष्ठावान् २४८
नरक ३७	निर्घनी १४७, १४८
नरकपाल मन्ने बारेमा १६	निर्ग्रह २५४
नरकपालहरू ३८, मन्ने बारेमा १६, पनि छन् १६, ले २२, २५, २६, २६, ३५, ३८	निर्ग्रह २५४
नरकमा उत्पन्न हुन्छ २२	निरपेक्षी भई बस्छन् २६८
नरकमा उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई १६	निरालसी १३१
नरकमा पाक्नु पर्छ ५८	निरोध घर्म हुन् २४६
नसा बल्छन् ३६	निरोधानुपपत्ती भई २५०, विहार गर्छ २५७
नाक कान ३७, काटेको ३२	निरोधको निमित्त २३६
नाकद्वारा जानुपर्ने गन्ध २३१	निरोध मार्गमा लागेको हुन्छ २२७
नाक पनि काटिन्छ ३७	निरोध लाग्ने २४०
नाक र कान धिएनन् १४६	निर्वाणको निमित्त २३६
नाक काटेको ३२	निर्वाण मार्ग १३१
नागराजाको नाम हो ७५	निर्वाणलाई अशब्दोघ गरी २४८
नाच देखाउन गएकी थिइन् १६१	निर्वाणलागी छन् २४०
नाचिरहेको बेलामा १६१	निर्बलियालाई तिलीक्षा गर्छ ६५
नाना विचारधाराका मानिसहरू हुन्छन् २३५	निर्बलियालाई क्षमा दिन्छ १४५
नाना स्वभावको छ २३५	निर्बलिया माथि क्षमा गर्छ ६५
निश्चित गति २४१	निर्बलमाथि संधं क्षमा गर्छ १४५
	निरोधसमापत्ति ध्यान क-कसले गर्न सक्छन् १६२
	निरोध र मार्गसत्यको पनि ज्ञान हुन्छ ४३
	निरोध समापत्तिमा १६२

निरोध समापत्तिबाट उठ्नु भई १६५	पञ्चशील पालन गरेकी हुँदा ६०
निर्वेदको निमित्त २३६	पञ्चशील पालन गर्छु ६०
निःसन्तान भएपछि १०३	पञ्चशील पालन गर ५६
नुनीलो पानीको नदी ३७	पञ्चाङ्गिक तृथ २५३
जुहाउनको लागि तयार हुनुमयो १०७	पचास योजन चौडाइ ८८
स्नेह उत्पन्न भई ६०, २१७	पश्चिम दिशाका विरुपक्ख १२
नेबारी घम्मपदट्टकथा ६१	पश्चिम दिशामा २
नौ प्रकारका मानलाई २२३	प्रजापति छन् १२१
प, पा	पटुकालाई १०६
पञ्चस्कन्धहरू २४६	पण्डितहरू हुन् १५४
पञ्चदशौ पूर्णिमाको रातमा ११६	पर्णभारबाट मुक्त भई ११६
पञ्चदूतहरू २८	पर्णकुटीमा ६७, ६६
पञ्चनिमित्त १८२	पर्णकुटीमा बसेका थिए १२४
पञ्चबन्धनले बाँध्छन् २५	पर्णकुटीमा बसिरहेका थिए ६७
पञ्चमी १३, १५, १६, १७	प्रतिबद्ध चित्त लिई दान दिन्छ ७
पञ्चविध दण्डकर्म २५, ३५	प्रत्यक्ष परिनिर्वाण हुन्छ २५७
पञ्चशील पालन गर २१५	प्रतिनिस्तर्गानुपश्यी भई २५०,
पञ्चशीलका कुरा बताए ५६	विहार गर्छ २५७
पञ्चशीलको प्रभावद्वारा १०३	प्रतिक्षेप गर्नुभयो १६४
पञ्चशील पालन गर्नेलाई ६०	प्रतिवेध गर्ने (पुरुष) भएन भने ६५
पञ्चशील पालन गर्ने उपासकहरू- लाई ११६	प्रतिलाभ छन् २२२
	प्रत्येकबुद्ध १४८, लाई बेखी १४८, लाई हेर्ने थाले १४८
	पदयात्रा गरेर पनि ४२
	पदयात्राद्वारा ४१, पुग्न सकिन्छ

४२, पुग्न सकिन्ठ वा सकिन्न ४२	परिएषण-छन्द २२२ परिचारक १६६
पन्ध्र योजन बाक्लो ८८ स्पर्शहरूको अभिनन्दन १७८	परिचारिका १६४, हृह २५५, हृहले २५५, २५८
प्रधानपञ्च २०५, ले २०४ प्रश्नको उत्तर २२०	परिजनहरू सहित १६४, १६५ परित्रास हुन्न २५०, २५७
प्रश्न सोधे २१६ प्रश्नहरू सोधेका कुरा ६६	परित्रास नभएपछि २५७ परिनिर्वाण हुन सक्छ १७६, १८०
प्रपञ्च २३६, तीनप्रकारका छन् २२३, निरोध २२४	परिनिर्वाण हुन सक्ने १७७, १७८
प्रपञ्चसंख्या निरोध २२७ प्रपञ्चसंज्ञासंख्याको कारणले २२३	परिनिर्वाण नहुनाको कारण के हो ८१
प्रपञ्चसंज्ञासंख्या भएमा वितर्कना हुन्छ २२३	परिमोग-छन्द २२२
प्रपञ्चसंज्ञासंख्यालाई निरोध गर्छ २२७	परिषद् बाहिर नसुनिने २५२ परिज्ञात गरी २५०, २५७
प्रभावशाली १२८ पर्यवधान २४८	परिज्ञात पनि गर्छ २५० परिज्ञा भन्दछन् २५०
पर्येषण २२८, २२६, २३०, २३६, गर्दा २३०	परीक्षा गरिसकेपछि ५६ परीक्षा गर्ने विचारले १०७
परस्पर जावाइँ र ससुरा हुन् १२४ परउपकारको काम २०२	पस्व बचन बोल्दैन १३६ पत्तेका फलमा ३८
परस्पर झगडा गर्छन् १२४ परम भान्ति भन्दछन् ६५, १४५	पबारणको दिनदेखि १४ पशुयोनीमा जाने ह्वी ६४
पराजित भएका ती देवताहरू १४० परापूर्वकालमा ५५	पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउने २५२, हो २५७

पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ ६७, ६९, १८६	पात्रभरी ११५, भोजन १६६, बिच्य-प्राहार राखी १०६, राखी १६३, १६६
पहाडको बीचमा १८१	प्रातिमोक्ष सम्बन्धी २२८
प्रहाणपरिज्ञा २५०	प्रातिमोक्ष संवर २२८, को निमित्त २२८, २३०
पहिलो देवदूत २९, को बारेमा २२, को सम्बन्धमा २३, को सम्बन्धमा सोधपुछ गरी ३०	पानी ४७, नपर्नाले १०७
पक्षको चतुर्वशी १५, १६, १७	पापकर्म गरिस् ३०, ३१, ३२
प्रज्ञावान् १५१	पापकर्म गर्छ ३८
पंसुकूल जीवर ९४	पापकर्म सकिने छैन २६
पाउ धोई १९८	पापकर्म गरेको होस् २५
पाँचशय कूटागार बनाउन लगाएको कुरा १११	पापकारीले पाप नै भोग्छ ६९
पाँचशय देवकन्याहरू १६३, १६४	पायस ९२
पाँचशय देवताहरूलाई प्रतिक्षेप गरी १६३	प्यार गर्छु १८८
पाँचशय वर्ष ३	प्यार गरेको वस्तु २२१
पाँच लक्षणहरू १८२	पालि (मागधि) भाषामा ८६
पाँचौ देवदूतको सम्बन्धमा ३४, ३५	पालि साहित्यले ८६
पाटिहारीयपक्ष १३, १४, १५	पालोपहरा राखी ४
प्राणिहिंसा २२९, गरी हिंजवा २०४	प्रासादिकतर १३८
पासहरू झार्दा ३७	प्यासीलाई पानी झैं १८८
पात्र-जीवर ग्रहण गरी १६३	पाहुना बनाउन योग्य छन् १५७

पि. पी. पु. पू

पिण्डार्थ जानुभयो १६३

पिताको स्थानमा राख्नेछु २४६	पुण्य गर्ने गृहस्थीहरू हुन् २७१
पितृसेवा ११, १२, २२	पुण्यभागिनी बनाउन हुन्छ भने २१०
प्रियरूप १७६, १७८, १७९	पुण्यकार्य गरेर हिंडेबेखि २०४
प्रियाप्रिय २३६, को उत्पत्तिले २२१, को कारण २२२, को कारणले २२१, को प्रभावले २२१, को समु-दयले २२१, भएमा २२२, हुन्छ २२२, नभएमा २२२	पुण्यभागिनी बनाउनेछौं २१०
प्रियको कारणले २२१	पुण्यको आवश्यकता छ १६५
प्रियवस्तुहरू २२१, को कारणद्वारा २२१	पुण्यको जरुरत छ १६५
प्रीतिवाच्य १६७	पुण्यफल पाउनेछौं १६७
पोपलको रुखमनि ९३	पुत्र पाउने वरदान दिएका कुरा १०३
पुष्करणिको प्रभावद्वारा २१३	पुत्रहरूमध्ये एक हुन् ९०
पुच्छर हल्लायो २१५	पुनः उत्पन्न भएको कुरा २२७, २४०
पुच्छर फर फर हल्लायो ५९	पुनर्बार आयु (=जीवन) पाए २४०
पुण्यकर्म गर्छु २०२	पुरुषत्वको कामना गरी १९६
पुण्यकर्म गर्नुपर्छ २०८	पुरुषले मेहनत गर्नुपर्छ ७७
पुण्यकर्म गर्दछु २०३	पुरोहित ब्राह्मणहरूले १७१
पुण्यकर्म गरे २१२	पूर्णिमाको रातमा ११४
पुण्यकर्म गरिनन् २१२	पूर्वकालमा १३७
पुण्यकर्म भनेको कस्तो हो २०२	पूर्वजन्ममा गरेको ४२
पुण्यकर्महरू गर्दै हिंड्नेछौं २०७	पूर्वविशाका धतरट्ट १२
	पूर्वविशामा २
	पूर्वपट्टि १८१
	पूर्व समयमा १३२, १४०

पृ. पे, पै, पो, पौ	फूलहरू पनि रोपे २०२
	फूलमाला झोडलिएको १८२
पृथ्वीधातु ६	फेटामा लुकाएको ११५
पेटभरी १४६	
प्रेतविषयमा उत्पन्न भए २६	ब
प्रेषकारको रूप धारण गरी १६३	
पेटभरी खानाखान पाइन् २१६	बकुल्ला ५६, २१६, ले ५६, मई
पंशुन्यभाषी हुनु १२१	२१३, मई जन्मिन् २१४
पोखरी १०७, खनिबिएको ६४,	बकुल्लो भएर ५८
मा पानीले भरिदिए १०७,	बन्चरो २०२
खन्ठो २०७, हक खन्ठन्	बल्छीले तानेर ३८
२०४, खन्न लगाइन् २१२,	बल्छी लगाई ३३
खने २०२	बज्र हो ६०
पौरुष वचनले ६४	बज्र लिई ११७
पौरुषवाचा सुनेर पनि सहन गर्बेछन्	बगछ ३८
६४	बटुवा घाई २११
	ब्रतहरू १२१, १२२
फ	बताउन सकिदैन ७२
	बत्तीसजना २०३
फल भोग्नेछस् ३२, ३४	बल्बेछ १८६
फल्याक मालिकले गर्नेछन् २११	बस्ने कोठाहरू २५१
फल्याक मालिकले गरे २११	ब्यभिचारी गरी हिडबा २०४
फलामको किलो २६	बयान १७७, १७८, १८०, गर्छ
फलामको डल्लो ३८	१७६, १७८, गर्दैन १७६
फूलहरू रोपछन् २०४	बलवान भइकन ६५
फूलहरू रोपछौं २०७	बलवान पुरुषले ६७, ६६, २५२

बलिरहेको २६, ज्वाला ३७	११, १२
बर्षाद् गराउनपयो १०७	बाहिर निस्कौंदा पनि ६४
बसिरहनु भएका बुद्धसँग ६६	बाहिर जाँदा ११६
बसिरहनु भएको बेलामा ६६	बितेको रातमा ४५
ब्रह्मचर्यवास पूराभयो २५०, २५७	बिरामी भई २४
ब्रह्मचारी २४८	बिरामी भएका थिए ७१
ब्रह्मलोक उच्च २३७	बुढ्याईबाट बचन सकिइन ३१
ब्रह्मलोकका हुन् १३८	बुढेसकालमा पनि १०६
ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए ८	बुढो प्रसुरको भेष धारण गरी ६०
ब्रह्मलोकमा पुग्नुसक्ने कुरा १६७	बुढोपनबाट बचन सकिइन २३
ब्रह्मरूप निर्माण गरी १७१	बुढोपनबाट मुक्ति पाई १०१
ब्रह्मा झाई पूजा थाप्न १०३	बुढोको भेष धारण गरी १०६
ब्रह्माको हातबाट ४	बुढो शक्रलाई माला पहिराइन् ६०
ब्रह्मालाई नमस्कार गर्दथे २४५	बुढो शक्रले छकाए ६१
बयासट्टि दृष्टिहरूलाई २२४	बुढो हुँ २३
बाजाहरू २५३	बुद्धको अनुस्मरण गर्दा १५५
बाटो बनाउंछौं २०७	बुद्धकहाँ जाने देवता हुन् १८२
बाटो बनाए २०२	बुद्धको छेउमा गए १६१
बाण सोझो पारिरहेका ५	बुद्धगुणहरूलाई १५६
बाबुको सेवा नगर्ने २६	बुद्धजीवनी ६१, ६२
ब्याम प्रमाण भएको ४८	बुद्धजीवनसँग शक्र देवेन्द्र ६३
बाली ७४	बुद्धत्व प्राप्त गरी ५, ६, ६३
बालुवा छरी २०१	बुद्ध जन्मेको बेलामा १६
बाँसुरी २५३	बुद्धको दर्शन गर्ने इच्छा १८२
बाह्र वर्षसम्म ८३	बुद्धको महिमा ११४
ब्राह्मण (=श्रेष्ठ पुरुषको) सेवा	बुद्ध धर्म तथा सङ्गलाई छाडेमा

१५०	भगवान्को पाउमा १६२, १६५
बुद्धबन्धना ११८	भगवान्को भाषणलाई २२७,
बुद्धलाई बुद्ध होइन मन १०७	अनुमोदन गरे २५२
बुद्धसँग महाभौद्गल्यायनको प्रश्न	भगवान्को श्रावक हुँ २३८
२५६	भगवान्को मनको कुरा थाहापाई
बुद्धनसक्ने छन् २०१	६४
बुहारी लजाउंछे २५५	भगवान्को सत्संगत पनि गर्न पाउं
बूढो १६४, को भेष धारण गरी	३६
१६४	भगवान्को संस्मरण गरेका लिए
बेलको झैं पहेंलो वर्ण १८६	५६
बोध गरेर बताएको छुँ १६	भगवान्को सत्संगत पनि गर्न
बोधिसत्त्व ६३, जीवनसँग शक्र	पाइयोस् २०
वेवेन्द्र ६१, हरू १६	भगवान् कुशीनगरमा महापरि-
	निर्वाण हुनुभयो ११४
भ	भगवान् दर्शन गर्ने उत्सुक्ता १८२
भगवान्कहाँ आएको कुरा ६४	भगवान् बस्ने २५१
भगवान्का आठवटा गुणहरू ११४	भगवान् मनुहुन्छ ८५, २६४
भगवान्का विश्वासी हुन् ६	भगवान् परिनिर्वाण भइसकेपछि
भगवान्की कान्छी आमा १०	१०५
भगवान्को जीवनमा ३	भगवान्सँग कुरा गरिरहेको सुने
भगवान्को दाहिने दन्तधानुलाई	१६२
११५	भगवान्सँग २५१
भगवान्को कीर्तन गर्नुहुन्छ १६१	भय १५५, १५६, १५७, १५६,
भगवान्को दर्शनार्थ १६३, आउन	द्वारा यसले तितिक्षा गर्छ
सकिन १६३	६५, नै दिन्छ ५७, नै

दिन्छु ६८, नं दिन्छौ ६९, भूमिमा बस्छन् १
 भीत पनि भएका थिए भेषधारी ६०, शक्रलाई बेखेर
 १८३, दूर हुन्छ १५५, ले १६५, शक्रले १०६
 पनि होइन ६४, र वरता- भोजपुत्र रोहितस्स मन्ने ऋषि
 लाई त्यागी २१ भएको थियो ४७

भागिहाले ६१

भ्यागुता लडने जस्तो २३९

म

भार बिसाइसकेका १४, १५

भालाले रोपेको जस्तै ५१, ५२

मङ्गलको बारेमा १०२

भालाले रोपिने कुरा ५१

म जस्ता विज्ञले ६४

भावना भने गरेको छैन न

मट्टो ५१

भित्र पस्दा पनि ६४

मन्त्र जान्दछ २०६

भिक्षाटन्को निमित्त निस्कनुभयो

मन्त्रदयान गरी हिँड्दा २०४

१०६

मध्यरातमा १०१, उज्यालो पारी

भिक्षाको निमित्त उभिनभएको छ

१०१

१०६

मधु १७१

भिक्षा दिन आएका थिए १६३

मधुरभाषी हुनु १२१

भिक्षा दिनुपर्ने भनी १०६

मधुरभाषी हुन्छन् १२३

भिक्षापात्र मागी १०६

मनद्वारा जान्नुपर्ने विषय २३१

भिक्षा-मोजन १६५

मनः विज्ञेय धर्म २३१, २३३,

भिक्षु अनुबद्धद्वारा ६१

२३४

भिक्षुको रूप देखेर नं १९

मनः विज्ञेय धर्महरू १७९

भिक्षुहरूले झगडा गरे १५३

मनः दुश्चरित गर्छ २२

भिक्षुणी भएकी थिइन् १०८

मनः दुश्चरितले पुक्त २९

भूमियो १

मनमा शान्ति नहोस् ५७

भूमि चतुष्क १

मनः सुचरितले युक्त २९

मनमा १७६, १७८, १७९	महास्थबिरले १६७, को हातमा
मनुष्य छोटा ८७, १२१, १२२	पात्र दिए १६६
मनुष्यत्व पाए हुन्थ्यो ३९	महादरिद्र जस्तै छ १६६
मनुष्यलोक उच्च २३७	महादरिद्रले भोजन दिएको बेलामा
मनुष्यलोक नीच २३७	१०५
मनुष्यलोकमा १२, १३	महादान १०६
मनुष्यहरूको (५०) वर्ष ३	महीनाको छाठ पटक १४
मनुष्यहरूमा उत्पन्न भए २९	मार्गफल प्राप्त पुरुष हुन् २५८
मनुष्य हुन पाए कति हुन्थ्यो २०	मार्गफल प्राप्त पुरुष हुनुहुन्छ २५८
भरण १६, बाट बच्न सक्दैन २५,	माछा टिपेर खान लाग्दा ५९
३४, स्वभावको हुँ २५,	माछा भई बसिरहे ५९
३४	माछाहरूलाई १०७
भरेको माछा ५९	माछाको रूप धारण गरी २१५
मनोविज्ञेय धर्महरू १७८	माणक भेष धारण गरी ९४
मलमूत्रमा परी २४	मातृसेवा ११, १२, १३, २२
मलमूत्रमा लटपटिई ३१	मातृपितृ सेवा गर्नेहरू १०
म शक्र हुँ ६१	मातृपितृ सेवा गर्नेछन् कि छैनन्
म शक्र देवेन्द्र हुँ २३८	११
मह १०३	मान प्रपञ्च २२३, मनिएको हो
महा अग्निष्कमण गर्नेछन् ९१	२२३
महाकरुणाचित्त उठेपछि १०७	मायाको कुरा बताएनन् ७३
महानरक २६, को पश्चिमको ढँलो	मायावी ७२, हरू नर्कमा जान्छन्
३६, को पूर्वतिरको ढँलो	७३
३६, को पूर्वतिरको ढँलो	मारको प्रार्थना सुनी १००
खोलिन्छ ३६, मा ३५,	मारहरू पराजित भएपछि ९३
मा फालिदिन्छन् २६, ३८	मात्सर्य २२०, को विपाक २२०,

गर्भ २२१, पांच प्रकारका	मूर्ख ह्यौ ६४
छन् २२०, हुन्छ २२१,	मूर्खहरू झन् मात्रिने छन् ६५
लाई त्यागी १२३, मल-	मूर्खसँग मूर्ख छाड्नु ६४
लाई दूर गरी १२२	मूल पालिमा शक्र बेवेन्द्र ६६
मासु ३६, को चौटा काटिएको	मुसाको रूप धारण गरी १०६
३३	मृङ्ग २५३
माहुतेले २०६	मृत्युपछि २६, १२८
मित्र द्रोह गर्वा जुन पाप लाग्ने हो	मृत्युको दूत १६
१३५	मृत्युको बशमा जाँदैनन् ५३
मित्र द्रोही पुरुषलाई १३६	मृत्युको दूत भनिएको हो १६
मित्र धर्ममा अरत्व प्राप्त नदेऊ	मृत्यु देखेर डराउँछन् १८२
११३, १५४	मृत्यु देखेर डराउँदैनन् १८३
मित्र बन्धन ८५	मृत्युराजा भनिएको हो १८
मिथ्याचार २२६	मृत्युभयले त्रसित १८३
मुख षपाती ३८	मृत शरीर राखेको छाट ११०
मुख छाड्यो १५३	मेहनत गर्नुपर्छ ७७
मुख पनि उठाउँछ ३८	मैत्रीयुक्त कल्पना २३४
मुखमा राखिदिन्छ ३८	मैत्री भावना गरेको प्रभावले ६६
मूर्खहरू हुन् १५३	मोतिका बाना जस्ता ११५
मृषावाद २२६	
मूर्खको जुन बल हो ६५	य
मूर्खलाई खूबसँग निषेध गर्ने सक्नु-	यदि म बुद्ध हुनेछ भने ६२
पर्छ ६५	यमक प्रातिहार्य देखाउनु हुँदा
मूर्खलाई प्रतिषेध गर्ने उपाय हो	१११
६५	यमराज ८२

यमराजा १८, हरू १८, को सोचाइ	यज्ञ गर्ने मानिसहरूलाई १०३
२०, चुन्लागछन् २५, ३५,	यज्ञ गराउनेहरूले १०३
उसलाई यस्तो मन्छन्	यज्ञ गरिरहेको ठाउँमा १०३
२४, २५, यस्तो भन्छन्	यज्ञ स्वीकार्ने छन् १७१
२३, २६, यस्तो सोच्छन्	यज्ञ-होम १७१
२३, ३४, यसो मन्छन्	यात्रा गरेका थिए ४१
३०, ३१, ३२, ३३, लाई	यात्राद्वारा ४६, ४८, अन्त्यसम्म
बेखाउँछन् २२, २६, लाई	पुग्न ४६, अन्त्यसम्म पुग्न
यस्तो लाग्यो ३८, लाई	सकिल ४५, त्यस्तो लोक-
यस्तो लागेको एएन २०,	को अन्त्यसम्म ४६
ले १६, २२, २४, २६,	योगक्षेमी २४८
३०, ३२, ३४, मन्ले	योमन्दा अघि २३६.
एकजना मात्र होइन १८	यो सुधर्मा शाला हो २१०, २११
यशमा १४८	
यस लोकमा पाप गर्छन् २०	र
यसै जीवनमा ३३, परिनिर्वाण	
हुन्छन् १७६, १७६,	रगत दिसा हुने रोग लाग्दा ८३
१८०, परिनिर्वाण हुन्छन्	रगत पखाला १००
१७६, १७८, किन निर्वाण	रजनीय १७६, १७७, १७८, १७९
हुन्छ १७६	रतिमध्ये कस्तो रति ठूलो छ १११
यसै शरीरमा ४३	रथको चक्काको आवाजद्वारा १६५
यही सत्य हो अरू तुच्छ हो २३५	रथमा चढे २६४, २७२
यही हेनु यही प्रत्यय हो १७७,	रथ फर्काएका हुन् १४१
१७६, १८०	रमणीय छैन १७५
यक्ष पनि भनिएको छ ६०	रमणीय हुन्छ १७५
यज्ञ गर्दा सहृदय हुने हो १०३	रमणीयताको अगाडि १७५

रसमध्ये कस्तो रस ठूलो छ १११
 रसहरूको अभिमन्दन १७८
 रात बितिसकेपछि ४५
 राती सुत्नजाँदा ७०
 रिसाएको थाहालाई ६६, १४६
 रिसाएको थाहापाएपछि ६५, १४३
 रिसाहामाथि न रिसाउनाले ६६,
 १४६
 रुखमनि बस्ने १५६
 रूपावचर १, १३८
 रूपावचर भूमि १
 रूपहरूको अभिनन्दन १७६, गर्वेन
 १७६, गछुं १७६
 रोएर म पनि झरहत् हुनेछु १०४
 रोगनिको पारिदिने बारेमा ५७
 रोगबाट बचन सविदन ३२
 रोगी स्वभावको हुँ २४, ३२
 रोगीपनबाट बचन सविदन २४
 रोगी भई दुःखी भएको ३१
 रोगीलाई औषधी स्रं १८८

लालमोहर गरिदिए २०७
 क्लेशभार १५
 लोक ४६, को अन्तः ४२, को
 अन्तःमा नपुगी ४२, को
 अन्तमा पुग्नेछु ४७, को
 अन्त्यमा नपुगिकन ४६,
 को अन्त्यमा पुग्न चाहने
 ४६, को अन्त्यमा नपुगि-
 कन ४८, को अन्त्य हो
 ४६, को अन्त्यसम्म ४७,
 ४८, को प्रज्ञापन गछुं
 ४८, मनि ४८, निरोधको
 पनि प्रज्ञापन गछुं ४८,
 निरोध नामिनी प्रतिपदा-
 को पनि प्रज्ञापन गछुं
 ४८, मा उत्पन्न हुन्छ
 १६५, मा घुमी ११, मा
 चारिका गर्नुहोस् ६५, मा
 विचरण गर्नुहोस् ११६,
 लाई जान्न चाहने ४६,
 समुदयको पनि प्रज्ञापन
 गछुं ४८

लजाउँदै शरमाउँदै २५५
 लट्टी टेकी २३, ३०
 लाम-मात्सर्य २२०

लोकविद् हुनुहुन्छ १५६
 लोमहर्षण भएको २५६
 लीरो समात्न लगाई १०७

ब	वितर्कनाको कारण २२३, ले २२३
	वितर्कनाको प्रभावले २२३
बची दुश्चरित २६, गठ २२	वितर्कना मएमा छन्द हुन्छ २२३
बची समाचार २२८	वितर्कना नमएमा छन्द हुँदैन २२२
बची सुचरित २६	वितत २५२
बछ्यानमा उत्पन्न हुन्छन् १६३	विततं २५३
बछ्यानको चरिपरि उत्पन्न हुन्छन् १६३	विस्तारपूर्वक बुझ्दछु २३१
वर्ण १४८, मातर्य २२०	विद्रोह नगरू १३४
वस्त्र मैलो भएको १८२	विद्रोह गर्ने छैन भनी १३५
वनचर्य १७५	विमट्टो ५१
बर मागिन् ६१	विमानभित्र उत्पन्न हुन्छन् १६४
वर्षको एक पटक १०३, १७०	विमुक्त हुनुभएका तपाईंले ७६
वर्षावास तीन महीनाभरी १३	विरागको निमित्त २३६
वर्षावास भित्र १३	विरागलाभी २४०
वर्षावासको समय आएपछि २३४	विरागानुपश्यी भई २५०, विहार २५७
वर्षावास सिद्धिने बेलामा २३४	विरागी भए १६६
वर्षा सम्बन्धी देवताहरूलाई भनी १०७	विरोधीसँग अविरोधी छु २६८
वाचिक आचरण २२८, २२६, २३६	विवाह समेत हुनेछ २१७
वाणले हानेको जस्तो लागि ७०	बिबिध प्रकारले दण्डित हुन्छन् २००
विप्रह पंदा हुन्छ १४६	विशुद्ध देवका दूत १६
विजयुत्तर ६३	विसर्जन छन्द २२२
वितर्क २३६	विहारमा १८४
वितर्कना हुन्छ २२३	विज्ञान १७७, १७८, हुन्न १७६, १८०
	वीणा १८७, को दण्डा १८६, को

कुरा ६३	सङ्घको गुणानुस्मरण गर्नु १५७
भद्रालु १४७, १५१	सङ्घोपस्थान गर्वर्थे १६८
भ्रमणसेवा ११, १२, २२	सङ्घवन्दना २६५
भ्रमणहरूको सेवा नगर्ने २६	सञ्चो नभएर १६३
भाषविने ७३	सञ्चो पनि भएन ७०
श्रुतवान् १४७, १५१	सप्तव्रत २१२, का कुराहरू २३८,
श्रोतविज्ञेयशब्द २३१, २३२, हरू	पदहरू १२८
१७७, १७९	सत्य कुरा हो २०६
	सत्यकृत्या गर २०६
	सत्यकृत्या गरे २०६
	सत्यकृत्या गरेकाछौं २०७
स	सत्यवादी भई १२३
सउपादानो नहुने पुरुष १७९, १८०	सत्यवादी हुनु १२२
सउपादानो पुरुष १७७, १७८,	सन्तुष्ट भई २३०
परिनिर्वाण हुन सक्दैन	सन्तुष्टि लाभ २३९
१७७	सवण्ड २१९
सक्कपञ्च २४७	सन्दृष्टिक छ १५७
सकम्पित २५६	सद्वेषी १८७
सक्या ८०	सन्देहरूपी शत्य २३७
सत्कायदृष्टिलाई हटाउन सक्नुपर्छ	सन्निधि-छन्द २२२
५२	सपदानचारिका १६३, १६४
सत्कारपूर्वक दान दिने गर्थे ८७	सम्प्रवेधित पानुंभयो २५६
सकृदागामीको कुरा २४८	सत्पुरुष मन्वच्छन् १२३
स्वर्ग जाने बाटो बनाउँछु २०२	सफल नभएसम्म मेहनत गर्नु ७६
सद्गुणी हुनुमा शोभा दिन्छ ६६	सफा सुग्घर गरी २०१
सङ्घका गुणहरूलाई १५७	सफा सुग्घर पारी २०२
सङ्घको गुणानुस्मरण गर्दा १५७	

सम्बरीमाया ७२, जान्ने इच्छा	समोही १८७
नगर्नुहोस् ५८, बताऊ	स्वयं जाने २०
७१, ७२, बताइदिएको	स्वयं देखें २०
भए ७३, मजान्दा त ७२,	स्वयम्बर गर्न लगाए ६०
नबताउनुहोस् ७२, सिका-	स्वयम्बर गर्न लागि रहेको बुझी ६०
इवेऊ ५७, सिकाइदिए	सरागी १८७
भने ५७	सरापको कारणले ५७, गर्दा ७०
सब्रह्मचारी २५८	सरापको कारणद्वारा ७०
सम्बुद्धको अनुस्मरण गर १५८	सरापी ६६
सबै विशास्तिर २७०	सरापे ५७, देखि ७१
सबै धर्महरू २४६, मा २५०	सर्वाङ्ग कल्याणी १८६
सबैभन्दा अघि गई ८७	सवितर्क र सविचार २२५, २२६
सम्बोधी २४८, को निमित्त २३६	सशत्रुक २१६
सम्बोधिलाभी २४०	ससुरालाई देखेर २५५
सम्मोग गरेको घटना ६	ससुरा र ज्वाइँ भएता पनि ६१
सम्यक्दृष्टिक २६, काम गर्ने २६	सहन गर्न नसक्ने २१६
सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार छ	सहन गर्न सक्दैन २२१
२४६	सहभागिनी बनाइवेऊ २०६
समागम होस् १६१	सहवास ८५
समातेर ल्याऊ २०४	सहलौं कारणहरू १२१
समातेका थिए ५६	सहिंसक २१६
समापत्तिबाट उठ्नु भएका १०५	संक्षिप्त बुद्धजीवनी ८६
समुदय धर्महरू छन् २४६	साँगुरो ठाउँ १६३
समुद्र तीरको ६७, ६६	साँचाहरू १८६
समुद्रको तीरमा बसिरहेका थिए	साठीयोजन लम्बाई ८८
५६	सात ब्रत ८७, १२१, १२२

सातवटा ब्रतहरू ८८	सुगतको उपासना गर्ने प्राणीहरू
सातदिनसम्म निरोधसमापत्तिमा बसी १०५	५३
सात वर्षसम्म मैत्री भावना गरी ६६	सुगत हुनुहुन्छ १५६
सातवर्षीय ५	सुगति र दुर्गतिमा २८
सातशय योजन घगलो २१२	सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए २६
सातहृत्तासम्म ६३	सुगीत भएन १६
स्वार्थ १५, प्राप्त १४, १५	सुन्दररूप धारण ५०
सार्थंवाह अश्रुणी ११६	सुनेर बताएको होइन ३६
साथीहरू ६	सुप्रतिपन्न छन् १५७
साधुवादको शब्द ६	सुभाषित ४६, ४७, को विजय
साधुवाद दिएको कुरा ५, ६	१४२, को विजय होस्
साधुवाद बिनु भएको थियो ६	१४२, द्वारा जय हुन्छ
साधुवाद दिएको सुनी ६	१४६, द्वारा विजय होस्
सापेक्षी भएर दान दिन्छ ७	११३, भने ११३, भएन-
सारथी हुनुहुन्छ १५६	१४, १६
सिकर्मीले २०६	सुमेरुको बीचमा १२८
सिगारपटार गरेर २१२	सुरापान गरे १२८
सिनेर पर्वततिर १२८	सुरापान गरेनन् १२८
सौमान्तमा उत्पन्न हुन्छ १६४	सुरापान नगर्ने संकेत दिए १२८
सौयो जस्तो मुख भएका ३६	सुरा पिउने छैनौं भनी भनी १२८
सु-आलयात १५७, धर्मविनयमा ६६	सुरा विशेष १२८
सुखभोग गर्ने ११६	सुवर्ण दुर्बर्ण २८
	सुशिक्षित ६
	सुसिरं २५२, २५३
	सूप व्यञ्जनहरू युक्त भोजन १६६
	सूर्य देवपुत्र २०२

सूर्य समान शरीर भएकी १८६, १९०, भद्राले १९१, हे भद्रे १९१	संग्राम भएको थियो ५५, १४० संग्राममा २३६, पराजित भई १४१, जाने १५५, विजय प्राप्त गर्नुभएका हे बीर ११६
स्वेत कुण्ठी १४६	संग्राम भएले २३६
सेवन गर्दा २३१, २३२	संघस्थविरले २३४
सेवन गर्नुहुन्छ २३२, २३३	सङ्घको अनुस्मरण गर १५६
सेवन गर्नु हुन्न २३२, २३३	सङ्घवन्वना ८२
सेवनीय २२४, २२५, २२८, २२९, २३१, छ २२६, २२६, २३०, २३३, २३४, र भ्रसेवनीय २२७, २२९, २३१	संयोजन २१६
स्त्रीतापत्तिकल समेत पाएका थिए १०१	संसारको अन्तःमा ४१
स्त्रीतापत्तिकल साक्षात्कार गरी २२७	संसारको अन्तः पाउन सकेका थिएनन् ४२
स्त्रीतापन्न भएकी थिइन् १०८	संसारको अन्तःसम्म पुग्ने इच्छा ४१
स्त्रीतापन्न भएपछि १०७	संसारको अन्तः हो भन्ने ज्ञान पनि उत्पन्न हुन्छ ४३
स्त्रीतापन्न भन्ने घोषणा ११६	संक्षेपमा २५१, २५४, २५६, २५६, २६०, बताउनुहोस् २४६
स्त्रीतापन्न छु २३८	संक्षेपरूपमा भन्नु भएको २३१
स्त्रीतापन्न शकले २२८	
सौमनस्य २२४, २३६, पनि दुइ प्रकारका छन् २२५	इ, क्ष, झ
संकल्प २३४	
संस्कारलाई ग्रहण गर्बेन २५०	हजार घोडाहरू युक्त रथ २६१, २६५, २६६
संग्रामका ५५	

हजारों कारणहरू ८७	हेर्न नसक्ने २१६
हमला गर्दछन् १२७	होचो आसन लिई २५४
हरितकीको औषधी ६३	होम गर्थे १०३, १७०, १७१
हसाउनको निमित्त १०२	होम गरेर पुण्य पाइदैन १०३
हात ५७, काटेको ३२, खुट्टा	होममा १७०
काटेको ३२, खुट्टा पनि	होसराखी बस्छ ६६
काटिन्छन् ३७, शुद्ध वार्नु	क्षमा दिन्छ १५४
१२२	क्षमाद्वारा सबको भलो हुन्छ ६३
हात्ती जान नसकी २०७	क्षमा माग्यो १५३
हात्तीमा चढेर २०८	क्षमाशील ६६
हात्तीले कुल्चन नसकेको हो २०७	क्षान्तिको कुरा सुनाए ११३
हात्तीले कुल्च्याउन लगाऊ २०५	क्षान्ति बाहेक अरु छैन ६५
हात्तीले कुल्चोस् २०६, २०७	क्षान्ति बाहेक अरु केही छैन १४५
हाड टोकी ३६	क्षान्ति बाहेक राम्रो अर्थ अरु छैन
हाड टोक्छन् ३६	७७, ७८
हिंसा गरी नखाऊ ५६	क्षान्ति र सद्गुणको वर्णवादी हुन्
हीन प्रणीत २८	६६
ह्री ६०	ज्ञातपरिज्ञा २५०

गाथा-सूची

अकनिट्टा यस्सिनो २४३	२७०
अकम्मुना देवसेट्टु १३०	अथ धम्मं सरेय्याथ १५८
अक्कोधो अविहिंसा च १६०	अथ पापजनं कोधो १५४, १६०
अक्खयं ह्येतु ते भयं ६८	अथ सङ्घं सरेय्याथ १५८
अगरहियं मा गरहिय्थ १५४	अबलिहोति तं आहु ६८, १५१
अक्कन्तं सुखमेधति १३०	अनपेक्खा वजन्ति ते २६७
अचला सुप्पतिट्ठिता ६८, १५१	अनागारान मातलि २६७
अज्झारुहति दुम्भेधो १४४	अनागारान वासव २६६
अज्जाता विहरिस्सामि २४२	अनिच्चावत सङ्घारा ११४
अज्जातारो भविस्सति ११६	अनुट्ठहं अवायामं १२६
अट्ठङ्गसुसमागतं १३, १५	अनुपादा विमुच्चति २१, ३६
अत्तदण्डेषु निब्बुता २६७	अनुपावाय सम्बसो १०८
अत्तनो च परस्स च ६६, १४५	अनुयुञ्जेथ मेधावी ६८, १५१
अत्तसरस्स अनञ्जपोसिनो १६८	अनुस्सरेथ सम्बुद्धं १५८
अन्तिमे वत्तमानम्हि २४३	अनुसिक्खन्ति ज्ञायिनो ५४
अथ को नाम सो यक्खो २६२,	अन्वेसन्तो तयागतं २४४

अनोम नामं सत्थारं २६२	अहं पि ते नमस्सामि २६३, २६८,
अप्पमत्तानुसिक्खरे ५३, २६२	२७१
अपरियोसितसङ्कप्पो २४४	अंसेहि समधारयुं १०, ११०
अबलं तं बलं आहु १४५	आचारं इसिनं ब्रूहि २६६
अभयं याचमानानं ६८	आततं चेव विबतं २५३
अस्मि लोके सदेवके २६२	आयुं हित्वा अमानुसं २४१
अमूल्हो गवममेस्सामि २४१	आयुं हित्वा न मानुसं २४२
अमोघो तस्स जीवितं ६८, १५१	आरामचेत्या वनचेत्या १७४
अयसा पटिकुज्जितो २७	आहु सप्पुरिसो इति १२२
अयोपाकारपरियन्तो २७	इतो पटिककम्म सहस्सनेत्त १२५
अरञ्जे रुक्खमूले वा १५८	इवं बत्त्वान मघवा २६४, २७२
अरियकन्तं पसंसितं ६८, १२१	इधेव तिट्ठमानस्स ११६, २४०
अरियधम्मे कुदाचनं ३६	इसिनं अभयं नत्थि ६८
अरियेसु च पटिपदा १६०	इसयो सम्बरं पत्ता ६८
अलसस्स अनुट्ठाता १२६	ईसामुखेन परिषज्जयस्सु १४०
अबिज्जा च बिराजिता २६२	उज्जुभूतं च दस्सनं ६८, १५६
अबिज्जासमतिक्कमा २६२	उट्ठेहि वीर विजितसङ्गाम ११८,
अविरुद्धा विरुद्धेसु २६७	११६
असोकं अनुपायासं १३०	उपसन्तस्स सदा सतीमतो १६८
अहं अन्तं करोमि ते २०१	उपादाने भयं दिस्वा २१, ३६
अहं च सीलसम्पन्ने २७१	उपेत्ति निरयं घोरं ७२
अहं वन्दे महावीरं २४५	उपोसथं उपबसेय्य १३, १५

उभिनं तिकिचठन्तानं ६६, १४५	किंसु छेत्वा न सोचति १७२
उभिस्रमत्थं चरति ६६, १४५	किस्सस्सु एक धम्मस्स १७२
एकन्त अज्जोसना २३५	कुद्धं अप्पटिकुज्जन्तो ६६, १४५
एतं पिह्यामि २६७	कुद्धाहं न फरसं ब्रूमि १३६
एतदेव ग्रहं मञ्जे १४३	कुलावका मातली सिम्बलस्मि १४०
एतदेव तित्तिव्हाय १४४	कुले जेट्ठापचायिनं १२२
एवं जानाहि मारिस २४०	कूटागारे समुग्गहं ११०
एवं बुद्धं सरत्तानं १५८	कोचि कोचि न जीवति १३०
एस भिय्यो पसीदामि १०८	कोधं छेत्वा न सोचति १७३
एस सङ्को उबुभूतो १७०	कोधं छेत्वा सुखं सेति १७३
कत्थ दिन्नं महप्फलं १०३, १६६	कोधस्स विसमूलस्स १७३
करोतं ओपघिकं पुञ्जं १०३,	कोधो मघि नावतिट्ठति १३६
१६६, १७०	कोधो वो वसमायातु १५४
कलं नाग्घति सोलसि १७४	खन्त्या भिय्यो नविज्जति ७७,
कल्याणकारी कल्याणं ६६	७८, १४४
कामङ्करोहि ते दातुं ६८	खीणासवा अरहन्तो २६२
कामं चजामा असुरेसु पाणं १४०	खुप्पिपासमप्पिता २६६
कामं मञ्जतु वा मा वा १४४	गमनेन न पत्तब्बो ४३, ४८
कामरागप्पहानाय ५०	गन्धो इसीनं असुचि देवराज १२५
काय च्तो गच्छति मालुतेव १२५	गन्धो इसीनं चिरदक्खितानं १२५
काले ते अप्पमज्जन्ता ५४	गन्धं एतं पटिकल्लाम भन्ते १२६
किनु तेसं पिह्यासि २६६	गामे वा घदि वा रञ्जे १७५

गो व भिद्यो पलायिनं १४४	जायेन विहरिस्सामि २४१
अत्तारो च पटिपन्ना १७०	इय्हमानो व मत्थके ५०, ५१
अत्तारो च फले ठिता १७०	तत्थ तत्थ यथारहं ७७, ७८
अत्तारो च महाराजा २७०	तं भूमिं रामणेत्यकं १७५
अत्तारो लोकपाला ते १०, ११०	तमाहु परमं खिन्ति ६५, १४५
अतुक्कणो अतुत्तारो २७	तस्मा भुसेन दण्डेन १४३
अतुद्दिसं रक्खं अयेत्वा ४	तस्मा सद्धं च सीलं च ६८, १५१
अन्दो यया पन्नरसाय रत्ति ११८	तस्मा ह्वे लोकविदू सुमेघ ४८
आतुद्दिसि पञ्चदसि १३, १५	तमेव पापं फुसतु १३५
चित्तं च ते सुविमुत्तो ११८	तं मे सक्क वरं दिसा १२६, १३०
बिबरत्त समाहिते २७१	तं वे देवा तावतिसा १२२
अुताहं विविद्या काया २४१	तस्स अयोमया भूमि २७
अुताहं मानुसा काया २४२	तस्सेव तेन पापियो ६६, १४५
अोदिता वेवदूतेहि २०, ३६	तं हि छेत्वा न सोचति १७३
अोदिता नप्पमज्जन्ति २०, ३६	तण्हासत्तस्स हन्तारं २४५
छेत्वान मोलि वरगन्धपासिनं ६२	तवज्ज तुय्हं वस्साम २४५
जातिमरणसङ्खये २०, २१, ३६	त्वमेव असि सम्बुद्धो २४६
जातिमरणसम्भवे २१, ३६	तस्स तस्सेव पञ्चहस्स २०१
जना मज्जन्ति बालो ति ६६,	ताविसं हरते फलं ६६
१४५	तिवसा च यसस्सिनो २७०
अलिता तेजसा युता २७	तुवं सत्था अनुत्तरो २४६
आयेन मे चरतो २४२	तुण्हीभूता समञ्चरा २६७

ते अप्पमत्ता सुखिनो २१	धम्मं सङ्गं च भिक्खवो १५८
ते खेमप्पत्ता सुखिनो ३६	धम्मेन वारं पोसेन्ति २७१
ते बीघरत्तं सौचन्ति २०, ३६	धीरो बालं नित्तेधये १४३
ते नमस्साम्मा मातलि २६२, २६७,	न कुम्भि न कलोपियं २६७
२७१	न च अप्पत्त्वा लोकन्तं ४३, ४८
ते पणीततरा देवा २४३	न च किञ्चानि कारये १२६
तेन थापेन्ति सुब्बता २६७	न च धम्मामि कित्तये १३६
तं नमस्सन्ति तेविज्जा २७०	न तेसं कोट्टे ओपेन्ति २६७
तं नमस्सन्ति वासव २६२	न तं अरहति सप्पञ्जो ८५
तं नमस्सामि मातलि २६२	नस्थि ते पट्टिपुगलो २४६
तं सुणोम वन्नो तवाति २६६	नहि देवा मनुस्सा च २६२
तं हि एते नमस्सेय्युं २६६	नं वो चिराहं कुज्जामि १३६
दिट्ठधम्माम्भिनब्बुता २१, ३६	न ते होति संयुत्तो ८५
दुक्खा अत्थि पमोचनं ४३, ४८	न मच्चवसगासियुं ५४
दुट्ठानं सक्कसेविनं ६८	न सूपहतो चित्तम्हि १३६
दुब्बलस्स त्तिक्खति ६५, १४५	नमो ते बुद्ध वीरत्थु ५६
देवभूतस्स मे सतो २४०	नहेत्थ देवा पटिक्कूलसञ्चिनो
देवराजा सुजम्पति २६४	१२६
देवलोकम्हि उत्तमो २४८	नावत्ते न सुपानयो १३६
देवा बिहद्धा असुरेहि २६७	नासीसति लोकमिमं परंच ४८
देवा पिहयन्ति तादिनो १६८	निच्चं खमति दुब्बलो ६५, १४५
देसस्सु भगवा धम्मं ११६	निष्फलसोमनो अत्थो ७६, ७७,

[३४०]

बुद्धकालीन ब्रह्माविदेव-२

७८	पुच्छ वासव मं पञ्चं २०१
निन्ने वा यदि वा थले १७५	पुञ्जकच्छेत्तं अनुत्तरं १५८
निग्बाणस्स हि सो मग्गो १३०	पुञ्जपेक्खान पाणिनं १०३, १६६,
निमुग्ग कुणपम्हेते २६६	१७०
निय्यानिकं सुदेसितं १५८	पुथुद्दिता नमस्सित्वा २७२
नो चस्स पटिसेधको १४३	पुथुमच्चा च मातलि २६७
नो चे धम्मं सरेय्याथ १५८	पुन देवो भवित्तामि २४८
नो चे बुद्धं सरेय्याथ १५८	पुनरायुच मे लद्धो ११६, २४०
षञ्जासीलसमाहितो १७०	पूतिदेहसया नरा २६६
पटिगणहाम ते एतं ६८	पेसुणोध्यप्पहायिनं १२२
पटिवत्ता व विज्जति १४५	पोक्खरञ्जो सुनिम्मिता १७४
पस्रभार अनण विचर लोको ११८	फरित्वा तिट्ठति सब्बदा २७
पढ्ढतोवामि मद्दति १५४, १६०	फलं पच्चनु भोस्सति ६६
पमुखो रथमा रुहि २६४, २७२	ब्रह्मचरिय परायणे २७१
परनिट्ठितमेसाना २६७	बलस्स धम्मगुत्तस्स १४५
परं सङ्कुपितं जत्वा ६६, १४३,	बालस्स पटिसेधने १४३
१४५	बुद्धं अप्पटिपुग्गलं २४५
पवुत्तं तात तं बीजं ६६	बुद्धमादिच्च बन्धुनं २४५
पसाढं धम्मवस्सनं ६८, १५१	भगवन्तं नमस्सित्वा २६४
पाटिहारियपवखं च १३, १५	भयमेव दवामि वो ६८
पापकारो च पापकं ६६	भयमेव दवासि नो ६८
पिण्डपातिकस्स भिक्खुनो १६८	भया म्यायं तित्तिक्खति १४४

अयं वा छम्भित्तं वा १५८	यजमानानं मनुस्सानं १०३, १६६,
अयं तुम्हाकं नो सिया १५८	१७०
अयस्स अभयस्स वा ६८	यत्थ अरहन्तो विहरति १७५
भिय्यो बाला पभिज्जेयुं १४३	यत्थ मे रमती मनो २४१
मं नमस्सन्ति तेविज्जा २७०	यत्थालसो अनुट्ठाता १३०
मं च तत्थेव पापय १२६, १३०,	यदञ्जमनुसासति ८४, ८५
१३३	यदा च बुद्धमर्द्धकिण्ण २४५
मच्छेरविनये युत्तं १२२	यदा नं मञ्जति बालो १४४
मनसा अनुकम्पितुं ८५	यं पापं अकतञ्जुनो १३५
मनसा चे पसन्नेन ८५	यं पापं अरियूपवादिनो १३५
मधुरगस्स वासव १७३	यं सुसा मणतो पापं १३५
मनुस्सरामणैयस्स १७४	यस्स सट्ठा तपागते ६८, १५१
मा च कुञ्जित्थ कुञ्जतं १६०	यस्स बालाबलं बलं १४५
मा च मासित्थ पेसुणं १५४	यम्हा गामा पक्कमन्ति २६७
मा च मित्तेहि वो जरा १५४	या च पक्खस्स अट्टमी १३, १५,
मात्तापेत्ति मरं जन्तुं १२२	१६
मायावी मघवा सक्क ७२	याचन्ति अभयदक्खिणं ६८
मायिमे दिजा दिकुलावका अहेसुं	यादिसं वपते बीजं ६६
१४०	याव अत्थस्स निप्फदा ७६, ७७.
मा वो कोधो अज्जमवि १६०	युञ्ज गोतमसासने ५३
मित्तदुनो च यं पापं १३५	ये गहट्ठा पुञ्जकरा २७१
मोदन्ति वत भो देवा ११४	ये च खो देवदूतेहि २०, ३६

यं त्वं सक्क नमस्ससि २६३, २६८, २७१	लोकस्स अन्नं समितावि जत्वा ४८ लोकस्सन्तो कुदाचनं ४३, ४८
ये धम्मस्स अकोविदा ६६, १४५	लोमहंसो नहेस्सति १५८
येन केनचि वण्णेन ८५	वज्जं पस्सामि वासव १४४
ये नमस्ससि वासव २६८, २७१	वधं अरिया पसंसन्ति १७३
ये पमज्जन्ति माणवा २०, ३६	वधं रोचेसि गोतम १७२
ये मे पवुत्ते सत्थिपदे ५४	वसूनं वासवो सेट्ठो ६५
येसं रोगो च बोसो च २६२	विर्चरि वीघमद्धानं २४४
यो इध सम्मासम्बुद्धो २६२	विचिकिच्छो कयङ्कुथो २४४
यो कुद्धं पटिकुज्जति ६६, १४५	विचिकिच्छावितारणं २४५
यो ते दुग्धे सुजम्पति १३५	विप्पमुत्तस्स ते सतो ८४
योपिस्स माविसो नरो १३, १५	विमन्तो भागसो मितो २७
यो रागदोसविनया २६२	विरागो वेसितो धम्मो १०८
यो सतो उपसम्मति ६६, १४३, १४५	विहरं सासने रत्तो २४१
यो हवे बलवा सन्तो ६५, १४५	वेरोचनवचो इदं ७६, ७७
यं करोमसि ब्रम्हणो २४५	वेहासयं उविखपि अगपुग्गलो ६२
यंकिञ्चि मनसिच्छसि २०१	सक्क विन्देमु यं सुखं १३०
यं नमस्ससि वासव २६३	सक्कायविट्ठिपहानाय ५१
यं त्वं सक्क नमस्ससि २००, २६२	सक्को पागा पुरिन्दवो ६५
सोकजेट्ठं नरासभं १५८	सङ्गामं जेति बुज्जयं ६६, १४५
सोकन्तगू विसित ब्रह्मचरियो ४८	सङ्खे दिन्नं महप्फलं १७०
	सङ्खे पसादो यस्सत्थि ६८, १५१

सचे अतिथि प्रकम्पेन १३०	सम्बोधि चे भविस्सति २४२
सच्चं कोधाभिभुं नरं १२२	सम्भोगा सम्बपाणिनं ७७, ७८
सत्तिया विय प्रोमट्टो ५०, ५१	समणस्स न तं साधु ८४
सन्ति देवा चातुम्महाराजिका ३	समन्ता योजनसतं २७
सतो भिक्खु परिब्वजे ५०, ५१	सम्मापब्वजिते बन्दे २७१
सन्तो सप्पुरिसा इध २०, ३६	समं देवेहि मारिस २४५
सत्थवाह अनण विचर लोके ११६	संयोगपरमात्वेव ७७, ७८
सदत्थपरमा अत्था १४४	सरं बुद्धानसासनं ६८, १५१
सदेवकर्म्मि लोकिस्मि २४६	संबासो सक्क जायति ८५
सन्निग्गहामि अत्तानं १३६	सहस्सनेत्तो सिरसा पटिग्गहि ६२
सम्पजानो पटिस्सतो २४१	सादानेसु प्रनावाना २६७
सम्पस्सं अत्थमसानो १३६	सानुकम्पा अनुद्दया ८५
सम्बकाम समिद्धस्स १२६	स्वाहं अमूलहपञ्जस्स २४१
सम्बगन्थप्पहीनस्स ८४	सौलं च यस्स कल्याणं ६८, १५१
सम्बदुक्खं उपपच्चगु २१, ३६	सौलवन्तो उपासका २७१
सम्बवानं धम्मदानं जिनाति ११२	सुखं यात्राधिगच्छति १२६, १३३
सम्बवेर भयातीता २१	सुखिता वन्ते मनुजा ५३
सम्बरो व सतं समं ७२	सुगतं पयिरुपासिय ५३
सम्बुद्धं पयिरुपासिय २४५	सुचित्तपुष्पं व सिरस्मि मालं १२६
सम्बे भुम्मा च खत्तिया २७०	सुञ्जागारे व भिक्खवो १५८
सम्बवेरभयातीता ३६	सुत्वा धम्मं महारसं १०८
सम्बे सत्ता अत्थजाता ७७, ७८	सुवण्णचङ्कोटवरेन वासवो ६२

[३४४]

बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव-२

सुमग्गमन्तिनो धीरा २६७ स्वेव अन्तो भविस्सति २४२
सुवीर तत्थ गच्छामि १२६ सेसा सक्कादिकादेव ११०
सुवीर तत्थ गच्छाहि १३० सो निवासो भविस्सति २४३
सुसीम तत्थ गच्छाहि १३३ सोम्हि वीतमयो अज्ज २४५
सेक्खा अपचयारामा २६२ हन्दसामं करोम ते २४५
सेट्ठा हि किर लोक्स्मि २६३, हीनकायूपगा नरा २०, ३६
२६८, २७१